RADMILA i MARIJAN MATEJČIĆ

ARS ÆSCULAPII

PRILOZI ZA POVIJEST ZDRAVSTVENE KULTURE RIJEKE I HRVATSKOG PRIMORJA

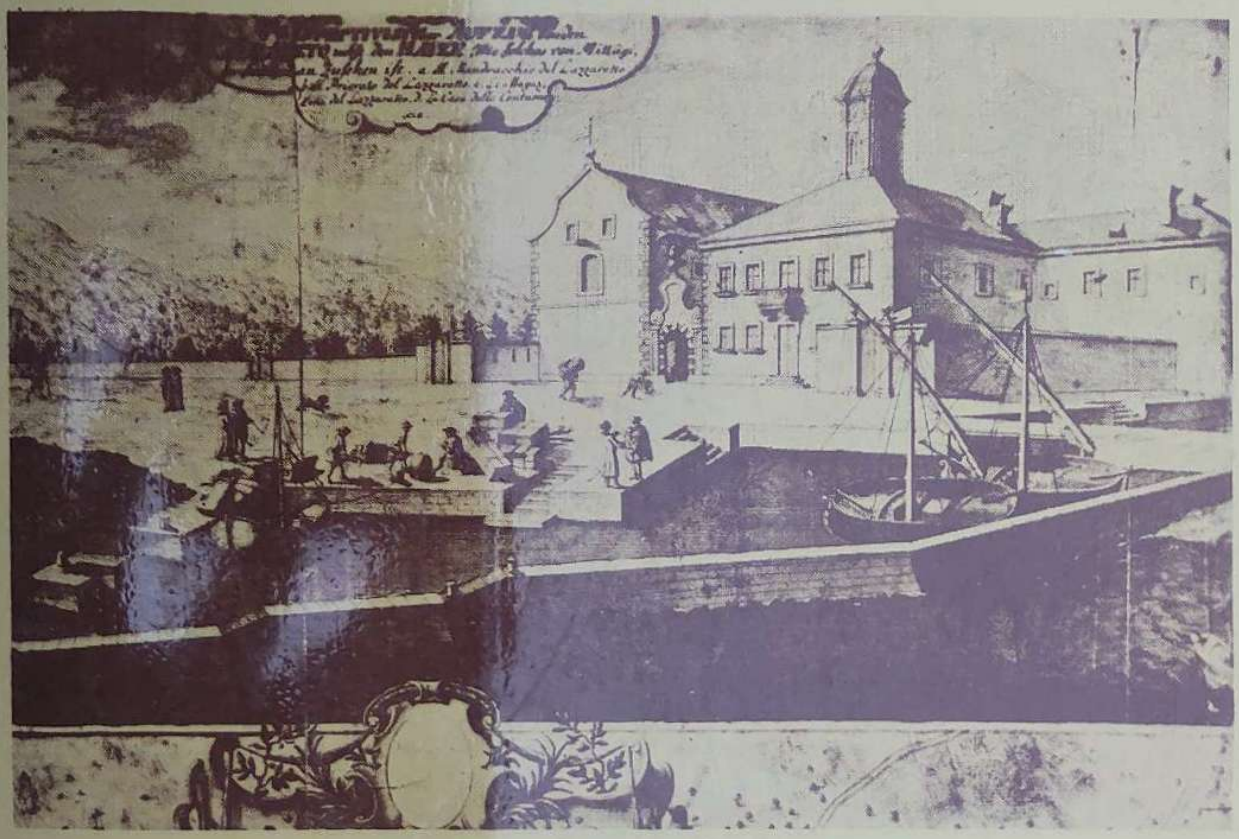

Biblioteka Dokumenti

Biblioteka Dokumenti
Svezak 4.

Uređuje *Ljubomir Stefanović*

Oprema *Ivo Marendić*

Na ovitku: Stari riječki Lazaret sv. Karla

RADMILA i MARIJAN MATEJČIĆ

ARS ÆSCULAPII

PRILOZI ZA POVIJEST ZDRAVSTVENE KULTURE RIJEKE I HRVATSKOG PRIMORJA

IZDAVAČKI CENTAR RIJEKA
RIJEKA ,1982.

I izdanje
© Izdavački centar Rijeka,
Ivana Zajca 20/II, p.p. 148,
51000 Rijeka; sva prava pridržana

kćerkama Jasni i Petri
roditelji

Umjesto predgovora / 9

Neki momenti u organizaciji pomorske zdravstvene službe u Rijeci polovicom XVIII stoljeća *(R. Matejčić)* / 11

Podaci za životopis riječkog liječnika dra Ksavera Graziana *(R. Matejčić)* / 19

Prilog 1. / *32*

Priloga 2. / *36*

Neki podaci o riječkom kirurgu Pattuni *(R. Matejčić)* / 39

Podaci za povijest ljekarničke službe u Rijeci krajem XVIII stoljeća *(R. Matejčić)* / 43

Zaklada dra G. B. Cambierija (Fondazione Cambieriana) u Rijeci *(M. Matejčić)* / 57

Osvrt na uredbe o zdravstvenoj službi u Senju u toku XVIII stoljeća *(M. Matejčić)* / 63

Neki podaci o bakarskim liječnicima-kirurzima u XVIII stoljeću *(M. Matejčić)* / 69

Sistematizacija pomorskog zdravstvenog osoblja u Hrvatskom primorju i Rijeci 1833. godine *(R. Matejčić)* / 75

Kuga u Bosanskoj krajini 1724, 1727. i 1733. godine i mjere opreza u riječkom primorju *(R. Matejčić)* / 79

Odjeci u dnevnom tisku o liječenju kolere u Rijeci 1886. godine *(M. Matejčić)* / 83

Mjere zdravstvene zaštite u suzbijanju škrljevske bolesti u Kastavštini *(M. Matejčić)* / 99

Zdravstvene prilike na Krku u knjizi »Notizie naturali e storiche sull'isola di Veglia« dra Giambattiste Cubicha *(R. Matejčić)* / 105

Pokusi dra Petra Salchera s rendgenskim zrakama u Rijeci 1896. godine i prvi rendgenski aparat u riječkoj bolnici »Sv. Duh« *(M. Matejčić)* / 117

Osnivanje riječke gradske bolnice »Svetog Duha« kao samostalne zdravstvene ustanove 1. siječnja 1880. godine *(M. Matejčić)* / 135

Arhitektura zdravstvenih ustanova u Rijeci *(R. Matejčić)* / 151

Povijest gradnje glavne zgrade Kliničke bolnice »Dr Zdravko Kučić« u Rijeci *(M. Matejčić)* / 163

Latrine u gradini Badanj kod Crikvenice. Prilog proučavanju higijenskih standarda srednjovjekovnih stanovnika Vinodola *(R. Matejčić)* / 177

Podaci o razvoju Crikvenice u klimatsko i lječilišno-kupališno mjesto zabilježeni u riječkom tisku *(R. Matejčić)* / 185

Pomoć Hrvatskog primorja srpskom i crnogorskom sanitetu u balkanskim ratovima (1912—1913) *(R. Matejčić)* / 197

Sažetak / Riassunto / 211

Kazalo / 223

Bilješka o autorima / 229

Autori ove zbirke priloga iz povijesti zdravstvene kulture riječke regije članovi su Saveza naučnih društava za historiju zdravstvene kulture Jugoslavije od godine 1966. a također su jedni od osnivača Znanstvenog društva za povijest zdravstvene kulture Rijeke, Hrvatskog primorja i Istre. Kao takvi oni su na brojnim sastancima regionalnog društva ili na naučnim skupovima Saveza održavali referate koji su publicirani u glasilu Saveza »Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae«, ili pak u riječkom stručno-medicinskom časopisu »Medicina«.

Sve se više osjeća potreba da se organizirano priđe pisanju povijesti Rijeke s pozicija modernog naučnog pristupa. To je bio razlog da su autori prikupili svoje publicirane radove u zbirku, složivši ih kronološki ili tematski koliko je tome tekst pojedinih priloga odgovarao. Autorima nije bila namjera da pišu sintezu povijesti zdravstvene kulture našega kraja, jer se sada nakon ove zbirke mogu lakše sagledati lakune. Oni će te praznine u svom budućem radu i istraživanju građe obraditi kako bi se stvorila cjelina.

Autori smatraju da će ova zbirka njihovih priloga obogatiti poznavanje povijesti zdravstvene kulture Rijeke i njene regije te da će podstaknuti mlađe stručnjake da priđu proučavanju tih povijesnih sadržaja kako bi se od zaborava oteli trenuci i napori koje su naši preci ulagali u borbi protiv zaraza i u brizi oko čuvanja narodnog zdravlja.

Budući da je nekoliko radova pisano u povodu jubileja nekih zdravstvenih organizacija, te su evokacije u tekstu zbirke ispuštene.

Autori se zahvaljuju Izdavačkom centru Rijeka koji je prihvatio da tiska ovu zbirku. Nadaju se da će i brojni drugi autori koji se bave poviješću našega kraja, naići na jednako takvo razumijevanje ICR-a. Na taj bi se način javnosti mogao predočiti dosadašnji ogromni doprinos povjesničara na istraživanju pojedinih oblasti iz povijesti Rijeke i njene regije, a čiji su prilozi rasuti po raznim naučnim publikacijama. Tek će se tako olakšati pisanje sinteze povijesti Rijeke.

Radmila i Marijan MATEJČIĆ

1.

NEKI MOMENTI U ORGANIZACIJI POMORSKE ZDRAVSTVENE SLUŽBE U RIJECI POLOVICOM XVIII STOLJEĆA

Na temelju dvaju spisa nađenih u Historijskom arhivu u Rijeci, u fondu »Spisi Općine Rijeka«, pokušat ćemo osvijetliti organizaciju pomorske zdravstvene službe u Rijeci u toku XVIII stoljeća. Riječ je o »Generalnim uputama o dužnostima lučkog kapetana«[1] i »Mišljenju riječke Općine o organizaciji lazareta u Rijeci«.[2] Oba su dokumenta izdata u doba kad je Rijeka administrativno bila pod upravom tršćanske Vrhovne trgovačke vlade (Suprema Intendenza Commerciale per la Provincia mercantile del Litorale), pa iako su, na žalost, oba sine data, »Generalne upute« možemo datirati poslije 1761. godine, dok za spis u kome se govori o lazaretu, možemo samo reći da je napisan nakon 1754. Bez obzira na to, njihov sadržaj vrvi od značajnih podataka, koje smatramo da je vrijedno priopćiti.

U XVIII stoljeću u razvoju zdravstvene službe u Rijeci možemo zabilježiti tri trenda. Prvi je bio nakon proglašenja Rijeke slobodnom lukom 1719[3], kad se na izričitu carsku želju podiže lazaret i osigurava efikasna zdravstvena zaštita pomorcima i trgovcima, koje u Rijeku privlače povlastice Porto franca[4]. Drugi je trend organizacija pomor-

1. Historijski arhiv Rijeka (HAR), Spisi općine Rijeka, Busta 387;
2. HAR, Spisi općine Rijeka, Busta 387 b., br. 3;
3. Viezzoli Giuseppe, Contributi alla storia di Fiume nel Settecento, Rivista Fiume, Anno X, I i II sem., 1932, pag. 18;
4. Viezzoli Giuseppe, op. cit., pag. 21;

ske zdravstvene službe u Rijeci nastao nakon 1752. godine[5], kada je tršćanska Intendanca pod utjecajem zdravstvenih reformi Van Swietena razvila putem svoje administracije organiziranu zdravstvenu službu u lukama »Austrijskog primorja«, izdavši »Opće uredbe cijelog Austrijskog primorja«, proklamirane u Trstu godine 1756. Te su uredbe bile prilagođene za svaku primorsku luku postojećim uvjetima, a u pomorskoj zdravstvenoj službi značile su znatan korak dalje. Treći trend nastupa u pomorskom zdravstvu Rijeke nakon 1776. godine, tj. nakon proglašenja Gubernija[6], kada se Gubernij kao kraljevsko namjesništvo u Rijeci počinje izravno angažirati na polju unapređenja riječke zdravstvene službe.

Zapravo, cijelo je XVIII stoljeće bilo za Rijeku doba nagloga razvoja prometa, što je uvjetovalo i urbanistički razvoj grada. Riječki ljekarnik Carlo Pisanello, koji je u Rijeci živio od 1740. godine, za taj prosperitet grada u jednom dopisu upućenom riječkoj Općini veli: »Trgovina se razvija, privučeni su stranci, sve će ulice biti toliko napučene, da će svatko vidjeti osiguranu javnu sreću, tako da će naši potomci zadržati u sjećanju jednu sretnu epohu . . .«[7] Razvoj Rijeke u XVIII stoljeću najbolje će ilustrirati podaci o broju stanovništva — godine 1696. bilo je 1600 stanovnika; oko 1750. oko 3.000, a već 1778. godine broj se stanovnika popeo na 6.000.[8] Od malog primorskog mjesta Rijeka se naglo pretvara u veliku jadransku luku. Logična posljedica je i organizacija pomorske zdravstvene službe, bez koje nije moglo biti prosperiteta ni u jednoj jadranskoj luci, jer je inače sav promet skretao u Veneciju, koja je bila glasovita po svom lazaretu.

Do druge polovice XVIII stoljeća brigu za zdravstvo ima isključivo Vijeće. U riječkom Vijeću zdravstvenom službom u to doba upravljaju četiri vijećnika, koji se svake godine biraju iz redova članova Vijeća iz kojega se biraju i suci i rektori. To su najzreliji, najupućeniji i vrlo cijenjeni te ugledni vijećnici, koji su po nekoliko puta obavljali dužnost suca i rektora. Svi ih se pribojavaju i poštivaju ih, te tako obavljaju svoju dužnost besplatno i bez nezgoda, znajući gotovo sa sigurnošću da će u drugoj godini biti zamijenjeni. Oni zato obavljaju svoju dužnost s mnogo pažnje i naklonosti.[9] Prema tim podacima jasno je da je Vijeće posvećivalo zdravstvenoj službi veliku pažnju, što se vidi i prilikom izbora protomedika, kome je Vijeće postavljalo uvjete kojih se morao pridržavati, obnavljao mu se izbor svake tri godine, a jednako je tako Vijeće odobravalo praksu primaljama, ljekarnicima i kirurzima. Općina je od 1575. do 1752. godine obavljala nadzor nad lukom i zdravstvom, međutim, 1752. predala je državi lučku i zdravstvenu administraciju, na čemu je inzistirala Intendanca iz Trsta.[10]

Prema generalnim uputama sadržanim u spisu »O dužnostima lučkog kapetana u Rijeci« precizirana je struktura organizacije pomorske zdravstvene službe u samoj luci. Ista je ličnost bila ujedno lučki kapetan i zdravstveni provizor. Lučki kapetan Josip de Gerliczy[11] »svojom će marljivošću zaslužiti novi položaj s kojim ga je Njegovo Veličanstvo milostivo počastilo«. Prema ovome je vidljivo kakva je ugledna bila funkcija zdravstvenog provizora. Gerliczy je istovremeno bio zdravstveni provizor, lučki kapetan, komandant feluke »La prontezza«[12] i

pobirač carskih prava nad sidrišćem i škverom. Nas zanimaju njegove dužnosti kao zdravstvenog provizora, odnosno »pristava u Zdravstvenom magistratu«. On ima pravo prisustvovati sjednicama Zdravstvenog magistrata, da o svemu što se direktno ili indirektno tiče zdravstva, a dogodi se u luci, obavijesti Magistrat i da izvrši njegova naređenja i odluke. Kad se pojave brodovi na križna ili latinska jedra ili veliki trgovački brodovi, ministar Zdravstvenog kasina ili gvardijan odlazili su im u susret da saznaju odakle dolaze, s kakvim su patentom i što im je teret, dok je lučki kapetan trebao s dva vojnika držati spreman sigurnosni čamac, ili na mostu pred Kasinom[13] ili na ušću Fiumare, kako bi izvršili naredbe koje se odnose na određenu priliku. Trebalo je da on prijavi Magistratu ili namjesniku one prekršaje koje počine potčinjeni službenici, naročito gvardijani, određeni da čuvaju brodove u kontumaciji, a posebno u slučaju opskrbe tih brodova živežnim namirnicama. Dužnost zdravstvenog provizora bila je da brodovima u kontumaciji odredi izolirano mjesto, da ne trguju i da međusobno ne kontaktiraju. Posebno se to odnosi na brodove s prljavim patentom kojima treba spriječiti bilo kakvo miješanje s brodovima sa sumnjivim patentom. Ukoliko brodovi u kontumaciji trebaju ukrcati ili iskrcati teret on mora nadzirati da se istovar obavi s propisanim osiguranjem zdravlja bez miješanja osoba koje obavljaju iskrcaj s osobama u luci. Lučki kapetan mora, također, nadzirati gdje će slobodni brodovi pristati kad uđu u Fiumaru, ili se usidre na sidrištu. Lučki kapetan kao zdravstveni provizor prisustvovao je pri saslušanju kapetana broda i brodovlasnika, pri donošenju izvještaja straže na brodovima, intervenirao je i uz kraljevskog kancelara osobno saslušavao na brodovima s nečistim patentom, a najvažniji mu je zadatak bio da spriječi ulazak brodova u kontumaciji u Fiumaru ili luku lazareta, čak i poslije istovara, bez izričite dozvole Zdravstvenog magistrata.

Da bi kontrola prometa u luci bila što bolja, Intendanca je zahtijevala da zdravstveni provizor vodi točan registar svih brodova koji dolaze u luku ili iz nje odlaze, da se upisuje datum, nosivost broda, da se pazi na tovarni list. Zdravstvenom je kasinu i kancelaru kasina naređeno da ne dopuste slobodno kretanje niti jednom brodu a da prethodno ne zadrže manifest, koji se morao predati lučkom kapetanu,

5. Viezzoli Giuseppe, op. cit., pag. 97;
6. Viezzoli Giuseppe, op. cit., pag. 104;
7. Matejčić Radmila, Podaci za povijest ljekarničke službe u Rijeci krajem 18. st., Medicina, IV, 1967, 197—208;
8. HAR, Acta sjednica Gradskog vijeća 21. VI 1779.;
9. HAR, Spisi općine Rijeka, Busta 387 b., 3.;
10. Kobler Giovanni, Memorie per la storia della liburnica città di Fiume, 1898, Tom. II, pag. 85.;
11. Giovanni Giuseppe de Gerlizy, brat namjesnika Felixa de Gerlizy izabran je za lučkog kapetana 1758. Viezzoli Giuseppe, op. cit., pag. 178;
12. Brod je obavljao nadzor na obali, sagrađen je 1758. i zvao se »La prontezza«. Viezzoli Giuseppe, op. cit., pag. 74;
13. Na ulazu u luku bila je prvo baraka, poslije je sagrađen Kasino, 1763. Viezzoli Giuseppe, op. cit. pag. 178.

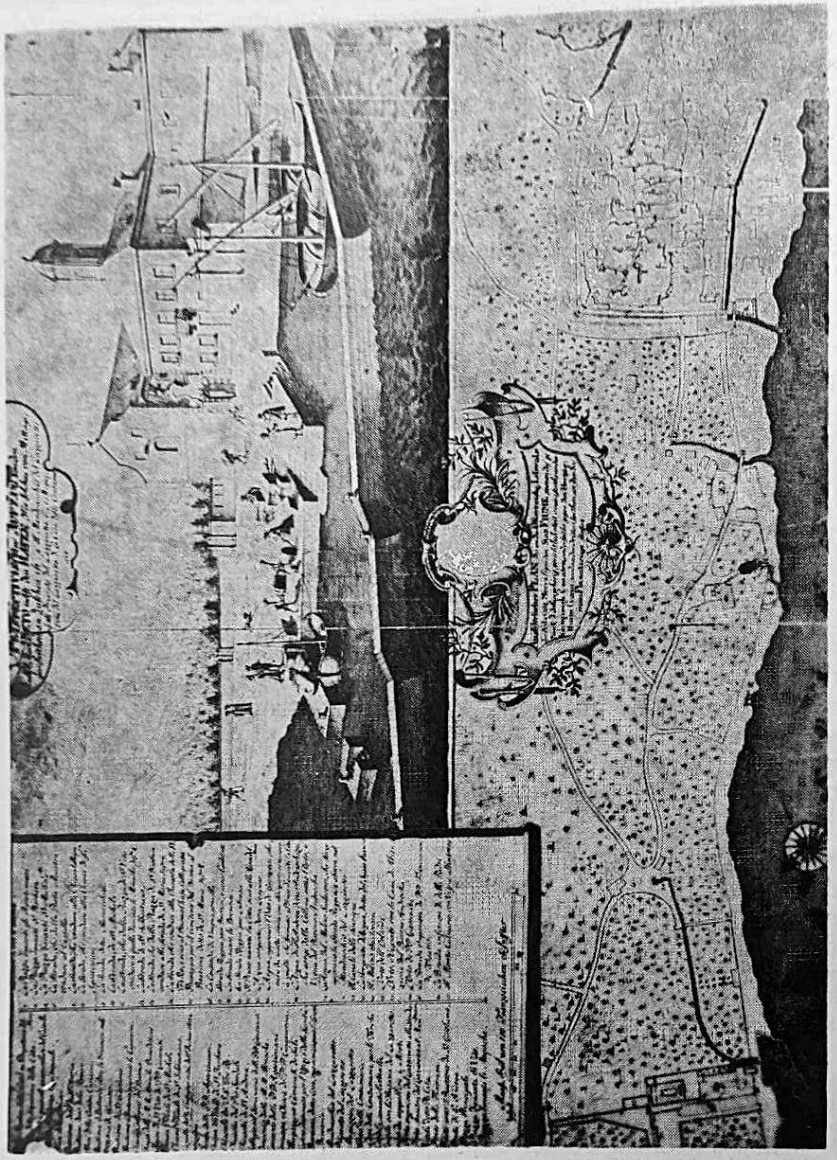

Stari riječki Lazaret na jednoj grafici iz XVIII st.

i da ne puste zdravstvene patente bez cedulje koju je trebao priložiti lučki kapetan. Popis brodova se morao usporediti s popisom, što ga je trebao voditi ministar kasina, a lučki kapetan bi to kontrolirao na temelju rezolucije izdane 14. veljače 1761. u zdravstvenoj kancelariji u Trstu.

Prema svemu se vidi da je u riječkoj luci od 1763. godine postojao Zdravstveni kasino s ministrom, kancelarom i gvardijanima, i da je suradnja između zdravstvenog provizora, kasina i Zdravstvenog magistrata bila usklađena na osnovi zakonskih propisa, koji su bili obavezni za cijelo Austrijsko primorje.

Kad je u Rijeci osnovan Gubernij, jedna je od prvih dužnosti bila stabiliziranje zdravstvene zaštite. Odlukom Guvernera od 12. svibnja 1778. godine sucima i rektorima je naređeno da poprave i uzdržavaju kućice sanitetske straže, smještene na području Rijeke, kako bi se zaštitilo javno zdravlje od zaraznih bolesti, koje se nikad ne mogu spriječiti. Suci su se obavezali da će dati popraviti »kažote« uz obalu.[14] Tako je gradski sudac 13. travnja 1778. godine obavijestio Josipa de Gerliczyja, »lučkog kapetana i kancelara zdravlja«, o mjerama koje valja poduzeti protiv trgovaca koji kupuju žito s brodova u kontumaciji.[15]

Organizacija riječkog lazareta, prema mišljenju Beča, trebala je biti po uzoru na lazaret u Messini. Gradsko je vijeće poslalo Carskom vijeću informacije o zdravstvu u Rijeci i izložilo svoje stajalište prema organizaciji lazareta. Beč je predlagao komisiju koja bi vodila poslovanje lazareta, a sačinjavali bi je: fiskal, notar i kancelar. U općini su smatrali: ako se ti službenici bave lazaretom, oni se ne bi mogli baviti svojim redovitim dužnostima niti obiteljskim poslovima, te bi tako opteretili svoje izdatke, a ne bi mogli od svoje plaće platiti druge osobe koje bi ih zamjenjivale. Sredstva pak nema da im se plaća poveća, stoga Vijeće predlaže da brigu vodi Magistrat, kao što je to od davnina, jer se pokazalo efikasnim. U pogledu vratara Vijeće predlaže da to bude jedan od gradskih glasonoša, koji se uvijek može iskoristiti. Vijeće je bilo protivno i da se za usluge u lazaretu posebno plaćaju liječnik i kirurg, jer ih je već plaćala općina i ne pružaju usluge bez određene nagrade, te je bolje da ostane kao i dotad. Ukoliko bi se netko od kontumiranih razbolio, pregledao bi ga jedan od općinskih liječnika kojega stranac izabere. Vizita je stajala 34 karantana, kako se inače prakticiralo u stranim lazaretima u kojima, također, ni liječnici, ni kirurzi, nisu stalni, već bolesnike liječe oni koje pošalje Magistrat. Kirurga ne treba plaćati, jer dodirnuvši on jednog sumnjivog ili svježe inficiranog kugom,postalo bi mu nemoguće da dodiruje i razgovara s drugima u karanteni, a ukoliko mu se to desi, bio bi vezan uz postelju samo jednog pacijenta više od 40 dana. Kako za to vrijeme ne bi mogao liječiti druge pacijente, a plaća mu se daje za cijelu godinu, na taj bi način bio neiskorišten. Stoga, Vijeće smatra da u lazaret trebaju ići kirurzi koje pošalje Magistrat, a ukoliko se nađe stjecajem okolnosti

14. HAR, I—138, Protokol sjednice od 13. VII 1778., pag. 191;
15. HAR, I—138, Protokol sjednica, 23. IV 1778, pag. 143;

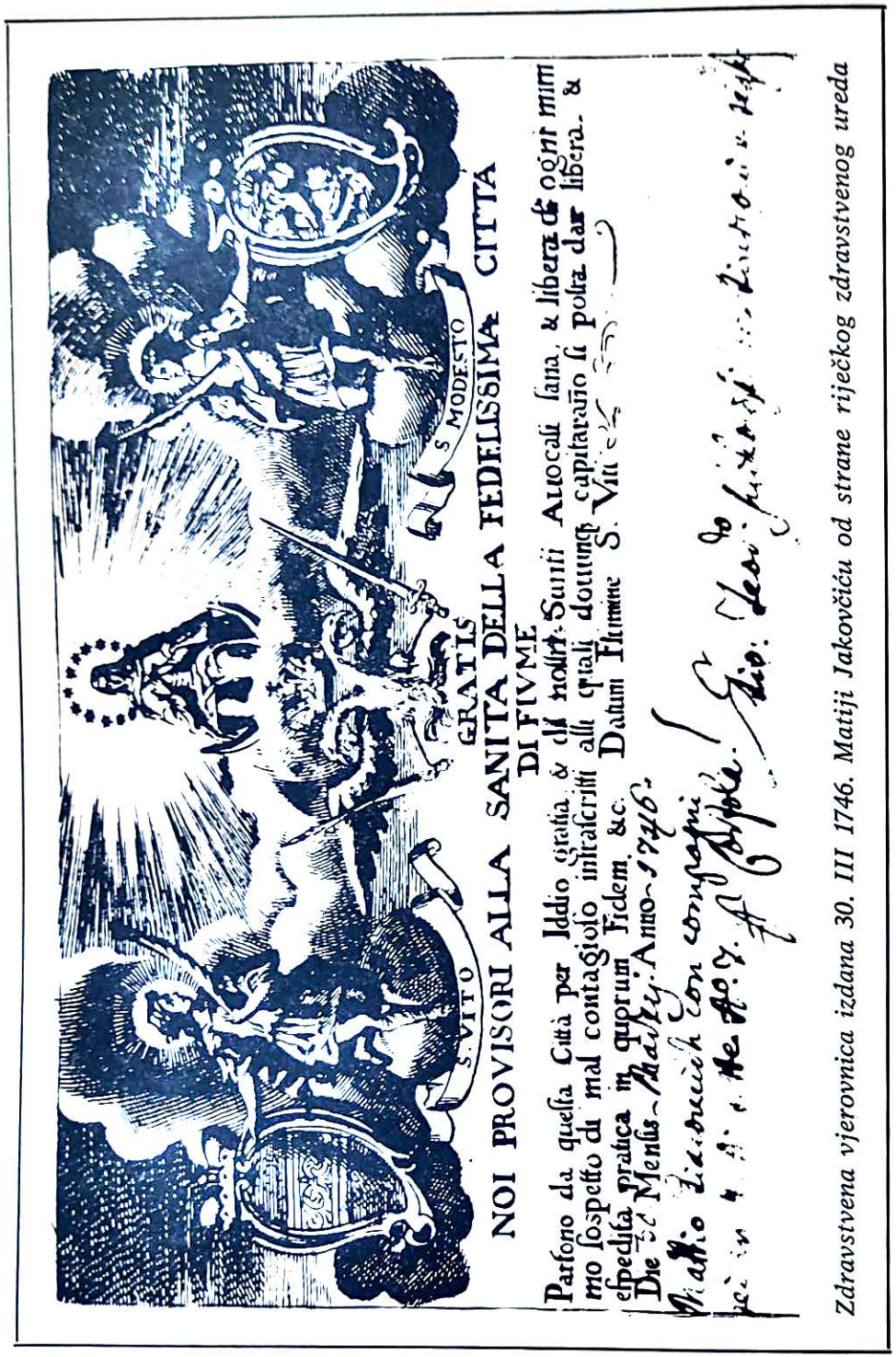

Zdravstvena vjerovnica izdana 30. III 1746. Matiji Jakovčiću od strane riječkog zdravstvenog ureda

u karanteni, neka ga plaća 34 karantana na dan pacijent osobno, a ne da tereti gradsku blagajnu.

Vijeće je plediralo da se u lazaret postavi jedan prior »dobra ponašanja, ljubazan i uviđavan te na svom mjestu«, koji bi slušao uputstva Zdravstvenog magistrata u pogledu ljudi i robe, kao što radi venecijanski. Vijeće u tu svrhu predlaže uputstva tog lazareta kako bi se u slučaju brze intervencije prior mogao snaći, u protivnom bi krivicu snosio Zdravstveni magistrat, koji odgovara za ustanovu priora i snosi odgovornost za njegovu sposobnost.

Smatrali su, također, da nije uputno da se drži, po uzoru na venecijanski lazaret, gostionica, jer gostioničar ili njegova posluga prenošenjem hrane iz kuhinje u sobe onih koji su u karanteni mogu putem posuđa prenijeti infekciju. Nije bilo uputno držati ni kokoši, pse i mačke, da se ne bi prenosilo bolesti. Prior ne smije u lazaret puštati nikoga osim dobavljača hrane. Meso i ribu može svatko kupiti za sebe, a kako svaka osoba ima svoje ognjište ili kamin, to će moći sâm pacijent ili u društvu osobe koju je unajmio za se u karanteni, pripremiti ili prirediti hranu prema svom ukusu, i tako će se izbjeći doticaj s inficiranima.

U tom izvještaju saznajemo i to kakva je bila procedura noćnog iskrcaja u Rijeci. Ako je u Rijeci usidren brod na dogled gradu, na udaljenosti 300—400 stopa, brodski kapetan s nekoliko mornara može u barci na vesla dopeljati brod na paladu ili mostić, gdje ga odmah dočekuje »mladić od zdravlja«. Njemu kapetan broda predaje isprave, a mladić kapetana pita odakle dolazi, kakvu je robu dovezao, gdje se zadržavao na putu i o svemu tome mladić referira carskom predstavniku i Magistratu, koji, pošto su vidjeli vjerovnicu i čuli izvještaj, prihvaćaju ljude i robu kad su provjerili da je brod i ljudstvo stiglo iz zdrave zemlje. Ako je Magistrat utvrdio da je brod došao iz zaraženog kraja, odmah je obavezao kapetana broda da uzme jednog ili dva »zakleta nadglednika«, koji ne samo da moraju spriječiti noćni iskrcaj, već i svaki dodir s brodovima i ljudima. Ako kapetan želi ljude i robu iskrcati, on to mora učiniti u luci lazareta prema predviđenim propisima. Na taj je način, putem gvardijana (zakletih nadglednika), bila osigurana zdravstvena zaštita. Gvardijan se drži na trošak broda i robe, a u riječkom se lazaretu pri iskrcaju poduzimaju jednake mjere kao u lazaretu u Veneciji.

U tom spisu saznajemo nešto i o »zdravstvenim mladićima«. U Rijeci su bila tri mladića, a čuvara se uzimalo onoliko kolika se pokazala potreba. Njih su plaćali kapetani broda po 34 karantana na dan. Za svaku vjerovnicu dobivali su 4 solda i tako su bili stimulirani da na brodove budno paze. Nosače robe za ukrcaj ili iskrcaj kapetani su plaćali 20 karantana na dan.

Vijeće je smatralo da lazaret mora primiti barke koje dolaze iz zaraženog kraja, jer bi se u protivnom mogle iskrcati u Primorju, Dalmaciji ili Istri i tako unijeti koleru i zlo približiti carevini. Onda je bolje, smatrali su, da u lazaretu pomru i da im se roba spali, »nego da požar opasnosti prenesu ne samo na jedan kraj, već na provincije i kraljevstva«.

Koliki je u Rijeci bio strah od prenošenja zaraze najbolje ilustriraju vjerski obredi održani u siječnju 1764. godine povodom kuge koja je zavladala u Dalmaciji i predgrađu Splita. Redovnici, bratovštine, studenti i mnogobrojan narod održavali su u crkvi Sv. Vida litanije obraćajući se »čudotvornom Raspeću« da ih zaštiti »Tempore mortalitatis et pestis«. Procesija je obišla i Zbornu crkvu, a drugi je dan bila i na Trsatu; 20. siječnja, na Dan sv. Sebastijana, zaštitnika od kuge, održan je Tridno s misom. Procesija se ponovila 27. siječnja od crkve Sv. Roka u prisutnosti brojnog naroda i klera i tek su 3. veljače bili završeni zavjeti u riječkoj Zbornoj crkvi.[16]

U lazaretu su se strogo pridržavali propisa. Ukoliko se poslije karantene ne bi pokazao niti jedan slučaj bolesti, smatralo se da je roba neinficirana i tada bi se tek stavljala u prodaju. Posade brodova su se odvajale u lazaretu. Ukoliko bi netko umro od kolere, roba se s tog broda spalila, a karantena započinjala od dana pojave zla, bez obzira na to koliko su već dana proveli u karanteni. Zato su Magistrat i prior vodili svakodnevni nadzor i pratili događaje, a to je bio jedini način da se zaštiti grad i zemlja. U Rijeci su se morali prihvaćati i primati brodovi iz Turske i s Levanta, dakle iz zaraženih zemalja, jer su slobodne luke Austrijskog primorja najviše trgovale s tim zemljama. Ako toga ne bi bilo, ostao bi samo skučen, slab promet s Dalmacijom i Papskom državom, od kojih je, prema mišljenju Vijeća, mala korist, i Mletačka bi republika to iskoristila za sebe.

Iz carske blagajne u lazaretu su bili plaćeni samo prior i lučki kapetan, dok su vlasnici brodova i robe bili obavezni da plaćaju čuvare i nosače. Zdravstveni je magistrat obavljao usluge bez nadoknade. No, kako se promet povećavao, povećavale su se i dužnosti Magistrata, te je Carskom vijeću predloženo da se članovima Magistrata osigura nagrada.

Ta briga riječke općine i države za organizaciju zdravstvene službe neosporno se odrazila na renome Rijeke kao slobodne luke. U vezi sa svim tim nastojanjima valja istaknuti i instituciju sanitarnog liječnika, koja se na inicijativu Intendance u Rijeci uvela godine 1754. Carskom rezolucijom od 24. veljače 1754. godine Intendanca je potvrdila imenovanje dra Ksavera Graziana za Sanitatis Medicuma (Medico della Sanità) s tim da ga za tu dužnost plaća Bratovština sv. Nikole.[17] Od tog imenovanja je dr Graziano, a poslije njegov nasljednik, Josip Massitz, obavljao obavezne preglede i intervencije u kasinu i bio odgovoran za održavanje zdravlja u luci.

Prema svemu dosad izloženom možemo ustanoviti da je pomorska zdravstvena zaštita u XVIII stoljeću, razvojem grada Rijeke kao slobodne luke, napredovala i bila jedan od značajnih preduvjeta za unapređenje pomorskog prometa u riječkoj luci.

Acta historica med. pharm. veter. Anno IX, 1—2: 133—139, 1969

16. HAR, Matica umrlih br. 23, pag. 631—633;
17. FAR, Gubernij, Busta 18, fasc. 248.

2.

PODACI ZA ŽIVOTOPIS RIJEČKOG LIJEČNIKA DRA KSAVERA GRAZIANA

U Beču je godine 1755. tiskano medicinsko djelo »De usu mercurii« riječkog liječnika dra Ksavera Graziana. U to vrijeme Rijeka nije bila značajniji medicinski centar, i to je tim zanimljivija pojava naučne obrade takve problematike. Svrha našeg prikaza nije kritički osvrt o toj knjizi, već je samo pokušaj da se na osnovi arhivskih vrela osvijetli život pisca, kao i zdravstvenih prilika u Rijeci u drugoj polovici XVIII stoljeća. Da bismo shvatili zdravstvenu situaciju Rijeke u XVIII stoljeću nužno je napomenuti nekoliko važnijih momenata o društveno-ekonomskom stanju Rijeke, ili, bolje rečeno, o stajalištu Habzburgovaca, kao lenskih gospodara, prema Rijeci i njezinoj ulozi u habzburškoj mediteranskoj politici.

Prvi je zaokret s tim u vezi proglašenje Rijeke slobodnom lukom 1719. godine. Postavlja se pitanje organizacije lučke službe, a nerazdvojno i osnivanje riječkog lazareta godine 1722, kao i neophodno osiguranje karantene. U tom razdoblju funkciju liječnika u lazaretu obavljaju prema potrebi općinski liječnici i kirurzi, a pregled brodova bio je povezan sa službom gvardijana i fanta.

Drugi značajan korak u zdravstvenoj politici Rijeke bilo je administrativno pripojenje grada 1752. godine pod »Cesarea Suprema Intendenza commerciale del Litorale« sa sjedištem u Trstu. Svrha te uprave bila je: spriječiti lokalni partikularizam na primorskim posjedima Habzburgovaca (Akvileja, Trst, Rijeka, Bakar, Kraljevica, Senj, Karlobag), koji su za Habzburgovce predstavljali »trgovačku provinciju«. Kao transmisija između grada Rijeke i Intendance osnovana je godine 1752. za Rijeku »I. R. Luogotenenza governiale«.

U tom je razdoblju vrlo visok nivo zdravstvene kulture na cijelom području Primorja, a isto tako i u Rijeci. Organizacija zdravstvene službe dobiva godine 1753. novu instituciju sanitarnog liječnika, zdravstveni kasino i organiziran magistrat zdravlja. Briga o narodnom zdravlju postaje dio opće politike tog vremena.[1]

Treća važna prekretnica u organizaciji zdravstvene službe u Rijeci je proglašenje Gubernija i administrativno pripojenje Rijeke Hrvatskoj, odnosno kruni Sv. Stjepana, 14. veljače 1776. godine. Umjesto Luogotenenze osnovan je za administrativnu, trgovačku i pomorsku upravu u Rijeci i okolici Kraljevski ugarski Gubernij. Tako su definirani i novi uvjeti riječke državne pripadnosti. Za povijest zdravstva pod utjecajem jozefinskih prosvjetiteljskih ideja nastupa novo razdoblje prosperiteta u Rijeci. Unapređenje riječke zdravstvene službe uvjetovalo je nagli razvoj pomorstva Rijeke krajem XVIII stoljeća i njezinu naglu afirmaciju među poznatim mediteranskim lukama.

Kad to znamo, bit će nam lakše shvatiti život i odrediti mjesto dra Graziana u povijesti riječke zdravstvene kulture.

U povijesnoj literaturi o dru Ksaveru Grazianu postoji tek nekoliko podataka koje je naveo Viezzoli u dosta opširnoj studiji »Contributi alla storia di Fiume nel Settecento«.[2] Tu autor spominje Graziana uz još nekoliko riječkih liječnika, s napomenom, da je Graziano pisac knjige »De usu mercurii«. Podatke, koje upravo priopćujemo, našli smo u fondovima Gradskog magistrata, kapetanata Gradskog Namjesništva (Luogotenenza) i Gubernija. Međutim, unatoč pomnom pregledavanju navedenih fondova, nije isključeno da će se u budućem istraživanju naići na nove i možda još zanimljivije i važnije podatke. Zato naš rad ne treba smatrati konačnim.

Na sjednici riječkog Gradskog vijeća 12. ožujka 1740. godine jednoglasno je za liječnika primariusa (medico primario) izabran dr Ksaver Graziano, porijeklom iz Barlette, u pokrajini Apuliji. Za to je mjesto bio protukandidat dr Flaminio Flori da Fabriano. Prema tadašnjem običaju riječke općine Graziano je izabran na tri godine sa svim prihodima, počastima i prerogativima koje su pripadale prethodnicima. Dužnost je trebao preuzeti nakon odluke dra Genera Cavaglierija da napusti mjesto primariusa. Na spomenutoj je sjednici gradski sudac predložio da se ispitaju sve okolnosti rada, kako bi se otklonile greške iz prošlosti kad se nije pridržavalo čvrstih pravila.[3] Naime, dr Genaro Cavaglieri bio je u Rijeci primarius svega dvije godine i ne zna se točan razlog njegova odlaska.

Dru Grazianu se dva mjeseca po dolasku u Rijeku pružila prilika da pokaže sve svoje sposobnosti. Naime, u gradu je u studenom i prosincu 1740. godine vladala kuga. Sekundarni mu je liječnik umro, a Graziano je ostao sâm da se bori za živote triju stotina oboljelih građana. U jednom od izvještaja on kaže da su ga ti bolesnici danonoćno pozivali i da je morao podnositi neizdrživi napor.[4]

Graziano je u Rijeci obavljao dužnost vrlo savjesno i s puno moralne odgovornosti. Prema podacima gradskog protokola on je optužio Nikolu Pattunu, kirurga iz Rijeke, zbog ubojstva supruge Woltforstner-Furlanija, koja je stradala pri kirurškom zahvatu.[5] Na to je Gradsko vijeće odredilo strogu istragu i već je unaprijed zabranilo kirurgu da

obrađuje one slučajeve za koje je nadležan samo liječnik. Na sjednici Gradskog vijeća 11. studenog 1748. godine pročitan je Grazianov memorijal u kome se tuži na kirurga Gaspara Michalija što je odbio da dade mišljenje »in materia chirurgica«, a to znači pomanjkanje respekta prema liječniku. Graziano stoga smatra da je u potrebnim slučajevima nužno dati takvo mišljenje. Tom je prilikom naveo razne nerede i nepodopštine koje u odnosu na narodno zdravlje izazivaju brijači i kirurzi kad preuzimaju dužnost liječnika. Graziano drži da to šteti bolesniku i da siromašne ljude dovodi u ozbiljnu opasnost. Da se to popravi, on predlaže da se Vijeću predvede deputacija građana kojoj bi on, Graziano, bio na čelu. Deputacija bi Vijeću iznijela sve to što on navodi, ali ne radi toga da se evocira prošlost, već da se takve stvari ne bi u budućnosti više događale.[6]

Ta dva slučaja pokazuju da se Graziano odlučno borio za savjesno obavljanje liječničkog poziva i brinuo brigu o zdravlju naroda. To će i biti razlog što ga je Gradsko vijeće uzastopce biralo za primariusa svake treće godine u razdoblju od godine 1740. do 1780. Sekundarni su mu liječnici tada bili dr Jakov Inamo i dr Fortunat Rinaldi iz Gorice, koji se doselio u Rijeku 1749. godine.[7]

Deset godina po dolasku Graziana u Rijeku grad je zadesio katastrofalan potres u prosincu 1750. godine. Kao barokni intelektualac Graziano je osjetio svu strahotu udesa i ostavio nam je u Mantissi svoje knjige »De usu mercurii« potresan opis tog događaja. Na taj je način Graziano zadužio i našu kulturnu povijest. Da unese u tu svoju knjigu taj dio o potresu, možda ga je navelo vlastito zalaganje kao liječnika u tim, po opće zdravlje građana, teškim trenucima. Naime, u cisternama je voda bila zatrovana, a prijetila je i ozbiljna opasnost od zaraza. Graziano je naredio da se voda za piće iskuhava, a sâm je bdio nad zdravljem ugroženog pučanstva, koje je ostalo bez krova nad glavom. Graziano se sâm čudi kako nije došlo do pojava pošasti uprkos zimi i neurednom životu građana.[8]

Čudno je kako ondašnji uski okviri Rijeke nisu sputali Graziana da i on nešto pridonese medicinskoj nauci. U toku svog radá u Rijeci Graziano je uočio određene promjene i poboljšanje zdravlja u pacijenata

1. HAR, Arhiv riječkog Gubernija, Spisi kapetanata, Fasc. Z. 284, Sanitas 753—66, Comerciale 18, Regolamento di Sanità koji je izdan za Trst, a predložen je, također i za Rijeku 2. travnja 1753. i 7. lipnja 1753.
2. Viezzoli Giuseppe, Contributi alla storia di Fiume nel Settecento, Rivista Fiume, X, 1932, pag. 165.
3. HAR, Spisi riječke općine, Zapisnik gradskog vijeća, I—135, 12. ožujka 1740., pag. 555—556.
4. HAR, Spisi riječke općine, Busta 394, Varia No. 4, 1741.
5. HAR, Spisi riječke općine, Zapisnik gradskog vijeća, I—135, 1742.
6. HAR, Spisi riječke općine, Zapisnik gradskog vijeća, I—135, 11. studenoga 1748.
7. HAR, Spisi riječke općine, Busta 397, br. 97.
8. Xaverii Gratiani M. D., »De usu mercurii«, Viennae MDCVLV, pag. 103 sq i 123 sq (Naučna biblioteka — Rijeka).

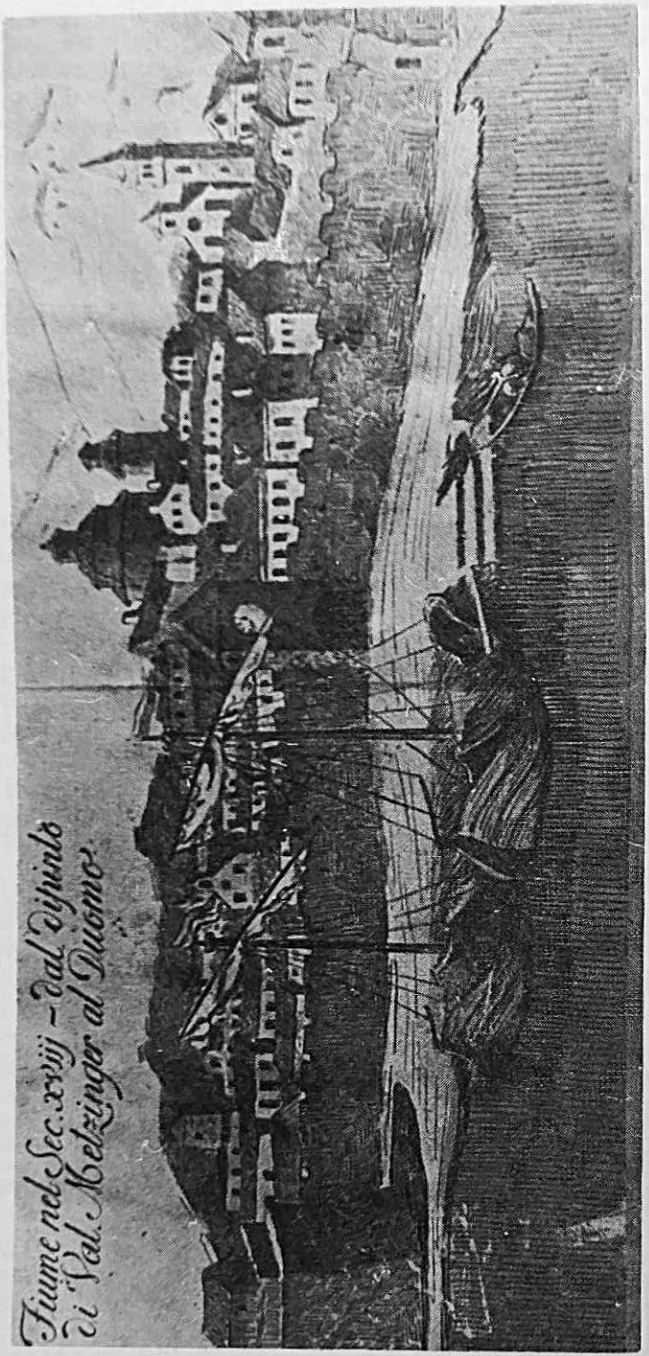

RIJEKA u doba potresa 1750.
Crtež prema oltarnoj slici Valentina Metzingera u Zbornoj crkvi u Rijeci

nakon primjene živinih preparata, posebno kalomela. To ga je iskustvo navelo da u jednom djelu opiše vlastita zapažanja i da svojim iskustvom u praksi ukaže i ostalim liječnicima na korist liječenja živinim preparatima. U knjizi »De usu mercurii« iznio je svoja zapažanja o 16 slučajeva kod kojih je primijenio živu. Tekst je te knjige pisan dobrim latinskim jezikom. Graziano je koristio citate mnogih autora koji su primjenjivali živu, ili su se protivili njenoj uporabi. Za ondašnje je vrijeme Graziano posjedovao ogromnu medicinsku literaturu. To je vidljivo i lako uočljivo iz popisa poslije njegove smrti 1780. godine. U kućnoj su mu se biblioteci našle enciklopedije, anatomski i kirurški kompendiji, traktati najpoznatijih stručnjaka kao i djela literarnih klasika, rječnici i mnoge gramatike. Ta mu je biblioteka bila najbolja legitimacija stručnosti i visoke humanističke naobrazbe. Mnoga djela, koja je Graziano citirao, bila su mu u privatnoj knjižnici.[9]

Djelom »De usu mercurii« Graziano je stekao ugled vrsnog liječnika, što je vidljivo iz jednog od njegovih dopisa Intendanci. On tu ponosno navodi kako je »veliki pisac i učeni profesor medicine Presvijetli gospodin baron Van Swieten, liječnik njezinog veličanstva naše carice i kraljice«, primijenio u Beču njegovo medicinsko djelo dano u tisak godine 1755.[10]

Svoju je knjigu Graziano posvetio gradu Rijeci vrlo dirljivim riječima i s puno odanosti. Na prijedlog Intendance, a u znak priznanja za posvetu, Gradsko mu je vijeće odobrilo nagradu od 150 fiorina.[11] U to vrijeme cjelokupna Grazianova plaća iznosila je 350 dukata ili 2.100 fiorina.[12]

Administrativnim pripojenjem Rijeke Intendanci u Trstu 1752. godine nastojalo se, uz ostalo, sanirati i problem zdravstvene zaštite građana u odnosu na luku i lučki promet. U Trstu je ta organizacija već postojala od osnutka Intendance godine 1748. »Regolamento di Sanità«, koji se odnosio na Trst, Intendanca je predložila 2. travnja 1753. godine i za Rijeku. Prema odgovoru na dopis od 7. lipnja 1753. Zdravstveni je magistrat (Magistrato di sanità) preuzeo na sebe organizaciju kasina u kome je trebala biti smještena kancelarija, četiri provizora, gvardijani i ministri. Kao i u Trstu, unutar te organizacije treba postojati i »Medico di sanità«, koji je, nema sumnje, potreban, samo se pita kako ga plaćati. Stoga valja vidjeti kakva prava imaju ti liječnici u Trstu i da li će se to zvanje uvesti i u Rijeci, jer je teško tražiti sredstva od »Škole sv. Nikole« (ceh brodara), pa se predlaže da zdravstvena blagajna (Cassa di Sanità) na koncu godine dade doktoru neko priznanje.[13] U drugom se dopisu opet obrazlaže da je od Bratovštine sv. Nikole nemoguće zahtijevati novac za plaćanje liječnika kad blagajna ovisi o broju barki i članstva. Gradu je, međutim, jasno da je u svakom slučaju

9. HAR, Spisi riječke općine, Busta 415, sin. No. 1780.
10. HAR, Spisi riječke općine, Busta 397, br. 89, od 18. rujna 1756.
11. HAR, Spisi riječke općine, Busta I—389, br. 299, od 14. siječnja 1756, i br. 301.
12. HAR, Spisi riječke općine, Busta 397, br. 89.
13. Spis citiran pod br. 1.

»Medico della Sanità« prijeko potreban.[14] U Trstu je, naime, plaća liječnika 200 forinta, a takvu bi morao imati i riječki liječnik.[15] Iza toga slijedi dopisivanje s Trstom i tek 6. lipnja 1754. godine riječki Kapetanat javlja Intendanci da je spreman prema odredbi učiniti sve za zdravstvo, te da će podići zgrade, nabaviti opremu, urediti plaće zdravstvenom osoblju, obogatiti blagajnu i osigurati potreban kadar kako bi se u Rijeci moglo provesti novi zdravstveni sistem.[16] Konačno je 27. siječnja 1755. iz Trsta dostavljena rezolucija s datumom 30. prosinca 1754, u kojoj se određuju ličnosti za obavljanje službe u zdravstvu. Tom je prilikom »tamošnji doktor medicine Graziano« predložen za »Sanitas Medici in suspenso«.[17] Dekret o postavljenju Graziana za »medicus ad sanitatem« je za Intendancu potpisao grof Nikola Hamilton 24. veljače 1755. godine. Taj dekret određuje Grazianu plaću od 1. ožujka iz blagajne Bratovštine sv. Nikole.[18] To mu je imenovanje bilo veliko priznanje. Služba mu je prvenstveno bila vezana za luku i pomorstvo, pa nije čudno da je »Medico della Sanità« dobivao novac od ceha brodara.

Ozbiljnost kojom je Graziano prilazio poslu najbolje se očituje u njegovim stalnim vezama s tršćanskom Intendancom, od koje je tražio uputstva o novim propisima. O njegovim sposobnostima riječka je općina imala osobito mišljenje, i to ne samo kao o liječniku, već i kao o zdravstvenom javnom radniku. To se vidi iz jednog odgovora Gradskog vijeća tršćanskoj Intendanci u vezi s izobrazbom primalja. Naime, Intendanca je 17. siječnja 1755. godine uputila u Rijeku dopis, kojim se traži da se u Trst upute dvije primalje koje će podučavati tršćanski primarius dr Filippo Gobbi. Gradsko se vijeće usprotivilo tome i odgovorilo Intendanci da u gradu Rijeci postoje »Professori della Medicina Eccellentissimi, niente inferiori« (misli se — od tršćanskih), koliko po dugoj praksi, toliko po obavljanju medicinske profesije, i u Rijeci i u ostalim gradovima.[19]

Na osnovi nekoliko izvora moguće je približno odrediti čime se sve »Medicus ad sanitatem« u Rijeci morao baviti, odnosno, kakve su bile obaveze dra Graziana kao sanitarnog liječnika.

Graziano je obavezno pregledao posadu i putnike svakog broda koji je prispio u Rijeku. Zanimljivo je kako on traži uputstva u vezi s pregledom žena — brodskih putnika. Intendanca se složila da u vezi s novim propisima Graziano mora rigorozno pregledati žene — brodske putnike, koje stižu u Rijeku iz sumnjivih područja. Taj se pregled može jedino isključiti kad žene dolaze iz zdravih mjesta. Upravo su sâme Riječanke Grazianu zadavale brigu, i to kad su se vraćale sa sajma u Senegalu godine 1756.[20]

Nadalje, Graziano je obligatno pregledavao sve kontumirane u karanteni riječkog lazareta. Prema jednom od Grazianovih dopisa Intendanci iz 1765. godine vidi se da se levantinski Turci opiru i ne dopuštaju da ih se »kuca« pri pregledu, već jedino dopuštaju da im se pogledaju žlijezde u preponama i ispod pazuha. Graziano navodi da je po savjesti liječnika sazvao Zdravstveni magistrat i objasnio im da se pri kucanju lakše otkrije bolest s obzirom na to da se vide refleksi na pokretima tijela i s nepravilnim grimasama lica i usta. On se u tome

oslanja na instrukcije dobivene još 1756. godine u kojima se izričito nalaže kucanje (battere) »anguinaria«. Zbog toga Graziano moli Intendancu da mu da nova upustva, odnosno, da li je dovoljno samo pregledati žlijezde ili pak da kuca pacijente, pa makar to bili i Turci.[21]

Da bi se u gradu Rijeci i okolici mogla obavljati nesmetana trgovina i pomorski promet, budno se pazilo na stanje zdravlja građana i nastojalo se spriječiti opasnost epidemija. Sanitarni je liječnik uz preglede brodova obavljao i masovni pregled oboljelih kad je to situacija zahtijevala. Tako se u travnju 1760. na području Lovrana pojavilo smrtonosno oboljenje kod velikog broja pučanstva. Intendanca, zainteresirana za javno zdravlje lučkog grada, kao i zdravlje stanovnika manjih primorskih luka, odmah je na lice mjesta uputila zdravstvenu komisiju. Iz Rijeke su barkom krenuli u Lovran provizor kasina Zanchi, liječnik Graziano, kirurg Pattuna, praktikant i dva fanta.[22] Nakon pregleda oboljelih Graziano je podnio Intendanci opširan izvještaj iz kojeg se vidi način rada liječnika druge polovice XVIII stoljeća kad se suoči s epidemijskom bolešću. Prema Grazianovu izvještaju naprije se tražilo podatke od župnikâ koji su liječili bolesnike i na temelju njihovih izjava Graziano je utvrdio da je bolest na čitavom području Lovranštine ista. Pregledani bolesnici bili su raznih godina i spola. Bilo ih je 27, što jače, što slabije bolesnih. Uz to su sa susjednog područja bile dovezene i dvije žene, jer ih tamo, navodno, doktor nije mogao liječiti. Bolest se očitovala groznicom i bolovima u grudima, povremenim probadanjem i reumatičnim žiganjem. Znakova infekcije nije bilo, a niti vanjskih akutnih znakova koji bi ukazivali na bolest. Ni poslije smrti, također, nije bilo nekih vanjskih znakova bolesti. Za stanovnike Lovranštine Graziano kaže da su primitivni, da ne pridaju pažnju bolesti, da imaju neurednu ishranu, žive u hladnoći i na vjetru, te unatoč bolesti i groznici idu po cesti i po polju. Ti su pacijenti još prije bolesti oslabili od gladi, pa nije čudno, pogotovo sada kad su obuzeti strahom, da im je krv i limfa zaostala u dišnim organima i da su stariji i nejaki umirali. Graziano ističe, da nije mogao ustanoviti kad je bolest započela, jer da su bolesnici hodali. On im je prepisao ono što je mislio da je najbolje i najlakše, jer drugog izlaza nije imao, i tako je ostao samo kao liječnik promatrač. Ukoliko se bolest prenosi krvlju, groznica će na proljeće prijeći u povratnu, ili ostati kao obična pogibeljna malarična. Zbog toga je bilo najpotrebnije upotrijebiti Chinachina. Graziano, kao human čovjek, predlaže u izvještaju da se stanovništvu dodijeli

14. HAR, Gubernij, Spisi kapetanata, Fasc. 248, Sanitas 1753—66, No. 34.
15. HAR, kao br. 14, No. 48.
16. HAR, kao br. 14, od 6. lipnja 1754.
17. HAR, kao br. 14, od 27. siječnja 1755.
18. HAR, kao br. 14, od 24. veljače 1755.
19. HAR, Spisi riječke općine, Busta I—389, br. 289, od 10. veljače 1755.
20. HAR, Gubernij, Spisi kapetanata, Safc. IV 248, Sanitas 1753—66, od 28. lipnja 1756.
21. HAR, kao br. 20, od 16. kolovoza 1765.
22. HAR, kao br. 20, od 16. travnja 1760.

potrebna hrana, a kanonik Urbanić je dobio upute, ukoliko se pojavi groznica, da oboljelima daje kinin. Ovaj Grazianov elaborat o pojavi malarije u Primorju svakako je značajan prilog za povijest zdravstvene kulture u nas.[23]

Briga Intendance u sprečavanju zaraza prisilila ju je da se zdravstvenu službu postavi i organizira na zakonskoj osnovi. S time u vezi, Graziano je imao točno određena zaduženja, regulirana carskom rezolucijom od 7. travnja 1759. godine. Sanitarni liječnik u Primorju mora davati mišljenje kad se to od njega zatraži; zabranjuje se da putujući šarlatani liječe i prodavaju lijekove; u slučaju kriminalnih čina u komisiji mora biti liječnik, a kad zatreba i kirurg.[24] Prema svemu tome vidi se kako je Grazianova dužnost bila vrlo složena. Unatoč tome, on je tu dužnost uspio obavljati sve do smrti 1780. godine, jer ga u shematizmu Gubernija iz godine 1776. još nalazimo na tom položaju.

Zanimljiv je podatak kako je Graziano kao sanitarni liječnik bdio nad javnom higijenom. Postoji njegov prijedlog Gradskom vijeću od 1. prosinca 1761. godine, da se iz grada isele kožari zbog opasnosti po zdravlje riječkih građana. Dopis je pisan latinski sa citatima Hipokrata i Paula Zacchija, posebno sa citatima iz knjige »De morbis artificium« profesora padovanskog fakulteta Bernarda Ramazzinija, koji se bavio profesionalnim bolestima. Nakon uvjerljivih citata Graziano je predložio da se kožare mora premjestiti daleko od grada, u mjesto zvano »Luke«, »sed ista gens nisi ni coacta, nescit mandatis obtemperare: Cogatus itaque, ut aer Fluminensis suapte natura purus et saluber vicinis remaneat«. Upravo imponira pojava takve vrste liječnika, koji potkrepljuje elaborate stručnom literaturom i kome je pred očima uvijek naučna misao.[25]

Uz sve ostale poslove Graziano je, također, ispitivao primalje i davao im potvrdu da su sposobne i stručne u vršenju dužnosti. To potvrđuje već jednom spomenuto mišljenje Gradskog vijeća o izobrazbi primalja, a i potvrda koju je Graziano izdao na molbu Franke Rupani, udovice, koja je željela da se bavi tim poslom, naučivši ga od svoje majke, primalje Antonije Vlah. On kaže da je Rupanijevu pomno podučavao kako da postupa u težim slučajevima i izdao joj potvrdu da može obavljati dužnost primalje.[26]

Od dolaska na dužnost za gradskog primariusa Grazianu se materijalni uvjeti nisu mijenjali sve do 1756. godine, kad mu je 28. siječnja 1757. povišena plaća na 500 dukata godišnje.[27] Zahtijevalo se pritom da pregleda sve prave građane i njihovu poslugu prema pravilniku koji postoji među aktima gradske općine. Ta je povišica uslijedila na njegovu molbu upućenu Intendanci 30. kolovoza 1756. godine, u kojoj opširno opisuje uvjete rada i iz koje se dobivaju podaci o porodičnom

23. HAR, kao br. 20, od 14. travnja 1760.
24. HAR, kao br. 20, od 19. travnja 1759.
25. HAR, Spisi riječke općine, Busta 397, br. 74, od 1. prosinca 1761.
26. HAR, Spisi riječke općine, Busta 381, br. 218, od 19. rujna 1773.
27. HAR, Spisi riječke općine, Busta 397, br. 91, od 28. travnja 1757.

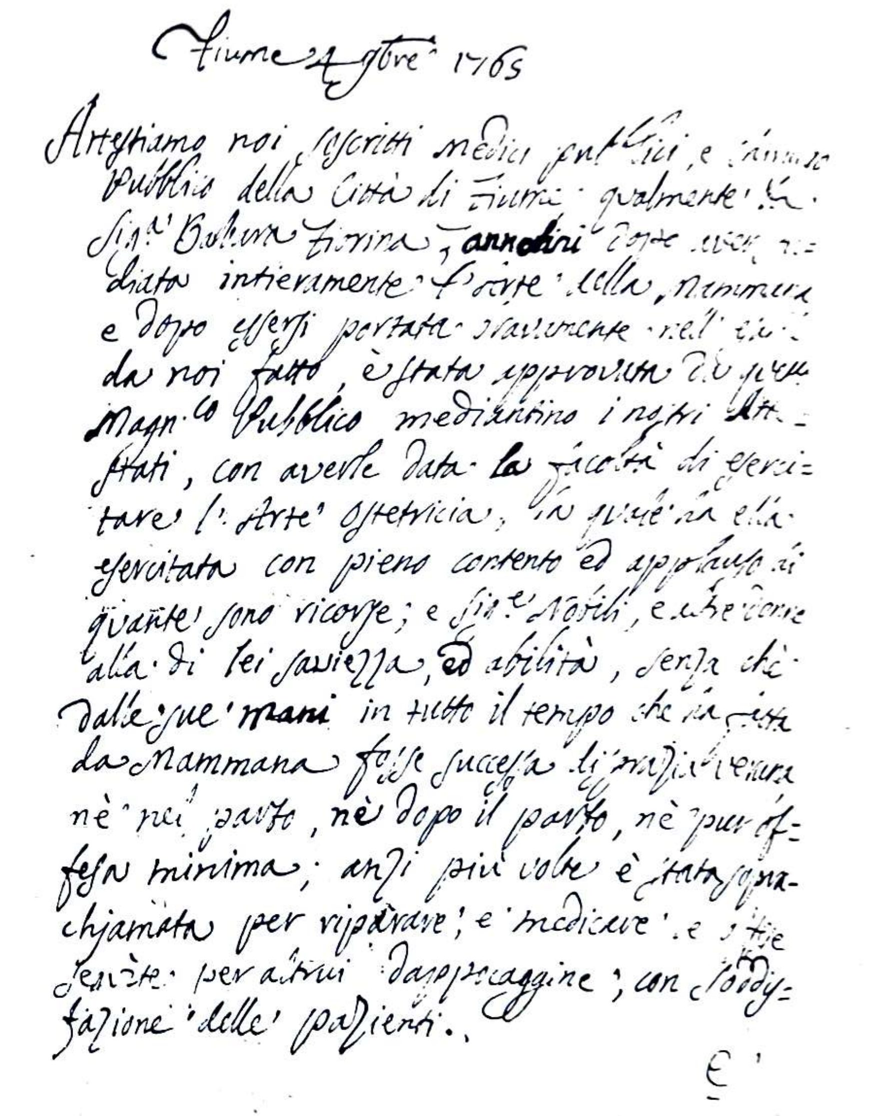

Na stranicama 27, 28 i 29:

Potvrda koju izdaju općinski liječnici i kirurg primalji Barbari Fiorini o sposobnosti da obavlja svoje zvanje, 3. IX 1765.

e però attestiamo quanto di sopra, sotto=
scrivendoci di proprio pugno, e corrobo=
randolo col nostro respettivo sigillo.

Dr. Saverio Graziano
medico pubblico primario
[illegible] pres.o alla sanità

Dr. Giuseppe Genaldi
medico Publico Affermo
quanto di sopra; anzi
soggiungo che la Sud.a Sig.ra Barbara Fiorina una
sola fù da Me sopra chiamata ad un'altra Mam=
mana, quale diceva in un parto difficile e che era la
Creatura Morta; e chiamata la Barbara
Fiorina si adoperò con le Mani, e fece seguir
il parto felicemente con la Creatura Viva.
Dr. Genaldi [illegible]

Nicolò [illegible] [illegible]
Chirurgo [illegible] attesto
quanto di sopra; e dico
di più che [illegible] molto la partenza di una

del[la] mamana, perche più volte [illegible] i robusti sfor=
mare le mie mani a forza ancora i ferri, come
altre volte mi adoperai nei casi intrigati d'altre
mamane
Chirurgo [illegible]

Nos Iudices et Rectores civitatis et portus [illegible]
Fluminis S. Viti [illegible].
Testamur universis [illegible] Dr. [illegible] Gra=
ziano, Josephum Ginaldi et Nicolaum [illegible]
tales, quales se faciunt, quorumque [illegible] similibus
attestationibus plenam hic, et alibi fidem adhiben=
dam esse. In quorum [illegible].
Dat. Flumine S. Viti 5.ta 9.bris 170[illegible]

[illegible]
[illegible]

životu. Graziano u molbi navodi da ga je »po starom običaju« za primariusa imenovalo Gradsko vijeće, da je u Rijeci sedamnaestu godinu u službi grada i da ima 54 godine. Znači, da je bio rođen godine 1702. On sâm dirljivo kaže, da je cvijet svojih godina istrošio u javnoj službi, da je bdio nad životima bolesnih i onih koji se rađaju, da se mučio zbog nepoznavanja jezika (u knjizi naš jezik naziva ilirskim, R.M.), da nadzire primalje, a da osim od dobrostojećih, nikakvih ostalih nadoknada ne dobiva. U toj molbi Graziano, dalje, navodi da ima mnogobrojnu porodicu, šest kćeri i jednog sina, a život u Rijeci je dolaskom novog pučanstva poskupio i da mu nije lako biti otac tolike obitelji.[28]

Graziano je u Rijeci imao protomedikat od godine 1740. do 1780. Nakon njegove smrti 1780. izabran je u tom svojstvu Joseph Maschiz (Josip Mašić) »Phisicus Urbis et Capo Sanitatis«.[29] Prije se, godine 1777, gradski sudac Vid Barčić tužio Guberniju da treba tražiti novog liječnika, jer Graziano nije u stanju i mogućnosti da izlazi iz kuće zbog pada i da zbog toga grad trpi.[30] Već je u to vrijeme za liječnika predlagan dr Maksimilijan Stoll, s obrazloženjem da je vrstan stručnjak i da zna talijanski i »ilirski« jezik.

Po običaju riječke općine nakon smrti dr Ksavera Graziana načinjen je inventar ostavštine. On je djelomično sačuvan. Postoji, naime, kompletan popis biblioteke kao i popis porodičnih spisa. Iz tog se inventara vidi da je Graziano u Rijeci uspio sagraditi kuću, dobro udati četiri kćeri, od kojih se jedna udala za liječnika Carrobija. Doznajemo, nadalje, da je postao riječki građanin 11. studenog 1768. godine.[31]

Dosad nam je uspjelo sakupiti samo toliko podataka o tom zaslužnom zdravstvenom radniku, građaninu Rijeke, baroknom terezijanskom intelektualcu, koji je došao u naš kraj iz Barlette u Italiji. Kako on sâm navodi, došao je »iz skromne obitelji« da u Rijeci ostavi »cvijet svojih godina«, djelo »De usu mercurii« i primjeran rad u podizanju zdravstvene kulture.

Na kraju moramo istaknuti njegovo stajalište prema brizi za zdravlje građana grada kojeg je izvanredno volio. Graziano smatra da tu brigu o zdravlju građana gradski oci moraju stalno imati pred očima, pa u tekstu posvete svoje knjige »De usu mercurii« kaže: »Između najodličnijih koristi za građane ističe se pažnja vijećnika za zdravlje. Ovo, dakle, djelo presvijetla gospodo, složeno za uklanjanje premnogih bolesti, po pučkom shvaćanju neizlječivih ili vrlo teških za liječenje (koliko umijeće dopušta), držao sam da moram, zaista, posvetiti Vama koji neprestano bdijete nad srećom građana. Tolika Vaša dobročinstva prema meni sile me da ih upišem u svoju, makar, slabašnu pamet. I ako mudri ljudi ovdje nađu nešto hvalevrijednog — u pitanjima liječničke prakse, vjere, ili o događaju potresa u Rijeci — neka sve prebace na hvalu Vama i iz toga neka vide veličinu Vašega duha.

Izabrali ste me da od godine 1740. štitim zdravlje građana i da im izgubljeno povratim, i to ste me izabrali između tolikih učenijih i vještijih, mene manjega učenošću, te me posebno odlikovali između drugih koji obavljaju medicinsku praksu u Rijeci. Stoga, predobri zaštitnici, još više želim Vama posvetiti ovo djelo koje je nastalo u Rijeci i rođeno vraćam Riječanima. Napokon, molim od svemogućeg Boga da

Vama i Vašim građanima zauvijek podijeli zdravlje i sreću. Mene pak, predobrostivi muževi, i inače obvezanog Vašim dobročinstvima, i nadalje nastojte podržavati.«

Još samo nešto iz predgovora knjige: tiče se upotrebe žive u medicini kod venеričnih kao i u drugih bolesti. Graziano kaže: »Kod današnjih liječnika ima toliko svađa ... da bi dobar glas žive bio već razoren kad ne bi o njoj bilo mnogo stalnih zapažanja.« Stoga nadovezujem: »Rasprave, ne samo o venеričnim bolestima, već i o drugima, mnogi žestoko ventiliraju i pûk ih izruguje. Ja, nakon što sam napustio zapažanja o živi u venеričnim bolestima, objelodanjujem svoja zapažanja o upotrebi žive kod drugih kroničnih bolesti. Međutim, naglašavam, pamet mi nije toliko opsjednuta živom da bi me Gedeon Harveus smio upisati među — živine liječnike — kako je mnogima i dao ime prema upotrebi lijekova. Ja se, naime, služim živom kod mnogih bolesti koje su, pučki rečeno, neizlječive, ili vrlo teško izlječive, i koje se opiru običnim metodama, a u mnogih akutnih i kroničnih prepisujem druga sredstva bez žive. Zato — ako se javnosti svidi ovaj način pisanja — pisat ću na isti način i izdati svoja zapažanja o liječenju akutnih i kroničnih bolesti na redovan način bez upotrebe žive, kao što sam pisao i o zapažanjima u liječenju živom. Kome se ova zapažanja, ili pak nešto drugo u ovom djelu ne sviđa, neka prestane čitati. Neka ne misli da se meni sâmom sastavak više sviđa, ali neka pročita Marcijalov odgovor:

Ako Ti se činim prevelika ... knjiga,
čitaj malo i bit ću knjižica.

Dano u Rijeci 8. veljače 1755.«

Medicina, 3: 249—266, 1966.

28. HAR, Spomenuti memorijal pod br. 10.
29. HAR, Gubernij, Reg. Gub. acta, Index Generalis annorum 1777—1784, str. 314.
30. HAR, Gubernij, Reg. Gub. acta, od 24. ožujka 1777.
31. HAR, kao pod 9.
32. Ovom prilikom izražavam zahvalnost p. Gabrijelu Đuraku, gvardijanu franjevačkog samostana na Trsatu u prevođenju Grazianove knjige »De usu mercurii«.

Prilog 1.

Sadržaj knjige DE USU MERCURII

O UPOTREBI ŽIVE UPOTREBLJENE IZVANA I IZNUTRA

Medicinsko-praktična opažanja

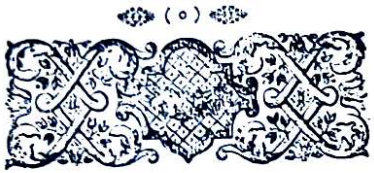

DE

USU MERCURII,

TAM EXTERNE, QUAM INTERNE USURPATI,

OBSERVATIONES

MEDICO-PRACTICÆ, &c.

OBSERVATIO I.

De Paralysi ex Apoplexia.

Sacerdos Dominus Ignatius Zazanich animarum Curator, proceræ staturæ; habitu pinguiori & carnoso, ac temperamento plethorico præditus, natura balbutiens, Anno 1749. die 4. mensis Augusti hora quarta pomeridiana in Collegio Patrum Jesuitarum apoplexia correptus, lumi prostratus erat.

A

Strana 1.

O paralizi i apopleksiji

Svećenik Ignac Zazanich, dušobrižnik, debeo, godine 1749. udarila ga kap u isusovačkom kolegiju. Graziano ga je liječio uobičajenim lijekovima, ali ni nakon tri mjeseca nije ozdravio. Sada ga je naumio liječiti živom, koju je veronski liječnik Sebastijan Rotari mnogo hvalio. Bolesnik je bio u sestrinoj kući. Budući da su ti ljudi znali samo »ilirski« jezik, Graziano je uzeo tumača. Propisao je od živine masti obloge na noge, prsa i čelo. Ti su ljudi, ne pazeći na doze — kako se to u pučkom liječenju običava — stavljali nekoliko unca više, i na to se na tonzilama pojavio čir. »Čir je kirurški odstranjen«. Poslije dugih peripetija bolesni je svećenik prvu misu nakon bolesti služio slijedećeg lipnja, pri čemu se pomagao štapom.

Strana 6.

De paralisi et apoplexia

Drugi svećenik, starac, kanonik Russich iz Lovrana, debeo, udarila ga kap. Dvaput mu je iz vene puštana krv. Dobio je živinu mast na grudi i čelo. Ozdravio je.

Strana 8.

Slučaj plemkinje Sviilocossi, također apopleksija

Tu je bilo samo puštanje krvi, živa se nije primijenila.

Strana 9.

Graziano se pita: »U slučaju Zazanich i Russich, da li je živa uopće išta pomogla? Možda je samo oživjela živce?«

Strana 10.

Svećenik Franza, kanonik u Kastvu, stalno je po danu drijemao. Za vrijeme služenja mise udarila ga kap. Puštena mu je krv, a poslije je upotrebljena i živa. Međutim, kanonik je umro, jer ga je neki putujući redovnik nagovorio na »victum pithagoricum«, tako da je umro od gladi.

Strana 25.

De gutta serena imperfecta

Plemeniti gospodin barun Dominik de Carrado, vojničkog staleža, 42 godine star, napadnut kolikama, poslije je izgubio vid na oba oka, koji mu se kasnije donekle vraćao i opet nestajao. Nakon nekoliko godina došao je u Rijeku i Graziana zamolio za pomoć. Graziano mu je bubrežne kolike liječio čajem kamilice i od ljubica. Kod očiju je ustanovio bolest — gutta serena imperfecta. Pacijenta je liječio živinim preparatom — Calomelom — kroz dvadeset mjeseci, davajući mu za probavu rebarbaru uz povremeno puštanje krvi. Bolesnik je svaki mjesec sve bolje vidio, a kasnije je mogao čak i čitati i pisati.

Strana 34.

De cataracta non confirmata

Žena, Venecijanka, 60 godina stara. Nakon drugih oboljenja dobila je upalu očiju, a Graziano je ustanovio kataraktu. On je i tu propisao pilule kalomela, povremeno u sve većim dozama, a uz to rebarbaru s vinskom kiselinom. Nakon 4 mjeseca vid se popravio, a bjelina oko zjenice je iščezla. Žena se morala vratiti u Veneciju. Graziano joj je dao upute da nastavi mazati očne kapke živinom mašću. On sâm priznaje da ne zna je li to bio glaukom ili katarakta.

Strana 42.

De ophtalmia

Slučaj žene iz okolice Rijeke. Graziano joj je propisao živinu mast da je stavlja noću na kapke i kroz tri je dana žena ozdravila.

Strana 44.

De oculi phlogosi recurrente

Slučaj liječnikove kćeri, 11 godina stare. Liječio ju je živinom mašću.

Strana 46.

De tuberculo post sanatam febrim

Slučaj plemenitog gospodina Raffayja, senjskog suca. Bio je preniјet u Rijeku radi liječenja. Imao je groznicu i bol u prsima, kašalj, slabašan puls, opću slabost i besanicu. Graziano, bojeći se lošeg svršetka, liječio mu je groznicu čajevima od ljubice, bademovim uljem, itd. To nije koristilo i zato mu je na prsa metnuo živinu mast, što je i pomoglo. Čovjek je ozdravio i vratio se u Senj.

Strana 59.

Religio vera

Spomenuvši argumente, koji dokazuju opstojanje Boga i besmrtnost duše, Graziano donosi argument: Ideja. Svoju misao razrađuje na dvadeset stranica.

Strana 79.

De sanguinis sputo phtisin minitante

Slučaj profesora medicine u Veneciji iz 1739. godine: gracilne je građe, duga vrata, crvenih obraza, lake groznice, a tu i tamo pljuje malo krvi uz laki kašalj i bol u grudima. »Bio sam pozvan i ja«, kaže Graziano. »Predložio sam da na prsa stavlja živinu mast. Od dva prisutna liječnika jedan je bio za moj prijedlog, dok je drugi bio protiv. Bolesnik je na moj prijedlog pristao i za tri do četiri tjedna je ozdravio«.

Strana 89.

De hydrops recurrente

Žena od 22 godine, nježne građe, tri godine udata, sterilna. Nakon obilaženja kojekakvih žena došla je iz Lovrana da potraži Graziana. On ju je primio u kući vijećnika Franula. Graziano je s njom govorio s pomoću tumača, jer nije znao hrvatski jezik. Ustanovio je vodenu bolest trbuha. Trbuh je bio nadut, tumor tympanicus. Graziano je zaključio da treba primijeniti živu. Stavljalo se živinu mast, davalo se diuretike, itd. i za tri je tjedna tumor nestao. Nakon iduća četiri mjeseca bolesnica je ponovo došla u kuću Franula s velikim tumorom. I ovaj je put Graziano liječio bolesnicu živom i poslije mnogo muka potpuno je izliječio.

Strana 103.

Opisuje se potres u Rijeci *1750. godine.*

Strana 111.

Graziano povodom potresa opisuje slučaj plemkinje pod naslovom »Iz zaobilaznog na put«. Ime joj po službenoj dužnosti prešućuje. Ona

je prilikom potresa oboljela, no ozdravila je s pomoću čajeva. Poslije toga je ponovo obolila, i to od vodene bolesti. Graziano ju je liječio živinim mastima, međutim, bilo je ipak uzalud. Bolesnici je bilo sve gore i ona je umrla. Zašto? pitao se Graziano. Bio je otkrio da je žena napustila njegove lijekove i živinu mast, i očekivala čudo s neba. Da li ju je, dakle, upropastila živa?

Strana 123.

još o potresu u Rijeci

Strana 127.

De ictero recidivo

Slučaj dječaka, sina vijećnika Ksaverija de Orlanda. Postojala je vrućica, povraćanje, bol pri dnu želuca, itd. Javilo se gubljenje svijesti. Bio je izliječen čajevima. Međutim, bolest se ponovila. Opet je liječen čajem od ljubice. Došao je i treći napad. Graziano, rasrđen, upotrijebio je obloge od žive u predjelu jetre. To je pomoglo.

Strana 133.

De febri intermitente

Mladić iz Senja, nepoznata imena, vojnik, četiri je godine bolovao od povratne groznice. U Rijeci je zamolio pomoć Graziana. Dao mu je živine obloge duž abdomena.

Strana 139.

De scabie diuturno tempore recidiva

Plemeniti gospodin Antun de Zanchi, vijećnik, vojničkog staleža, 26 godina star, dobio je na putu svrab. Liječio ga je neki kirurg sumporom i živom. Svrab mu se vraćao. Kraste su nalikovale na gubu. Graziano ga je liječio živinim preparatom — kalomelom. Pritom je mislio da bi kuhane zmije mogle pomoći. U svibnju je mladić nabavio dosta zmija i jeo ih kuhane sve do jeseni. Pod jesen su mu počele škoditi i Graziano ga je doliječio spomenutim živinim preparatom. Graziano iznosi misao nekih liječnika o učinku kuhanih zmija i o tome razmišlja. Neki su bili za, a neki protiv. Uglavnom, Graziano nije bio za zmije, pogotovo ne kod kožnih bolesti.

Strana 148.

Reuma gospodina vijećnika Josipa de Zanchija. Liječio mu je reumatičnu ruku kalomelom, i to s uspjehom (uz obligatnu rebarbaru radi probave . . .).

Strana 152. pa do kraja knjige:

Kritika žive.

Graziano od svih živinih preparata najradije upotrebljava i brani preparat kalomel. U najgorem slučaju on ne škodi.

Prilog 2.

INVENTAR KNJIGA KSAVERA GRAZIANA IZ 1780.

(Hist. arh. Rijeka, Busta 415, Sin. No. 1780. g.)

	F S
Allen Sinopiy Medicinae tom: 1	11
Lavrentii Heyteri compendino medicine	17
Dicti Heyteri compendium anatomicum	23
Joanny de Goster tom: 5	2.50
Carlo Gianella della medic. preservativa tom: 1	45
Antonio Valynieri chirurgia prattica	5
Joanny de Goster Chirurgia repurgata	34
Demiuci Brojani de venero animantium	22
Astruch de morby venerey tom: 1	57
Lavrentii Bellini Opera omnia tom: 1	57
Bernardi Ramazzini Opera omnia tom: 1	1.8
Cornelii Celsi Medicina tom:	34
Friderici Hoffmani opera varia tom: 15	8.30
Georgii Bajlivi opera omnia tom: 1	34
Jacobi Pancrattii Brunary Lexicon medicum tom: 1	34
Thomae Sydenam opera omnia tom: 1	34
Berbardi Gladbach praxeoj Medic. tom: 1	22
Bianchini Lettere medico pratiche tom: 1	17
Gio: Batta Mereali delle febri tom: 1	17
Jacobi Benigni Bosvet de Sacra Scriptura politica extracta tom: 6	2.50
Di Fulvio Gherli Centuaria di rare osservazioni Mediche e Chirurgiche tom: 6	2.
Galoni Opera omnia tom: 3 in fol.	1.15
Aviconae opera medica tom: 1	45
Joanny Schenchi observationes medicae tom: 1	45
Angelo Gatti Ynoculazione del Vajolo	11
Discorso della Diffesa dell'arte medica	5
Hermani Boeravae de Methodo discendi Medicinam tom: 1	17
Hermani Boeravae Justitutiones Medicae tom: 1	34
Hermani Boeravae experimenta Chymiae	34
Hermani Boeravae de Viribus medicamentorum	17
Gio. Batta Capello Lexicon Pharmaceutico	12
Giuseppe Donzelli Teatro Farmaceutico	45
Diascoride del Mattioli	22
Dispensatorium Viennense pharmaceuticum de anno 1729	1.
Pharmacopea Augustana denuo aucta	1.
Ferdinandi Caroli Weinardt nucleus tom: 3	51
Marcelli Malpigii Conmentationi medicine tom: 1	17
P. Segneri Christiano instruito tom: 1	1.8
Georgii Ernesti Stalii Fundamenta Chymiae tom: a	
Ejusdem Observatione medico practicae tom: 1	1.35
Ejusdem Stalii de Arte Sanandi	1.15
Gaetano Armilei Consulti medici tom: 2	30
Giuseppe del Papa Consulti Medici tom: 1	45
Nicolò Cirillo Consulti medici tom: 3	1.20
Michaely Hetnuderi Opera omnia tom: 1	34

Leonardo di Capua parere tom: 1	45
Ricardi Marton Opera medica tom: 1	1.8
Joannis Broen animadversione Medicae tom: 2	1.8
Nicolai Lauzani medicum opus tom: 1	22
Lorenzo Gaetani Fabri di Mercurio tom: 1	12
Thomae Burnet Theravny medicinae tom: 1	1.
Philiphi Verberii Suplem. Anatomicum tom: 2	1.8
Valisneri Opera diverse tom: 10	6.30
Vocabolari della Crusca accademici tom: 2	1.20
Thomae Stanlejo Historia Philosophiae tom: 3	1.20
Di Giacinto Cima Istoria naturale tom: 2	1.
Gaetani Zacconi Disertationes tom: 1	8
Gaspari Rodrignes Epicrisis tom: 1	5
Dr Ferdinando Ragazina Esame medico tom: 1	34
Pietro de Rotundis de Victur ratione tom: 1	22
Goann, Verardi Zeviani de methodo purgandi tom: 1	17
Gerolamo Tracastor in Versi tom: 1	22
Helvetii Trattato delle malatie tom: 1	11
Joann, Terenzoni di morbis uteri tom: 1	17
Nicolò Lemerii trattato di alimenti tom: 1	5
Michiele Rosa Sagio di osservazioni tom: 1	5
Thomae Cornelii progimnafmata physica	9
Petri Pensae Systema medicum tom: 1	4
Allessandro Pascoli Corpo umano tom: 1	34
Detto Pascoli della Filosofia tom: 1	5
Detto Pascoli delle febri tom: 2	1
Alexandri Pascoli de Homine tom: 1	34
Ortografia moderna ad uso del Seminario di Padova tom: 1	22
Tijot anvertimenti al Popolo per sua salute tom: 1	34
Gio: Pietro Fusanacci Dizionario della Sanita tom: 3	51
Francesco Merli guida medica tom: 1	22
Francesco Merli lettere	5
Terminazioni di Sanità tom: 1	3
Rudimenta Historica tom: 1	3
U. Tulii Cicerony Epistolae tom: 1	6
Index omnium medicinalium Hieronimi Mantovani tom: 1	6
Segueri Manna dell'anima	1.42
Cristiano instruito Panegirici tom: 1	8.
S. Francisci Xaveri Sales Introductio ad Vitam tom: 1	12
Cogitationes de Christo patiente tom: 1	6
Thomas de Kempis de Imitat	3
Novelle della Republica letteraria del Doffino di Francia tom: 12	8.30
Memorie dell'Accademia Reale di Francia tom: 12	12.
Homobori Pijonis Regimen Magnorum auxiliorum tom: 1	45
Gioan Maria de Torre Scienza della Natura Particolare tom: 2	1.8
Lionardo Salviati avertimenti della lingua sopra il Decameronae	34
Dell'Electricismo tom: 1	17
Oratione e Poesie Grimani	8
Antonii Storck de Cicuta	8
Daniely clerici Istoria naturalis tom: 1	22
Androphili asdepiadei de Sanitate tom: 1	11
Medicina aushoviensis tom: 1	10
Smidt Trattato delle Virtù medicinali tom: 1	6
Thermasum Patarianum Examen tom: 1	8
Società di Edinburgo Saggi ed osservazioni di medicina tom: 5	1.28
Primario del sg. Girolamo Ruscelli tom: 1	8
Santorio Medicina statica tom: 1	12
Scruttinium ad Mineralia tom: 1	6
Antonio Muratori filosofia morale tom: 1	34
Antonio Muratori de Peste tom: 1	34
Jacobi Nivel Observationes ex pulsu tom: 1	6
Antonio Girardini Rime 1	6
Baldassare Graziano l'Vom perfetto tom: 1	6

Santives trattato dei Ochi tom: 1 6
Fortunatus Bianchini de medicina Electrica tom: 1 7
Lettere familiari sopra le Novelle Oltramontane tom: 2 22
Duhamel philosophia vetus et nova tom: 6 . . . . . 1.8
Novo Metodo d'aprender la lingua latina tom: 2 19
Sopra Neuton Racolta tom: 1 5
Joan Berardi Varii Rethonices tom: 1 8
Lidio Partenio Trattamenti Sopra le Sienze 11
Di Monsigr Fontarini Eloquenza Italiana tom: 1 17
Disertatio de febribus Med. 4
Andrea Bina de Electricitate tom: 1 6
Jacobi Beaulti tractatus physicus tom: 2 34
Prosodia della Lingua latina tom: 1 3
Jacobi Placentini de Barometro tom: 1 4
Nicolai de Martino Elementa Geometriae tom: 1 6
Rime dei Accademici insulti tom: 1 3
Gramatica Latina Querini tom: 1 3
De Sanitate Zuenda Militis in Cartis tom: 1 2
Giornale de Letterati Oltramentani tometi: 106 . . . . . 2.
Diversi altri libretti picoli No. 19 12
Quatro Manuscritti del Graziani . . . . . .

ILLUSTRISSIMIS
AC
CONSULTISSIMIS
DOMINIS
CÆS.REG.LOCUMTENENTI,
JUDICIBUS, RECTORIBUS,
ET
CONSILIO FLUMINENSI

XAVERIUS GRATIANUS

INter præſtantiſſima civium commoda, Conſiliariorum pro eorum ſanitate Vigilantia eminet. Hoc)(2 igi-

3.

NEKI PODACI O RIJEČKOM KIRURGU PATTUNI

Unizu zanimljivih ličnosti riječkog zdravstva u XVIII stoljeću svakako je i Nicolò Alvise Pattuna, kirurg i suvremenik dra Ksavera Graziana. Arhivski izvori, prikuljeni u fondu riječkog Magistrata, pružaju dosta podataka o ličnosti i djelovanju tog protokirurga. Najviše je podataka ostavio o sebi sâm Pattuna u molbi Magistratu, pročitanoj na sjednici Vijeća 14. siječnja 1782. godine.[1] Star, bolestan i napušten, Pattuna moli Vijeće da se udostoji skupa s njim vratiti se u mislima u prošle godine koje su iscrpile njegovu muževnost. Služio je nepoštedno unutar riječkog Trgovačkog okruga, nadajući se da će pod starost za svoju vjernu službu uživati beneficije koje mu pripadaju. Sad mu se čini da mu je starost došla kao kazna. Pattuna se vraća u prošlost i priča o sebi. Godine 1722. vratio se s vježbe na venecijanskim fregatama na Levantu. Nakon dviju godina studija kirurgije na Padovanskom sveučilištu, počeo je obavljati u Rijeci dužnost kirurga 1727. godine.

Godine 1745. riječko ga Vijeće bira za općinskog kirurga. Kada je 1754. izišla carska rezolucija da se liječnici i kirurzi na teritoriju tršćanske Intendance moraju podvrći posebnim ispitima, Pattuna je pred tršćanskim protomedikom drom Filippom Gobbijem položio i taj ispit, o čemu je dobio i potvrdu. Na temelju tog ispita riječko je Namjesništvo

1. Historijski arhiv Rijeka (HAR), Magistrat, Protokol sjednica Vijeća 14. I 1782, ad 1. Spisi sjednica Vijeća Busta 9, 1782.

10. ožujka 1755. godine ponovo potvrdilo njegovu dužnost prvog kirurga. Često je zamjenjivao ostale liječnike i kirurge, kad su bili bolesni, i za to je dobio priznanje 18. studenog 1756. kada mu je općina povisila prinadležnosti za 30 dukata.

Kad je Pattuna ostario, Intendanca je nastojala da se u Rijeci nađe mjesti sposoban mlađi kirurg, te je na osnovi dokumenata i diploma predanih riječkoj općini bilo 13. prosinca 1768. godine odlučeno da se u istom svojstvu, s jednakim pravima i dužnostima, namjesti kirurg Giacomo Cosmini, te da početkom godine 1769. suci i rektori sklope s njim ugovor.[2]

Postoji još jedan dokument što ga je potpisao Nicolò Pattuna, a osvjetljava njegovu aktivnost u zdravstvu Rijeke, osobito u doba epidemija.

Carskom odlukom od 25. listopada 1769. za sekundarnog kirurga namješten je Giacomo Cosmini. U odluci se kaže da su Pattunine sposobnosti hvalevrijedne, ali je tršćanskom Kolegiju poznato iskustvo Giacoma Cosminija u liječenju i kirurškim zahvatima, te ga prihvaća kao riječkog kirurga s plaćom od 200 dukata godišnje, a carskom se odlukom određuje da će Pattuna zadržati plaću protokirurga do smrti. Pattuna se opozvao na tu odluku u jednoj molbi kada su, nakon 45 godina općinske službe, odlučili oduzeti mu dio plaće i dati njegovu pomoćniku (»garzonu«) Ivanu Krstitelju Jerčiću stalnu plaću u iznosu od 50 fiorina. Kako Pattuna kaže, godine 1782. je imao 79 godina i neće dugo opterećivati općinski erar. U toj istoj molbi Pattuna navodi da je imao pomoćnika kojega je sâm osposobio i koji je kod njega radio dvadeset i sedam godina za stan i hranu. Taj je pomoćnik Ivan Krstitelj Jerčić, koji je od 3. svibnja 1781. dobivao 50 fiorina godišnje, što je oduzimano od Pattunine plaće.

U gradskom protokolu stoji: »Pattuni se dopušta da od vlastitih sredstava plati pomoćnika. S obzirom na njegova poodmakla ljeta, on ne može obavljati kiruršku praksu te mu se substituira Ivan Krstitelj Jerčić s plaćom od 50 fiorina, koja će se isplaćivati od Pattunine plaće, o čemu se obavještava općinskog blagajnika.«[3]

Pronašli smo još jedan značajan dokument koji osvjetljava Pattuninu aktivnost u doba epidemije, odnosno kad je 1774. godine od influence umro sekundarni kirurg u Rijeci dr Josip Rinaldi. Grad je tada ostao bez sekundarca i četrnaest je mjeseci Pattuna posjećivao oboljele od akutne »maligne« groznice, bolesnike u deliriju, djecu i pacijente oboljele od obične groznice i kako veli »hvala Bogu ni jedan mi nije umro«. To je bila četvrta po redu influenca kad je Pattuna liječio bolesnike, a influence su bile 1730, 1740, 1753. i 1774. godine.

Poodmakle godine dra Graziana nisu dopustile da posjećuje pacijente u vrijeme posljednje influence godine 1774, te je Pattunin »garzon« Jerčić obilazio bolesne, obavještavao ga o stanju bolesti, a Graziano je prema stanju bolesti odlučivao o potrebnim sredstvima. U tako teškoj situaciji Nicolò Pattuna se, bez priznanja, toliko zalagao da ga je to navelo da zamoli riječki novoosnovani Gubernij da mu se prizna četrnaest mjeseci truda poslije smrti dra Josipa Rinaldija. Kao potporu svojim tvrdnjama Pattuna je naveo popis pacijenata, a bili su to: Franković, Mavrić, Luković, Štamberger, Radinić, Bencan i ostali. Međutim, Pattuni to nije pomoglo. Guverner je predmet dao Vijeću i »zbog značajnih razloga, molba podnosioca nema mjesta, dat. Flumine Sti Viti die 15ta Januarij Anno 1777«.[4] Tako je Nikola Pattuna »javni kirurg i javni carski i kraljevski primarij nad zdravstvom« ostao bez nagrade. Da je Nicolò Pattuna bio sanitarni kirurg imamo potvrdu i u drugim izvorima.

O privatnom životu Nikole Pattune znamo malo. Ženio se dvaput. Prva mu je žena bila Monika, rođena Epić. S njom se vjenčao 4. svibnja 1729, a umrla je 13. rujna 1759.[5] Pattuna se godine 1761. 14. listopada oženio s Petronillom Rinaldi.[6]

Skrenemo li časak na rodoslovlje, Pattuna je s prvom ženom Monikom Epić dobio sina Bartolomeja. U veljači 1730. kumovao mu je dr Zamarchi.[7] Taj će Bartolomej Pattuna biti liječnik u Gradisca d'Isonzo (Gradiška na Soči), pisac je znanstvenih traktata o ljekovitom bilju i bit će mu pred smrt Graziana ponuđeno mjesto riječkog protomedika.

S Monikom Epić Nicolò Pattuna je imao još djece: Michaela Antona, rođenog 5. ožujka 1732, Franju Bartolomeja, rođenog 21. listopada 1734. i kćerku Korneliju, rođenu 28. travnja 1742. godine.

Da li je Pattuna u braku s Petronillom Rinaldi imao djece, mi ne znamo. U testamentu od 19. veljače 1785. ona dra Bartolomeja naziva protomedikom u Gradisca d'Isonzo i svojim sinom. Vidi se da je imala kuću u Ulici sv. Mihovila, koja se dotiče kuće dra Rinaldija. Tu je kuću, vjerojatno, dobila u miraz od oca. Za univerzalnog nasljednika ostavlja svoga supruga Nikolu Pattunu, što znači da je Pattuna nadživio Graziana, koji je umro godine 1780. Pattuna je imao braću don Basiliska i Teodora. Don Basilisco mu je ostavio sav imetak koji je poslije pripao sinu, dru Bartolomeju. Prema jednoj bilješci bio je u Ljubljani kirurg Bartolomej Pattuna, čija je žena umrla u Rijeci kod Epićevih, odakle je bila prva Nikolina žena, Monika. Taj je Bartolomej bio godine 1760. već pokojni. Mogao je, dakle, biti Nikolin otac, jer se sin Bartolomeo vjerojatno zvao po djedu. Možda se radi o istom Bartolomeju Pattuni, koji se u kolovozu 1739. zahvalio u Rijeci na dužnosti kirurga, a na njegovo je mjesto došao Gašpar Michali (13. studenog 1739), koji je na toj dužnosti ostao do 1745. godine[9] To odgovara već spomenutom podatku da je Nicolò Pattuna postavljen za općinskog kirurga godine 1745. Prema podatku iz verbala 1719.[10] vidi se da je Bartolomeo Pattuna bio prethodno dvanaest godina kirurg u Rovinju i da je Rovinjanin. U Istru su nakon kandijskog rata došle mnoge venecijanske i grčke obi-

2. HAR, Magistrat, Protokol sjednice Vijeća, 13. XII 1768.
3. HAR, Magistrat, Protokol sjednice Vijeća, 3. V 1787.
4. HAR, Magistrat, Protokol 30. X 1779.
5. HAR, Knjiga umrlih br. 23, str. 557, 13. sept. 1759.
6. HAR, Matica vjenčanih, 10. X 1761.
7. HAR, Matica rođenih, 21. II 1730.
8. HAR, Liber baptistorum a 1. jan. 1721. usque ad 23. X bris 1733.
9. Viezzoli G.: Contributi alla storia di Fiume nel settecento, Fiume-Rivista, 1932, I—II, p. 172.
10. Op. cit., bilješka 2.

telji i nastanile se u Rovinju, Novigradu i Poreču. Pattune su vjerojatno vodile porijeklo od grčkih obitelji, što dokazuju i imena njegove braće, Basilisco i Teodoro. To nam je potvrdila i gospođa Pattuna, vlasnica ljekarne u Gradisca d'Isonzo, pa je dapače tvrdila da je iz Candije.[11]

Mnoge podatke o Pattuni saznali smo dosad od njega sâmoga. Podatke o njegovim ženidbama i rođenju djece našli smo u matičnim knjigama. Neke smo podatke našli u toku obrade materijala za životopis dra Graziana. Graziano je odmah po svom dolasku u Rijeku optužio Pattunu godine 1742. za zločin homicida, prilikom zahvata nad ženom Woltforstner-Furlanija. U tu je svrhu bila imenovana komisija koja je trebala ispitati slučaj, a da se ubuduće ne bi dogodilo nešto slično upozorava se Nicolò Pattuna da se drži u sferi svoje kirurške aktivnosti.[12]

Mnogo poslije, godine 1778, našli smo tužbu Anselma Nepomuka Perija protiv apotekara Pisanella i kirurškog pomoćnika Ivana Jerčića. Brat tužitelja, opat Borgia Peri, bio je teško bolestan. Napad kolikâ počeo je u noći. Poslali su Pattuninoj kući slugu koji je priočio stanje bolesti i zamolio ih da obojica dođu u Seminar i da odgovarajućim lijekovima ublaže bolove. U to doba noći ni jedan se od njih nije dao smetati. Peri navodi da se takvi slučajevi siromašnom svijetu dešavaju češće te moli Gradsko vijeće da se ono zauzme kako bi se to otklonilo.[13] Vijeće je slučaj opata Borgie Perija pretreslo i odlučilo da će cirkularom poslati strogi dekret liječnicima, kirurzima i njihovim pomoćnicima te ljekarnicima, da se, kome je potrebno, bio bogat ili siromašan, bilo danju ili noću, pruži medicinska pomoć. U protivnom bit će kažnjeni, kako je to odlučeno 3. travnja 1778. godine.[14]

Nicolò Pattuna je živio dugo i zaista poslije 1782, kad je imao 79 godina, nije mogao obavljati svoje liječničke dužnosti. U Rijeci se stanovništvo umnožavalo, trebalo je u grad dovesti sposobna kirurga. Rijeka je imala sreću da je njezin sin Jakov Cosmini završio kirurgiju u Rimu i mogao zauzeti mjesto starog kirurga Pattune. Pattuna je još dugo bio protokirurg, dok je Cosmini prvo djelovao kao sekundarni kirurg, da bi poslije, nakon doškolovanja u Beču, postao i doktor medicine. Prema nadgrobnoj ploči, sačuvanoj u Crkvi Uznesenja Marijina u Rijeci, Nicolò Pattuna bio je zakopan u istoj grobnici s obitelji Paglayen, u koju je obitelj bila udata njegova kćer Ana. Na ploči stoji: Pattuna Paglayen. Prema Torcolettiju, oltar sv. Vinka Ferrerskog sagrađen je kao zadužbina Nikole Pattuna. Prvo je bio drven, a kasnije je načinjen mramorni.[15] U niši mramornog oltara ostala je samo drvena plastika sveca, nedavno uklonjena i smještena u kapelu Immaculatae u kompleksu Augustinskog samostana.

Ovih nekoliko podataka o Pattuni upotpunit će sliku o prilikama u riječkom zdravstvu u drugoj polovici XVIII stoljeća.

Medicina, 13: 67—68, 1976.

11. Kandler P.: Fasti . . ., L'Istria 1850, p. 25—27.
12. HAR, Zapisnik gradskog Vijeća I—135, pag. 564, 1742.
13. HAR, I—138, pag. 118—120, 3. IV 1778.
14. HAR, I—138, pag. 132, 22. IV 1778.
15. Torcoletti L. M.: Il duomo vecchio di Fiume, Fiume 1932, pag. 10.

4.

PODACI ZA POVIJEST LJEKARNIČKE SLUŽBE U RIJECI KRAJEM XVIII STOLJEĆA

U Historijskom arhivu u Rijeci, u fondu Magistrata, postoji zanimljiva dokumentacija o prvim diplomiranim riječkim ljekarnicima, Carlu Pisanellu i Francescu Summacampagni. Na temelju dokumenata nađenih u aktima jednog procesa, što su ga ti ljekarnici međusobno vodili, moguće je donekle osvijetliti stanje ljekarničke službe koncem XVIII stoljeća. Radi se o dvjema obiteljima »Speziala«, Pisanello i Summacampagna, koji su došli u Rijeku iz Italije, postali riječki građani i generacijama obavljali tu profesiju.

Prema podacima iz tog procesa[1] već su godine 1696. u Rijeci bile tri ljekarne. Tada je Rijeka brojila oko 1.600 duša. Od toga se doba pa do godine 1750. stanovništvo povećalo na oko 3.000, a do 1778. godine popelo se na 6.000 žitelja. U toku toga vremena i dalje su postojale tri ljekarne, a među kojima i ljekarna Gerolama Veronesea. Godine 1740, u doba strašne influence, koja se u Rijeci nikada nije više pojavila u takvoj jačini, došao je Carlo Pisanello za provizora u ljekarnu Gerolama Veronesea. U Matici vjenčanih[2] »Gospodin Carlo, sin Domenica Pisanella

1. HAR, Općina Rijeka, Magistrat, Acta sjednice od 21. lipnja 1779.
2. HAR, Općina Rijeka, Matična knjiga vjenčanih, br. 23.

Padovanca, oženio se 11. svibnja 1743. s Franciskom Materese. Svjedoci su bili doktor Jakov Inamo, liječnik, i Francisco Summacampagna«. Prema citiranom aktu Carlo Pisanello je nakon ženidbe otišao u Cres, međutim, već su ga 1745. riječki suci i rektori pozvali da se vrati u Rijeku zbog potrebe koja je nastala nakon smrti Gerolama Veronesea. Pisanello je poziv prihvatio i »sa zadovoljstvom« počeo služiti općini. Iz Cresa je preselio svoju obitelj i vlastitu ljekarnu usprkos tome što su već tada u Rijeci postojale tri ljekarne sa svojim prodavaonicama. Pisanello je u Rijeci utvrdio svoj boravak i primljen je za riječkog građana. »Odtad mu je Rijeka domovina, iako nije iz nje vodio porijeklo« (bio je Padovanac, R. M.). Prilikom jednog saslušanja u riječkom Vikarijatu on, u točci ad generalia, veli: »Zovem se Carlo, sin Domenica Pisanella, rođen u Dolo, država Veneto, i star sam oko 41 godinu, oženjen, imam djecu, po profesiji sam ljekarnik u ovom gradu«.[3] Općinu je služio vjerno i nikad nije bilo pritužbi na njegov rad. Njegov sin Carlo Pisanello mlađi pokazao je sklonost prema očevom zvanju te ga je otac poslao da izučava farmaceutske znanosti na Sveučilištu u Beču. Prema prijepisu njegove diplome, što se nalazila u spisima spomenutog procesa[4], Carlo Pisanello je farmaceutsku disciplinu učio kod Georga Kaysera, ljekarnika u španjolskom Nosocomiju u Beču, i osposobljen je da u gradu Rijeci može obavljati zvanje. Rigoroze je položio 29. travnja 1768. godine na Medicinskom fakultetu u Beču.[5] Te se je godine vratio u Rijeku i dobio dozvolu od Luogotenence »da slobodno u bilo koje doba može otvoriti vlastitu ljekarnu«. Kako je bio mlađi, nije mogao napustiti svog oca, koji je bio u poodmaklim godinama, te je ostao da s njime radi u svojstvu provizora. To je potrajalo do godine 1778. kad su otac i sin prodali svoju ljekarnu »Gospe od Žalosti«, a koja se nalazila na glavnom trgu, mladom, također diplomiranom ljekarniku Franciscu Summacampagni. Tako je došlo do sukoba među tim obiteljima, što nam može pomoći da dijelom osvijetlimo stanje ljekarničke službe u Rijeci zadnjih desetljeća XVIII stoljeća.

Obitelj Summacampagna je kroz tri generacije obavljala dužnost ljekarnika u Rijeci. Kada je prvi Francisco Summacampagna »Speciale« došao u Rijeku, to nismo mogli utvrditi. Zna se samo da je bio oženjen s kćerkom riječkog doktora Zamarchija, Marijom. U knjigama rođenih iz godine 1724. spominje se da mu je rođena kćer Katarina. Znači, da je u Rijeci s Marijom, svakako prije te godine, imao i sinove Egidija, svećenika, i Franciska, također ljekarnika.[6] Francisko se oženio s Monikom Cortino 3. svibnja 1747. godine. Svjedok na vjenčanju bio je doktor Ksaverio Graziano. Osim ljekarništvom Summacampagna se, kao i Gerolamo Veronese, bavio uvozom stranih vina.

Francisco Summacampagna »Speciale« umro je 17. listopada 1753. u šezdesetoj godini.[7] Nakon njegove smrti ljekarna je testamentom ostala sinu Franciscu, koji je izučio očevo zvanje i proglašen za univerzalnog nasljednika. Tako je ljekarna prešla sa oca na sina, a, također, i obaveze plaćanja zajma kod Majki Benediktinki Bratovštine sv. Mihovila, koje je otac podigao u svrhu osnutka ljekarne.[8] Sin Francisco je u braku s Monikom Cortino dobio isto tako sina Francisca de Paula, koji je rođen 11. rujna 1750. godine. Prema Matici rođenih kum mu je bio doktor Ksaver Graziano.[9] Taj će Fancisco de Paulo Summacampagna postati u godini 1778. sudionik spomenute raspre među ljekarnicima. Kod oca je učio ljekarničko zvanje sedam godina, a onda je otišao na studije u Beč i dvije je godine pohađao Kemijski i Botanički kolegij, te je nakon napornih studija diplomirao na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Beču. 27. srpnja 1775. godine položio je rigoroze pred najvećim autoritetima Medicinskog fakulteta i bio osposobljen za obavljanje ljekarničke prakse.[10] Po dolasku u Rijeku Francisco Summacampagna mlađi obavljao je dužnost provizora u očevoj ljekarni sve dok se nije oženio, unatoč očevoj zlovolji, s udovicom Terezom Müller, rođenom Kranjec. Ona mu je dovela u brak sina Antonija Müllera, kojeg je odgajao kao vlastito dijete. U testamentu, sastavljenom 2. kolovoza 1799. godine, ona preporučuje sinu da izuči za ljekarnika i da poštuje poočima. Ta je ženidba prisila Francisca Summacampagnu mlađeg da potraži načina kako bi otvorio vlastitu ljekarnu. Prema opisu sâmog Francisca Summacampagne ml., on je namjeravao kupiti ljekarnu Giacoma Melchiorija u Senju i upravo kad se uputio da pregovara s vlasnicima, sreo je na Rječini sensala Giacoma Bradićića, koji ga je obavijestio da otac i sin Pisanello žele prodati svoju ljekarnu. Nakon jednog dana razmišljanja otišli su u Luke da pregovaraju o kupoprodaji. Najveći je problem bio u tome što je 10. travnja 1773. godine donesena Carska rezolucija o ljekarnama, koja je glasila: »U gradovima i većim selima nije dopušteno otvaranje nikakvih novih ljekarni osim postojećih, a da za to ne bude težih razloga, pri čemu se treba tražiti dozvolu Dvora«.[11]

Ukoliko Summacampagna od Pisanellovih otkupi ljekarnu »Gospe od Žalosti«, u tom slučaju oni ne mogu otvoriti novu. Pisanello stariji je tom prilikom, navodno, izjavio da mu sin namjerava kupiti senjsku ljekarnu, jer da i ovako postojeće tri u Rijeci nemaju dovoljno posla. Njegova se ljekarna, kao što smo već spomenuli, nalazila na glavnom općinskom trgu. Summacampagna je pristao da je otkupi sa svim spravama, lijekovima, drogama, kao i s uređajem za med i vosak. Bio je svjestan da je u ljekarni više od polovice uređaja zastarjelo, a da on sâm nikada neće raditi u skladištu voska i meda. Pisanello mlađi je pokušavao da otvori ljekarnu u Senju ili Bakru, pa znajući za to, Summacampagna se odlučio na kupnju njihove ljekarne, jer je bio uvjeren da u budućnosti oni neće smjeti u Rijeci otvoriti četvrtu. S tim u vezi je Summacampagna mlađi pred gradskim sensalom sklopio ugovor i o tome obavijestio riječki Magistrat, kako bi ga u budućnosti smatrali vlasnikom ljekarne »Gospe od Žalosti« (Spezeria dell'Adolorata), o čemu

3. HAR, Općina Rijeka, Vikarijat, Omot 414, Acta extraordinaria 1754.
4. Kao u bilješci br. 1.
5. HAR, Općina Rijeka, Magistrat, Acta sjednice od 23. listopada 1778. ad 7ma
6. HAR, Općina Rijeka, Matična knjiga rođenih, br. 6.
7. HAR, Općina Rijeka, Matična knjiga umrlih, br. 23, str. 484.
8. HAR, Općina Rijeka, Omot Testamenti, testament od 4. V 1750.
9. HAR, Općina Rijeka, Matična knjiga rođenih br. 7.
10. Općina Rijeka, Magistrat, Acta sjednice od 18. kolovoza 1778.
11. HAR, Općina Rijeka, Magistrat, Acta sjednice od 23. listopada 1778.

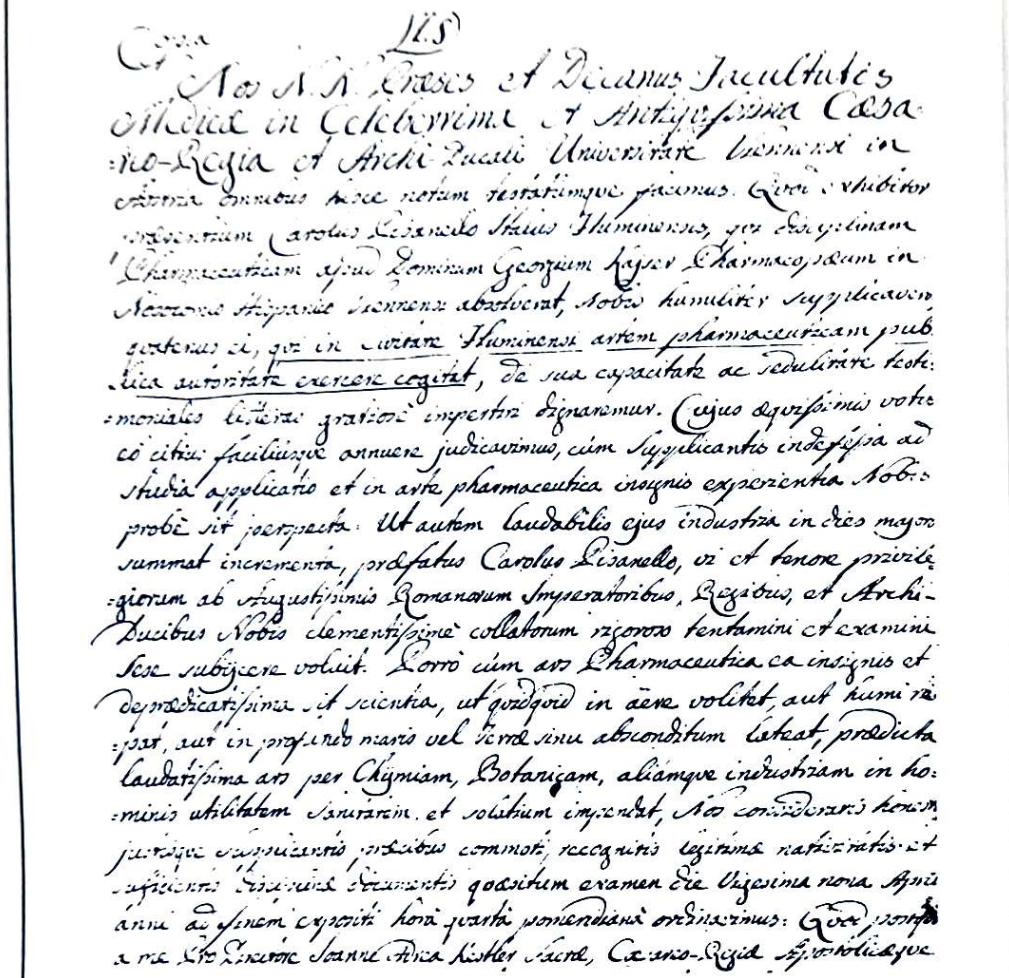

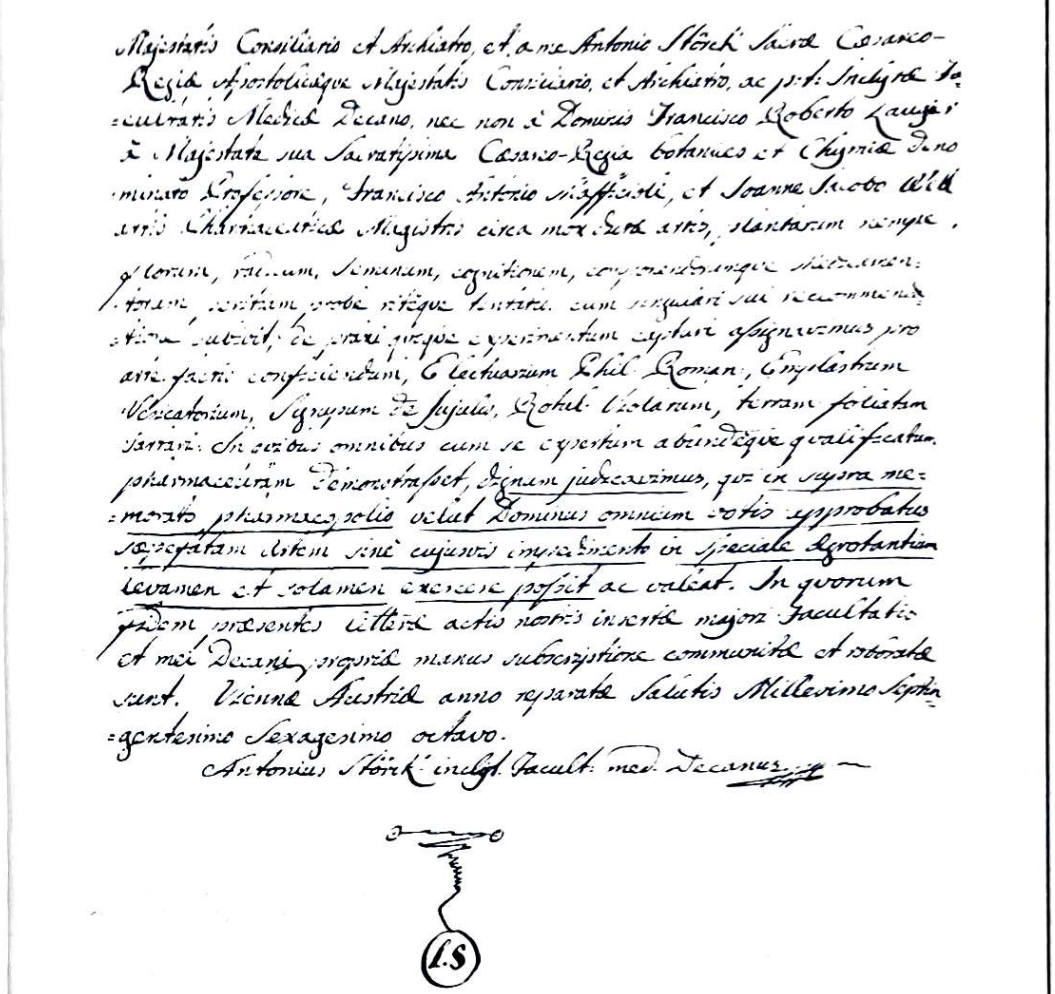

PRIJEPIS DIPLOME IZDANE U BEČU 1768. LJEKARNIKU CARLU PISANELLU

Nos N: N: Praeses et Decanus Facultatis Medicae in Celeberrima et Antiquissima Cesareo-Regia, et Archi-Ducali Universitate Viennensi in Austria omnibus hisce notum, testatumque facimus.

Quod Exhibitor praesentim Carolus Pisanello Italus Fluminensis, qui Disciplinam Pharamaceuticam apud Dominum Georgium Kajser Pharamacopeum in Nosocomio Hispanico Viennensi absolverat, Nobis humiliter Supplicaverit, gvatenus Ei, qui in Civitate Fluminensi Artem Pharmaceuticam publica Authoritate exercere cogitat, de sua capacitate, ac sedulitate testimoniales litteras gratiose impertivi dignaremur. Cujus equissimis Votis eo citius, faciliusque annuere judicavimus, cum Supplicantis indefessa ad Studia applicatio et in Arte Pharamaceutica insignis Experientia Nobis probe sit perspecta. Ut autem laudabilis ejus Indutria in dies majora summat Incrementa, praefatus Carolus Pisanello vi et tenore Priviligiorum ab Augustissimis Romanorum Imperatoribus, Regibus, et Archi: Ducibus Nobis Clementissime collatorum rigoroso tentamini, et examini dede subjicere voluit. Porro cum Ars Pharmaceutica ea insignis, et depraedicatissima sit Scientia, ut quindiquid in Aere volitet aut humi repat, aut in profundo Maris«, vel Terra Sinu absconditum lateat praedicta laudissima Ars per Chymiam, Botanicam, aliusque Industriam in ominis utilitatem, Sanitatem et solatium impendat, Nos consideratis honestijustique Supplicantis praecibus commoti recognitis legitimae nativitatis et sufficientis disciplinae documentis quaesitum examen die vigesinta nona Aprilis anni ad finem expositi hora quarta pomeridiana ordinavimus; Quod postquam a me pro Directore Ioanne Adrea Kestler Sacra Ces-o Regia, Apostolicaesque Majestatis Consiliario et Archiatro et a me Antonio Störck Sacra Sec.-o Regia, Apostolicaeque Majestatis Consiliario, et Archiatro, ac p:t: Inclita Facultatis Medica Decano nec non a. Dominis Francisco Roberto Laugier a Majestate Sua Sacratissima Ces.-o — Regia Botanices et Chyminae denominato Professore Francisco Antonio Massicioli et Ioanne Iacobo Wel Artis Pharamacaeuticae Magistris circa mox dicta Artis Plantarum nempe, Florum, Radicum, Seminum, Cognitionem componendorumque Medicamentorum peritiam probe, riteque tentatus cum singulari sui reccomendatione subivit de praxiquoque experimentum capturi assignavimus pro arte factis conficiendum, Electuarium Phil: Roman: Emplastrum Vesicatorum, Syrupum de Ilujulis, Rotul: Violarum, Terram toliatam Tartari: In quibus omnibus cum se expertum abundeque qualificatum Pharmaceutam demonstrasset dignum judicavimus, qui in supra memorato Pharmacopolio velut Dominus omnium Votis approbatus saepefatam artem sine cujusvis Impedimento in speciale Agrotantium Levamen, et Solamen exercere possit ac valeat. In quorum fidem praesentes litterae actis nostris insertae majori Facultatis et mei Decani propriae manus subscriptione communite et roborata sunt. Viennae Austriae Anno reparata salutis Millesimo Septingentesimo Sexagesimo Octavo.

Antonius Störck Inclit: Facult: Med: Decanus m: p:.

treba obavijestiti liječnike kao i ostale ljekarnike.[12] Kupoprodajni je ugovor sadržavao pet točaka:

1. Otac i sin Pisanello daju u prodaju i isključuju kao svoje nasljedstvo svu efektivu, jednostavne kao i složene lijekove svih vrsta, vosak i drugi inventar Franciscu Summacampagni, sinu Franciska;
2. Ljekarna postaje vlasništvo Francisca Summacampagne mlađeg kad isplati treći dio, što će se vidjeti prema inventaru;
3. Druge dvije trećine obvezuje se platiti u tri rate, i to: 7. VII 1779, 7. VII 1780. i 7. VII 1785. godine zajedno s godišnjim kamatama od 6%;
4. Za Summacampagnu kreditira i osigurava sredstva gospođa Jelena, udova David;
5. U slučaju da se lijekovi, droge, sprave i uređaji za med i vosak pokvare, obje su strane dužne da podijele štetu.

Taj su ugovor potpisali otac i sin Pisanello, te Francisco Summacampagna mlađi.[13]

Međutim, već mjesec dana nakon prodaje ljekarne Carlo Pisanello mlađi obratio se Magistratu s molbom da mu se dopusti otvaranje četvrte ljekarne u Rijeci. On u molbi obrazlaže da je njegov otac prodao svoju ljekarnu, te je on, na svoje ime, naručio nove sprave i svježe lijekove, kako bi »na ukras ovom poraslom i napučenom gradu za dobrobit i spas bolesnika, kao pravi sin domovine, od oca i majke građana (riječkih), otvorio vlastitu suvremeno opremljenu ljekarnu«. U molbi Pisanello mlađi navodi da je prvi privilegirani ljekarnik u Rijeci, da je učio pod očevim nadzorom, a nakon Carske rezolucije završio je studije uz velike troškove i napor na Medicinskom fakultetu u Beču 1768. godine. On je naveo privilegij koji je stekao od Bečke univerze da može obavljati svoju dužnost i otvoriti ljekarnu u Rijeci. Lugotenenca mu je 6. srpnja 1768. godine dopustila otvaranje ljekarne na njegovo ime, što on nije učinio zbog poodmaklih godina roditelja. Sada, kad se oslobodio »očeve vlasti«, želi otvoriti tu novu suvremenu ljekarnu dobro opskrbljenu najboljim lijekovima. Stoga prilaže sve svoje dokumente kako bi Vijeće odlučilo njemu u prilog.[14]

I obavijest Summacampagne mlađeg i molba Pisanella mlađeg prispjele su na istu sjednicu Vijeća. Viceguverner Almasy zadržao si je pravo da preispita doktore, Graziana i Segera, te kirurge Pattunu i Cosminija, o broju ljekarna koje bi bile potrebne za dobru službu riječkom općinstvu. Svima su im postavljena tri pitanja:

1. Da li bi otvaranje četvrte ljekarne u Rijeci nanijelo velike štete ostalim trima i postoji li zloupotreba jednostavnih lijekova?

12. HAR, Općina Rijeka, Magistrat, Acta sjednice od 18. kolovoza 1778.
13. HAR, Općina Rijeka, Magistrat, Acta sjednice od 23. listopada 1778. ad 1.
14. HAR, Općina Rijeka, Magistrat, Acta sjednice od 23. listopada 1778. ad 2.

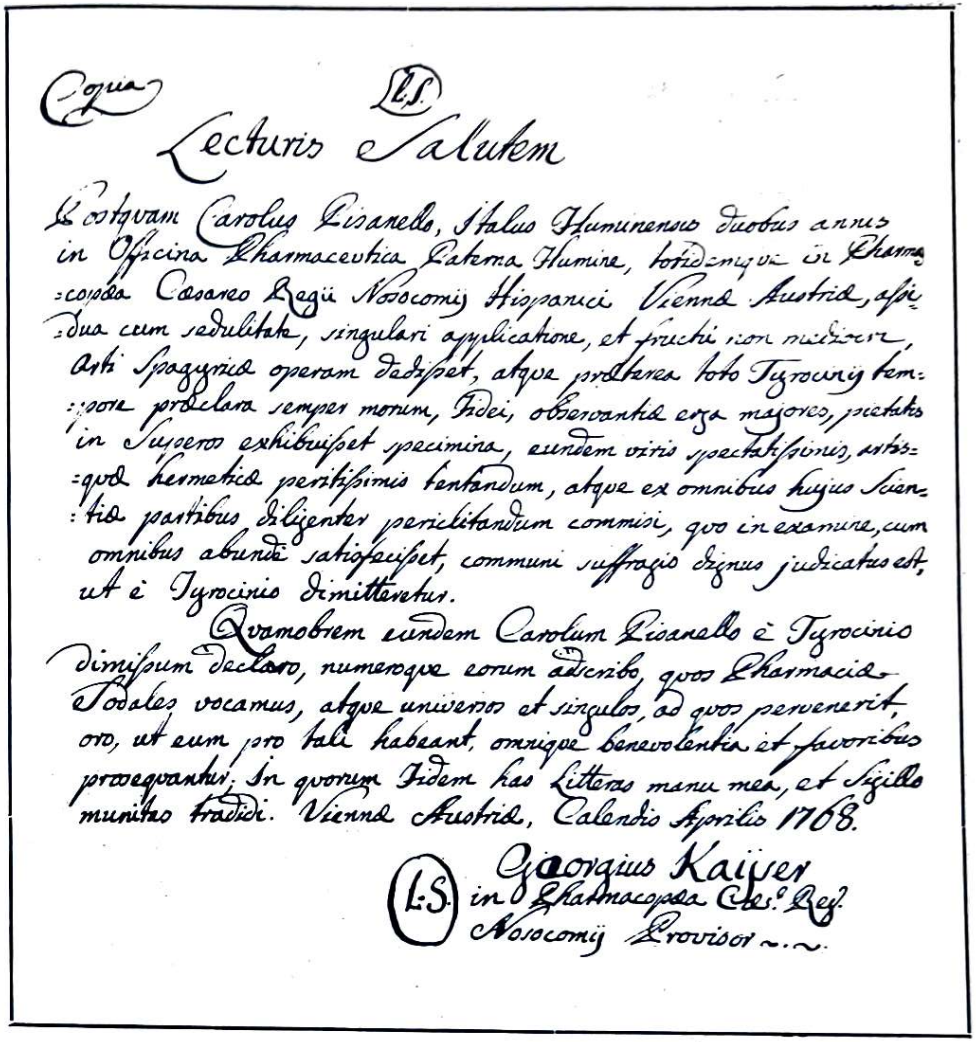

Cquia L.S.

Lecturis Salutem

Postquam Carolus Pisanello, Italus Fluminensis duobus annis in Officina Pharmaceutica Paterna Flumine, totidemque in Pharmacopaea Caesareo Regi Nosocomii Hispanici Viennae Austriae, assidua cum sedulitate, singulari applicatione, et fructu non mediocri Arti Spagyricae operam dedisset, atque praeterea toto Törocinnii tempore praeclara semper morum, fidei, observantia erga Majores, pietatis in Superos exhibuisset specimina, eundem Viris Spectatissimis artisque hermeticae peritissimis tentandum, atque ex omnibus hujus Scientiae partibus diligenter periclitandum commisi, quo in examine, cum omnibus abunde satisfecisset, communi suffragio dignus judicatus est, ut è Tyrocinio dimitteretur.

Quamobrem eundem Carolum Pisanello è Tyrocinio dimissum declaro, numeroque eorum adscribo, quos Pharmaciae Sodales vocamus, atque universos et singulos, ad quos pervenerit, oro, ut eum pro tali habeant, omnique benevolentia et favoribus prosequantur; In quorum Fidem has Litteras manu mea, et Sigillo munitas tradidi. Viennae Austriae, Calendis Aprilis 1768.

L.S. Georgius Kayser
in Pharmacopea Caes.o Reg.
Nosocomij Provisor

PRIVILEGIJ I LICENCA CARLA PISANELLA ZA VRŠENJE LJEKARNIČKE SLUŽBE

Leturis Salutem

Postquam Carolus Pisanello, Italus Fluminensis duobus annis in Officina Pharamaceutica Paterna Flumine, totidemque in Pharmacopaea Caesareo Regi Nosocomii Hispanici Viennaes Austriae, assidua cum sedulitate, singulari applicatione, et fructu non mediocri Arti Spagyricae operam dedisset, atque praeterea toto Törocinnii tempore praeclara semper morum, fidei, observantia erga Majores, pietatis in Superos exhibuisset specimina, eundem Viris Spectatissimis artisque hermeticae peritissimis tentandum, atque ex omnibus hujus Scientiae partibus diligenter periclitandum commisi, quo in examine, cum omnibus abunde satisfecisset, communi suffragio dignus judicatus est, ut e Tyrocinio dimitteretur.

Quamobrem eundem Carolum Pisanello e Tyrocinio dimissum declaro, numeroque eorom adscribo, quos Pharamaciae Sodales vocamus, atque universos et singulos, ad quos pervenerit, oro, ut eum tall habeant, omnique bene volentia, et favoribus prosequantur; In quorum Fidem has Litteras manu mea, et Stigillo munitas traditi.

Viennae Austriae, Calendis Aprilis 1768.

L. S. Georgius Kayser
In pharmacopea Caes. Reg.
Nosocomii Provisor

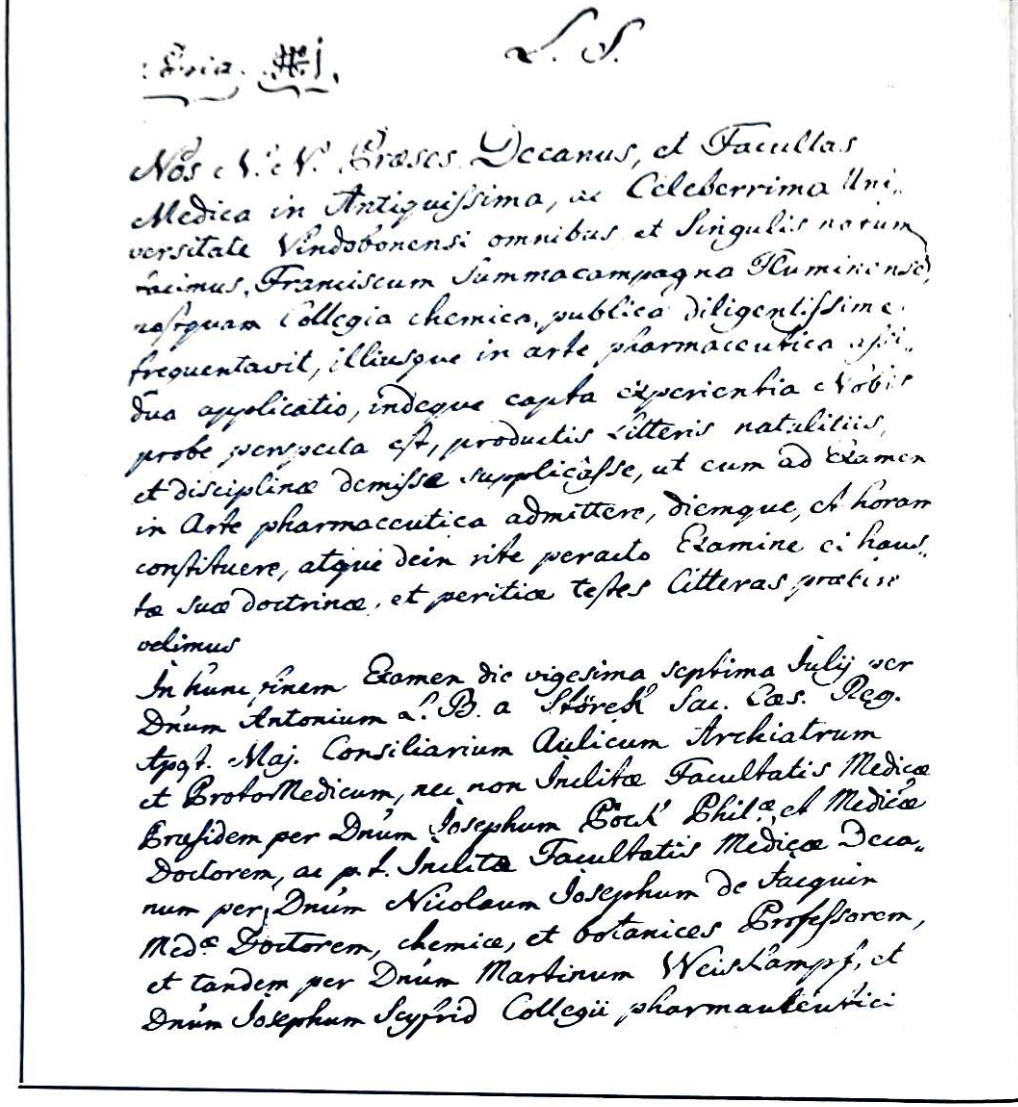

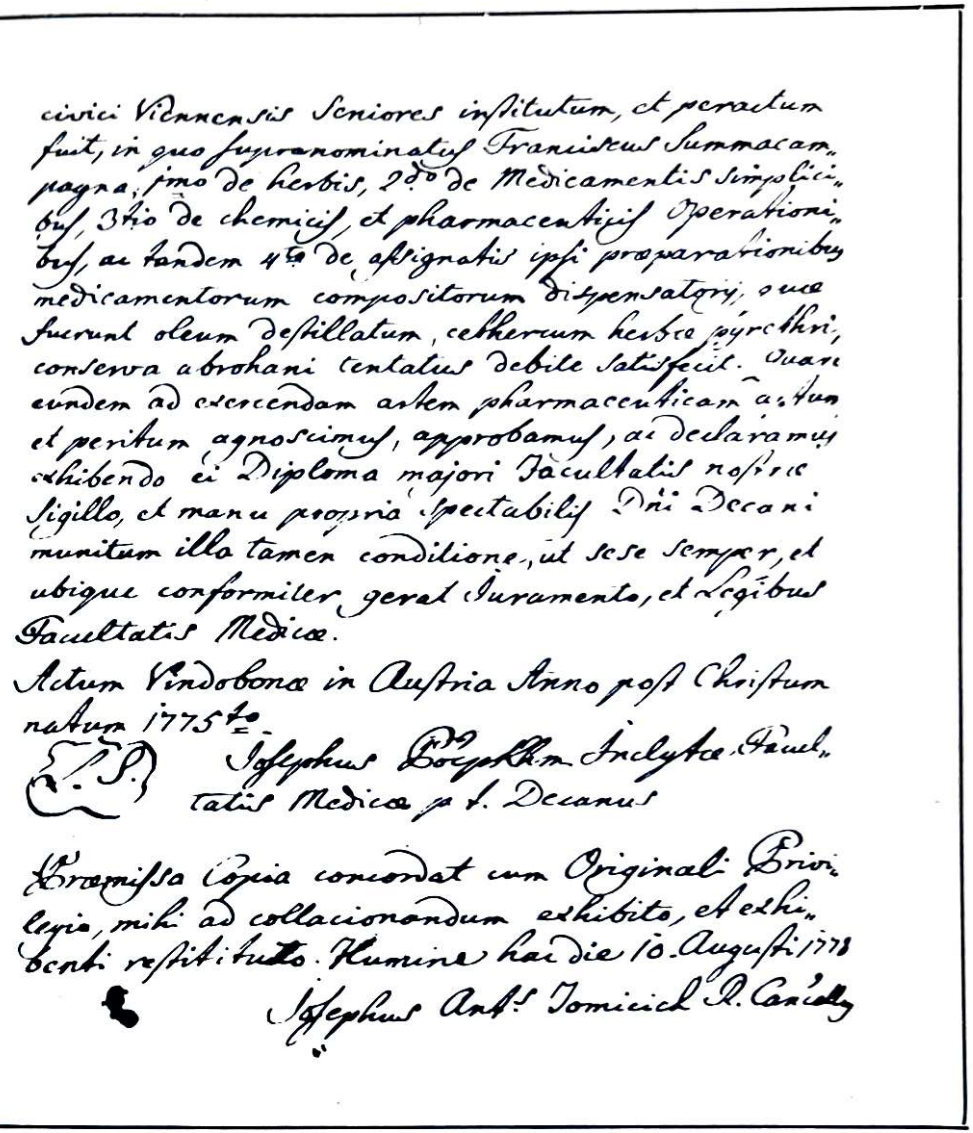

PRIJEPIS DIPLOME FRANCISCA SUMMACAMPAGNE IZDANE U BECU 1775.

Nos N. N. Praeses, Decanus, et Facultas Medica in Antiquissima, ac Celeberrima Universitate Vindobonensi omnibus, et Singulis notum facimus, Franciscum Summacampagna Fluminense, postquam Collegia chemica, publica diligentissime frequentavit, illiusque, in arte pharamaceutico assidua applicatio, indequo capta experientia Nobis probe perspecta et, productis Litteris natalitiis, disciplinae demissae pullicasse, ut cum ad Examen in Arte pharmaceutica admittere, diemque, et horam constituere, atque dein vite peracto Examine ei haustae suae doctriane, et peritiae testes litteras praebere velimus.

In hum finem Examen die vigesimo septimo Iulli per D'num Antonium L. B. a Störck Sac. Caes. Reg. Apost. Maj Consiliarium Aulicum Archiatrum, et Protomedicum, nec non Inclitae Facultatis Medicae Praefidem per D'num Iosephum Pöck Phil. ae. et Medicae Doctorem, ac p. t. Inclitae Facultatis Medicae Decanum per Dnum Nicolaum Iosephum de Iacquin Med. ae Doctorem chemicae, et botanices Professorem, et tandem per Dnum Martinum Weisskampf et Dnum Iosephum Scyfrid Collegii

pharmaceutici civici Viennensis Seniores institutum, et peractum fuit, in quo supranominatus Franciscus Summacampagna, 1-mo de herbis, 2-do de Medicamentis simplicibus, 3-tio de chemicis, et pharmaceuticis operationibus, ac tandem 4-to de assignatis ipsi praeparationibus medicamentorum compositorum Dispensatorii, quae fuerunt oleum destillatum, aethersum herbae pyrethri, conserva abrohani tentatus debite satisfecit. Quare eundem ad exercendam artem pharmaceuticam aptum, et peritum agnoscimus, approbamus, ac declaramus exhibendo ei Diploma majori Facultatis nostrae Sigillo, et manu propria spectabilis.

Dni Decani munitum illa tamen conditione, ut sese semper, et ubique conformiter gerat Iuramento, et Legibus Facultatis Medicae. Actum Vindobonae in Austria Anno post Christum natum 1775-to.

Iosenbus Pöck (?) Inclitae Facultatis Medicae p. f. Decanus Praemissa Copia concordat cum Originali Priwilegia, mihi ad collacionandum exhibito, et exhibenti restituto.

Flumine hac die 10 Augusti 1778

Josephus Ant., Tomicich R. Cancellay

2. Da li bi to otvaranje utjecalo na štetu ili korist povećanog broja građana u Rijeci?
3. Da gospoda liječnici i kirurzi ukažu na trgovinu drugim vrstama robe koju ljekarnici prodavaju ili proizvode.

Doktor Graziano odgovara: Zloupotreba u prodaji bilo jednostavnih bilo složenih lijekova je opasna, ukoliko se ne otklone, bez obzira na to da li postoje tri ili četiri ljekarne. Zdravlje će na taj način biti zaštićeno bez obzira na broj ljekarna. Poraslom broju građanstva ne ide ni na štetu, ni na korist, bile one tri ili četiri. Četvrta ljekarna ni u kom slučaju ne bi bila suvišna ukoliko bi novi ljekarnik bio stručnjak, a ljekarna opskrbljena najboljim sredstvima, bilo jednostavnim ili složenim. Trgovanje ljekarnika drugom vrstom robe je stvar Gubernija, a ne njega, Graziana.

Na ista pitanja je odgovorio i gradski fizik Feliks Seger. On je, pak, smatrao da bi otvaranje četvrte ljekarne nanijelo veliku štetu ostalim trima i da bi to izazvalo još veću zloupotrebu i bilo bi štetno da općinstvo kupuje loše lijekove. Za stanovnike slobodne luke bile bi dosta dvije dobro uređene ljekarne, jedna u gradu, a druga izvan grada. Po njegovu mišljenju ljekarnici bi trebali iz prodaje u ljekarnama isključiti svijeće, što je posao drogeriste, te bi bilo preporučljivo da se, kao u ostalim gradovima, otvori jedna drogerija.

Općinski kirurg Nikola Pattuna je na ta pitanja odgovorio jednostavno: Carlo Pisanello je prodao svoju ljekarnu sa svim spravama do i samog naslova (firme), pa je tako prodao i pravo ljekarnika. Bila bi nepravda da mu se dopusti otvaranje četvrte ljekarne koja nije potrebna, jer jadnim bolesnicima nije potreban broj ljekarna, nego im štetu nanosi upotreba starih lijekova koji se proizvode. Stoga bi za otvaranje četvrte ljekarne trebalo prethodno zatražiti carsku dozvolu u smislu zakonskih odredaba.

Najzad, značajno je mišljenje kirurga Giacoma Cosminija. On ne smatra da bi otvaranjem četvrte ljekarne u Rijeci bili oštećeni drugi ljekarnici. Oni bi svoje ljekarne morali godišnje opskrbiti dobrim i najnovijim, koliko jednostavnim, toliko i složenim lijekovima, osobito lijekovima koji su u najvećoj upotrebi za opće dobro grada. Po njegovu bi mišljenju trebalo svake godine izvršiti pregled lijekova, kao što se to čini u velikim gradovima. Ljekarnici bi zatim morali svakodnevno i osobno prisustvovati sastavljanju i izdavanju propisanih sredstava. Najzad, ako budu točno, savjesno i budno obavljali svoju dužnost, neće biti nikako oštećeni. S obzirom na povećano stanovništvo u Rijeci, četvrta bi ljekarna služila ne samo za veću lagodnost već i za ukras i dobrobit grada, posebno za stanovnike izvan gradskih bedema (borgo). Što se tiče prodaje druge vrste roba u ljekarnama, Cosmini misli, da to moraju raditi ljekarnici sve do otvaranja drogerije.[15]

Pisanello mlađi nije mirovao. Svojim pravnim molbama i podnescima neprestano je vršio pritisak na Gradsko vijeće.

Pisanellu je 15. studenog 1778. poslano rješenje da će morati čekati do nove uredbe kojom će biti regulirana pitanja ljekarničke službe. Na sjednici 21. studenog odlučeno je da se, ako je to moguće, potraži nova uredba, te da se onda, u vezi s pitanjem četvrte ljekarne, guverner

osobno obrati carici. Taj je predmet postao sedma točka rasprave sjednice Vijeća od 4. prosinca 1778. godine.[16] Pisanello je navodio da ne može čekati novu uredbu da jednom od ljekarnika, Summacampagni ili Pisanellu, dopuste otvaranje ljekarne u novom dijelu grada, gdje žive najugledniji građani, a stvar je suda da utvrdi štetu koju su Pisanellovi učinili Summacampagni.

Vijeće je osnovalo komisiju u koju su ušli: Michel'Antonio de Zanchi, Anselmo Nepomuceno Peri i gradski suci, koja je imala zadaću pronaći novu uredbu o ljekarnama, te putem guvernera zamoliti Dvor za rješenje.

Otac Pisanello se našao ponukanim da komisiji ukaže na neke probleme, pa je 3. prosinca 1778. poslao dopis u kojemu obrazlaže točku po točku.

1. Sin mu je izgubio pet mjeseci čekajući rješenje;
2. Prije prodaje očeve ljekarne sin se opskrbio potrebnim sredstvima, lijekovima i drogama;
3. Kao građanin otac je u svim teškim časovima po ovaj grad pružao pomoć postradalom pučanstvu, posebice u vrijeme potresa, davao je lijekove i puštao krv, zabranio je prodavanje inficiranog mesa;
4. Da se otac okućio s riječkom građankom i preselio se sa Cresa, gdje je sve ostavio. Pritom navodi zanimljiv kulturno-povijesni podatak: od vremena kad je preuzeo ljekarnu od Gerolama Veronesea u gradu su porasla zanimanja i zanat. Izgrađen je novi dio grada, poraslo je činovništvo i kler. Samo pisma, koja sada stižu u Rijeku u toku tjedna, nadmašuju broj pisama koja su stizala tijekom cijele godine. Pisanello kaže da su ih tada nosili pješice, a sada konjanici, kola i poštari putnici. Otvoreno je jedanaest vlasuljarskih radionica, a u njegovo je doba bila samo jedna. Kako se, međutim, ta nije mogla izdržavati morala se zatvoriti i vlasnik je otišao. Otvoreno je pet kavana, zlatarne i drugo. Sama carica protežira zanate, trgovinu i napučivanje gradova.
5. Komisija valja imati u vidu da se u preostalim dvjema ljekarnama spriječe neredi. Mora se zabraniti vidarima da u svojim stanovima sastavljaju »cerotte« i »unguente«, te pilule, i da ih bolesnicima raspačavaju kao privatnu tajnu. Oni u ljekarnama kupuju sirovine za jeftine novce, a bolesnicima ih skupo prodaju. Trgovci, također, prodavaju drogu i sastojke lijekova. Svaki liječnik protežira svog prijatelja ljekarnika. Kad se u ljekarnama pobrkaju recepti, liječnici brane svaku grešku. Međutim, ako pak ljekarnici dobronamjerno liječnicima ukažu da su lijekovi opasni ili otrovni, zbog izvanrednih količina živinih

15. HAR, Općina Rijeka, Magistrat, Acta sjednice od 24. listopada 1778. ad 3.
16. HAR, Općina Rijeka, Magistrat, Acta sjednice od 4. prosinca 1778. ad 7, I—138, p. 268.

ili antiamonijačnih preparata, da djeluju purgativno ili izazivaju povraćanje, tada se liječnici rasrde i promjene ljekarnu.

6. Prošli je put komisija u sastavu: dr Seger, Cosmini i Pisanello pregledala ljekarne, ali vrlo površno, za svega jedan sat. Pregledali su jednostavne lijekove, koji se rado kvare, i obične ljekovite biljke, kao malva, cikorija, bobovo i ječmeno te rižino brašno, a nisu se mogli suzdržati da primjete kako ljekarnik Summacampagna drži umjesto listova sabine vrške čempresa. To je velika pogreška, a Pisanello je lani obavijestio sve ljekarne da je njihov travar pogrešno donio vrhove čempresa umjesto sabine. Pisanello je, s obzirom na to da u našim krajevima te biljke nema, donio granu sabine da to usporedi, te je komisija naložila da se nađeni sadržaj baci. Sve to treba da zanima Gradsko vijeće, a on, otac, kao stari građanin, očekuje za sebe i sina pravdu. U protivnom bit će prinuđen napustiti grad i ostaviti osiromašene tri obitelji s ukupno dvanaestero članova.[17]

Pisanello mlađi uporno se pozivao na spomenutu dozvolu Luogotenence od 5. srpnja 1768. godine, po kojoj mu je bilo dopušteno otvaranje četvrte ljekarne i prema tome nije mu bila nikada namjera da se sukobi sa Summacampagnom mlađim. Sve je otišlo u prazno: zasluge njegova oca za ovaj grad, troškovi i brige oko školovanja djece, a nije pomagalo, izgleda, ni građansko pravo. Zato se ponovo obraćao Vijeću prije nego se utekao carici: »Trgovina se razvija, privučeni su stranci, sve će ulice biti tako napučene da će svatko vidjeti osiguranu javnu sreću na način da će naši potomci zadržati u sjećanju jednu tako sretnu epohu: tako neće biti beskorisna četvrta ljekarna . . .«. »Kada zanati i struke ne bi bile protežirane, svi bi ostali obeshrabreni. U jednom trgovačkom gradu potrebna je konkurencija i sloboda. Općinstvo je bolje usluženo ako one postoje.«[18]

Proces se produžio i u 1779. godinu. Summacampagna je nastojao da se to pitanje riješi po povratku guvernera. Koncem 1778. godine on je uputio Vijeću dopis u kojem kaže da je Pisanello u Vijeću dobio mnoge i moćne zaštitnike. Tu je mislio na gradskog suca koji je već na sjednici od 23. listopada predložio da se, s obzirom na troškove oko školovanja obaju molitelja, dade obojici dozvola za otvaranje ljekarne, s time da jedan od njih otvori ljekarnu izvan gradskih zidina. Taj je prijedlog propao, jer mu se suprotstavio jedan član Malog vijeća, predloživši da se Pisanellu ne odobri otvaranje četvrte, a jednu od postojećih ljekarni preseli izvan grada. Zanimljivo je da je jednaku odluku donio i Kraljevski hrvatski sabor, koji je molbu Pisanella mlađeg od 21. lipnja 1779. godine odbio.[19]

Odredbom Kraljevskog hrvatskog sabora u Rijeci je trebalo uvesti taksirane lijekove prema bečkim taksama. Vijeće je 3. travnja 1778. godine osnovalo komisiju koja je morala izraditi prijedloge o taksama što će vrijediti za Rijeku, budući da se niti bečke niti venecijanske ne mogu upotrijebiti u slobodnoj luci gdje roba dolazi morem bez ikakvog poreza, te su lijekovi jeftiniji, a to je manje opterećenje za pučanstvo.[20]

Pisanello je tvrdio, da ukoliko ostanu tri ljekarne, oca i sina Summacampagne i njihovog negdašnjeg »garzona« Puppisa, neće moći biti solidne kontrole cijena, jer su ta trojica vezana jednakim interesima i nabijaju cijene kininu.[21]

Međutim, Saboru se obratio Summacampagna mlađi i ostali ljekarnici, te je konačno 2. rujna 1779. godine na sjednici riječkog Vijeća pročitano rješenje Sabora od 21. travnja i 17. svibnja 1779. godine u kojem stoji da je četvrta ljekarna u Rijeci suvišna i štetna za ostale, a da, s obzirom na porast broja pučanstva, treba jednu od triju prebaciti u novi dio grada. O tome valja obavijestiti Francisca Summacampagnu mlađeg te oca i sina Pisanella.[22]

Na sjednici Vijeća od 4. veljače 1780. godine ponovo se pozivaju na odluku Sabora da se ne dopušta otvaranje četvrte ljekarne i odlučeno je da se ljekarnici dogovore »quivisnam es illis cum officina sua ad novam Urbem quae a S^to^ Andrea nomen sumit, sese transferre velit«, to jest, čija će ljekarna preseliti u novi grad.[23]

Cehovski su interesi bili još uvijek toliko snažni da su nadjačali pozitivan napor da se u gradu otvori suvremena i stručno opremljena ljekarna. Dok ti interesi nisu bili pogođeni, riječki su »Speziali«, te liječnici i kirurzi, živjeli složno, jedni su drugima kumovali, međusobno se ženili i stvarali ekskluzivan krug uvaženog građanstva od kojeg su imali jednake potrebe i puk i patricijat riječki.

Ovaj ih je proces, međutim, sve doveo u kušnju. Liječnici su se morali izjašnjavati, a time i opredijeliti, bilo za Pisanella, bilo protiv njega. Podijelila su se mišljenja i vijećnika. Možemo si zamisliti koliko je uzbuđenja u malom gradu od 6.000 stanovnika izazvao ovakav jedan proces. Trebalo je da prva dva riječka diplomirana ljekarnika, po svim pravilima progresa farmaceutske znanosti, unesu u Rijeku novi, stručniji stil rada. Dogodilo se obratno: »garzon« Puppis, koji je imao staru licencu, ostaje među trojicom riječkih ljekarnika, dok se u Beču diplomirani riječki farmaceut odbija kao prekobrojan.

Dosad nam nije uspjelo ustanoviti što se desilo s Carlom Pisanellom mlađim.

Medicina, 4: 197—208, 1967.

17. HAR, Općina Rijeka, Magistrat, Acta sjednica od 15. studenog 1778. i 4. prosinca 1778. ad 7.
18. HAR, Općina Rijeka, Magistrat, Acta sjednica od 23. listopada 1778. i 4. prosinca 1778.
19. HAR, Općina Rijeka, Protokol sjednice Vijeća, knjiga 1—138, 2. rujna 1779. IX, 392.
20. HAR, Općina Rijeka, Protokol sjednice Vijeća, knjiga 1—138, 2. rujna 1779. VIII, 391.
21. HAR, Općina Rijeka, Magistrat, Acta sjednice od 21. lipnja 1779, sine numero.
22. HAR, Općina Rijeka, Magistrat, Protokol sjednice Vijeća od 2. rujna 1779, I.
23. HAR, Općina Rijeka, Magistrat, Protokol sjednice Vijeća, 1782, spis od 4. veljače 1780, II, 24.

Ivan Bert, Portret G. B. Cambierija (olovka, vel. 19×14 cm, 1830. g.)

5.

ZAKLADA DRA G. B. CAMBIERIJA (FONDAZIONE CAMBIERIANA) U RIJECI

Bolnica svetog Duha u Rijeci je u prvo vrijeme imala cilj da smjesti određeni broj staraca i nemoćnih, rođenih u Rijeci, te nije imala ulogu nosokomija. Taj se Zavod izdržavao od priloga vjernika, ostavština i zavještanja, kao i od kamata malih kapitala što su ga ostavljali pojedinci. Nakon ukinuća bratovština krajem XVIII stoljeća ostao je veliki kapital od kojega je car Franjo I osnovao zakladu namijenjenu isključivo Gradskoj bolnici. Time je bolnica mogla osigurati smještaj većeg broj staraca i bolesnika, a počela se baviti i smještajem nahočadi, ili je pak materijalno pomagala siromahe u gradu.[1]

Vladarska je zaklada kod Ugarske dvorske komore iznosila 31.894 forinta i 15¼ karantana. Biskup Krtica (Kertizza) je kod carske i kraljevske blagajne u Beču ostavio 2.000 fiorina te je cjelokupan kapital u godini 1804. iznosio 33.894 fiorina i 15¼ karantana. Dolaskom Francuza u Rijeku godine 1809. kamate od tog kapitala su prestale pristizati i Gradska je bolnica vrlo brzo spala na prvobitno stanje. Ostao joj je jedini dohodak od Gradske blagajne u iznosu 1.262 forinte, a francuska je uprava toliko opterećivala Gradsku blagajnu da ona uskoro nije više mogla prema bolnici izvršavati svoje obaveze. Građani Rijeke su jed-

1. Matejčić, M.: Osnivanje riječke Gradske bolnice svetog Duha kao samostalne zdravstvene ustanove 1. I 1880. godine, Acta historica med. pharm. veter.. Anno XI, 1—2, 1971, str. 109—111.

nako tako bili opterećeni francuskom upravom te stalnim doprinosima, a u samoj je bolnici broj nesretnika neprekidno rastao. Prostorije Zavoda bile su za jednu gradsku bolnicu neprikladne, neprilične i nezdrave. Međutim, kad su se prilike smirile i poboljšale došlo je do inicijative da se bolnica preseli u novu zgradu s prostranim vrtom i s dovoljno prostorija. Kupljena je zgrada na riječkom Zagradu za 10.000 forinta. Prvo je rekonstruiran dio zgrade gdje su smjestili bolnicu.[2] Za taj se pothvat neobično založio civilni kapetan Rijeke i guverner Primorja Franjo de Úrmény, čijom je zaslugom sagrađen i lazaret sv. Franje u Martinšćici. Na ulazu u staru Riječku bolnicu stajao je natpis:[3]

HOC
PUBLICUM PAUPERITATIS ASYLUM
IMPERANTE
LITUS MARIS HUNGARICI
FRANCISCO ÚRMENY DE EADIM
CAESARI AC REGI
CUBILIBUS ET AULAE CONSILIIS
ANNO MDCCCXXIII
TU LAPIS
AERE PUBLICO PARATUM
IN EAVUM TESTARE

Na kraju je popravljena zgrada koštala 20.000 fiorina, međutim, novi problemi i potrebe neprestano su se javljali. Da se to pitanje riješi našao se bio izlaz u samodoprinosu utjecajnih i imućnih sugrađana. Osnovano je »Društvo Općeg zavoda za siromašne«; tada su objavljeni i prvi statuti na temelju kojih se trebalo upravljati i voditi administraciju Zavoda.[4] Tako organiziran Zavod počeo je vršiti svoje dobrotvorne aktivnosti. Građani su rad svoje bolnice pomagali, tako da je godine 1823/1824. osim hrane i predmeta sakupljeno 2.080 forinta; car Franjo I je ponovo darovao 600 fiorina, a primas Ugarske 200 forinta, itd.

Od godine 1823. možemo smatrati da počinje novo vrijeme razvoja riječke bolnice. Dobročinstva Zavoda su imala širi razmjer. Zavod je postavio cilj:

1. da se smjeste i sklone pravi siromasi, bolesni i invalidi bilo kojeg staleža, dobi i vjeroispovjesti i da se dobrotvorna pomoć daje bijednim obiteljima;
2. da se u gradu zabrani prosjačenje;
3. da Zavod izdržava i odgaja izvanbračnu djecu i napuštene mališane bez roditelja i rodbine, te
4. da se aktivira Djelavnica, odjel rada, gdje mladi mogu učiti zanat, a ostali mogu raditi prema svojim sposobnostima i sklonostima.

Taj je program bio suvremen i za ono je doba sadržavao sve elemente zavoda te vrste u velikim gradovima Monarhije.

Kapitalom Zavoda je upravljala Bolnica sv. Duha, tako da je 1. srpnja 1824. godine počeo raditi Opći zavod za siromašne i Bolnica svetog Duha kao jedinstvena ustanova. Za izdržavanje tih ustanova,

pored godišnjih obaveza dobročinitelja, pristizali su doprinosi od prodaje novogodišnjih čestitki, od ulaznica kazališnih predstava kao i plesova.[5]

Od 1824. do 1827. godine darežljivi su filantropi nastavljali pomagati riječku bolnicu i Zavod za siromahe, te se valja spomenuti legate Josipa Seidlea, Aleksija Vukovića, carice Karoline, Petra de Gezija, nadvojvode Josipa ugarskog palatina i zagrebačkog biskupa Maksimilijana Vrhovca.

Jednako tako u godini 1828. legate su ostavili knez Filip de Batthyhany, grof Esterhazy, Fridrich Liedeman, Josip Emili, arhiđakon Feliks Monaldi i Ljudevit Adamić. Svi ti legati nisu bili dovoljni da pokriju narasle potrebe Zavoda, koji je unapređivao svoju djelatnost. Naime, od godine 1835. bila je na ulazu Zavoda postavljena jedna Rotonda za prijem izložene djece kako bi se uklonio zločin čedomorstva. Zatim je bila sagrađena i nova zgrada bolnice s pravilno raspoređenim dvoranama, sobe su bile uređene prema plaćanju, tako da su se mogli odvojiti bolesnici od invalida. Za 1. svibanj 1835. godine otvorena je Djelavnica koja je počela izobrazbom prihvaćene siročadi. Gradska je blagajna godine 1835. povećala Zavodu dotaciju od 4.000 na 7.400 fiorina, a godine 1836. već je ta dotacija dosegla 9.600 forinta. Za povećanje dotacije zalagao se civilni kapetan i guverner Pavao Kiss de Nemésker, koji je za razvoj zdravstva pokazivao jednako zanimanje kao i Franjo Úrmény.

Veliki troškovi na polju gradnje novih odjela i kapele za bogoslužje, povećan broj obitelji koje su primale pripomoć Zavoda, zatim gradnja bolnice za umobolne u produžetku s postojećom zgradom u krugu samog Zavoda i povećana administracija, sve je to stvorilo nove velike brige upravi Zavoda.[6]

Vrlo sklon napretku tog Zavoda bio je protomedicus Primorja, dr Giovanni Battista Cambieri, veliki filantrop, koji u želji da pomogne tako uznapredovalu bolnicu u Rijeci, svojim testamentom od 20. siječnja 1835. godine ostavio je bolnici cjelokupni svoj imetak u Rijeci u iznosu od 28.040 forinta,[7] od čega je carskom odlukom nakon njegove smrti 30. rujna 1838. godine osnovana Cambierijeva zaklada (Fondazione Cambieriana).[8]

2. Historijski arhiv Rijeka (HAR): Spisi Općine Rijeka, Magistrat, E 161/1880, Ceni storici dell'Istituto generale dei Poveri in Fiume.
3. Natpis je i danas na atici portala zgrade stare bolnice. Nekada se trg pred bolnicom zvao Trg Cambieri.
4. HAR, Spisi Općine Rijeka, Magistrat, E 161/1880, Regolamenti dell'Istituto dei poveri.
5. Matejčić, M.: Navedeni rad, str. 109.
6. HAR, Spisi Općine Rijeka, Magistrat, E 161/1880. Cenni storici... (kao pod bilješka br. 2).
7. HAR, Spisi Općine Rijeka, Magistrat, E 161/1880, Busta »Fondazione Cambieriana«, prepis testamenta G. B. Cambieria od 2. I 1835.
8. HAR, Navedeni spis pod bilješkom 7, prijepis zapisnika svečane sjednice Kapetanskog savjeta od 9. VIII 1839. u povodu osnivanja Cambierieve zaklade.

Dr Giovanni Battista Cambieri, rođen godine 1754, bio je porijeklom iz mjesta Belgioso kod Pavije u Italiji. Medicinu je studirao u Milanu a diplomirao u Padovi, bio je đak glasovitih profesora Borsierija de Kanilfelda i Simona Andréa Tissota. Prilikom prodora Francuza u Italiju prebjegao je na teritorij Monarhije te je u Beču položio ispit i dokazao sposobnost za obavljanje liječničkog poziva. Iz Beča je došao u Rijeku gdje je početkom godine 1792. predao Gradskom vijeću molbu za dozvolu obavljanja liječničke prakse. Vijeće mu je 31. siječnja 1797. udovoljilo molbi i o tome obavijestilo protomedicusa.[9] Od godine 1797. pa do smrti dr G. B. Cambieri je službovao u Rijeci, gdje je obavljao i dužnost protomedicusa pri Kr. Ugarskom Guberniju.[10] U Italiji se odrekao djedovine u korist svog brata Feliksa, a gradu Rijeci, u kojem je proveo svoj radni vijek, odnosno riječkoj Gradskoj bolnici, ostavio je sve što je stekao. U testamentu dr G. B. Cambieri kaže: »Najzad ja ostavljam, želim i izjavljujem da dobrotvorno mjesto Riječke bolnice bude jedini i apsolutni nasljednik ovo malo imetka koji mi se našao u ovom gradu.« I dalje: »Nadam se da će se, kad prođe nekoliko godina i kad prestanu utvrđeni legati, Bolnica naći u stanju da će moći prihvatiti i liječiti veći broj bolesnika koji sada leže bez ikakve liječničke pomoći.[11]

Na sjednici Kapetanskog savjeta, kojoj je predsjedao grof Franjo Zichy, kraljevski savjetnik i prvi gubernijalni prisjednik, a u prisutnosti sudaca i članova Savjeta, pročitana je carska odredba da se zamašni legat od 28.040 fiorina uknjiži Gradskoj bolnici pod naslovom »Cambierijeva zaklada«. Uprava bolnice je bila obavezna da obavijesti Gubernij o stanju Zaklade, o čemu je Mjesni opći sirotinjski zavod dobio obavijest, s time da se osnivanje zaklade obznani i putem zagrebačkih i tršćanskih novina.[12]

Na temelju dokumentacije vidljivo je da je administracija Zaklade davala kapital na kredite i da je ubirala kamate kojima su se pokrivali troškovi dnevnih pristojbi neimućnih bolesnika. Kapital se neprestano povećavao, tako da je u času kada se Bolnica sv. Duha administrativno odvojila od Mjesnog općeg zavoda za siromahe, stanje Cambierijeve zaklade, nakon što je posebna komisija pregledala knjige od godine 1840. do 1879, iznosilo 35.047 fiorina, a što je potvrđeno iscrpnim zapisnikom od 11. rujna 1880. godine.[13] Zanimljivo je da je Zavod za siromahe u tom trenutku imao od drugih zaklada 28.700 forinta u nekretninama, u obveznicama 41.165 fiorina, u banci i zalagaonici Mons Pietatis 35.988 forinta, što je Zavodu godišnje donosilo 3.872 fiorina i 85½ karantana. Moramo se podsjetiti da je prije te diobe Zavod imao službeni naziv »Ospedale civico di San Spirito e della unitavi Casa di Ricovero in Fiume« (Gradska bolnica sv. Duha i utočište siromaha u Rijeci).[14]

Prilikom podjele tih ustanova odlučeno je da Gradska blagajna od novoosnovane bolnice preuzme Cambierijevu zakladu s time da se od njezinih prihoda plaća liječenje bolesnih Riječana u iznosu 1.512 fiorina. Već tada nije bila jasna pravna priroda te Zaklade. Iz testamenta se jasno vidjelo da dr G. B. Cambieri ostavlja svoj imetak bolnici kao apsolutnom jedinom nasljedniku, ali tadašnja bolnica nije imala modaliteta zdravstvene ustanove, lječilišta, već utočišta siromaha i ubogih bolesnika. Stoga je riječki sud godine 1904. bio mišljenja da Cambierijeva zaklada treba ostati Mjesnom općem zavodu za siromahe, jer je on čisto gradska ustanova, namijenjena isključivo Riječanima.[15] Naprotiv, Gradska bolnica sv. Duha, kao opća, bila je otvorena bolesnicima ne samo iz Rijeke već i iz cijelog Primorja i Vojne krajine, stoga su Riječani htjeli zadržati sredstva Zaklade za liječenje svojih sugrađana. Međutim, guverner je 27. ožujka 1906. godine definitivno obrazložio Municipalnom vijeću mišljenje ugarskog Ministarstva unutrašnjih poslova da pravna priroda Cambierijeve zaklade počiva na testamentu zavještatelja, koji svoj imetak izričito ostavlja milosrdnom mjestu — Riječkoj bolnici — kako bi u njoj bio liječen veći broj bolesnika. Iz teksta testamenta se ne vidi da je dr Cambieri mislio samo na bolesne Riječane, a to se ne može niti pretpostaviti, budući da je on bio čovjekoljubiva osoba; zatim ni vlasti u doba osnivanja Zaklade nisu shvatile tekst oporuke da se odnosi samo na bolesne Riječane, već općenito na bolesnike te su stoga i dale nalog administraciji Zaklade da njezino osnivanje obznani u zagrebačkim i tršćanskim novinama. Testament jasno naznačuje bolnicu kao nasljednika Zaklade te se treba prihode Zaklade predati bolnici gdje će biti uloženi za cilj za koji su određeni, baština Zaklade može pripasti samo Riječkoj bolnici. Jedan će se dio prihoda Zaklade doznačivati godišnje za izdržavanje neizlječivih bolesnika u sirotinjskom domu u kojemu se valja osnovati poseban odjel za neizlječive bolesnike. Time je konačno bilo odlučeno da je Cambierijeva zaklada namijenjena riječkoj Gradskoj bolnici svetog Duha.

Jedina hvala za Cambijerijeva dobročinstva bila je iskazana postavljanjem njegove biste u predvorju stare bolnice, rad glasovitog riječkog kipara Pietra Steffanuttija, ispod koje je bio memorijalni natpis:

I. B. CAMBIERI R(egio) PROTOMEDICO

Insigni Nosocomii Benefactori
Grati omnim ordinum cives P(atriae)

Obiit pridie cal(endas) octobr(i) an(no)
MDCCCXXXVIII

9. HAR, Spisi Općine Rijeka, Protokol sjednica vijeća I—155, str. 36, Zapisnik sjednice od 31. I 1797.
10. Kobler, G.: Memorie per la storia della liburnica città di Fiume, Fiume 1886, Vol. III, str. 62.
11. Bilješka pod br. 7.
12. Bilješka pod br. 8.
13. HAR, Spisi Općine Rijeka, Magistrat, E 161/1880, Protocollo dell'ufficio della Cassa Civica od 11. IX 1880.
14. HAR, Spisi Općine Rijeka, Magistrat E 161/1880, Regolamento dell'Ospedale civico di Santo Spirito e della unitavi Casa di Ricovero in Fiume, Fiume 12. VII 1877.
15. HAR, Spisi Općine Rijeka, Magistrat E 161/1880.
16. HAR, Spisi Općine Rijeka, Magistrat, E 161/1880, odluka suda od 21. V 1904. upućena guverneru pod br. 1226, veza na odluku ministra unutrašnjih poslova od 16. III 1904.
17. Bilješka pod br. 16, guvernerova odluka od 27. III 1906.

Smatrao sam dužnošću da potcrtam i naglasim filantropski čin tog uglednog riječkog liječnika, znanstvenika[18] i organizatora zdravstva, čin koji je uvelike pomogao prosperitetu i preorijentaciji Opće bolnice u Rijeci, koja kontinuirano do danas obavlja svoju ulogu već četiristo godina.[19]

Zbornik radova 26. sastanka Naučnog društva za historiju zdravstvene kulture Jugoslavije,
Poreč, 30. IX — 2. X 1976. str. 176—186

18. G. B. Cambieri je u medicinskim krugovima postao slavan po svom djelu o škrljevskoj bolesti »Storia della malattia detta skrielievo ossia di una particolare forma di sifilide manifestasi in alcuni distretti dei litorale ilirico«. Annali universali di medicina di Omodei, Milano 1809, XII, 5, 272.
19. U istraživanju povijesti riječke bolnice veliko je razumijevanje imao i pružio pomoć ravnatelj dr Anton Bačić te mi je dužnost da mu se na ovom mjestu zahvalim.

6.

OSVRT NA UREDBE O ZDRAVSTVENOJ SLUŽBI U SENJU U TOKU XVIII STOLJEĆA

Sredinom XVIII stoljeća u sastav tzv. »Provincia mercantile del Litorale« ušli su svi krajevi sjevernog Jadrana, od Akvileje pa do Karlobaga. U tom Primorju sva je vlast imala Trgovačka vlada nazvana »Suprema Intendenza commerciale« sa sjedištem u Trstu. Svrha joj je bila unaprijediti pomorstvo i sprečavati konkurenciju među jadranskim lukama. Osnutkom Intendance odmah se pristupilo organizaciji pomorske zdravstvene službe lučkih gradova. Odaslate su upute kojih su se sve općine morale strogo pridržavati. Senj, najveća luka Hrvatske i Vojne krajine, imao je već organiziranu zdravstvenu službu.[1] Zdravstveno se vijeće (Deputazione di Sanità) godine 1752. sastojalo od tri patricija i tri građana, a svake su godine birani na Dan svetog Mihajla Arhanđela. Bio im je pridodat i gradski bilježnik, čija je dužnost bila doživotna.

U dolasku broda za kontumaciju vijećnici se sastaju i sporazumijevaju o potrebnim mjerama. Za trud dobivaju od broda devet petica: dvije za bilježnika, dvije zdravstvenom mladiću (Fante della Sanità), a ostalih pet se dijeli vijećnicima. Kontumacija je bila u luci grada u kojoj su brodovi sa slobodnim kretanjem bili odvojeni, ili u Luci sv. Spasa, milju dalje od Senja, na pustom mjestu, gdje se privezuju brodovi za kontumaciju u toku zime. Obje su luke primale prilično velike brodove. U to vrijeme Senj nije imao zdravstveni kasino, te su se vijeć-

1. HAZ, Acta Buccarana, Sanitas, Senia, 18—24, od 29. VIII 1752.

nici i bilježnik sastajali pod vedrim nebom. Uz njih je bio samo jedan zdravstveni mladić koji se brinuo o dolasku broda, primanju uvjerenja i obavještavao je komandanta mjesta kao i vijećnike. Za to je od domaćih brodova dobivao četiri novčića, a od stranog osam. Osim toga je osiguravao čuvare za brodove određene za kontumaciju. Dođe li koji brod s duhanom iz Albanije ili neka druga roba moralo se to iskrcati u privatna skladišta izvan grada. Prema količini robe pridodao se i drugi mladić, s dva ili više nosača.

Brodska se zdravstvena uvjerenja strogo pregledaju i brodovi za kontumaciju se odmah odvajaju. Zaraženi se brodovi, ili oni koji dolaze s inficiranog područja, šalju izravno u luke gdje postoje uvjeti za raskuživanje, i to: ili u Rijeku, ili Trst. Dolaskom broda za kontumaciju, a nema robu podložnu njoj, čuvar nalaže da se mornarske škrinje stave na palubu, isprazne i zrače. On pregleda brod, učini popis, i kopiju preda Zdravstvenom vijeću, koje prema robi odluči na kakav je način treba raskužiti. Dotad se u Senju raskuživao isključivo albanski duhan. Ako bi se na brodu nalazili putnici, njima se uz nosače odredi nadzornik. U vrijeme kontumacije brodski se teret morao svakodnevno prevrtati i kad kontumacija završi, čuvar je morao načiniti izvještaj na osnovi kojega se brod daje u slobodan promet. Ukoliko bi se na brodu pojavila kuga, a u senjskoj se luci ona do polovice XVIII stoljeća nije pojavila, vijećnici su bili dužni podvostručiti kontumaciju i uz pratnju poslati brod s robom, putnicima, čuvarima i nosačima u najbliži lazaret. Senj tada nije imao fond za zdravstvo.

Senjsko se Zdravstveno vijeće rigorozno pridržavalo uputa Venecijanskog zdravstvenog magistrata. U Intendanci su se senjski suci zalagali da se u Senju osnuje zdravstveni kasino, jer u Senj pristižu mnogi brodovi, a i sâm ima brodove, te nije bilo zgodno da se vijećnici i bilježnik sastaju na otvorenom, jer to ne služi na ugled gradu. Naime, svaki pa i najsiromašniji grad je u to vrijeme imao kasino, koji se održavao godišnjom dotacijom.

Godine 1754, u doba predsjedništva namjesnika (Luogotenenta) de Marottija, reorganizirano je Zdravstveno vijeće. Od šest vijećnika broj se smanjio na četiri, tj. dva patricija i dva građana.

Intendanca je budno bdjela i pratila promet robe u senjskoj luci. Tražila je mjesečni izvještaj o dolasku i odlasku brodova.[2]

U listopadu 1755. godine Intendanca je poslala u Senj pedeset primjeraka »Općih uredaba« da bi ih se pomno proučilo i dalo primjedbe.[3] Želja je, naime, bila da se uvjeti rada zdravstvene službe u Senju prilagode »Općim uredbama«. Tu su dužnost Senjani shvatili najozbiljnije. Kao prvo su istaknuli da niti u Senju, a ni Karlobagu nema lazareta i da se u kontumaciju ne mogu primati brodovi nečista patenta. U senjskoj luci nema čak ni gata. Kako u Senj ne pristaje prevelik broj brodova predlaže se da Zdravstveno vijeće bude smanjeno na najmanje mogući broj osoba, tj. uz predsjednika, koji je i namjesnik (Luogotenente) i bilježnika, još dva stalna zdravstvena provizora (prije su to bili vijećnici, deputati) i dva pridodana. Prva bi se dvojica birala za doživotne s godišnjom plaćom od 30 forinta. Na prijedlog senjskog namjesnika treba ih imenovati Intendanca. Provizore su po običaju birali

svake godine na Dan sv. Mihajla Arhanđela, kada se restaurira i sav Magistrat. Oni su služili bez plaće.

Senjski općinski bilježnik ujedno je i zdravstveni, i stoga su patente i uvjerenja potpisivali suci a ne provizori. Mandati i patenti se ovjeravaju općinskim pečatom. Gospodar broda u odlasku mora obaviti svoje dužnosti na carini i u lučkoj kapetaniji, a uvjerenje mu mora da sastavi bilježnik, koji dokument žigošu suci. Stranac za patent plaća osam, a za mandat dvadeset i četiri novčića. Senjsko Zdravstveno vijeće predlaže Intendanci da Senj ima vlastitog bilježnika s godišnjom plaćom od 100 fiorina. Na prijedlog senjskog Namjesništva izabrala bi ga Intendanca u zvanju »carskog kraljevskog bilježnika«. Nadalje, patenti i uvjerenja trebaju dobiti i novi naslov: umjesto »Sudaca« stajat će: »zdravstveni vijećnici slobodnog i kraljevskog trgovačkog grada Senja«. Uvjerenja se izdaju bez pečata, a za mandat se žigosanje obavlja novim pečatom poput općinskog, s time da uokolo piše: »Sigillum Sanitatis Segniae«, jednako kao u Trstu. Čuva ga bilježnik. Uz to, Senjani misle da kasinu ne treba asistenta, jer ni u Karlobagu kao ni u Senju kasina nema, iako je on potreban. U jednom se izvještaju vidi da je senjski Zdravstveni ured započeo rad 13. srpnja 1755, a u Karlobagu 12. kolovoza iste godine.[4] On posluje na temelju svojih prava i obaveza, s napomenom da mladići u Senju primaju plaću 60 forinta godišnje, a u Karlobagu 30. Osnovani Zdravstveni ured dat je prvom asesoru de Vukasoviću, s time da uredi protokole, dok je asesor Homolić izdavao zdravstvena uvjerenja.

Za zdravstvenog bilježnika Intendanca je 14. listopada 1755. potvrdila Jurja de Vukasovića, a za stalnog provizora Petra Štambera.[5]

Mjeseca prosinca Zdravstveno vijeće predlaže Intendanci da se kasino otvori u Kuli Šabac, jer će to biti trajno djelo.[6] Trebalo je okroviti i učvrstiti zidove, a popravak obaviti u proljeće. Time će kula ujedno služiti i vojnoj obrani luke. Međutim, na Kuli Šabac se do 1756. godine ništa nije uradilo. U prosincu markiz Cavalcato je uime Zdravstvenog vijeća predložio za zdravstvenog bilježnika Gašpara Hreljanovića, a Jurja de Vukasovića za lučkog kapetana. Naime, jednoj je osobi bilo teško obavljati obje dužnosti. No, ako Intendanca uznastoji da jedna osoba — kao što je to bio slučaj u Rijeci — obavlja obje, predlaže se da to bude Juraj de Vukasović.[7]

U svibnju 1756. godine senjsko Namjesništvo obavještava da je primilo instrukcije o radu Zdravstvenog ureda, da se član po član pomno proučio uz izmjene odgovarajuće uvjetima u Senju i Karlobagu. Prema tom izvještaju u Senju je samo jedan liječnik i zdravstvena blagajna ga ne plaća. Među potpisnicima bio je i dr Antonio Pittoni.[8]

2. HAZ, Acta Buccarana, Sanitas, Senia, 26—27, od 10. IV 1754.
3. HAZ, Acta Buccarana, Sanitas, Senia, 36—43, od 8. X 1755.
4. HAZ, Acta Buccarana, Sanitas, Senia, 54—56, od 21. I 1756.
5. HAZ, Acta Buccarana, Sanitas, Senia, 44, 45, od 14. X 1755.
6. HAZ, Acta Buccarana, Sanitas, Senia, 46, 47, od 17. XII 1755.
7. HAZ, Acta Buccarana, Sanitas, Senia, 48—50, od 31. X 1755.
8. HAZ, Acta Buccarana, Sanitas, Senia, 62—65, od 5. V 1756.

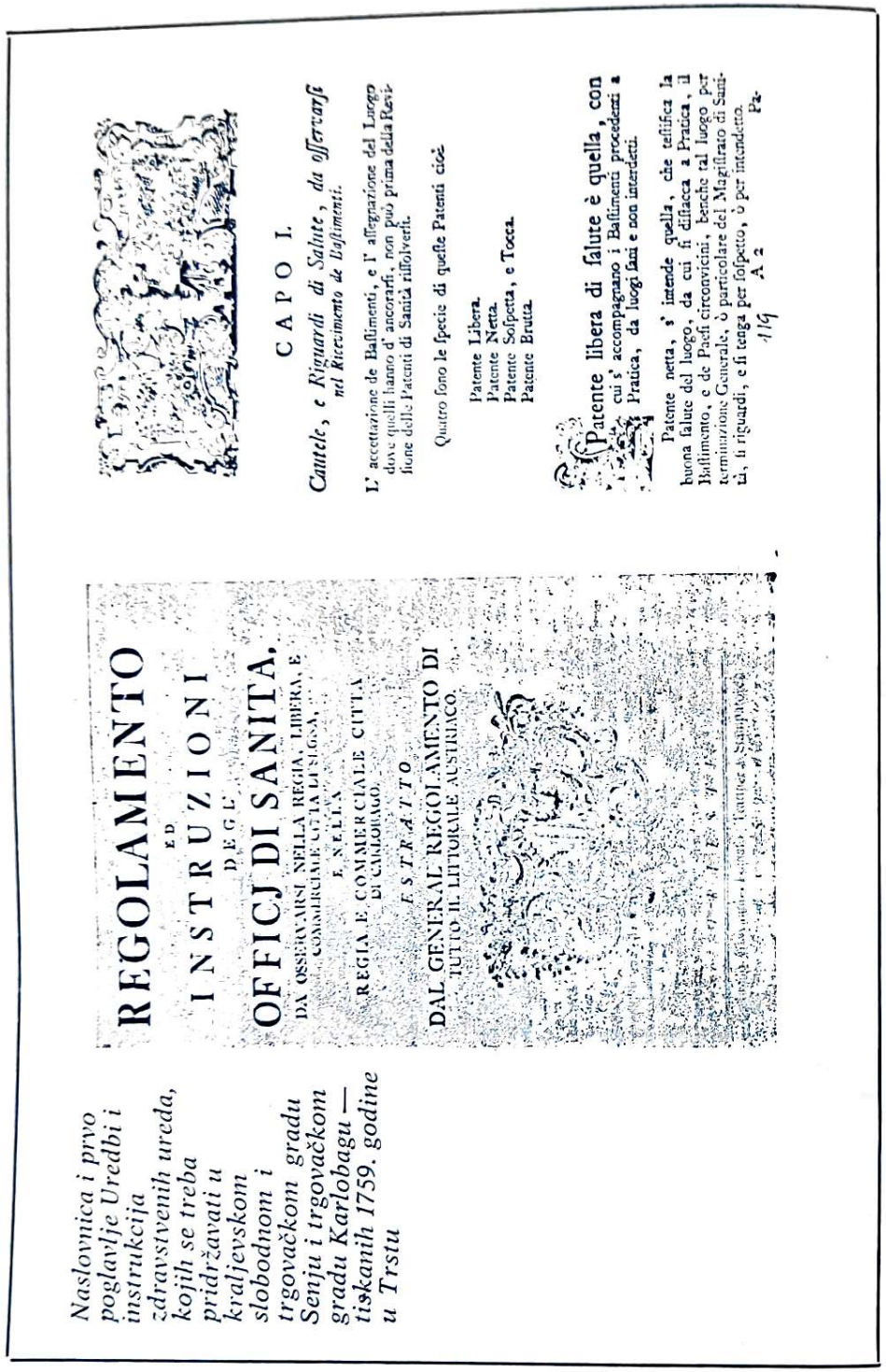

REGOLAMENTO
ED
INSTRUZIONI
DEGL'
OFFICJ DI SANITA,
DA OSSERVARSI NELLA REGIA, LIBERA, E
COMMERCIALE CITTA DI SEGNA,
E NELLA
REGIA E COMMERCIALE CITTA
DI CARLOBAGO.
ESTRATTO
DAL GENERAL REGOLAMENTO DI
TUTTO IL LITORALE AUSTRIACO.

CAPO I.

Cautele, e Riguardi di Salute, da offervarfi nel Riceviment de Baſtimenti.

L' accettazione de Baſtimenti, e l' aſſegnazione del Luogo dove quelli hanno d' ancorarfi, non può prima della Revifione delle Patenti di Sanità riſolverfi.

Quattro ſono le ſpecie di queſte Patenti cioè

Patente Libera.
Patente Netta.
Patente Sofpetta, e Tocca.
Patente Brutta.

Patente libera di ſalute è quella, con cui ſ' accompagnano i Baſtimenti procedenti a Pratica, da luoghi ſani e non interdetti.

Patente netta, ſ' intende quella, che teſtifica la buona ſalute del luogo, da cui ſi diſtacca a Pratica, il Baſtimento, e de Paeſi circonvicini, benche tal luogo per determinazione Generale, o particolare del Magiſtrato di Sanità, ſi riguardi, e ſi tenga per ſoſpetto, o per interdetto.

Pa-

A 2

Naslovnica i prvo poglavlje Uredbi i instrukcija zdravstvenih ureda, kojih se treba pridržavati u kraljevskom slobodnom i trgovačkom gradu Senju i trgovačkom gradu Karlobagu — tiskanih 1759. godine u Trstu

Zdravstveno vijeće Senja bilo je ovisno o tršćanskom, od koga dobiva upute i razmatra ih. Tek u studenom 1756. godine potvrđen je Gašpar Hreljanović kao zdravstveni bilježnik. Brodska zdravstvena uvjerenja tiskala su se dotad u Veneciji, poslije u Trstu. To je potrajalo sve do veljače godine 1759, kad su posebno za Senj i Karlobag tiskane prilagođene »Opće uredbe«.[9] Znači, četiri se godine zdravstvena služba organizirala na osnovi reskripta tršćanske Intendance od 15. prosinca 1754. godine. Nove su odredbe, međutim, definitivno učvrstile pomorsku zdravstvenu organizaciju i bez obzira na sve ono što u tom času nije postojalo u Senju. Upravo se tim odredbama omogućilo stvaranje suvremenih uvjeta zaštite zdravlja.

»Uredbe i instrukcije zdravstvenih ureda, kojih se treba pridržavati u kraljevskom i trgovačkom gradu Senju i trgovačkom gradu Karlobagu« tiskanih u Trstu 1759. godine kao izvadak iz »Općih uredaba cijelog Austrijskog primorja«, predstavljaju dokument organizirane zdravstvene službe na tako osjetljivoj točki Hrvatske i Vojne krajine, koja je nedvojbeno utjecala na preventivu zdravstva svih hrvatskih krajeva što su gravitirali Senju i Karlobagu.

Tim »Uredbama« je za zdravstvenu službu u Senju i dalje bilo odgovorno Zdravstveno vijeće s namjesnikom kao predsjednikom, s dva provizora i lučkim kapetanom. Senjsko i karlobaško zdravstveno vijeće odgovara neposredno tršćanskom vijeću. Vijeća Senja i Karlobaga imenuju čuvare, određuju provizorima povremena ili stalna zaduženja, tj. nadziru rad Zdravstvenog ureda. Vijeće se sastajalo svaki mjesec i odlučivalo o težim slučajevima, koje niti bilježnik, lučki kapetan, niti asistent nisu mogli riješiti. Provizori o radu Zdravstvenog ureda obavještavaju Vijeće o blagajni i stanju knjiga. Ako se nisu zakleli, polažu zakletvu senjskom Namjesništvu ili kaštelanu u Karlobagu. Bilježnik je odgovoran za knjige i registre Zdravstvenog ureda, protokolira spise, vodi korespondenciju, kontaktira s kapetanima i gospodarima brodova, nadzire primanje i raspodjelu pošte s brodova i sve ono što se odnosi na zdravstvenu preventivu u luci. Naročito valja napomenuti ulogu rada provizora pri istovaru duhana s kojim se tu opskrbljivala cijela Vojna krajina.

Na osnovi spomenutih »Uredaba« vidljivo je da u Senju godine 1759. postoji zdravstveni kasino u kome su bili »Ministar« i čuvari. Ministar je nadzirao čuvare, vodio dnevnik kontumacije i bdio nad izvršenjem odredaba, strogosti čuvanja i raskuživanja, te spriječavao kontakt s kontumiranim osobama. Ministar je bio odgovoran predsjedniku Vijeća. Općinski je liječnik imao dužnost sanitarnog liječnika i bio je ovisan o predsjedniku Vijeća, a kad bi se ukazala potreba sudjelovao je u radu Vijeća. Bio je dužan da pregleda posadu i putnike, nadzire higijenske uvjete i preventivne mjere, te je bio odgovoran za izvršenje

9. Regolamento ed instruzioni degl'Officj di Sanità da osservarsi nella regia, libera, e commerciale città di Segna, e nella regia e commerciale città di Carlobago. Estratto del general Regolamento di tutto il litorale Austriaco, Orieste 1759, str. 1—50, Tiskano kod Giovanni Tomaso Trattner.

odredaba. U slučaju epidemije morao je obavijestiti Zdravstveno vijeće i trebao dati mišljenje o zraku, vodama, pašnjacima, i zemljoradničkim proizvodima.

Tako organizirana pomorska zdravstvena služba nije bila samo formalna stvar zapisana u zbirci odredaba. Prema arhivskim podacima Senj se potpuno pridržavao propisa što se reflektiralo na stanje zdravlja ne samo u Primorju, već i na zdravstvo kopnene Hrvatske koja je imala stalne kontakte sa Senjom.

Acta historica med. pharm. veter. VIII/1—2: 11—15, 1968.

7.

NEKI PODACI O BAKARSKIM LIJEČNICIMA-KIRURZIMA U XVIII STOLJEĆU*

U Historijskom arhivu SR Hrvatske u Zagrebu čuvaju se Acta buccarana koja sadrže dragocjene podatke za razvoj zdravstvene službe u Bakru. U tim nam je spisima došlo pod ruku nekoliko podataka o liječnicima-kirurzima: Gasparu Michaliju[1] i Franji Ostrogoviću. Ti podaci manje govore o djelatnosti tih kirurga, već više osvjetljavaju njihov liječnički profil. Posebno su zanimljivi podaci o Krčaninu dru Franji Ostrogoviću, koji je kao talentirani »Dalmata« pobrao najviša priznanja tadašnjih talijanskih učilišta i arhispedala.

Još nemamo podataka kakvo je bilo stanje zdravstvene službe u Bakru u prvoj polovici XVIII stoljeća. Prema jednoj molbi, što je tršćanskoj Intendanci uputio kirurg Gaspar Michali[2], vidljivo je, da ga je 1752. godine Bankovna deputacija pozvala u Bakar u povodu velike influence, koja je vladala čitavim bakarskim krajem. Michali je obavljao dužnost kirurga, i to ne samo u gradu Bakru, već i na teritoriju bakarskog dominija, koji je počinjao na Rječini, a završavao se kod Križišća. Michali je primao 300 fiorina godišnje nagrade, uračunavši u to i stan. Kako sâm kaže u spomenutom dopisu: »Obavljao sam duž-

* *Rad je pročitan na 20. naučnom sastanku Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije održanom u Dubrovniku — Kuparima 23—25. V 1969. godine.*

1. U kolovozu 1739. g. zahvalio se na dužnosti kirurga u Rijeci Bartolomej Pattuna i na njegovo je mjesto došao Gaspar Michali 13. XI 1739. i na toj dužnosti ostao do 1745. godine. Viezzoli Giuseppe, Contributi alla storia di Fiume nel settecento, Rivista Fiume X, sam. 1 i e. 1932, pag. 170. —
2. Historijski arhiv SRH Zagreb, Acta Buccarana, Fasc. Sanitas, 130. 131, 1772. —

nosti i liječnika i kirurga, jer nisam imao s kim dijeliti tako naporan posao, a niti sam dobivao ičiju pomoć na prostranom bakarskom teritoriju.« Naime, područje je samo po sebi bilo siromašno, a svagdje se osjećao nedostatak lijekova.

Od godine 1769. Michali se teško razbolio i više od tri godine je ostao prikovan za krevet. U to je doba došlo do jake pošasti groznice u velikom broju kućanstva, te su se zbog toga u Bakru zabrinuli i nastojali su da što prije dođu do liječnika. Bogatiji, naime, u nedostatku domaćeg liječnika, naručivali su riječke, čiji su pregledi bili skupi, a siromašniji su ljudi bili prisiljeni da naprosto legnu u krevet i čekaju smrt.[3] Najzad, zamolili su riječkog kirurga Cosminija, da uz plaću od 20 fiorina mjesečno, obilazi pacijente i bolesnike, što je on »milostivo« činio. No, takvo se stanje nije moglo odugovlačiti. Prema mišljenju riječkih liječnika kirurg Michali, i ako se pridigne, ne bi bio u stanju niti u mogućnosti da svoju napornu službu obavlja dalje, posebno ne na bakarskom teritoriju.[4]

Kako je godine 1771. oboljenje groznice nepoštedno haralo, vršen je pritisak bakarskog kapetanata na Intendancu u Trstu da tamošnji protomedicus dr F. Gobbi pomogne, da se u Bakru namjesti novi, sposoban liječnik-kirurg.

Michali je u vrijeme službovanja u Bakru obavljao svoju dužnost predano, bio je nepoštedan u zalaganju, te se smatralo potrebnim da mu se dotadašnje prinadležnosti ostave.[5]

10. prosinca 1771. godine[6] stigla je molba dra Franje Ostrogovića, tadašnjeg liječnika-kirurga pazinske grofovije, koji je želio doći u Bakar. Dosad nam nije poznato što je Ostrogovića privlačilo da preseli u Bakar. Pretpostavljamo da je želio biti blizu otoka Krka, odakle je i potekao.

Građani Bakra su se odmah složili da dra Ostrogovića uzmu u službu. Godišnja bi mu nagrada bila 300 forinta, ali uz prijedlog da se polovica tog iznosa ostavi kirurgu Michaliju. Svakako ih je plašilo opterećenje javne blagajne s dvjema liječničkim plaćama. Uz to, dolazio je iznos od 20 fiorina, kao mjesečna nagrada riječkom kirurgu Cosminiju. Ostrogović je preuzeo dužnost 1. veljače 1772. godine. No, sa 150 forinta godišnje mirovine bolesni se kirurg Gaspar Michali nije zadovoljio i obratio se Intendanci s molbom da mu se »dies vitae« ostavi dotadašnja plaća, računajući pritom na caričinu milost, budući da je vjerno obavljao dužnost i skrhao se na poslu. Kako se Michali istrošio teškom bolešću, a nije bio familijaran, predloženo je da mu se mirovina poveća za još 50 forinta, tako da bi imao 200 forinta godišnje.[7]

Ličnost dra Franje Ostrogovića je svakako zanimljiva, u prvom redu kao profil humanističkog intelektualca-liječnika. Franjo Ostrogović je doktorirao filozofiju i medicinu u Padovi[8], odakle je, željom za naukom, otišao u Rim. Kako sâm kaže: »Imao sam sreću da tri godine služim u apostolskom Arhispedalu sv. Duha«. Istodobno je pohađao lekcije u Bolnici San Giacomo, gdje je slušao anatomiju i kirurgiju. O sposobnostima i stupnju medicinske obrazovanosti tog Krčanina jasno govore potvrde što ih je donio iz Rima, a koje je u kopiji priložio molbi za namještenje. Prvo mu je uvjerenje napisao Anton Maria Erba, apostolski protonotar, generalni magister Reda sv. Duha i ravnatelj Arhispedala sv. Duha u Rimu. Taj kaže, da je »presvijetli i uvaženi gospodin Franjo Ostrogović, drugi sin Franja Krčanina« (Filius 2m Francisci Vegellensis Dalmata), doktor filozofije i medicine, položio ispit 16. kolovoza 1749. godine pred kardinalom Gentilijem i izabran za liječnika asistenta Arhispedala sv. Duha«. Tu je dužnost obavljao savjesno, liječio je bolničke djevojke i dojkinje-hraniteljice. U toku te službe bavio se kurativom kao i sekcijom leševa s odličnim vrlinama i domišljatošću. Nadalje, Erba potvrđuje, da je dr Franjo Ostrogović vrstan liječnik, moralan čovjek i da mu se izdaje potvrda uz pečat 14. ožujka 1755. Tu su potvrdu potpisali Anton Maria Erba, praeceptor, Anton Minia, primarius i dekan; zatim, de Camilis, Speranza i Toncius.

Drugo je uvjerenje dr Franjo Ostrogović dobio od Vitorija Masinija, pontifikalnog kirurga, profesora anatomije i caerusiae u Arhispedalu San Giacomo u Rimu. Masini navodi da je dr Franjo Ostrogović iz Krka u Dalmaciji bio u toku pet godina student »Cerusiae« i »Notomie«, u obje je discipline zadovoljavao, kako u terapiji, tako i u praksi. Bio je najpažljiviji u nastavi kirurgije i anatomije, osobito kod najtežih zahvata koji se rade u Bolnici San Giacomo. Dotični sa uspjehom može obavljati dužnost kirurga. K tome je zavidna morala i kako namjerava ići na putovanje izdaje mu se potvrda koju može priložiti prema potrebi.[10]

Izgleda da je mladog liječnika vukao rodni kraj. On je otišao u grad Cres i tu je počevši od godine 1755. obavljao dužnost općinskog liječnika pet godina. Nakon Cresa Ostrogović je 1760. godine bio izabran za liječnika-kirurga pazinske grofovije i tamo je obavljao dužnost 12 godina.[11]

Dosad nam nije uspjelo pronaći podatke o djelatnosti tog liječnika u Bakru. Međutim, kakav je ugled uživao u cijelom našem kraju govori činjenica, što se je riječko Gradsko vijeće složilo i suglasilo da ga se izabere, upravo pred smrt dra Graziana, za sekundarnog liječnika, s time da nakon Grazianove smrti zauzme mjesto protomedicusa. O tim pregovorima s Ostrogovićem postoje podaci u spisima riječkog Magistrata u Historijskom arhivu u Rijeci.

Dr Franjo Ostrogović se 5. kolovoza 1779. godine obratio riječkom Vijeću s molbom da ga se uzme na mjesto teško bolesnog dra Graziana. U molbi je naveo da se medicinom bavi već 25 godina, da je bio liječnik u austrijskoj Istri u času podnošenja molbe za Bakar. Završio je studije u Padovi, praksu je obavljao u najuglednijim bolnicama u Rimu. Sâm kaže: »Ne sumnjam (ukoliko mi milostivo date čast da Vas služim) da ću stupiti na mjesto primarija sa svim prinadležnostima koje taj uživa i da će mi se dodijeliti 100 fiorina za funkciju sani-

3. HAZ, Acta Buccarana, Fasc. Sanitas, 110—112, Bakar, 22. V 1771. —
4. HAZ, Acta Buccarana, Fasc. Sanitas, 122—125, Bakar, 25. XII 1771. —
5. HAZ, Acta Buccarana, Fasc. Sanitas, 112, Bakar, 22. V 1771. —
6. HAZ, Acta Buccarana, Fasc. Sanitas, 117—118, 21. XII 1771. —
7. HAZ, Acta Buccarana, Fasc. Sanitas, 122—125, Bakar, 25. XII 1771. —
8. HAZ, Acta Buccarana, 117—118, Bakar, 21. XII 1771. —
9. HAZ, Acta Buccarana, Fasc. Sanitas, 119—120, 14. III 1755. —
10. HAZ, Acta Buccarana, Fasc. Sanitas, 121, 6. III 1755. —
11. HAZ, Acta Buccarana, Fasc. Sanitas, 117—118, 21. XII 1771. —

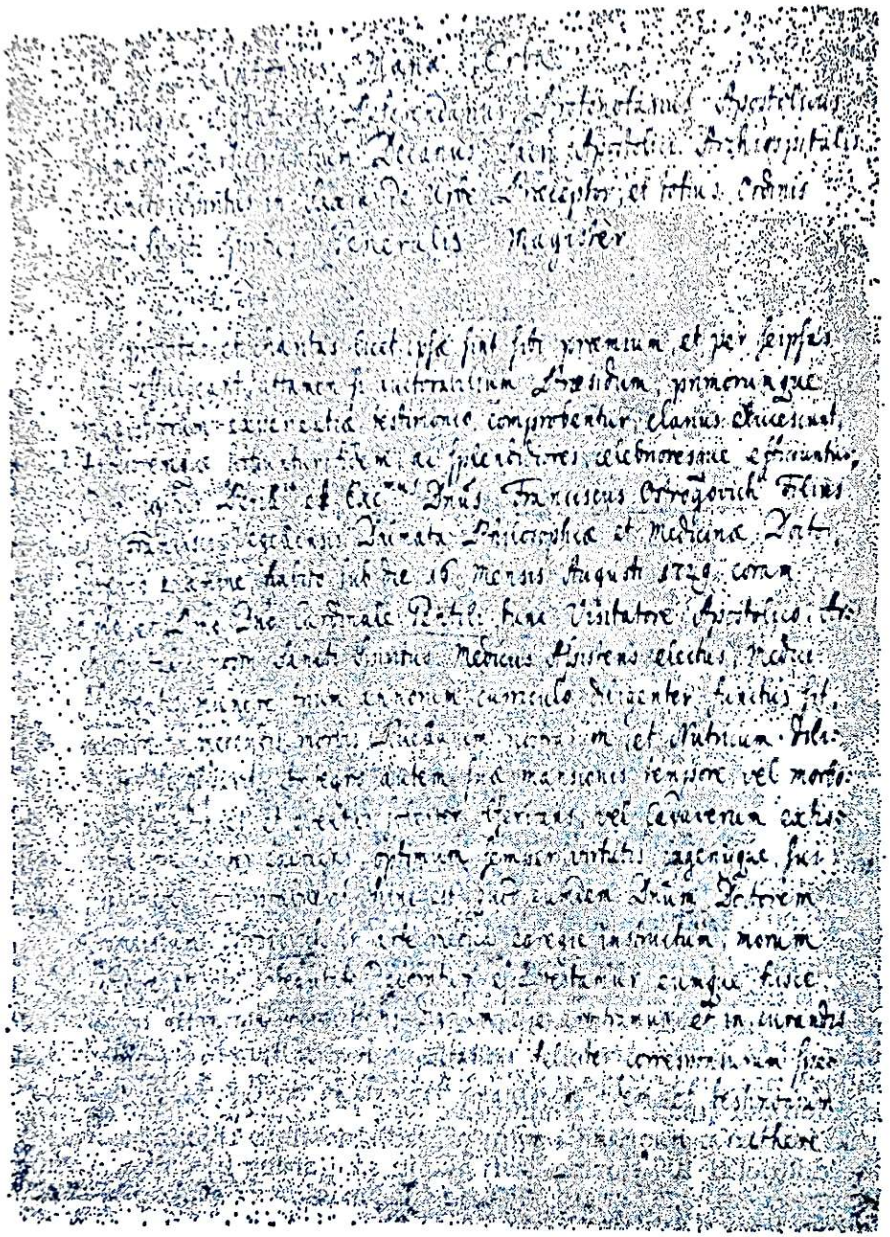

Potvrda dra Franje Ostrogovića koju mu je napisao Anton Maria Erba

tarnog liječnika. Nadam se, da sam svojim zalaganjem zaslužio blagonaklonost svakog od Vas i da će mi se izaći u susret te pomoći s obzirom na to da sam opterećen mnogobrojnom obitelji.«[12]

Vijeće se složilo da je krajnja nužda osigurati pučanstvu vrsnog sekundariusa. Ono, naime, računa na umješnost dra Ostrogovića, koja proizlazi iz priloženih dokumenata kao javnog povjerenja, koju je njegova ličnost stekla prilikom težih medicinskih slučajeva, radeći u Bakru i u Rijeci s osobitim uspjehom.[13]

Vijeće je dra Franju Ostrogovića predložilo za sekundariusa. No, ono se nije obavezalo da će mu sa sigurnošću dati i mjesto primariusa, već da će se, što je bolje moguće, založiti, preporučujući ga guverneru, u nadi da Ostrogović neće štedjeti ni truda ni vremena na opće zadovoljstvo i da će dobrim držanjem opravdati mišljenje Vijeća o svojoj ličnosti. Na taj će način steći povjerenje guvernera. Bili su propisani uvjeti pod kojima je dr Ostrogović trebao preuzeti dužnost.

Međutim, riječki je guverner imenovao viteza de Thierya osobom, koja će se pobrinuti da se u Rijeku dovede vrstan liječnik. Vijećnik Luigi Orlando je 25. rujna 1779. godine obavijestio guvernera da je u nedostatku bolje osobe Vijeće odlučilo da se u Rijeku dovede dr Franjo Ostrogović iz Bakra. U međuvremenu je vitez de Thiery obaviješten od barona de Störcka i dra D'Alioda, da su za Rijeku preporučena dva liječnika. To su bili dr Wohlleben i dr Gabrielli. Obojica su kvalicifirani da preuzmu mjesto protomedicusa.

Luigi Orlando je 28. listopada 1779. godine[14], u svojstvu gubernijskog savjetnika, podnio izvještaj u vezi s dovođenjem novog liječnika u Rijeku. Po njegovu se mišljenju odluka Vijeća od 5. kolovoza 1779. godine, da se u Rijeku dovede dr Ostrogović, treba izmijeniti, budući da je dr Ostrogović u poodmaklim godinama i ne bi bio u stanju udovoljiti potrebama brojnog općinstva. Osim toga, Ostrogović je fizikus u susjednom Bakru te nema poteškoće da ga se pozove ukoliko riječkim pacijentima i bolesnicima zatreba. Orlando je dalje predložio da Vijeće Grazianovo mjesto ponudi dru Gabrielliju.

Eto, tako je molba dra Franje Ostrogovića odbijena i nije mu bilo suđeno da u Rijeci zauzme položaj protomedicusa, koji mu je prema svemu pripadao. Međutim, kako znamo, na Grazianovo mjesto nije došao ni dr Gabrielli, već dr Massich.

Zaključujući saopćenje moramo naglasiti: To su samo djelomični podaci do kojih smo dosad došli. Vjerujemo da će se o bakarskim liječnicima-kirurzima, u toku idućih istraživanja i izučavanja arhivalija, moći osvijetliti stanje zdravstvene službe i zdravstvenih radnika koji su djelovali u našem kraju. Posebice ćemo nastojati pratiti podatke o liku krčkog sina dra Ostrogovića kao liječnika, koji se nakon tolikih uspjeha vratio u rodni kraj, gdje je obavljao mnoge odgovorne dužnosti liječnika-kirurga.

Acta historica med. pharm. veter. Anno IX, 1—2: 141—146, 1969.

12. Historijski arhiv Rijeka (HAR), 1—138, 5. VIII 1779, čl. III Sjednice Vijeća, Spisi sjednice. —
13. HAR, 1—138. 5. VIII 1779, čl. III protokola Sjednice Vijeća str. 385—386. —
14. HAR, Spisi sjednice od 28. X 1779, No 19.

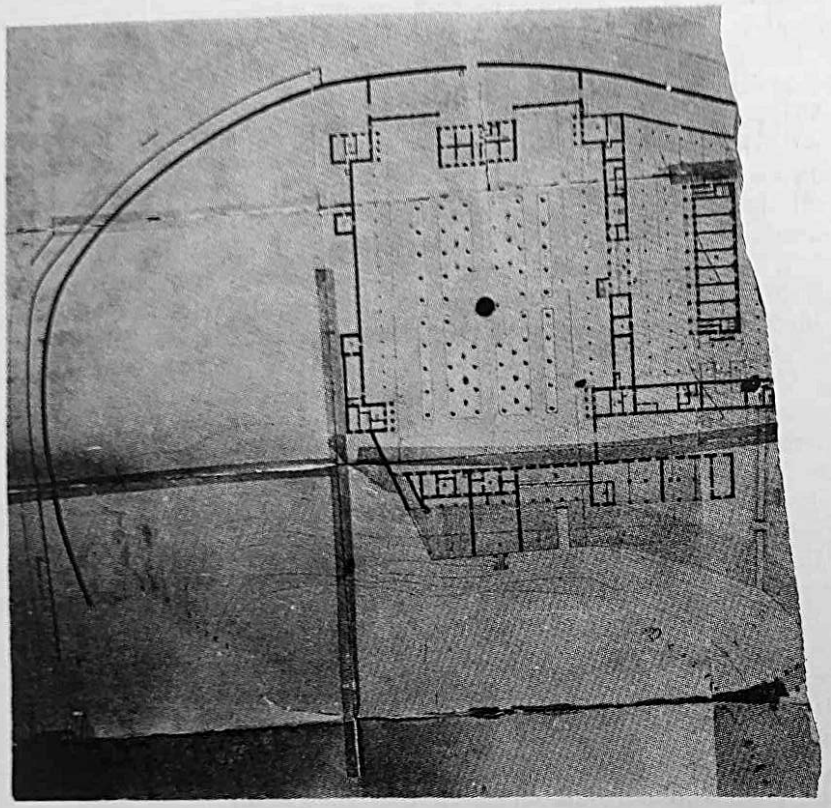

Lazaret sv. Franje, Martinšćica, tlocrt iz 1833. godine
(Arhiv pomorskog odjela Pomorskog i povijesnog muzeja, Rijeka)

8.

SISTEMATIZACIJA POMORSKOG ZDRAVSTVENOG OSOBLJA U HRVATSKOM PRIMORJU I RIJECI 1833. GODINE

Od 1775. godine organizacija pomorske zdravstvene službe u Rijeci i Hrvatskom primorju počivala je na osnovi Carskog zdravstvenog pravilnika (Sovrano Regolamento Sanitario). Tada su već bili ustanovljeni lučki zdravstveni uredi, no, kako su se od kraja XVIII stoljeća u tim krajevima mijenjale uprave, tj. od 1776. godine do dolaska Francuza — Ugarski Gubernij; od 1809. do 1813. godine — francuska uprava u sastavu Napoleonove Ilirije, zatim pak austrijska uprava ilirskih provincija do 1882. godine, te ponovo vlast Ugarskog Gubernija, tako je i pomorska zdravstvena služba prošla kroz razne faze razvoja. Nakon što je 1882. godine Ugarski kraljevski Gubernij nanovo preuzeo vlast, u Rijeci se žele učvrstiti sve postojeće upravne ustanove, pa tako i pomorska zdravstvena služba. Za to je bio potreban konačni akt o sistematizaciji osoblja zdravstvenih ureda i lazareta u Rijeci i Hrvatskom primorju, što je i učinjeno carskom odlukom od 23. veljače 1833. godine. Kako dotad kriteriji u sistematizaciji i određivanju prinadležnosti nisu bili jedinstveni, a radi povezivanja rada i efikasnosti u poslovanju lazareta i zdravstvenih ureda u Rijeci i Hrvatskom primorju, izrađen je pravilnik o sistematizaciji, prema kojemu je presistematiziran postojeći kadar.

Prema obznani, koju je Gradski riječki magistrat poslao Trgovačko-mjenbenom sudu od 18. svibnja 1833. godine, a koja se nalazi među spisima tog suda u Historijskom arhivu u Rijeci[1], mogli smo dobiti

1. Historijski arhiv Rijeka, Trgovačko-mjenbeni sud, br. 1022/Pol. od 18. V 1833.

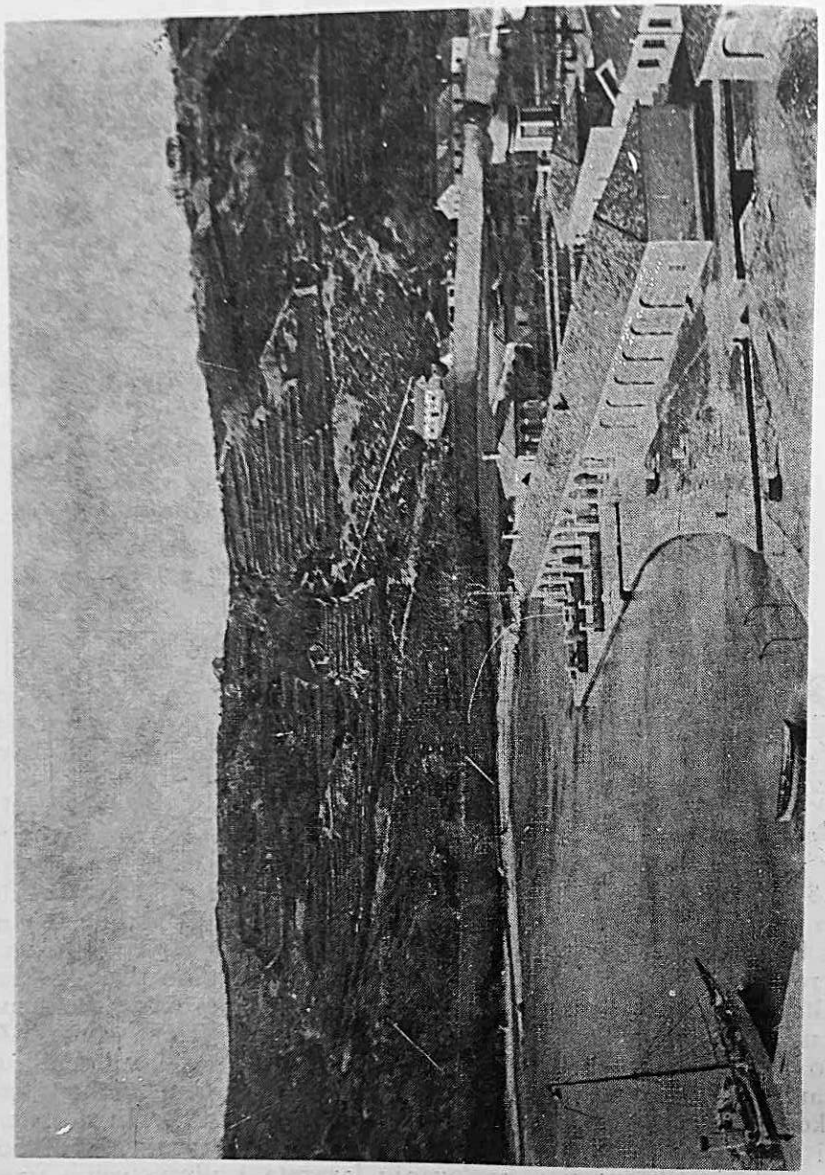

Martinšćica, Lazaret oko 1875. godine

jasnu sliku kadrovske strukture službenika lučkih zdravstvenih ureda i Lazareta u Martinšćici.

Prema toj sistematizaciji u Rijeci i Hrvatskom primorju do Novoga bilo je trideset pomorskih zdravstvenih službenika sa stalnim radnim odnosom, i to: jedan kirurg, jedan kapelan, jedan kancelar zdravstvenog ureda, jedan prior lazareta, dva asistenta zdravstvenog ureda, dva kancelista, pet izaslanika (deputata) i trinaest nadzornika (gvardijana). Taj broj službenika potvrđuje da je bila velika uloga lučkih zdravstvenih ureda i lazareta, a nadzor se provodio i u manjim lukama, tako da je kraljevički gvardijan nadzirao luku u Bakarcu, a jedan gvardijan iz Selaca luku u Crikvenici. Uprava zdravstvenih ureda bila je u Rijeci povjerena kancelaru, a u lukama Primorja zdravstvenim izaslanicima, i to: u Bakru, Kraljevici, Žurkovu, Selcima i Novom.

Položaj zdravstvenih izaslanika (deputata) bio je izjednačen s položajem gubernijskog koncepiste, tj. bili su raspoređeni prema važnosti luke u jednanaesti ili dvanaesti razred, a plaća im se kretala od 240 do 300 fiorina. Izaslanici u Bakru i Kraljevici imali su 300 fiorina godišnje ali su bili dužni položiti kauciju od 300 fiorina, dok su izaslanci u Žurkovu, Selcima i Novome imali 240 fiorina plaće, a kaucija im je bila 150 fiorina. Uz plaću su svi izaslanici dobivali i paušal za kancelarijske troškove od 24 fiorina.

U Bakru, Kraljevici, Žurkovu, Selcima i Novome u zdravstvenim uredima bila su samo dva zvanja: zdravstveni izaslanik i gvardijan. U Rijeci, Lazaretu i ostalim primorskim lukama bilo je trinaest gvardijana. Plaća im se je kretala između 120 i 200 forinta godišnje. Najveću su plaću imali prvi zdravstveni gvardijan u Zdravstvenom uredu u Rijeci i prvi lazaretski gvardijan u Martinšćici. Ostali su gvardijani imali plaću između 120 i 150 fiorina. Prvi gvardijan u Bakru i u Kraljevici imali su 150 fiorina godišnje, dok su prvi gvardijani u Žurkovu, Selcima i Novome imali 120 fiorina, kao i gvardijani u Bakru i Kraljevici.

Uz plaću svi su imali obavezno besplatan stan u zgradi zdravstvenog ureda, doplatak od 24 fiorina za uniformu i 32 osmice za dnevnice. Jedino se gvardijanima u Lazaretu u Martinšćici priznavao dvanaesti položajni razred, ali je i njihov prvi gvardijan bio dužan položiti kauciju od 500 fiorina, veću od one koju su polagali zdravstveni izaslanici i asistenti, što je znak velike odgovornosti koju su imali gvardijani u Lazaretu.

I u riječkom Zdravstvenom uredu i u Lazaretu u Martinšćici postojala su i viša zvanja. U Zdravstvenom uredu u Rijeci bio je to kancelar i uz njega dvojica asistenata te jedan kancelist, a u Lazaretu: prior, kancelist, liječnik, kirurg i kapelan.

Spomenuli smo prije da su Rijeka i Primorje bili pod upravom Ugarskog kraljevskog Gubernija, tako da su kod raspoređivanja u razrede vrijedili kriteriji položaja koje su zauzimali gubernijski službenici, odnosno, podjela na činovničke razrede koju je donio Sabor Kraljevine Ugarske. Ti su razredi prema funkciji gradatim opadali do najnižeg dvanaestog razreda. Tako je zvanje lazaretskog liječnika odgovaralo zvanju gubernijalnog tajnika, zvanje priora položaju gubernijalnog ekspeditora, zvanje kancelara Zdravstvenog ureda u Rijeci — položaju gubernijalnog tajnika, itd. Prema tome su u najviši deveti razred bili

raspoređeni kancelar Zdravstvenog ureda, liječnik i prior Lazareta; u deseti razred: dva asistenta Zdravstvenog ureda u Rijeci; kirurg i kapelan Lazareta u jedanaesti razred, a kancelist u dvanaesti. Znači, jednako kao izaslanici u zdravstvenim uredima u primorskim lukama

Zanimljivo je da kancelar Zdravstvenog ureda u Rijeci nije morao položiti kauciju, dok su njegovi asistenti koji su baratali novcem od taksa morali položiti 300 fiorina, a prior Lazareta u Martinšćici čak 1.000 forinta. Najvišu plaću imao je kancelar Zdravstvenog ureda u Rijeci — 700 fiorina, zatim dolaze plaće priora i liječnika u Lazaretu — 600 forinta; kirurga — 500 forinta; asistenta u Zdravstvenom uredu — 400 fiorina; kapelana u Lazaretu — 300 fiorina i kanceliste — 250 fiorina.

Dokument na osnovi kojeg smo dobili podatke o sistematizaciji lučkog zdravstvenog kadra u Rijeci i Hrvatskom primorju sadrži i sistematizaciju osoblja u lučkim kapetanijama i uredima, no, zasad to nije predmet naših razmatranja.

Sistematizaciju smo priopćili kao primjer izvrsne lučke zdravstvene službe u prvoj polovici XIX stoljeća, službe o čijoj je budnosti i efikasnosti ovisio prosperitet luka, ugled lučkih gradova i zdravlje, i to ne samo građana u Rijeci i Primorju, već i u pokrajinama koje su gravitirale Jadranu. Tako čvrsta organizacija bila je najnužnija potreba u vrijeme kad je fobija od zaraznih bolesti prenošenih morskim putom bila i trajna môra i kruta stvarnost.

Medicina, 16: 178—179, 1979.

9.

KUGA U BOSANSKOJ KRAJINI 1724, 1727. I 1733. GODINE I MJERE OPREZA U RIJEČKOM PRIMORJU

Na izmaku XVII stoljeća granica Vojne krajine se odredbama karlovačkog mira 1699. godine vratila na Unu. Veliki pohodi hrvatske vojske, pobjede i žrtve završile su razočaranjem. Pavao Ritter Vitezović nakon potpisivanja mira tužno veli: »Moradosmo mi, pobjeditelji, naša mjesta i plodne zemlje neprijatelju ustupiti, naše gradove razoriti, da laglje bude krutome neprijatelju na našu zemlju navaliti kada ojača. Predadosmo toranj polag grada Kostajnice, kod koga je lasno prelaziti, jer je Una mala, a onda Dubicu, njekada staru stolnicu slavne županije, Jasenovac sielo staroga roda Zempčeja, gdje Una u Savu utiče. Dadosmo Gradišku, a Doboj, slavni grad plemena Berislavića, gubi našu posadu, Brod na Savi razvaljuje se, a srijemska polja Slankamena sasma oteše Hrvatskoj i barbarskom carstvu predaju.«[1] Upravo taj trokut, koji stvara Una kod Bihaća i na svom zaokretu do ušća u Savu, postaje na osvitu XVIII stoljeća najisturenija točka ne samo da turske vojne snage, kad ojačaju, izvrše najezdu u Hrvatsku, već postaje ujedno i najlakše mjesto prijelaza stanovnika, dakle, linija na kojoj je najlakši put infekcije kugom iz turske Bosne. Vojna krajina, kojoj su, umjesto Hrvatskoj, pripali ovi krajevi do Une, u trgovačkom je pogledu orijentirana prema Primorskoj krajini[2], čije je središte Senj, ali čiji je glavni arsenal i fontik Rijeka, najzapadnija utvrda Antemurala. Na početku XVIII stoljeća potrebe

1. T. Smičiklas: Povijest Hrvatske, II dio, Zagreb, 1879, pag. 233.
2. M. Valentić: Razvitak Senja u okviru hrvatsko-slavonske Vojne Krajine, Senjski zbornik, God. I, Senj, 1965, pag. 78.

Vojne krajine za oružjem i hranom te odjećom su ogromne. Veliki turski rat je ostavio Krajinu, posebno Liku i Krbavu, desetkovane, opustošene i ekonomski uništene. Krajišnici, čija su polja godinama ostajala neobrađena, nabavljaju preko Senja žito iz prekomorskih zemalja. Razmjena se kretala trasom Senj—Otočac—Bosna. Državna granica nije spriječavala izmjenu robe i trampu.[3] U Bosni se kupovala stoka, koja se u Senju prodavala za sol, a tu istu sol mijenjalo se u sjevernoj Hrvatskoj za žito. Od Otočca se izvoz soli kretao u Bosnu. Jednako tako postojnskom cestom stižu ogromne količine kranjskog žita.[4] Često se umjesto novcem Krajišnici isplaćuju u Primorju žitom iz riječkog fontika. Taj promet Rijeke i Senja s turskom Bosnom od velike je koristi mnogim trgovačkim kućama. U XVIII stoljeću, kada se granica oslobođenjem Like i Krbave pomakla na istok, Primorska je krajina izgubila svoju prvotnu obrambenu funkciju, no, za čitavo hrvatsko zaleđe dobila je novo značenje u ekonomskom pogledu. Taj je procvat još više potaknut proglašenjem slobodne plovidbe 1717. godine, kada je ukinut venecijanski monopol i kad su u Rijeku, kao slobodnu luku, i Senj, kao slobodni kraljevski grad, počeli pristizati brodovi iz prekomorskih zemalja. Izvoz iz Hrvatske u tursku Bosnu u prvoj polovici XVIII stoljeća je agrarno-sirovinskog karaktera, a iz Bosne je, pak, obrtničko-manufakturnog značenja.[5]

U takvoj situaciji neprestana bojazan od prenošenja zaraze iz turske Bosne bila je jednaki strah i Habzburgovaca i primorskih zemalja, a posebno Venecije. Rijeka je od 1717, u ambicioznoj pomorskoj politici Karla VI, imala veoma važnu ulogu, jer je njezina blizina mletačkim posjedima na Kvarneru, Krku, Cresu i Lošinju, omogućavala brze izmjene vijesti te je o svim mjerama opreza na Krajini Republika bila na vrijeme obavještavana. Iz nekoliko carskih rezolucija, kao i putem kopija prepiske između Ratnog vijeća u Grazu i Carske zdravstvene komisije u Beču, te venecijanskog Zdravstvenog magistrata, dobivamo niz značajnih podataka o arealu rasprostranjenosti kuge, koja je u nekoliko navrata u toku drugog i trećeg desetljeća XVIII stoljeća vladala na području Bosanske krajine. Iz tih se spisa razabire da je kuga harala i na širem području Bosne i Srbije, ali kako su Krajišnici ograničavali svoju trgovinu isključivo na Bosansku krajinu, podaci o širenju bolesti su uglavnom ograničeni na teritorij u Pounju. Mletačka je Republika sa svoje strane, također, poduzimala mjere opreza na granici Kliškog sandžaka.[6]

Prve vijesti o kugi u XVIII stoljeću stižu u Rijeku 17. siječnja 1724. godine. Strašna pošast je zahvatila područje od Sarajeva, preko Jajca i Banja Luke, na zapad. Zdravstvena komisija organizirala je na granici kontumacijske stanice. U Gradiški su izgrađene kontumacijske kuće i tamo se odmah šalju liječnici i kirurzi.

Dvorska zdravstvena komisija, osnovana godine 1719. pod nazivom Commissio sanitatis aulica, vršila je u obrani od kuge ogromne napore. Navedena odredba, da se putem kontumacijskih kuća i slanjem liječnika osigura sanitetski kordon, jedan je od primjera organizirane borbe protiv kuge u Vojnoj krajini. Tek će se 22. kolovoza 1728. godine osnovati stalni kordon »radi obezbjeđenja carevine od neumitne kuge«.

U Riječkom primorju bila je 1724. proglašena kontumacija, a na Kvarneru ju je proglasila Venecija. Prema jednom izvještaju tek se u listopadu 1724. smanjuje kontumacija, jer s Istoka stižu dobre vijesti. Treba istaknuti da je za svih deset mjeseci trajanja kuge bila zahvaćena i mletačka granica u Dalmaciji od Grahova do Smrdelja.[8]

Novi val kuge zahvatio je Bosnu početkom 1727. godine. Dvorska komisija odmah šalje liječnike i kirurge. Izdaje se tiskani proglas kojim se naređuje da liječnici i kirurzi ne smiju na granici napuštati svoja mjesta, da se roba, koja dolazi iz Bosne, mora u kontumacijskim kućama podvrći čišćenju, te da se svi moraju strogo pridržavati odredaba kontumacije.[9] Na Kvarneru kao i u Carskom primorju poduzete su najveće stroge mjere opreza.

Kada je kuga godine 1733, kako kaže jedan očevidac, kao »požar« zahvatila sve krajeve od Sarajeva, gdje je bjesnjela u tri ulice u kojima je živjelo katoličko stanovništvo, prema Jajcu, Banjoj Luci, Cazinu, Krupi, Kladuši, Biloj Stini, Majdanu, Novom, Bihaću i Kostajnici, osobite su mjere opreza poduzete na banskoj granici, gdje je hrvatski ban Ivan Drašković s pomoću vojske i uz najveću pripremnost branio granicu od prelaska neodgovornih osoba, posebno, kada je turski paša s vojskom posjetio pokrajinu te se zdravo i bolesno pučanstvo izmiješalo. Bolest se naglo širila prema Zvorniku i Gračanici.[10] Venecija i Austrija su u stalnom dopisivanju. Preko Gorice i Rijeke izmjenjuju se obavijesti. Više od godinu dana na dalmatinskoj je granici kontumacija jedna za drugom. Najzad, mletačka ambasada 5. rujna 1733. s olakšanjem obavještava da je u Lici i Krbavi otklonjena opasnost od zaraze i da se na Jadranu, tj. u mletačkim i carskim lukama, može umanjiti kontumacija na 12 dana. Trgovci i narod su ovim zabranama plovidbe uništeni, »puk u Rijeci nije više mogao dihati«, jer je pored straha osjetio i pretrpio štete. Jednake su mjere opreza smanjene na granici Vojne krajine, gdje je kontumacija za osobe svedena na 30 dana, a za pamučnu i vunenu robu na 14 dana.[11]

Ovih nekoliko vijesti o kugi u Bosanskoj krajini u prvoj polovici XVIII stoljeća i mjerama opreza, da se ona ne proširi na jadransku obalu, potvrđuju kako su ekonomski interesi uvjetovali susrete našeg pučanstva s obiju strana granice, a kretanje te bolesti u Pounju zahtijeva da se obradi na temelju arhivske građe Krajiških arhiva.

Medicina, 13: 141—142, 1976.

3. M. Valentić: op. cit., pag. 81.
4. S. Gigante: Storia del comune di Fiume, Firenze, 1928, pag. 74.
5. Historija naroda Jugoslavije II, Zagreb, 1959, pag. 1077.
6. Historijski arhiv Rijeka, Spisi općine Rijeka, Sanitas, N. 13 od 17. I 1724.
7. HAR, Spisi općine Rijeka, Sanitas, N. 13 od 17. I 1724.
8. HAR, Spisi općine Rijeka, Sanitas, N. 19 od 16. X 1724.
9. HAR, Spisi općine Rijeka, Sanitas, N. 27 od 16. X 1727.
10. HAR, Spisi općine Rijeka, Sanitas, N. 94 od 13. VIII 1732. i N. 21 od 8. V 1733.
11. HAR, Spisi općine Rijeka, Sanitas, Pismo Dvorske zdravstvene komisije, prilog mletački izvještaj od 27. IX 1733.

LITERATURA

Tanasije Ilić: Austrijska Vojna granica i Sanitetski kordon. Zbornik neobjavljenih radova saopštenih u Sekciji za historiju medicine, farmacije, SLD, Knj. II, Beograd, 1965.

Das Generalsanitäts normativum 2. I 1770.

Sammlung aller K. K. Verordnung und Gesetzte von Jahre 1740. bis 1780, Band VI, Wien, 1787, N° 1152 (S. 3—112).

Pest-Polizei Ordnung für K. K. Oesterreichischen Staaten 1837.

Mathias Stopfer: Lehbruch über die Grundgesetzte der Karlstater, Warazdiner, banat-slavonischen und banatischen Militär-Gränze, Graz, 1870.

Ig. Franz Bergmayr: Kriegs und Marine Verfassung des Kaiserthums Oesterreiche Verfassung der K. K. Militär-Gränze und Oesterreichischen Kriegs-Marine, Wien 1845.

Erna Lesky: Die Oesterreichische Pestfront an der K. K. Militär—Gränze. Sonderdruck aus »Saeculum«. Heft VIII, 1954.

Erna Lesky: Oesterreichisches Gesundheitswessen im Zeitalter des Aufklärten Absolutismus, Wien, 1959.

10.

ODJECI U DNEVNOM TISKU O LIJEČENJU KOLERE U RIJECI 1886. GODINE

Kada su se 1885. godine pojavili prvi slučajevi kolere na Levantu i upozorili cijeli Mediteranski bazen, u Rijeci su te vijesti unijele zebnju, jer su nemile posljedice kolere, što je harala u gradu godine 1855, bile još u živom sjećanju. Te je godine grad imao 18.000 stanovnika, a od kolere je umrlo 406 osoba (u lipnju 150, srpnju 119, kolovozu 64, rujnu 55, listopadu 16, studenom 1 i u prosincu 1 osoba). Kolera, koja je harala 1855, nije poštedjela ni dobrostojeće osobe, jer grad nije bio opskrbljen vodom iz zdenca, već je voda prolazila središtem grada preko tla zagađenog fekalnim sadržajem. To je i navelo gradsku upravu na podizanje gradskih zdenaca.[1]

Trideset godina nakon spomenute epidemije, godine 1885, kolera se strahovitom brzinom širila po Levantu, tako da u dnevnom listu »La Bilancia« (Vaga), koji je u Rijeci izlazio u to doba, pratimo njezino kretanje iz Azije sve do susjedne Italije. Te su godine o koleri u istim novinama pisali vrlo poučne članke: dr A. F. Giacich i dr A. Grossich, a pojavljivali su se i razni reklamni oglasi o različitim farmaceutskim sredstvima protiv kolere. Tu je prednjačio ljekarnik Prodam sa sredstvom »oprobanim« za vrijeme haranja kolere 1855. godine.[2]

Osvitom godine 1886. bliženje kolere se osjećalo kao užasna môra ne samo nad građanima Rijeke već i nad Trstom, jer je za ove dvije jadranske luke kolera, pored pogibelji za živote građana, značila i

1. La Bilancia (L. B.), Anno XIX, Fiume 6. VIII 1886, N. 176, p. 2. Raffronti statistici nel cholera a Fiume.
2. L. B., Anno XIX, 20. I 1886, N. 17, p. 3.

paralizu prekomorske trgovine od koje su oba ta grada živjela. Bojazan se povećala kada se saznalo da je u ožujku kolera zahvatila Veneto[3], a u svibnju južnotalijanske gradove, naročito Bari.[4]

Općinske su vlasti shvatile stvarnu opasnost tek u trenutku pred pojavom pošasti. S vojnim vlastima odlučile su izgraditi barake u krugu područne bolnice (Spedale succursale) kako bi poslužile u slučaju naleta kolere. Kako je područna bolnica bila nešto dalje od opće, u napučenom predjelu grada, ta je odluka izazvala negodovanje stanovnika Belvedera i Zenikovića. Oni su se bojali da će bolnica u slučaju epidemije postati pravo žarište zaraze i velika pogibelj za grad.[5]

Na sjednici Gradskog zastupstva Rajmond Bačić je prosvjedovao najviše zbog toga što stanovnici nisu opskrbljeni tekućom vodom, a i zbog blizine sirotišta, dječjeg vrtića, velike vojarne s četiri bataljona vojske i kasarne financa.[6]

Međutim, više nije bilo vremena da se prosvjed razmatra, jer je tri dana poslije toga, odnosno 3. lipnja, bolest zakoračila na tlo grada. Razboljeli su se radnici na području industrijske zone na Mlaki. Vlasti su odmah sve slučajeve evakuirale u područnu bolnicu, a sva su mjesta, gdje se bolest pojavila, dezinficirali i inficirane kuće izolirali.

Kako se u domobranskoj vojarni na Školjiću pojavio jedan slučaj kolere, vojne su vlasti odlučile da se svaki budući slučaj prenese u područnu bolnicu, gdje su osnovana tri odjela: za lakše, teže i za kolerične bolesnike.[7]

Gradom je zavladala panika, a u tisku se pojavljuje obavijest da je oko 20. lipnja u provizoriju na mjesto sekundarnog liječnika dra Nikole Venchieruttija došao dr Feliks Vukelić.[8] U toku dvaju tjedana, koliko je predgrađem Rijeke harala epidemija, organi javne sigurnosti poduzimali su najstrože mjere preventive. Dva su policijska službenika postavljeni da nadziru čistoću prostorija koje mogu postati klijalište zaraze, kao i prostorija koje se izdaju za spavanje, zatim podrumske i zahodske jame. Policijski liječnik dr Ivan Benzan odlazi prilikom svakog dolaska vlaka na željezničku stanicu i pregleda prtljagu putnika koji dolaze iz Italije. U pogledu održavanja higijene stanovanja mnogi su privatnici surađivali s vlastima.[9]

U Veneciji je od 7. travnja do 20. lipnja oboljelo 780 građana, od kojih je umrlo 477, znači da je mortalitet u gradu, s tradicionalno organiziranom zdravstvenom zaštitom bio 62 procenta.[10]

Ugarska pomorska vlada naredila je svim lučkim uredima da se putnici na parobrodima i ostalim plovnim objektima podvrgnu liječničkom pregledu, i da oni, koji imaju sumnjive simptome kolere, budu isključeni iz plovidbe. Kapetani brodova su se strogo pridržavali svih zdravstvenih propisa, osobito onih koji se odnose na čistoću i dezinfekciju sadržanih u propisu pomorske vlade od 1. lipnja 1886. pod brojem 2718. U lukama Ugarskog primorja brodovi iz Rijeke se podvrgavaju pregledu i dezinfekciji. U slučaju prijave sumnjiva slučaja čitav se brod šalje u pomorski lazaret na propisani sanitarni tretman. Ta je naredba stupila na snagu 1. lipnja.[11] Umrle se nalazilo u šumi uz željezničku prugu, među robom u lučkim stovarištima, mnogi, zahvaćeni bolešću, već su sutradan bili mrtvi. Osim pojave epidemije među radništvom, bolest je harala u ugarskoj domobranskoj kasarni, gdje je

bilo utvrđeno 6 slučajeva kolere.[12] Vojarna je bila smještena u blizini klaonice koja je bila, prema mišljenju sanitarnih organa, žarište zaraze. Životinjska krv koja se ulijevala u otvorene kanale inficirala je čitavu okolicu. U kanale su bacali papke i šape životinja te se inzistiralo da se klaonica temeljito dezinficira.[13]

Od građana središta grada prvi se razbolio početkom srpnja Francesko Piantanelli, stolar, sa stanom na Trgu Úrmény. Koleru je dobio vjerojatno od služavke, koja se prethodno razbolila. Svi su ostali slučajevi bili isključivo ili u kasarni ili izvan središta grada.

Budući da je Hrvatskoj prijetila epidemija upravo preko Rijeke, u Rijeku stiže protofizik dr Kalivoda, koji s riječkim primariusom drom Jurjem Cattijem i protofizikom modruško-riječke županije drom Ivanom Kiseljakom vrši sekcije nad vojnim licima porijeklom iz Hrvatske i Ugarske.[14] Kako je za razvoj kolere srpanj najopasniji, a bolest je uzimala sve veće razmjere, sanitarna je komisija posvetila posebnu pažnju vodama iz bunara. Tako je prof. Kizzendorf, po nalogu komisije, analizirao vodu u 40 bunara i ustanovio da ih je nužno smjesta zatvoriti.[15] Osim toga je odlučeno da se zatvori praonica rublja »Perilo« kraj klaonice na Zviru. Bio je, također, odgođen i kongres vatrogasaca predviđen za kolovoz.[16] Zatvaranje Perila bila je ozbiljna mjera opreza, jer se na njemu pralo i bolničko rublje, a voda je odatle otjecala po vrtovima zasađenim salatom i povrćem.[17]

Stalni priliv bolesnika u područnu bolnicu primorao je bolničku upravu da odredi liječnika koji će u bolnici ostati izoliran s pacijentima. Bio je određen sekundarni liječnik dr Feliks Vukelić. S primariusom drom Jurjem Cattijem saobraćao je telefonom.[18]

Na hrvatskoj se strani provodila velika zaštita. Na mostu preko Rječine bio je sagrađen drveni tunel, dugačak koliko i most, a svatko tko bi prolazio preko mosta u oba smjera bio je podvrgnut dezinfekciji.[19]

3. L. B., Anno XIX, Fiume 11. III 1886, N. 57, p. 2. Il cholera nel Veneto.
4. L. B., Anno XIX, Fiume 14. V 1886, N. 111, p. 2. Il cholera nell'Italia meridionale.
5. L. B., Anno XIX, Fiume 20. V 1886, N. 114, p. 2. Barache per i cholerosi.
6. L. B., Anno XIX, Fiume 31. V 1886, N. 123, p. 2. Ancora la questione dello spedale succursale.
7. L. B., Anno XIX, Fiume 5. VI 1886, N. 148, p. 2. Notizie Sanitarie.
8. L. B., Anno XIX, Fiume 21. VI 1886, N. 138, p. 2. Medico secondario all'ospedale.
9. L. B., Anno XIX, Fiume 21. VI 1886, N. 138. p. 2. Misure sanitarie.
10. L. B., Anno XIX, Fiume 23. VI 1886, N. 140, p. 2. Il cholera nel Veneto.
11. L. B., Anno XIX, Fiume 1. VII 1886, N. 145, p. 2. Circolare.
12. L. B., Anno XIX, Fiume 1. VII 1886, N. 145, p. 2. Notizie sanitarie.
13. L. B., Anno XIX, Fiume 1. VII 1886, N. 145, p. 2. Grave causa d'infezione.
14. L. B., Anno XIX, Fiume 2. VII 1886, N. 146, p. 2. Notizie sanitarie.
15. L. B., Anno XIX, Fiume 2. VII 1886, N. 146. p. 2. La commissione sanitaria.
16. L. B., Anno XIX, Fiume 5. VII 1886, N. 148, p. 2. La commissione sanitaria.
17. L. B., Anno XIX, Fiume 5. VII 1886, N. 148, p. 2. Rappresentanza di Fiume.
18. L. B., Anno XIX, Fiume 5. VII 1886, N. 148, p. 2. Il servizio medico nello spedale succursale.
19. L. B., Anno XIX, Fiume 5. VII 1886, N. 148, p. 2. Un ponte convertito in galleria.

Početkom srpnja iz Rijeke je u Budimpeštu otputovao guverner August Zichy da poduzme potrebne mjere za zaštitu stanovništva i da o stanju zdravlja obavijesti ugarsko Ministarstvo unutrašnjih poslova.[20] Bez obzira na to što je hrvatski ban poduzeo mjere zaštite na mostu preko Rječine i na području susjednih općina u Primorju, bolest se oko 6. srpnja pojavila u Hrvatskoj, u Sušaku i Kameralnim Moravicama. U Karlobag je odmah otišao protofizik dr Kalivoda da odande osobno upravlja zaštitom zdravlja na Primorju.[21]

Bolest je u Rijeci najviše pogađala siromašne, nedovoljno ishranjene žitelje, koji su živjeli u zagušljivim, nehigijenskim prostorijama. Stoga Općinsko zastupstvo predlaže da za svoje radnike industrijska poduzeća otvore kuhinje, a Dobrotvorni je komitet osnovao kuhinju za siromahe.[22] Prijedlog za otvaranje radničkih kuhinja odmah su prihvatila velika riječka industrijska poduzeća: Ljuštionica riže, Rafinerija petroleja i Tvornica torpeda.[23]

Budući da su u područnu bolnicu dovoženi bolesnici već u umirućem stanju, a s obzirom na to da su do posljednjeg časa otezali da prijave bolest, broj smrtnih slučajeva bivao je sve veći. Putem novina se pučanstvu ukazivalo na efikasnost liječenja ukoliko bolest ne iscrpi organizam, jer za koleru vrijedi: PRINCIPIIS OBSTA: SERO MEDICINA PARATUR.[24]

U suzbijanju bolesti bili su angažirani svi liječnici; međutim, i pored njihova nesebična zalaganja ipak se u žarištu infekcije, na Mlaki, s koje je bilo dvije trećine slučajeva, zrak nije dezinficirao paljenjem katrana, sumpora ili petroleja, a nisu bili odmah zatvoreni ni svi bunari.[25]

U borbi protiv epidemije danonoćno je prednjačio riječki gradonačelnik Ivan Ciotta. Osobno je u pratnji protofizika dra A. Pilepića posjećivao područnu bolnicu, bodrio bolesnike i nadzirao poduzimajuće sanitarne mjere.[26] Ne čekajući sanitarnu komisiju Ciotta je naredio da se smjesta zatvore bunari zagađeni izmetinama.

Oboljeli na Mlaki najvećma su bili zaposleni u Ljuštionici riže te je Ciotta predložio da u toj tvornici sanitarno-politička komisija pregleda higijenske prilike.[27] U gradu se počelo sumnjati da je kolera prenešena iz Ljuštionice. Stoga je tvornica komisijski pregledala i ustanovljeno je da se radnici nisu mogli zaraziti u Ljuštionici, već su oboljeli od zagađene vode i salate te povrća koje se na Mlaki zalijeva tom

20. L. B., Anno XIX, Fiume 5. VII 1886, N. 148, p. 2. Partenza.
21. L. B., Anno XIX, Fiume 6. VII 1886, N. 149, p. 2. Il cholera in Croazia.
22. L. B., Anno XIX, Fiume 6. VII 1886, N. 149, p. 2. Consiglio municipale.
23. L. B., Anno XIX, Fiume 7. VII 1886, N. 150, p. 2. Cucine economiche.
    L. B., Anno XIX, Fiume 10. VII 1886, N. 153, p. 2. Allo stabilimento delle torpedoni.
24. L. B. Anno XIX, Fiume 7. VII 1886, N. 150, p. 2, Notizie sanitarie.
25. L. B., Anno XIX, Fiume 9. VII 1886, N. 152, p. 2. Misure sanitarie.
26. L. B., Anno XIX, Fiume 12. VII 1886, N. 154, p. 2. Visita al Succursale.
27. L. B., Anno XIX, Fiume 12. VII 1886, N. 154, p. 2. Commissione sanitaria.

Dr Ivan Kiseljak

vodom. Osim toga pregleda Ljuštionice posebne su komisije pregledale Rafineriju petroleja i Tvornicu torpeda.[28]

U prvoj je polovici srpnja u Rijeci bilo otvoreno šest ekonomskih kuhinja. Centralna Dobrotvorna komisija je zaključila da se tim kuhinjama dodijele zdrave i hranjive namirnice, a njih je nadgledala filijala Crvenog križa. Siromasi su u Gradskoj vijećnici dobivali markice s kojima su za 12 solada mogli u bilo kojoj od šest kuhinja dobiti juhu, komad mesa, varivo i četvrt litre zdravog vina.[29] Gradonačelnik je 12. srpnja putem tiskanog proglasa pozvao riječke građane da potpomognu akciju suzbijanja bolesti dobrovoljnim prilozima koje će uputiti putem Crvenog križa ili redakcije dnevnih listova.[30] Ciottina filantropija je u tim danima bila neizmjerna. On je čak posjećivao kolerične na Mlaki u njihovim domovima, pomagao ih novčano, neprestano sazivao Zastupstva i sanitarne komisije.[31] Grad je bio podijeljen na 17 područja, a za svako je bilo zaduženo nekoliko odgovornih osoba, tako su npr. trećem području bili dodijeljeni dr Grossich, dr Načinović i Weba, sedamnaestom Wauching, Jug i lučki kapetan Rukavina, dok su za Mlaku, na kojoj se slilo radništvo iz cijele Austro-Ugarske, tiskani oglasi na talijanskom, njemačkom, mađarskom i hrvatskom jeziku, a na svaki zabranjeni bunar bila je kao upozorenje stavljena četverojezična ploča.[32]

Porast epidemije silio je bansku vladu u Zagrebu da na mostu na Rječini poduzima drastične mjere. Najzad je prijelaz preko mosta bio potpuno zabranjen pješacima i kolima, a kao straže postavljeni su žandari. Vlasti su tu mjeru poduzele kada se početkom srpnja pojavio prvi slučaj kolere na Sušaku. Na tako alergičnoj prometnoj točki to je paraliziralo saobraćaj. Dnevno je preko mosta prelazilo najmanje 6.000 ljudi.[33] Mnogi su radnici s Trsata bili zaposleni u riječkoj industriji, a zatvaranjem mosta oni su bili odvojeni od svojih radnih mjesta. Kada se dr Kalivoda vratio s inspekcije po Primorju uvjerio je nadležne da je trsatskim žiteljima jedini izvor zarade riječka industrija i odlučeno je da se sanitarni kordon premjesti iza Sušaka i Trsata. Duž kordona je dr Rakovac podigao stanice za dezinfekciju.[34] U Hrvatskom primorju posvuda su poduzimane mjere za suzbijanje te pošasti, posebno u Crikvenici, Senju i Karlobagu, dok su u Zagrebu svi putnici iz Rijeke bili dezinficirani na samoj željezničkoj stanici.[35] Na inicijativu guvernera ugarsko je ministarstvo poslalo u Rijeku dra Julija Olàha da se upozna

28. L. B., Anno XIX, Fiume 20. VII 1886, N, 161, N. 2. Visite sanitarie.
    L. B., Anno XIX, Fiume 27. VII 1886, N. 167. N. 2. La pilatura del riso ed il cholera.
29. L. B., Anno XIX, Fiume 12. VII 1886, N. 154, p. 2. Le cucine economiche.
30. L. B., Anno XIX, Fiume 13. VII 1886, N. 155, p. 2. Appello alla carita cittadina.
31. L. B., Anno XIX, Fiume 13. VII 1886, N. 155, p. 2. Visita ai cholerosi.
32. L. B., Anno XIX, Fiume 14. VII 1886, N. 156, p. 2. Commissione sanitaria.
33. L. B., Anno XIX, Fiume 7. VII 1886, N. 150, p. 2. Misura ridicola.
    L. B., Anno XIX, Fiume 10. VII 1886, N. 153, p. 2. Il ponte della Fiumara.
34. L. B., Anno XIX, Fiume 12. VII 1886, N. 154, p. 2. Cordone sanitario.
35. L. B., Anno XIX, Fiume 15. VII 1886, N. 157. p. 2. Contro le provenienze.

Riječki gradonačelnik Ivan Ciotta

s mjerama poduzetim za suzbijanje kolere u Rijeci. Iz Budimpešte je poslan i glavni željeznički liječnik da pregleda lokalnu stanicu.[36]

Odmah po dolasku u Rijeku dr Olàh je sazvao konferenciju mjesnih liječnika i među ostalim je odlučeno da se zabrane mnogi antikolerici što su ih špekulanti prodavali. Iza te konferencije Gradski je magistrat poslao cirkularno pismo svim ljekarnama i drogerijama da u smislu zakona, pod prijetnjom kazne od 300 fiorina, obustave prodaju antikoleričnih sredstava.[37] Ministarski savjetnik de Zeyk je s drom Olàhom i gradskim fizikom drom A. Pilepićem posjetio područnu bolnicu.[38]

Da bi pozitivno djelovali na okrutnu bolest, na Mlaki su u bačvama palili sumpor i petrolej, a vatru na Adamićevu gatu te borovnicu u Starom gradu.[39]

Područje Mlake je postalo glavna briga sanitarne komisije, jer su teški uvjeti života učinili da njezini stanovnici postanu žrtve svih epidemija. Stanovništvo se umnožilo, a higijenski uvjeti se nisu izmijenili. Stoga je Rafinerija organizirala provizornu bolnicu za vlastite radnike u koju su smještene dvije sestre sv. Vinka Paolskog, koje su iz Graza došle u Rijeku da pomažu bolesnicima.

U Ljuštionici riže se dezinficiralo triput dnevno, dok se sanitarna komisija odlučila da u podopćinu Plase, na čijem je području bila Mlaka, pošalje jednog stalnog liječnika. U novu se školsku zgradu nastanio mladi liječnik, dr Maksimilijan Holtzabeck, koji se dragovoljno prijavio na tu dužnost. Trebao je bolesnike i pacijente besplatno liječiti, o čemu je građanstvo bilo obaviješteno.[40]

U gradu su po noći vršili službu svi riječki liječnici, tako da su doktore, Benzana, Ghiru i Seemanna izmjenjivali liječnici Gorzalini, Grossich, Holtzabeck, Kiseljak i Monasteriotti.[41]

Unatoč tolikoj brizi komunalnih vlasti i ministarstva iz Budimpešte u srpnju su se slučajevi bolesti pojavljivali sve češće u istim kućama i kod istih obitelji. Tako je na Školjiću bila pogođena kuća Palese, na Fiumari kuća Randić i neke kuće u Mlinarskoj i Ribarskoj ulici. Za to je vrijeme bila gotova i nova klaonica, a prostorije stare su dezinficirane.[42]

36. L. B., Anno XIX, Fiume 16. VII 1886, N. 158, p. 2. Visita sanitaria.
L. B., Anno XIX, Fiume 14. VII 1886, N. 156, p. 2. Visita medica.
37. L. B., Anno XIX, Fiume 20. VII 1886, N. 161, p. 2. Circolare ai farmacisti e droghieri.
L. B., Anno XIX, Fiume 20. VII 1886, N. 161, p. 2. Conferenza di medici.
38. L. B., Anno XIX, Fiume 21. VII 1886, N. 162, p. 2. Visita sanitaria.
39. L. B., Anno XIX, Fiume 15. VII 1886, N. 157, p. 2. Misura igienica.
40. L. B., Anno XIX, Fiume 14. VII 1886, N. 156, p. 2. Provedomenti contro il cholera.
L. B., Anno XIX, Fiume 19. VII 1886, N. 160, p. 2. Commissione sanitaria.
L. B., Anno XIX, Fiume 21. VII 1886, N. 162, p. 2. Notificazione.
41. L. B., Anno XIX, Fiume 16. VII 1886, N. 158, p. 2. I medici curanti.
42. L. B., Anno XIX, Fiume 27. VII 1886, N. 167, p. 2. Commissione sanitaria.
L. B., Anno XIX, Fiume 27. VII 1886, N. 167, p. 2. Le Disinfezioni.

Maturanti Hrvatske gimnazije u Rijeci na koncu škol. god. 1865/66.
1. Catti Juraj
2. Holtzabeck Ivan st.

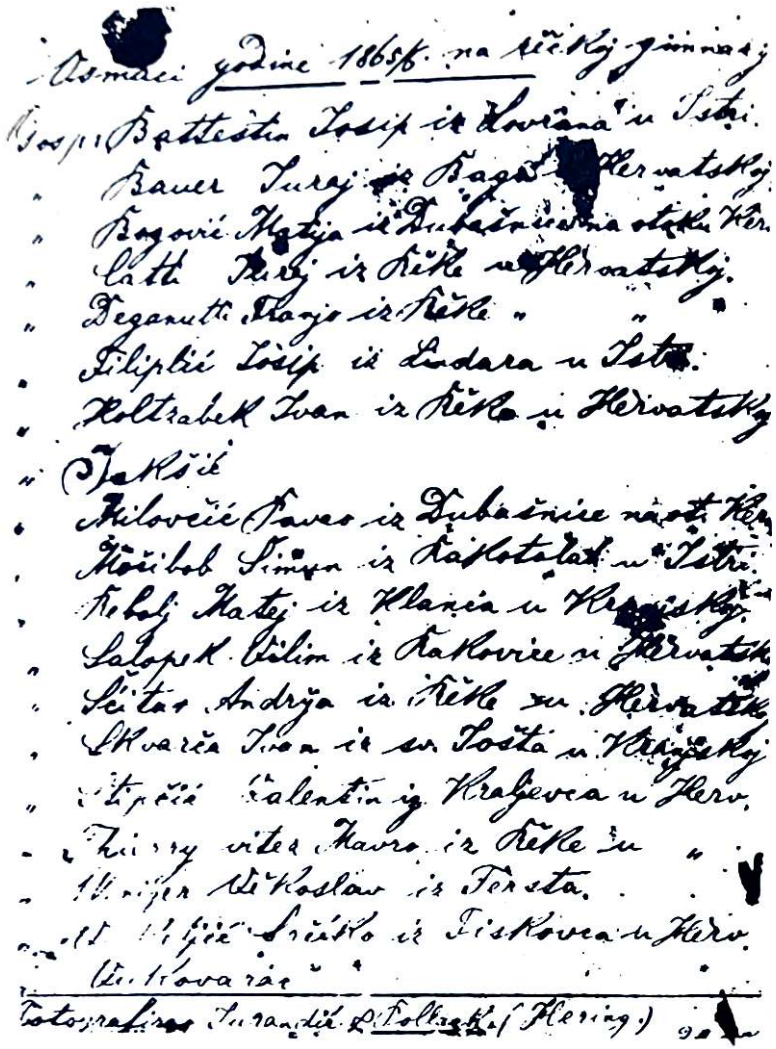

Tergo originalne fotografije iz 1866. s popisom maturanata

(Fototeka Pomorskog i povijesnog muzeja, Rijeka)

Početkom kolovoza epidemija je dobila veće razmjere na zapadnom dijelu Modruško-riječke županije, na Trsatu, Donjem Jelenju, Grobniku, Lukežima i Potkilavcu (sada su sva ta mjesta područje grada Rijeke, op. M. M.).[43] Dr Kalivoda je uvidio da njegova preventivna mjera — tunel i baraka na mostu Rječine — nisu bili efikasni, te su uklonjeni, a promet između Sušaka i Rijeke nanovo je otvoren.

Riječki gradonačelnik Ivan Ciotta i dr Kalivoda posjetili su 10. kolovoza pomoćnu bolnicu za kolerične na Trsatu. Od 5. srpnja, kada se kolera pojavila na Sušaku, pa do 4. rujna u županiji su bila 202 slučaja oboljelih, od kojih je 64 umrlo.[44]

Kolera nije poštedjela ni Opću bolnicu u Rijeci. Prvi su se slučajevi pojavili u odjelu za duševne bolesti. Po nalogu podestata u njoj je izvršen sanitarni pregled. U komisiji su osim Ciotte, koji je predsjedao, bili protofizik dr Pilepić, policijski referent Biscontini, glavni inženjer Wauchnig, direktor bolnice dr A. F. Giacich, dva primariusa: dr Catti i dr Grossich, te administrator Spendau. Prevladalo je mišljenje da su bolest u bolnicu unijeli pacijenti koji su već bili zaraženi kolerom. Pacijenti sa znakovima dijareje i povraćanja prevezeni su iz Opće bolnice u područnu. Profesor kemije Pavao Matković je u bolnici analizirao vodu i ustanovio da je zdrava.[45] Kako se bližila školska godina, a kolera nije popuštala (u toku od 1. do 15. kolovoza bilo je 47 slučajeva, od toga 23 mrtvih, a od početka nastupa kolere, od 19. lipnja do 17. kolovoza, bilo je 176 slučajeva, od kojih je umrlo 99, izliječeno 53, a na liječenju 27), školske su vlasti odlučile da odgode početak nastave u novoj školskoj godini. Do konca kolovoza broj oboljelih u tom mjesecu se popeo na 65, od kojih je umrlo 37.[46]

Divljanje epidemije nije poštedjelo ni liječnike. Posljednjeg dana kolovoza kolera je napala život mladog liječnika dra Maksimilijana Holtzabecka. Ujutro se razbolio, a već u 3,45 sati poslije podne bio je mrtav, u dvadesetdevetoj godini. Nakon studija Maksimilijan Holtzabeck se vratio u svoj rodni grad, te je ta žrtva profesije izazvala veliku žalost među svim građanima.[47] Pripadao je liječničkoj obitelji, čiji su potomci i danas liječnici.

Poduzetni gradonačelnik Ivan Ciotta sâm je otišao u Trst da se informira o mjerama obrane od kolere. U Rijeku je stigao glasoviti padovanski profesor Brunetti, koji je u Vijećnici mikroskopom demon-

43. L. B., Anno XIX, Fiume 31. VII 1886, N. 171, p. 2. Il cholera in Croazia.
L. B., Anno XIX, Fiume 5. VIII 1886, N. 175, p. 2. Il Cholera in Croazia.
44. L. B., Anno XIX, Fiume 11. VIII 1886, N. 180, p. 2. La baracca a la galleria di Sussak.
L. B., Anno XIX, Fiume 11. VIII 1886, N. 180, p. 2. Il Cholera in Croazia.
L. B., Anno XIX, Fiume 4. IX 1886, N. 200, p. 3. Statistica del cholera nel limitrofo rivice-comitato croato.
45. L. B., Anno XIX, Fiume 14. VIII 1886, N. 183, p. 2. Notizie sanitarie.
L. B., Anno XIX, Fiume 17. VIII 1886, N. 185, p. 2. Inchiesta sanitaria.
L. B., Anno XIX, Fiume 17. VIII 1886, N. 185, p. 2. Notizie sanitarie.
L. B., Anno XIX, Fiume 31. VIII 1886, N. 196, p. 2. Commissione sanitaria.
46. L. B., Anno XIX, Fiume 31. VIII 1886, N. 196, p. 3. Il cholera nell'agosto.
47. L. B., Anno XIX, Fiume 1. IX 1886, N. 197, p. 3. Decesso.

strirao bacil »zapetu« (poput zareza), a 7. rujna je pred prepunom dvoranom najprobranijeg općinstva održao predavanje. U predavanju je naglasio da je koleru studirao u svim njezinim oblicima i manifestacijama.[48] To je bolest parazita, a ako se parazit poznaje može se od njega i braniti, i spriječiti da ne uđe u našu utrobu. Na osnovi Kochovih studija koleru izučava prof. Pacini iz Firenze. Taj bacil dr Robert Koch je nazvao »coma« (zapeta, zarez), u sredini je tanji a sa strana deblji. Za debljinu jedne ljudske vlasi trebalo bi ih 550. Taj tanki mikrob kada kroz usta uđe u utrobu i tu nađe pogodne uvjete množenja, strahovito se brzo razmnoži. Kroz nekoliko sati od jednog bacila namnože se milijuni mikroba, koji izazovu smrt. Dosad znanost nije pronašla sredstvo za borbu protiv njega. Jedino ga uništava korozivni sublimat, ali to ga sredstvo uništava izvan našeg tijela. Ako bi se sublimat uzimao na usta uništio bi i bacil i pacijenta. Kada se pojavi prva dijareja može se pomoći s landanom, koji se djetetu daje u dozi od 5, a odraslima 10—15 kapljica. Ukoliko se javi povraćanje i grčevi onda je landan opasno uzimati, jer on sadrži opija, a taj smanjuje ljudsku snagu, dok čovjeku trebaju sve snage da se bori protiv bolesti. U tom se slučaju bolesniku daje vino, rum i konjak da bi se zagrijao i da tijelo može nadvladati mikrobe.

Da bi se kolera suzbila valja poznavati njezine navade, a njih je studirao dr Robert Koch. Kolerični bacil je rezistentan na —10°C, na +17°C se aktivira, a između +30° i +40°C je u svom pravom elementu. Kako naše tijelo ima +37°C ono je prikladno za njegovo razmnožavanje. Iznad +40°C mikrob postaje inertan, a na +100°C ugiba. Zato sve što se uzima na usta mora biti prethodno prokuhano. Svježe salate su apsolutno zabranjene, a povrće treba kuhati. Voće se mora staviti nad alkoholni plamen.

Neke se osobe inficiraju, ali se ne razbole. Razlog je tome što mikrob kolere ne podnosi kiseline i žučane sokove. Želudac bogat sokovima uništi mikrobe, te je poželjno uzimati limunov sok. Bacil se ne razvija bez vlage, stoga ne živi u zraku. U nas se kolera razvija od kraja srpnja do polovice listopada, a čim zahladi mikrobi izgube aktivitet, tako da će grad biti oslobođen kolere koncem listopada.

U pogledu riječkih voda, osobito je dobra voda iz Zvira, čiji se vodovod toplo preporuča, no, voda se u vrijeme kolere mora piti prokuhana. U vezi s mjerama opreza prof. Brunetti preporuča da kad se uđe u sobu koleričnog bolesnika treba oprati ruke korozivnim sublimatom i obrisati se ručnikom koji smo donijeli sa sobom.

Najzad je profesor govorio o kontumacijama. On smatra da one nisu ispravne između inficiranih zemalja, kao što je npr. slučaj, poći preko mora u Volosko, udaljeno od Rijeke sat i pol, mora se proći sedam dana kontumacije, no, međutim, svakome je slobodno da ode kočijom. Nakon dva sata izlaganja slavni je profesor završio svoje predavanje, a gospođama je za slučaj kolere podijelio po jedan vademecum.[48]

Na to predavanje odmah je reagirao direktor bolnice i primarius A. F. Giacich. On se nije složio s metodom liječenja prof. Brunettija i iznio je svoje razloge. Giacich se slaže s idejom u pogledu Brunettijevih direktnih indikacija protiv mikroba i podizanja snage koleričnih bole-

snika, koju oni u groznici mnogo gube i ne mogu kao prikladna podnositi ona sredstva koja preporuča Brunetti. Među preparatima Giacich ističe da je opium jedno od glavnih sredstava i preporuča da ga se ima za svaku eventualnost. U tom pogledu treba vrednovati izborno djelovanje opija neposredno na mozak, koji ne biva napadnut, najmanje pak ne u prvim fazama kolere. Kad se ne bi vodilo brigu o tom glavnom svojstvu, mora se voditi računa o obustavi dijareje. Ako se to uspije, time je pobijeđen efekt, ali ne i uzrok bolesti — mikrobi, koje treba uništiti. U tu svrhu služe antiseptici ili dezinficijensi kao fenilna kiselina, salicitat, korozivni sublimat, itd. Ako se primjene ti antiseptici, osobito koji se mogu uzimati na usta, sa sigurnošću se smrtonosne klice uništavaju, no, ukoliko su mikrobi već u utrobi, ove supstance, izmjenjene djelovanjem želuca, gube djelomično ili sva svoja svojstva. Usprkos tome pokus, ukoliko se mikrobi mogu pronaći u želucu, treba promatrati razumno i nije za odbaciti.

Fenilna kiselina za unutrašnju uporabu pokazala se dosad efikasnom protiv malarije i stoga se u podukama za pomorce preporuča. U pogledu stanja tresavice valja znati da ona ovisi o depresiji cirkulacije srca i arterija, a odatle dolazi u pacijenta sniženje temperature, potamnjeli izgled i uvenula koža, izdašan hladan znoj, promukao glas, tjeskobe i indiferentnost. Smrt dolazi od paralize srca. Da se to spriječi, odnosno da se stimulira rad srca unosi se subkutanim injekcijama amonijak i eter. Tu je metodu upotrebio dr Feliks Vukelić u područnoj bolnici i postigao dobre rezultate, a s kojima se upoznao i prof. Brunetti na dan njegova predavanja. Vino, naročito slatko, konjak, odnosno alkoholna pića djeluju na medulu spinalis, tj. motornu snagu tijela, a ne na krvni sistem. Giacich je najzad istaknuo da je dimljenje potrebno, jer se u zraku uništavaju insekti koji dotiču kolerozne. Efikasan je karbol kao dezinfekcijsko sredstvo.[49]

U rujnu bolest nije jenjavala, već je u prvoj polovici zahvatila 56 slučajeva, od kojih je 41 umrlo. Jednak je slučaj bio u Trstu, gdje je od pojave kolere do 13. rujna bilo 533 slučaja oboljenja, od kojih je umrlo 340, a izliječeno 147.[50]

Brunettijev posjet Trstu i Rijeci bio je više zanimljiv za gradske oce oba grada budući da se Brunetti jasnim argumentima zalagao protiv pomorske karantene kao nelogične i neefikasne u tadašnjim uvjetima. Riječke su novine donijele njegovo pismo upućeno Tršćanima prilikom napuštanja grada, gdje on obrazlaže svoje stajalište. U tom pismu kaže: »Smatram da iz temelja treba izmijeniti stara sredstva u borbi protiv zaraznih bolesti i zamijeniti ih s drugima koja su indicirana novijom medicinskom spoznajom koja smatra da je parazitizam općeniti zakon

48. L. B., Anno XIX, Fiume 9. IX 1886, N. 203, p. 2. i 3. Conferenza del Prof. Brunnetti.
49. L. B., Anno XIX, Fiume 11. IX 1886, N. 205, p. 2. La conferenza del professore Brunnetti.
50. L. B., Anno XIX, Fiume 13. IX 1886, N. 206, p. 2. Il cholera a Trieste.
L. B., Anno XIX, Fiume 15. IX 1886, N. 208, p. 2. Il cholera nella prima meta

za sve bolesti parazitske naravi. U Engleskoj i Prusiji promjena je izvršena, a Austrija i Italija će to izvršiti, vjerujem, uskoro, i bit ćemo zadovoljni da to učine sve nacije koje su potpisale internacionalne ugovore. Vođene slijepim strahom one su sklopile ugovore, no oni uništavaju države zbog skupih nabavki sredstava za kontumacije, a još i zbog smanjene koristi. Danas je jedino znanost koja može voditi u tom pogledu. Nova, suvremena medicinska spoznaja jest da perfektno upoznamo koleru i njezinog uzročnika kao i higijenska sredstva za njeno uklanjanje. Mnogobrojne činjenice i iskustvo su već pokazali da valja staviti po strani stare sanitarne kordone, karantene, preventivne lazarete i zamijeniti ih rigoroznim nadzorom liječnika koji se istinski podvrgavaju današnjoj medicini koja smatra da je svakoj bolesti izravno ili neizravno uzročnik parazit.

Stoga apsolutno treba odmah prestati s neshvatljivim odredbama o kontumaciji između inficiranih mjesta s istom bolešću, a koje samo izazivaju ogromne štete trgovini, tolikim pomorskim društvima, jer te uredbe ne donose nikakvu korist.

Da bismo se riješili te bolesti i njezinih fatalnih posljedica treba se imati opće povjerenje u znanost o kojoj ovisi nužni sklad između naroda i vlasti. Ukoliko vlasti odrede iracionalna sredstva, narodi izgube glavu, ne shvaćaju više ništa i ne znaju da li treba slijediti savjete jednoga ili onih drugih. Nije moguće da se narod ne preplaši vidjevši združene, po naređenju, najviše vlasti za trgovinsku slobodu po kopnu a najoštriju karantenu na moru. Zaraženi Trst mrko gleda s drugu stranu mora svoju sestru Rijeku, također, inficiranu. Jednako čini Rijeka prema tršćanskim brodovima pa se, prirodno, nameće spontano pitanje: Da li se, možda, austrijska, ugarska i dalmatinska, kao i venecijanska kolera razlikuje i po koleričnim mikrobima? Ja sam se predstavio mnogim predstavnicima vlasti i svi su me sa simpatijom primili i ususret mi izašli, surađivali smo i ja im se najsrdačnije zahvaljujem. Ono što me ohrabruje jest činjenica da i oni jednako gledaju na neshvatljive odredbe za kontumaciju. Ako cijeli svijet u ovim sanitarnim sredstvima vidi apsurd, zašto se ne može prestati s apsurdom koji donosi tolike štete austro-ugarskom i talijanskom Primorju. Ako međunarodni ugovori ne mogu pretpostaviti progres znanosti da li valja podnositi štete tih apsurdnih sredstava protiv bolesti kakva je kolera koju perfektno poznajemo?«[51]

U toku druge polovice rujna u Rijeci je kolera gubila snagu, tako da je 25. rujna potpuno nestala. Koncem mjeseca nije bilo niti jednog novog slučaja bolesti. Gradski se život počeo sređivati, kako to biva nakon naglog prestanka pošasti. Zadnjih dana rujna vratile su se sve obitelji koje su u toku ljeta napustile grad. Područna je bolnica ostala skoro prazna. Novinski dnevni tisak donio je konačnu bilansu žrtava bolesti: od 19. lipnja do 28. rujna bilo je 260 slučajeva, umrle su 162, izliječeno 95, a na liječenju su preostale 3 osobe.[52]

Istodobno epidemija je naglo popuštala i na području Gorskog kotara i riječkom zaleđu. U Potkilavcu i Jelenju epidemija je prestala čim su počeli donositi zdravu hranu, a krajem rujna bili su u neposrednoj riječkoj okolici još inficirani Hreljin, Dražice, Draga, Podhum, Soboli, Orehovica, Sušak i Kostrena.[53]

Na sjednici Gradskog zastupstva odbornik A. Walluschnig istaknuo je ogromne zasluge gradonačelnika Ivana Ciotte, koji je odgovorio da je samo obavljao svoju dužnost. Sanitarna se komisija sastala 3. listopada i na prijedlog Ciotte je odlučeno da se izda bilten o prestanku bolesti. I taj je put prvom građaninu iskazana hvala za njegovu operativnost i neumorni trud i zalaganje.[54]

Nakon stotinu i šest dana dr Feliks Vukelić je izašao iz područne bolnice, gdje je u tijeku trajanja zaraze tretirao 152 slučaja od kojih je umro 71, znači, manje od 50 procenata. Područna je bolnica zatvorena 19. listopada.[55]

Za prosperitet trgovine i lučkog prometa najvažnije je bilo da se skine karantena. Već su 30. rujna svi brodovi koji potječu iz inficiranih luka Austro-Ugarske, osim onih na kojima je bilo slučajeva bolesti ili smrti na brodu, nakon rigoroznog liječničkog pregleda, dezinfekcije posteljine i 24 satnog posmatranja, stavljeni u promet. Te su mjere vrijedile za luke i lazaret u Martinšćici. Međutim, u Istri su se riječki brodovi držali u karanteni 7 dana.[56]

Iskustva liječnika riječke bolnice u liječenju kolere, posebno Giacicheva izjava da smrt nastupi uslijed paralize srca te da ne bi njegova funkcija bila prekinuta, posebno krvotoka, dr Vukelić je za vrijeme epidemije davao amonijak peroralno, a sulfurični eter supkutanim injekcijama, izazvala su među ugarskim liječničkim krugovima veliko zanimanje. Dr Giacich je pozvan da održi niz predavanja i da to publicira.[57]

Odjeci prestanka kolere u Rijeci osjećali su se do početka iduće godine. U studenom su članovi udruženja obrtnika, radnika i boraca prodefilirali kroz Rijeku do kuće gradonačelnika, gdje su mu predali otvoreno pismo s tisućama potpisa.[58] Priređivale su se dobrotvorne zabave, koncerti i kazališne predstave, a prihod kojih je išao za pomoć porodicama koleričnih. Najzad je podestat Ivan Ciotta početkom siječnja 1887. godine podnio Gradskom zastupstvu detaljan izvještaj u kome je istaknuo sve osobe i ustanove koje su se istaknule u suzbijanju

51. L. B., Anno XIX, Fiume 16. IX 1886, N. 209, p. 3. Una lettera del Prof. Brunnetti.
52. L. B., Anno XIX, Fiume 21. IX 1886, N. 213, p. 3. Dati sul cholera.
L. B., Anno XIX, Fiume 28. IX 1886, p. 3. Il numero delle vittime del cholera.
L. B., Anno XIX, Fiume 29. IX 1886, N. 220, p. 3. Notizie sanitarie.
L. B., Anno XIX, Fiume 25. IX 1886, N. 242, p. 2. Stato sanitario della popolazione di Fiume e suo distretto nel mese di settembre 1886.
53. L. B., Anno XIX, Fiume 30. IX 1886, N. 221, p. 3. L'epidemia in Croazia.
54. L. B., Anno XIX, Fiume 1. X 1886, N. 222, p. 2. Manifestazione.
L. B., Anno XIX, Fiume 4. X 1886, N. 224, p. 2. Commissione sanitaria.
55. L. B., Anno XIX, Fiume 19. X 1886, N. 237, p. 2. La chiusura dello spedale succursale.
56. L. B., Anno XIX, Fiume 1. X 1886, N. 222, p. 2. Circolare.
L. B., Anno XIX, Fiume 8. X 1886, N. 228, p. 2. Contumacie.
57. L. B., Anno XIX, Fiume 21. X 1886, N. 239, p. 2. Un rimedio pratico contro il cholera.
58. L. B., Anno XIX, Fiume 10. XI 1886, N. 255, p. 2. Dimostrazione al Podesta.

epidemije. Na prvom je mjestu istaknut protofizik dr A. Pilepich, zatim dr A. F. Giacich, na dužnosti predsjednika Sanitarne komisije i direktora Gradske bolnice, dr Juraj Catti, pa policijski liječnik dr Giovanni Benzan, dr Feliks Vukelić, liječnici dr Francesco Ghira i dr A. Seemann, dr Maksimilijan Holtzabeck (koji je i završio kao žrtva fatalne bolesti), svi ostali liječnici, članovi Sanitarne komisije i inspektori pojedinih rajona u gradu, pater Samuele, gvardijan kapucinskog samostana, časna sestra Regina Massi i ostale časne sestre. Izvještaj je zatim odao priznanje koru municipalnih činovnika i onih funkcionara koji su se po svom položaju založili u teškim časovima. Spominju se nadalje ekonomske kuhinje i pomoć koju su one pružile ljudima, Centralna dobrotvorna komisija i sve one osobe koje su dobrovoljno prišle u takvoj potrebi.[59]

Odziv na dobrovoljni doprinos građanstva bio je velik te se je skupilo 10.005,56 forinta od čega je dato 5.496 forinta za ispomoć porodicama pogođenih kolerom, a 4.509,56 forinta za djelomično pokriće troškova ekonomskim kuhinjama.

Zahvaljujući suradnji komunalnih ustanova i primjeni suvremenih sredstava u suzbijanju i liječenju kolere bolest se nije proširila u centru grada. Tu je bilo obrazovanije stanovništvo s boljom osobnom higijenom. Bolest se ograničila na siromašne žitelje Rijeke i njene okolice iscrpljene lošom ishranom i nehigijenskim uvjetima života.

Ova posljednja najezda kolere u Rijeci bila je ograničena kolektivnom suradnjom vlasti na kopnu i moru i dokazala je da se preventivom može efikasnije oduprijeti bolesti nego svim kontumacijama.

Zbornik radova XXI naučnog sastanka Naučnog društva za historiju zdravstvene kulture Jugoslavije.

Niš, 16—18, rujna 1971., str. 237—248

59. L. B., Anno XX, Fiume 11. I 1887, N. 7, p. 2. L'esposizione sul cholera fatta dal signor Podesta.
L. B., Anno XX, Fiume 16. II 1887, p. 37, p. 2. Sul cholera del 1886.

11.

MJERE ZDRAVSTVENE ZAŠTITE U SUZBIJANJU ŠKRLJEVSKE BOLESTI U KASTAVŠTINI

U Historijskom arhivu u Rijeci među spisima kastavske općine naišli smo na veoma zanimljivu dokumentaciju o suzbijanju škrljevske bolesti na tlu Kastavštine. Spisi potječu iz razdoblja nakon odlaska Francuza iz Rijeke i Istre, dakle, iz vremena kad je Kastavština nakon Bečkog kongresa 1815. godine bila pod vlašću Riječkog okružja. Naime, Istra je odredbama Pariškog mira (nakon 1814.) cijela pripala Austriji i bila je podijeljena na Tršćansko i Riječko okružje. Kastav, Lovran, Labin, Pazin i Belaj te Kvarnerski otoci došli su pod upravu Riječkog okružja i ta je podjela potrajala do godine 1825. Odmah po preuzimanju tih krajeva vlast riječkog sanitarnog ravnateljstva protegla se na čitavo područje. Rezultati postignuti u borbi protiv škrljevske bolesti, u to vrijeme strašne zaraze upravo u zoni kvarnerskog trokuta, osjetili su se u sustavnom suzbijanju te bolesti u Kastavštini i na Liburnijskom primorju.

U dokumentaciji koju koristimo u ovom izvještaju nalazi se nekoliko odredaba upućenih Oblasnom komesarijatu u Kastvu. Na temelju njih doći ćemo do veoma zanimljivih zaključaka. Prema nalogu Kapetanata br. 1170/24 od 18. do 22. veljače godine 1818. došlo je 1. ožujka te godine do sastanka svih predstavnika mjesnih vlasti, predsjednika općina i delegata podopćina s okružnim komesarom Antonom Tomičićem u vezi s informacijom o poduzimanju sveopće borbe na polju suzbijanja zaraze. Zapisnik je pisan talijanskim jezikom, ali kako se radi o čisto hrvatskom kraju i proglas i zakletva priloženi su u hrvatskom prijevodu, u govornom dijalektu. Tekst proglasa sadrži osnovne informacije o pokrenutoj inicijativi za iskorjenjivanje bolesti od same

carske vlasti. Radi zanimljivosti sadržaja navest ćemo ga u cijelosti kako glasi:

PREDGOVOR
cignen Poglavarom Comuni cich Bolli Scherglievske
u dan 1. Marza 1818.

Gnih Veliçanstvo Cessar, i Kragl napredujuch oçinska Chiuchienja neprilikovanega svojega Serdca se gie dostogialo premilostivo zapovedet, da zlo srabglievo, ko vi poznate pod imenom Bollina, bude leczeno na Špendie, i stroski Cessarski, i da oni, ki po nesrechie se nahajaju napugneni z ovum Bollun, bi bili podlozni jednoj Lekarie scorenitoj, i za takov sversetak pojdu va Spitali, ki za ta uzrok se napravgliaju va blisgnem grade Reskem.

Ako nigdar jedna Cessarska Naredba je ganula na Zahvalnost, i raspoznanje verneh svojeh podlosznikі, je za isto sadasgna, skun prehvaglieno Velicsanstvo Gniho ima tverdo nakagnenje, i icgl za skoreniti jednu Boll, ka oçitugie svaki dan pod nassemi Occima najtuszneje Zaversenja, i ka nebi prestala plodit u najdalgneh Pokolenjeh najzlocestegi uzroki.

Za toliko Dobro Visgni Vladavaz nisc od nass nepotrebuje, nego najhrabrenegiu Pomoch: Odkrit Boll, oççitovat bolniki, i imet pasku neprestalnu, da nigiedan se nezname van od Lekarie odregiene, i sve ono, cza od nas z'oblastum se potrebugie, i cza mi zahualni oczinskoj skerbe viscgnega Cessara nechiemo za isto çinit od magne, nego oversit z'gliubesnivum Skerbum i raspoznanjem.

Ako prem ova Oblast distrettualska ima vas uzrok za uffatse, da svaki pristupit hochie vesselo za dat coraggia, za çinit napredovat, koliko je moguchie, jedan regularni kurs od Naredb, ke se vazimgliu v'ovem od prevelike potrebbe poslù, i za çinit razumet szivem naçinom ovem Kmetom neizmerno Dobro, ko izlazi za gnih od ove viscgne Cessarske odluke, skun ni sloszen za gnih najmagni Strossak, budi za Lekarie, budi za prebivangie, budi za Hranu, ale za jednu ku se hochie drughu najmagniu stuar; za svem tem opomina sveh ossobitem nacsinom, da najmagno spanje, zakasgnenje, ale prepuschienje, ko se bude zapojmilo va hitrem, i vernem ispungnenju od pristojneh zapovedi, hochie bit podloszno prez pomankanja jednoj izgliednoj Pedepse, i da oni ossobito, ki postupilise budu odaglitse od visiti, ki sloboschinu budu uzeli tagit bolneh, ale najzada ki budu prisli na toliko, da se budu suprotivili Silum, hote bit pedepsani polak okolisch z'restom schietem, ale z'restom czversten, ki bude obostren z'Postom i Spalizami.

Napred postavno Spoznanje svega stalissa oven posla, ste po nutkovani za prisech, ku Priseghu od vas potrebuje Veliki Goveran, i ka ima za Svrhu za zavezarvas josc csversteje na verno, i tanko Obsluszenje velikeh Dusznost, ke su vam nadklognene, i ke su upravne ossobito va ovoj prilike za Dobro Czlovenczanstua.

Iz tog se proglasa očituju principi suzbijanja škrljevske bolesti. Kao prvo treba bolesnog otkriti, prijaviti i uključiti u liječenje; drugo,

izolirati bolesne u specijalne bolnice u Rijeci, i kao treće, zabraniti kretanje bolesnika izvan tog područja. U tu je svrhu vlast osigurala besplatno liječenje svih podanika. Taj proglas u svom prvom dijelu ukazuje na brigu i očinsku skrb vladara za zdravlje stanovništva, no, u drugom se dijelu, u slučaju nepoštivanja te odredbe, propisuju veoma stroge kazne. Kako bi tu odredbu zaista proveli u djelo, pozvani prisutni bili su dužni prisići da se obavezuju od tog dana pa nadalje kroz tri godine skupa marno bdjeti nad suzbijanjem »boline škerljevske«. Tekst te prisege glasi:

»PRISEGA ZA SUCI

Ja prisessem Bogu Svemoguchemu, da ja skroz trih Lett raczunagiuch od dneva danasgnega, sveh oneh, ki od Komuna pod manun stojechi, su najeti Bolinum Skerglievskun, hochiu verno oçitovat, i ki skroz ovo vreme, bise mogli najet, i nijednoga niti za priatelstvo, nici cichia priatelstva, ale Rodbine, nechiu zatagit, nego sveh, kako tulikaisse i oneh, ki ale sada, ale preja bi bili pobegnuli, ale zakrilise, ale poradi svojeh posal zvan paesa su odasli, da hochiu mojmu od Distretta Komissaru oçitovat.

Odvisse prisessem, da ja svigdar hochiu otajno iziskevat, ako ki od Komuna bi bil prijel na shragnenje od oneh, ki su dani va Spital, kakov kus opravi, ale drughe stvari, da hochiu oçitovat Komissariatu od Circula, da takove stvari polak prepisane Naredbi na osnaszenje pernessene budu: i da sve, ça ovde prisegal sam, hochiu verno oversit, tako mi Bog pomozi.«

Taj tekst nadopunjuje proglas još jednim podatkom, a to je zabrana skrivanja odjeće i stvari traženih osoba, kao i obavezno njihovo »osnaženje«. Na tom su sastanku tu prisegu položili: Ivan Zamlić, podestat Kastva i Rukavca, Matija Kinkela Geržančić, podestat Veprinca, Ivan Šikić iz Opatije, Josip Pobar iz Pobri, Anton Rubeša iz Rubeši, Franjo Perčić, kapelan iz Voloskog, Andrija Bernečić iz Bernasi, Ivan Poščić iz Vasoneća, Grgur Andretić iz Puharske, Matija Peršić Kurtić iz Poljana (za Ivana Hlapa), Anton Jelušić iz Kastva, Ivan Jurčić iz Milihova, Andrija Maroti iz Spinčićeva, Simon Srdoč iz Srdočeva, Matija Trinajstić iz Sv. Mateja, Andrija Lenac iz Lenčeva, Ivan Marčelja iz Marčeljeva, Ivan Kinkela iz Rukavca, Franjo Mihelich iz Širolova, Ivan Mihelić iz Mihalićeva, Ivan Monjac iz Trinajstićeva, Andrija Bernas iz Pletenčeva, Juraj Marčelja iz Sroković, Juraj Kukuljan iz Rečine, Simon Srdoč Marinčić iz Matulji, Matija Bernčić iz Bernčići, Ivan Jurdana iz Jurdanova, Matija Puž iz Puževa, Ivan Gašparić iz Zvoneće, Andrija Juras iz Jurasi i Ivan Lužetić iz Bregi.

Radi toga da bi se ta odredba ozbiljno shvatila oblasni je komesar Anton Tomičić obišao Kastavštinu u vremenu od 18. veljače do 22. ožujka 1818. te je za obilazak županija podnio Riječkom okrugu putni račun u iznosu od 80 forinta. Prema tom njegovu izvještaju vidljivo je da je on obišao područje od Kastva i Zameta redom sve do Matulja, Voloskog i Opatije, što potvrđuje ozbiljnost pristupa mjesne vlasti suzbijanju škrljevske bolesti u cilju radikalnog iskorjenjenja zaraze, na

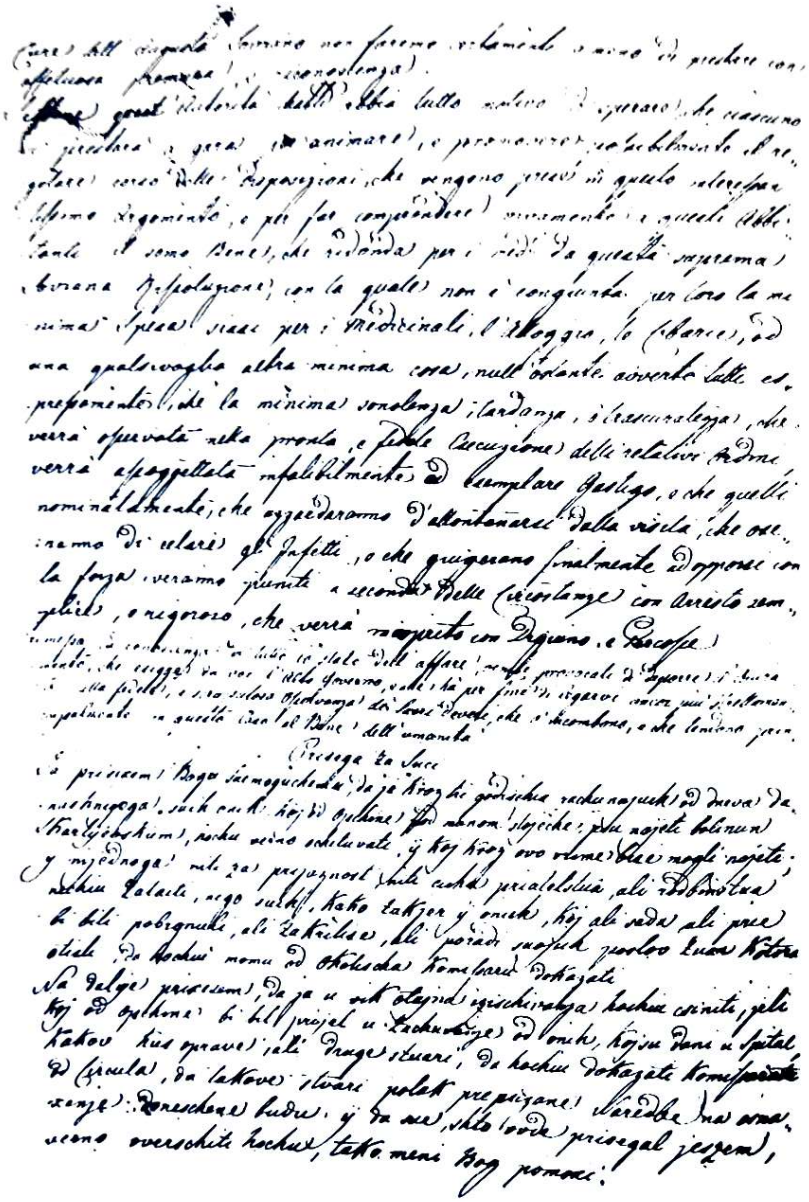

»Prisega za suci« — isprava koju su potpisale mjesne starješine u povodu suzbijanja škrljevske bolesti u Kastavštini

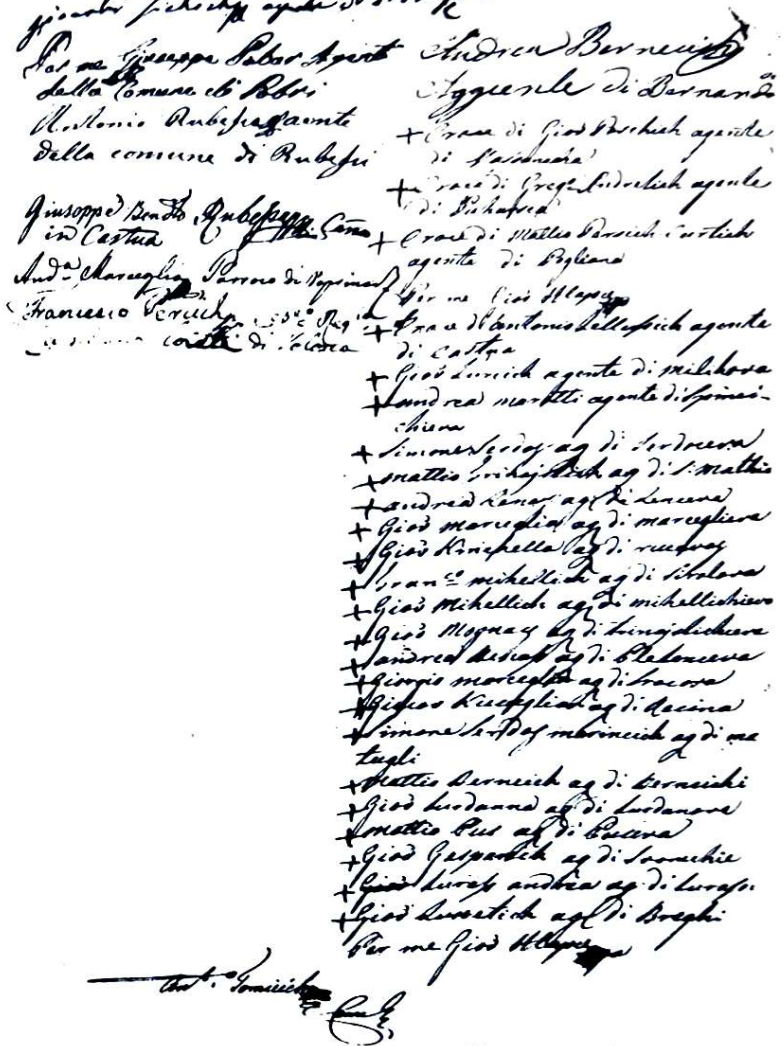

što su bili prisegom obavezni »još čverstje na verno i tanko obsluženje velikeh dužnosti... ke su upravne osobito va ovoj prilike za dobro človečanstva«, kako se kaže na kraju proglasa.

Tih nekoliko dokumenata jasno su svjedočanstvo o stupnju organizacije zdravstvene službe u našem kraju, na čelu koje je stajao Giovanni Battista Cambieri, carski i kraljevski protomedicus nad Primorjem, koji je škrljevskoj bolesti posvetio svoje organizacijske sposobnosti i znanstveni interes. Stoga nije ni čudno da je odmah nakon pripojenja Kastavštine i Liburnijskog primorja Riječkom okružju upravo iz Rijeke, kao već razvijenog medicinskog centra, bila usmjerena akcija suzbijanja škrljevske bolesti i u njenoj neposrednoj okolici, odakle je svakodnevno dolazilo do kontakata stanovništva.

Medicina, 15: 98—99, 1978.

12.

ZDRAVSTVENE PRILIKE NA KRKU U KNJIZI »NOTIZIE NATURALI E STORICHE SULL'ISOLA DI VEGLIA« DRA GIAMBATTISTE CUBICHA

Dr Giambattista Cubich (Johan Kubich) rođen je u Gorici 25. travnja 1805. godine. Studij medicine je završio u Padovi 1830. i poslije toga službovao u rodnom gradu.[1] Na Krk se preselio 1832. i preuzeo dužnost kotarskog fizika (fisico distretuale), koju je obavljao do smrti 3. srpnja 1876. godine. O njemu imamo vrlo malo podataka, koje su nam ljubazno priopćili monsinjor Ive Žic iz Krka i konzervator iz Gradiške na Soči, sig. Augusto Geat. Tako iz pisma mrsg Ive Žica saznajemo da dr Giambattista Cubich nije bio oženjen, već su s njim živjele njegove sestre Roza i Tereza. Nakon njegove smrti sestre su ostale na Krku i u »Stališu duša« bile su upisane kao Kubić. U Krku je dr Cubich bio aktivan u javnom i kulturnom životu grada, bio je član i blagajnik odbora za restauraciju općinske zgrade u koju se smjestilo glasovitu biblioteku Nikole Udine Algarottija, koju je Udina zavještao Stolnoj crkvi. Poslije je sudjelovao u radu čitaonice. Zna se da je bio aktivan prilikom restauracije Crkve Gospe od Zdravlja u Krku. Neke podatke o G. B. Cubichu saznajemo iz nekrologa što ga je u povodu njegove smrti u riječkoj »La Bilancia« objavio dr Antonio Felice Giacich.[2] Iz tog se nekrologa vidi da je dr

1. Podatak iz pisma gosp. Augusta Geata, počasnog konzervatora Gradiška na Soči (Gradischa d'Isonzo) od 30. IX 1970.
2. G(iacich, A. F.): Necrologia, Giambattista Dr. Cubich, »La Bilancia«, Fiume, 6. VII 1876, p. 3.

Cubich za života bio čašćen mnogim diplomama akademija, bio je odlikovan »Križem za zasluge s krunom«, postao je vitez pontifikalnog odlikovanja Sv. Silvestra, bio je član Agrarnog društva u Gorici i Zoološko-botaničkog društva u Beču. Na Krku je proučavao zdravstvo, agrikulturu, botaniku, povijest, a pisao je čak i pjesme i bavio se literaturom. Napisao je djelo »Notizie di storia naturale e di botanica«. Na kraju nekrologa dr A. F. Giacich kaže: »Kad se njegovo tijelo pretvori u pepeo trajat će njegova djela i uspomena na njega. Oni su dar potomstvu«. Koliko je taj ugledni riječki protomedik cijenio dra Cubicha najbolje govori posveta u Giacichevoj knjizi o škrljevskoj bolesti, koja glasi: »A Giovanni Battista dr Cubich medico in Veglia per dottrina e peregine virtù chiarissimo«.[3] Osim navedene studije u Naučnoj smo biblioteci u Rijeci pronašli Cubichevo djelce pod naslovom »Alcuni pochi cenni spettanti l'economia agraria dell'isola di Veglia«, Fiume 1840. Iz svega se vidi da se radi o tipičnom humanističkom intelektualcu XIX stoljeća. Sinteza njegovih proučavanja stanja na otoku Krku, a ujedno i najzapaženije djelo je knjiga »Notizie naturali e storiche sull'isola di Veglia«, Trieste 1874. U tom djelu on u XIII i XIV poglavlju obrađuje zdravstvene prilike stanovništva na otoku Krku. Ti su tekstovi puni neobično značajnih podataka i za povijest zdravstva na Kvarneru, te s obzirom na to da su ti podaci suvremeni i da je dr G. B. Cubich snimio stanje zdravlja na Krku, u toku svoje karijere kotarskog liječnika, dužnost nam je da ovdje prikažemo poglavlja: »Etiologia dei morbi popolari« i »Malatie endemiche, epidemiche e contagiose«. Ona predstavljaju studiju iz koje se reflektiraju napredna stajališta modernog liječnika, odlično poznavanje bolesti i poznavanja njihovih uzročnika.

U XIII poglavlju knjige — »Etiologia dei morbi popolari« — Dr Cubich nabraja bolesti koje se najčešće pojavljuju kod otočana u razna godišnja doba. Prema njegovu mišljenju svećenici bi na otoku trebali biti agronomi, pedagozi i liječnici a ne samo teolozi, dok liječnici moraju poznavati kemiju, geologiju, astronomiju, botaniku, ekonomiku i povijest. Smatra da su lokalni uvjeti razlozi za predispoziciju endemijskih i zaraznih bolesti, stoga liječnik mora biti upućen u razne stvari koje utječu na ljudski organizam. U prepoznavanju i liječenju mnogih bolesti pomagali su mu svećenici, koje je on upućivao kako bi se snašli u pružanju pomoći bolesnicima.

Otok Krk je smješten u umjerenom pojasu i bolesti se neprestano pojavljuju s jednakim intenzitetom na prijelazu godišnjih doba, u zimskom razdoblju vladaju pneumonije, pleuritisi, angine i reuma, dok se ljeti manifestiraju upale utrobe, želučane groznice i neuroze. Prema dru Cubichu uzrok mnogim bolestima su vjetrovi koji pušu na otoku Krku i utječu na promjene temperature, na isparavanje tla, određuju kiše i sušu, smanjuju ili pojačavaju elektricitet, što mijenja prirodne uvjete. Otok je sa svih strana opkoljen morem, izložen je svim vrstama

3. Giacich, Antonio Felice: Sullo Skrilievo per Felice Dott. Giacich di Fiume, Padova 1862, p. 31.

vjetrova, od kojih su predominantni bura i jugo; tramuntana i levant strašni su neprijatelji otočana, zimi izazivaju upale pluća i porebrice, a uzrok su smrti dvim trećinama stanovnika otoka. U Baški vlažan i hladan levant izaziva kašalj i dišne kataralne bolesti, a kad na otoku puše jugo, magla i toplina izazivaju glavobolju, bolesti zglobova, upale uha, gastrične groznice, razvijaju se crijevni nametnici, gliste, a to vrijeme pogoduje i hernijama, prolapsima, upalama crijeva i sl. Stoga se otočani boje trajanju juga i oštrog.

Za otočane i mornare opasna je duga hladna kiša koja izaziva reumu i smanjuje vitalnu snagu pučanstva. Pogoršavaju se bolovi u mišićima i zglobovima, seljak je spriječen u privređivanju i prestrašen je četvrtače (kvartane), smrtonosne groznice, koja otvrdne crijeva i prijeđe u kosti, a malo pomalo oduzima svu životnu snagu, oslabljuje težakovu ruku na ralu i veslu, a još se više težak »plaši bedrenice, koja mu zna poput požara zapaliti vola, njegova vjernog nadničara dok vuče plug po brazdi«. Ove su strahote, kako kaže Cubich, naročito u predjelima gdje ima vode, gdje zbog vlažnosti zarazna isparavanja poprimaju moć maligniteta u kojem leži porijeklo epidemija. To je područje oko Ponikava i Jezera, Uvala Solina, Polje i Sv. Apolinar kod Dubašnice. U Sv. Apolinaru bolest je opustjela selo, preostale stanovnike u Sabljićima i Strilčićima bolest iz dana u dan smanjuje, a malarija, koja tu vlada, pretvara ih u kosture. Od sela Sv. Jakov na Ponikvama ostale su samo ruševine, a to se desilo i u selu Miholjice nedaleko od Jezera i u seocu Kapričio.

U ljetu se kraško tlo osuši, prah nadražuje grlo i pluća te izaziva kašalj. U kraškim se udubinama skuplja voda, bilo da dolazi iz dubine iz prirodnih vrela, bilo da se skuplja u artificijelno iskopanim rupama, a koju otočani piju. Dr Cubich je na otoku osjetio svo značenje vode, te se zadržao na opisivanju cisterni. Preporučavao je da općine grade javna pojila za stoku, ukazivao je na opasnost od korištenja zagađene vode iz bunara i lokava, osobito kad u lokvama voda pozeleni, što izaziva povraćanje, smanjuje snagu, dolazi do želučanih tegoba. Izgradnjom cisterni i pojila predviđa uklanjanje uzroka mnogih ljudskih i životinjskih bolesti na otoku.

Dr Cubich na otoku posebno obrađuje hranu. Mlijeko i mliječni proizvodi su česta hrana, mlijeko od krava je najbolje i od njega se dobiva vrhnje, sir i surutka. U gradu se troši kozje mlijeko, a miješano sa žalfijom služi za liječenje grudnih bolesti. Surutkom se liječe škrofule i glandule u trbuhu, ona se smatra najkorisnijim lijekom u kućnom liječenju, a njome se dobro gasi žeđ. Otočani najviše rabe ovčje mlijeko koje ima bogato vrhnje, sir je mastan ali teško probavljiv. U slučaju plućnih bolesti pije se mlijeko od magarice. U narodu i među građanima na otoku vlada mišljenje da je mlijeko uzrok razvijanja glista. Dr Cubich se protivi tom mišljenju pa navodi da sjeverni narodi piju mnogo mlijeka, a nemaju gliste. Upozorava da se mlijeko ne ostavlja u bakrenim posudama, jer ako nisu pocinčane, pozeleni i tako surutka, koja je lijek, postaje otrov. Gliste se dobivaju kad se svježi sir i skuta prodaju na trgu na listu smokve ili vinove loze, te tako često djeca obole od želučane groznice. Kad se na tavanu suši sir dolazi do stva-

ranja amonijaka, što izaziva gastralgije koje općenito uznemiruju otočane.

Naročitu pozornost dr Cubich svraća na štete koje izaziva prekomjerna upotreba vina i rakije. Osim štete za kućno gazdinstvo vino dovodi do paraliza, apopleksije, kroničnih oštećenja mokraćnog mjehura, manije i delirija, uzrokuje cirozu jetara i gubitak ploda, akutne i kronične upale maternice, što je svakodnevna posljedica upotrebe ovog »omiljenog pića«. Još je smrtonosnija rakija; pod izgovorom da uništava gliste daje se čak i maloj djeci; ljudi i žene uzimaju je rano od zore, uzimanje ponavljaju kroz dan, težak ili nadničar ne polazi na rad bez uobičajene doze, a građani rakijom završavaju večeru, dok se u aristokratskim palačama ujutro pije kava s rakijom. Upotreba rakije smanjuje rast tijela, smanjuje plodnost i ubrzava starenje. Otočani, po Cubichevu mišljenju, piju rakiju kao preventivno sredstvo zbog osjećaja slabosti u želucu, u najakutnijim groznicama, piće smatraju kao vladajuće sredstvo u liječenju dizenterije, ospica i boginja. Nije rijetko vidjeti dječaka kako se strahovito grči ili pospano drijema, a što su znakovi pijanstva. Brojne su bile žrtve u slučajevima uzimanja vina kod porebrice, u vrijeme babinja, ili za vrijeme akutnih bolesti. Ne može se dovoljno potcrtati korist od filantropa i klera koji se opir'' zlu, koje uništava moral, gospodarstvo i javno zdravlje otoka. »Da li treba kazniti osamnaest tisuća duša?« pita se na kraju dr Cubich.

U idućem opisu uzroka bolesti dr Cubich obrađuje tjesteninu, osobito kruh, za koji tvrdi da nije kvalitetan, da nije dovoljno pečen, mijesi se s morskom vodom te je stoga gorak, zna biti umazan od ugljevlja i pepela, jer se peče na običnom ognjištu na kojem se umjesto drveta pale grane. Ništa bolje nisu ni pogačice sa sirom koje se prave za svetkovine. Ječam se kuha u juhi u zrnu ili se kuha u vodi, a to se zove »orzata«. Kukuruz se kuha i jede sa solju i uljem, ili se pravi palenta. Od povrća se kuha bob, grah i krumpir. Krumpiri se jedu kuhani i miješani s mrkvom ili s repom. Ukiseljeno povrće izaziva crijevne kolike i bolne kardialgije. U zimsko se doba sirotinja hrani divljim biljkama koje izazivaju želučano-crijevne grčeve. Stabljike češnjaka prouzrokuju bolove bubrega, zaustavljanje mokraće, spazmička stezanja mokraćnog mjehura zbog poznatog specifičnog djelovanja češnjaka na mokraćne organe, pa bi stoga valjalo zabraniti javnu prodaju tih stabljika.

Otočani u svako doba mogu nabaviti svježe meso, međutim, oni radije pribjegavaju usoljenom i dimljenom mesu, što je predispozicija za pojavu skorbuta. Njihovo meso mjesecima visi na prašnjavom tavanu, često se soli i suši meso životinja koje kolju, jer zbog bolesti postaju nekorisne, ili koje zbog bolesti mogu krepati.

Krčki ribar jede svježu, soljenu ili dimljenu ribu. Lagana se riba može uzimati u vrijeme bolesti, u doba kad je lov plave ribe obilat pojavljuje se na sve strane intermitentna želučana groznica s obzirom na to da otočaninovu apetitu nema granica i pojede više za jedan dan nego netko drugi za tjedan. Štetna je slana riba koja je toliko obljubljena da služi u svakom jelu kao začin. To opet izaziva sklonost skorbutu, koji se odražava na zubnim desnima sa stvaranjem čireva na donjim udovima, čestim kod puka u tim selima.

Otočani kao masnoću upotrebljavaju ulje, koje, prema mišljenju Cubicha, slabi snagu želuca, izaziva slabinu i omlohavljuje ingvinalne prstene te stvara predispoziciju herniji, prolapsima rektuma i vagine s maternicom, vodi histeriji i hipohondriji te periodičnoj melankoliji, koja je karakteristična osnova otočanskog temperamenta.

Čistoća tijela se slabo održava, a ona sigurno nije pasija stanovništva otoka. Najviše ih stanuje blizu ili uz more, međutim, ne peru se čak ni kad se znojni i blatni vraćaju s poljskih radova. Rublje i odjeću mnogi ne mijenjaju mnogo tjedana, tako da lučenje iz kože nije normalno. Nastaju stoga razne kožne bolesti, a uslijed neprestanog nošenja vunenih čarapa na nogama se javljaju rane koje se uz skorbut pretvaraju u čireve, što opet izaziva smrad kojeg trpe oni koji skupa spavaju. Žene češće peru noge i zato ne obolijevaju od ulceracija. Zbog zamazanosti, međutim, mnoge žene imaju jako i obilno bijelo pranje koje simulira gonoreju. Od susjeda iz Hrvatskog primorja otočani osim škrljevske bolesti i boginja dobivaju i svrab.

Završavajući to poglavlje G. B. Cubich govori o ženidbama na otoku. Mladići se žene nezreli, a djevojke se udavaju mlade, pa već dvadesetogodišnjak na otoku izgleda djevojkama prestar. Uzimanje vina smanjuje plodnost, oplodnja za vrijeme pijanosti je često porijeklo epilepsija i mnogih živčanih bolesti koje zadese plod ili plod ubijaju. Dugotrajno dojenje do tri ili četiri godine, također, je štetno, budući da otočanke vjeruju da za svo vrijeme dojenja ne mogu zanijeti. To se, istina, utvrdilo u mnogih žena, no ipak, priroda pokvari račune, pa su neke žene začele i dok su dojile, što je bilo štetno za plod i za dijete koje je sisalo mlijeko trudne majke. Dr Cubich preporuča da djecu odviknu od sise kad im narastu zubi, kako majke ne bi gubile snagu i prerano starile. Dok je noseća, otočanka u kući i na polju radi teške poslove, pješači, a u doba poslova jede kuhano povrće bez mesa, što škodi ishrani ploda koje zna poslije porođaja biti pogođeno grčevima i kolikama, pa može čak i umrijeti. Dr Cubich ženama koje doje ili koje su noseće savjetuje da u vrijeme postova jedu meso i mlijeko, da smanjuju napore, a to će im otkloniti česte abortuse. On odbacuje običaj da se za vrijeme poroda puše u bocu da bi posteljica lakše izašla, otklanja omotavanje trbuha preko metalnih tanjuna, uzimanje neprobavljive hrane začinjene uljem i sirom, te naročito obilate količine vina, što izaziva opasne porodiljske groznice, koje svake godine gutaju po nekoliko žrtava. Kad u općinama nije bilo kvalificiranih primalja dolazilo je kod djece do pupčanih hernija. Dr Cubich savjetuje da djecu treba kupati u mlakoj vodi, čuvati da djeca ne dobiju slinavku (puhvicu), koja izaziva oštećenja majčine bradavice pa majka mora prestati dojiti dijete. Na kraju savjetuje da intimna veza bude primjerna kako bi mladi bili oslobođeni bolesnih predispozicija koje djeluju na fiziološki integritet, te ih može učiniti nesposobnim za obavljanje dužnosti koje u ljudskom društvu trebaju obavljati kao privatne osobe i kao građani.

U XIV poglavlju knjige »Malatie endemiche, epidemiche e contagiose« dr G. B. Cubich govori o endemijama, epidemijskim i kontagioznim bolestima na otoku Krku. Na otoku su endemijske bolesti akutne i kronične. U ožujku, kad pušu topli vjetrovi, pojavljuje se upalna gro-

znica karakteristična po hladnim srsima, visokoj vrućici, svijetlećim očima, bolu u čelu, u lupanju srca i bila, žeđi i ubrzanom disanju. Ta je groznica vrlo česta u selu, zahvaća jake ljude svih godišta i spola, koji na mnogim seoskim poslovima nose teško vuneno ruho. Nekad se produži do sedam dana, ujutro se pojavi znoj, mokrenje je često. Kod punokrvnih osoba, po njegovu mišljenju, treba smjesta puštati krv, propisati dijetu, dati velike količine vode ili pomiješane s octom i piti sok od limuna kad nije praćeno kašljem i katarom. Snažan bol u glavi ublažuje se stavljanjem pijavica na sljepoočnice, a zatim s oblogom od octa na čelu i kašicom na nogama. Kašica se pravi od brašna slačice, a ako ona nedostaje onda od »barbaforte« tučene i pomiješane s brašnom od ječma s jakim octom. Kod djece se radije stavlja kvas s octom. Groznica se često izrodi u bolesti pluća i porebrice. U toku bolesti valja postepeno povećavati količinu hrane, ali ne previše hranjivu. Dobre su lagane juhe od riže i ječma te kuhano voće, a potrebna je apstinencija od vina, koja je nužna da se osigura od recidiva. Reumatska groznica ovisi o atmosferskim promjenama, osobito u stanju fiziološke slabosti, kad je čovjek istrošen od posla, rada, puštanja krvi, od nošenja vlažne odjeće, od vlažne nastambe i slabe zaštite za vrijeme spavanja, posebno kad spava uz ognjište, kao što je to slučaj da na otoku skupa spavaju zdravi i bolesni. Kod te groznice dolazi do strašnih bolova, tijelom prolaze srsi i vrućina, puls je ubrzan, žeđ umjerena, oštri bolovi u kostima, glavi, vratu i grudima, bolesnik je nemiran, trpi kod promjena položaja, mokraća je blijeda ili crvenkasta, a sediment, koji se taloži na zidu mokraćne posude, odnosno lonca, bude crven. Simptomi porastaju uvečer, ujutro se bolesnik znoji, no taj mu znoj ne donosi olakšanje. Groznica traje od 7 do 14, a i do 20 dana. Komplikacija je inflamatorna groznica s encefalitisom, anginom u grlu ili sa želučanom groznicom. U tom je slučaju potrebna liječnička intervencija. Od te se groznice bolest metastatski prenosi limfnim putom s organa na organ. Kad je slučaj jednostavan valja pustiti krv. Dr Cubich kaže da je u mnogo slučajeva u toku bolesti promatrao primjenu metode znojenja te preporuča da se znojenje ne provocira pokrivanjem bolesnika i toplim napicima. Želučane se komplikacije otklanjaju laksativima i malom dozom »tartaro emetico«. Te se groznice, kao i kataralne promjene, pojavljuju u proljeće a prestaju u jesen. Kod groznica je dobro uzimati kinin-sulfat, ali samo ako ga prepiše liječnik. Cubich ga je prepisivao zajedno s ljepljivim sokom, s mješavinom ulja i s vodom od lovora. Dnevno je imao prilike da promatra i prepozna efekte tog dragocjenog lijeka. Reumatska se groznica udruži s akutnim reumatizmom ili artritisom. Te su bolesti na otoku uobičajene i ako se udruže s prehladom nužno se treba, prema njegovu mišljenju, pusti krv. Artritis je čest u osoba koje su nakon mnogo korištenja »Baha« i »Venere« prešle u stanje mira, a također zna biti i genetske naravi. Preporuča se umjerenost u vinu, odstranjenje vlažnosti i prohlade udova, slanog i suhog mesa i koliko je moguće više poboljšati probavu. Ta bolest zna izazvati metastaze na srcu, što je imao priliku često sresti, bio je to slučaj jednog svećenika »koji se od artritisa liječio vunenim ovojima izvana, a vinom iznutra«. Kad se jednom vratio sa polja počelo ga je snažno boljeti oko srca, povraćao je, puls je bio slab

i neritmičan, oblio ga je hladan znoj, a lice, noge i ruke postale su plave, cijanotične. Kad ga je pogledao drugi dan bio je na samrti i uvečer je izdahnuo.

Na otoku Krku mnogo su češće kataralne groznice koje dolaze od naglih promjena vjetrova i temperature. Prehlade se nosna membrana, larinks i bronhi te dođe do neuravnotežena disanja. Ta se groznica manifestira općim umorom, urbzanim bilom, srsima i vrućicom, sa žeđu, težinom u čelu i svrbežom u očima, gubljenjem apetita i okusa, kašljem, bijelim, obloženim jezikom i bolom u prsima. Kod djece se javlja kad rastu zubi, a i u rodilja, koje su izložene hladnom zraku.

Kataralna se groznica komplicira laganim gastritisom, a opasno je što se na otoku ona liječi kao reumatska. Bolje je, prema mišljenju dra Cubicha, dati lagani purgativ od »tartaro emetico«, blaga sredstva za znojenje, kao što je trava ili korijen alteje, peteljke od ljubice i sl. Kod nejakih osoba s indispozicijom u grudima kao i kod starijih ljudi ta groznica može lako postati akutna i završiti fatalnim ishodom.

Obična želučana, »žučna«, »saburralna« i »verminozna« groznica toliko su slične da se mogu razlikovati jedino po uzroku. Svaka se sastoji od upalne iritacije želuca i crijeva s čestim dubokim, više tvrdim nego punim bilom. Boja jezika je prljavo bijela, ponekad žuta, bolesnici imaju želju za kiselim pićem, nemirni su, a bolest prati nesanica, drijemež i delirij.

Pojava tih bolesti kod otočana prelazi do endemijske bolesti, a dolaze od načina života, tople klime za vrijeme ljeta kad te bolesti vladaju. Otočani se hrane suhim mesom, škombrima, sipama i teško probavljivom hranom. Želučana groznica je stalna, traje 7 do 20 dana, manje su česte žučne groznice, a vezane su s kroničnim ili akutnim hepatitisom. U tom se slučaju, kako Cubich preporuča, pušta krv, stavljaju se pijavice, daju rabarbarati i kalomel i to pod liječničkom kontrolom. Te bolesti otočani nazivaju »gnjilež« (putridi), od kojeg je dr Cubich spasio mnoge bolesnike.

Kao purgativ otočanu služi ricinusovo ulje, manna ili sena, gorka sol, krema od tartara i rabarbare. Najnedužnije je ricinusovo ulje kad se radi o smetnjama u utrobi i kod glista.

Endemijska bolest na otoku u pravom smislu riječi su gliste. Prema iskustvu dra Cubicha nema niti jedne bolesti koja nije praćena crvima. Djeca, odrasli, žene i starci, kad uzmu purgu, znaju izbaciti tridesetak, četrdeset i koji put više od pedeset lumbricoida, a mnogo puta i veće količine te je upravo čudo »kako su mogli opstojati zajedno u najperfektnijem fiziološkom stanju životinjskog sistema«. Od najmlađih godina otočani uzimaju alkoholna pića, težak kruh i dr Cubich se slaže s Giacominijem da je to glavni uzrok tolike količine crva. Obični simptomi glista su smrad iz usta, obložen i osut jezik, svrbež nosa, modre oči, suhi kašalj. To je praćeno bolovima u trbuhu, urin je mliječno mutan, izmjenjuju se proljevi s povraćanjem, osobito kad djeci rastu zubi, dolazi do delirija i paralize. S vremena na vrijeme djecu valja čistiti ricinusovim uljem i dodatnim prašcima, davati im mannu sa santoninom ili rabarbaru.

Na otoku se nerijetko pojavljuje »nervozna« groznica, osobito oko ljetnog solsticija, bolesnika se treba držati u čistoj i zračnoj sobi, ne smije ga se ostavljati samog i mora biti pod prismotrom liječnika.

Svojedobno je na otoku bila općenita nastupna groznica, naročito u gradu poznatom po malariji, čiji su stanovnici bili isisani i žuti od stalnih obstipacija, zatvora. Otkako su se promijenili uvjeti života budući da se namnožilo stanovništvo, da se jelo svježe meso, organizirala se javna čistoća, naprednije se obrađivala zemlja, ta je bolest postala krajnje rijetka i potpuno je nestala od godine 1870, pa se jedino može sporadično pojaviti izvan grada. Dr Cubich spominje »larvata« groznicu, čiji je broj slučajeva čest i to u zimi: pleuritičnu i dizenteričnu, pa cefaličnu i oftalmičnu. One nose ime po glavnim simptomima, a često se pretvaraju u pernicioznu bolest. Liječi ih kinin sulfatom. Narod ga kao lijek uzima kroz 16 dana, pa kavu s limunom i rakijom ujutro, jede se slana riba a stave i amulete. Daje se rakiju s paprom i puščanim prahom te kuhano vino s mirisnim začinima, itd.

Encefalitisi ili zapaljenja mozga česti su i zahtijevaju odmah liječničku intervenciju. Ako nisu od traumatskih ozljeda, na otoku im je porijeklo reumatsko. Kao izvori su obično sunčani udar i nagle promjene temperature.

Ponekad se u krčkim selima srećemo s manijom i s delirijem tremensom. Manija je česta, hereditarna je porijekla, osobito u općinama izloženim buri. U nekih bolesnika, koje je dr Cubich liječio, radilo se o, kako on kaže, »rafiniranoj zlobi koja nalazi izljeva u najbrutalnijim strastima«. Pravi manijaci završe u umobolnoj bolnici u Trstu.

Slučajeve delirium tremensa je dr Cubich liječio sa sretnim ishodom. Kako delirij raste, raste i drhtanje. On je primjenjivao puštanje krvi i opij. Profilaksa je u urednom životu, u čemu, prema mišljenju dra Cubicha, mnogo mogu pomoći svećenici.

Na otoku Krku je česta apopleksija. Uzrok joj je obilatije uzimanje pića i teški radovi; toj su bolesti više izloženi muškarci, a žene poslije kritičnih godina. Dolazi do paralize i smrti.

U djece se sreće hidrocefalus, a kako se svaka dječja bolest pripisuje crvima, na selu prođe i ta bolest olako. Tko bi radi jednog djeteta zvao liječnika?! To i jest razlog da na selu godišnje umire na stotine djece. Hidrocefalus može biti hereditaran, pogađa djecu nakon petog mjeseca života.

Kod djece se pojavljuju i epileptični napadi, nekada su uzrokovani crvima u želucu i crijevima, nekad su idiopatski. Epilepsija nastaje u odraslih od uzimanja alkohola. Smiješni su pučki lijekovi za padavicu, kao npr. prah od ljudske lubanje ili stavljanje psića na želudac.

Rahitis i upale kičme nisu tako česti. Upala kičme obično je reumatične naravi. Zbog sagnutosti pri radu, sjedenja i ležanja na vlažnom tlu dolazi do strašnih lumbalnih bolova, paralize mokraćnog mjehura i nogu.

Angina se pojavljuje zimi, nazivaju je »Scaranzie«, zatim su česti otitisi i odontalgitis. Na otoku Krku je gluhoća obična bolest, membrana je slaba od stalne zvonjave, vjetrova i udaranja valova mora.

Bolesti zuba dolaze od reume i od skorbuta, koji je proširen po otoku, osobito u mjestima uz more. Dr Cubich preporuča pravilnu

njegu zuba, svakodnevno pranje i čišćenje zuba i ustiju, izbjegavanje hladne i vruće hrane.

Grlo napadaju croup i tuberkuloza, obje su opasne i teško lječive. Difterija je zarazna i često epidemična. Tuberkuloza larinksa i traheje je rijetka. Napada nježne osobe, osobito djevojke u pubertetu i žene koje doje. Brojni su bronhitisi, pleuritisi i pneumonije. Često ih izazivaju znojno tijelo seljaka, običaj pijenja rakije, postarije godine i klimakterij u žena. To je najčešće oboljenje otočana, često se sretnu skupa bronhitis, pleuritis i pneumonija. Dr Cubich ih je liječio puštanjem krvi i primijetio je kako su nemoćni i oslabljeni pacijenti iza flebektomije postajali živahni, stiskali ruku i govorili. Te bolesti vladaju poslije zimskog solsticija i oko proljetnog ekvinocija i čine dobra dva dijela pučkih bolesti, pleuropneumonija je podmukla bolest. Protiv tih bolesti otočani se bore trljanjem. Ljudi se popnu iznad bolesnika i trljaju mu grudi rukama i koljenima takvom snagom da često bolesnik baca krv iz usta i nosa i tada se cijeni »operator« jer je uspio »razbiti vrh« (»rotta la punta«). Možemo zamisliti kolika je od toga šteta kod upaljenog pluća. Dr Cubich prije svega preporuča puštanje krvi. Kod febrilnih stanja zabranjuje uzimati alkohol, a upale se liječe žalfijom, bijelim sljezom, medom i varenim ječmom. Cubich je vidio često pneumorraghie u mladih i odraslih osoba nastalih kod plućnih bolesti. U svojoj praksi sreo se s afekcijom aneurizme.

Tuberkuloza je na otoku rijetka. Dr Cubich to tumači isparavanjem hidroksida iz morske vode, u dobrom razvoju i rastu skeleta, u totalnom pomanjkanju sifilisa, u radu na čistom i slobodnom zraku. Riječ tuberkuloza zvuči otočanu što i smrt. U otočana su česte promjene na jetrima, osobito akutne i kronične upale, od čega dolazi do otvrdnuća, hidropsa, ciroze i žučnih kamenaca, do promjena holedohusa, a nekada je to vezano uz ikterus koji nastaje od upale jetre. U toploj sezoni hepatitis se razvija u obliku epidemije. Otočani često boluju od hemeroida, čemu pogoduje predispozicija i klima, kao što je to slučaj u južnoj Francuskoj, Grčkoj i Aziji. Hipohondrija je česta kod klera i u klimakteriju žena bez djece.

Često se pojavljuje upala slezene kao kronična bolest i kao recidiv povratne groznice. Gastritisi i enteritisi su uzrokovani hranom koja je teško probavljiva. Često su u vezi s peritonitisom. Otočani su skloni hernijama želuca, umbilikalnoj, kruralnoj i ingvinalnoj, od kojih su mnoge prirođene. Hernije nastaju uslijed naporna rada, preopterećivanja mladića kopanjem stijenja, silaženjem s konja bez mamuza i sl. Nerijetki su nefritisi ili upale bubrega, ali često boluju od upale mokraćnog mjehura.

Na otoku se djevojke u gradovima udaju od 15 godina, a u selima od 18 do 20. Tada se razvije i njihov fizički izgled te se razlikuju od djevojčica. Amenoreja je česta kod žena i uzrokuje velike štete, izaziva depresije, hidrocefale, hidrotoraks, ascites i maniju.

Kod žena su česti abortusi, prerani porodi, nenormalni porođaji koji iziskuju intervenciju liječnika, a ne »pseudo babica«. Nakon trećeg dana iza porođaja žena se digne i približi ognjištu da kuha, što i jest razlog uretritisu i upalama koje su obično nagle i završavaju delirijem

i smrću. Dr G. B. Cubich je zapazio da je česta »alba dolens«, zatim prolaps uterusa u žena koje često rađaju i mnogo rade.

Od mnogih kožnih bolesti u Cubichevo je doba bila proširena bolest »čankir« (krasta), koju su u Omišlju prenosili vojnici, a bila je zamjenjivana za škrljevsku bolest. Krastavi su vođeni u Kraljevicu i liječeni sa škrljevičastim bolesnicima. Čankir može biti favozan, mukozan i granulozan.

U otočana je često opadanje kose. Pojavljuju se herpesi na rukama i nogama uzrokovani često skorbutom. Svrab je na otoku uobičajena bolest i prenosio se iz generacije na generaciju. Suzbijanje te bolesti osobito je efikasno kod vojnika koji podliježu liječničkom pregledu kad se vrate kući.

Dr Cubich priopćuje i naredbu o suzbijanju svraba. Vrlo je zanimljivo da se u njoj, između ostalog, preporučuju morske kupke kao najbolje sredstvo za liječenje mnogih kožnih bolesti.

Guka i rak su na otoku veoma rijetki, primijetio ih je na bradavici dojki, uterusu, nosu, gornjoj usni, jeziku, penisu. Rijetke su bile škrofule i otečene limfne žlijezde na vratu.

Skorbut je endemijski u svim primorskim krajevima pa tako i na Krku. Pojavljuje se rijetko akutno, znaci su mu upala desni čeljusti, kronični oftalmitis, čirevi i rane koje dopiru do kostiju i nekrotiziraju ih. Kao lijek se uzima sok raznih biljaka, kao repe, indivije, majorana, žalfije, limuna, nara, zrelih trešanja i šljiva, rute itd. Kao dijeta se uzima svježe meso i mlijeko. Dobro je piće sok od naranče.

Tumori, ciste i bubrežni kamenci na otoku nisu česti.

Epidemijske se bolesti na Krku pojavljuju vezane uz atmosferske prilike. Kad se ljeti isuše izvori i voda u cisternama nestane otočani piju vodu iz kanala u kojoj žive insekti i škodljive tvari. Tako je nastala dizenterična epidemija 1839. godine u Dubašnici, a 1844. u Omišlju. Pojavile su se dijareje i ostali kataralni simptomi utrobe uz bolove i tenezme, povraćanje i oticanja epigastrija. Druga epidemična bolest, koja se često ponavlja je pertusis ili pasji kašalj, i to u općinama izloženim jugu, najčešće u Baški i Puntu.

U Cubichevoj je praksi na otoku dvaput vladala epidemija gripe. Razvila se na brodu »Grad Ljubljana«, usidrenom u krčkoj luci, i raširila se po kopnu. Zatim su bile morbile od 1838. do 1839. godine u najljućoj zimi, tako da je u gradu Krku, koji je imao 1.800 stanovnika, u siječnju 1839. znalo biti 60—70 bolesnih. Iz grada Krka je bolest prešla u Vrbnik, a potom po čitavom otoku. Boginje su godine 1842. donijeli na otok dvojica vojnika iz Trsta. Bolest je zahvatila prvo ukućane porodica umrlih, zatim susjedne kuće u Baški i Puntu odakle su bili vojnici. Od vakciniranih nitko nije obolio, tako da su u grad Krk dolazile grupe ljudi da prime vakcinu iako se prije u nju nije previše vjerovalo. Vakcinacije su bile svake godine od 1. svibnja u osam punktova: Puntu, Baški, Baški Dragi, Vrbniku, Dobrinju, Omišlju, Dubašnici, Sv. Foški i u gradu Krku.

Kolera je na otok Krk stigla 1855. godine i bez milosrđa je trajala četiri mjeseca. Bolesnih je bilo više od tisuću, a bilo je mnogo mrtvih. Najviše su stradali Baška, Punat, Vrbnik i Omišalj.

Na otoku valja spomenuti pojavu sifilisa, škrljevske bolesti i opasnog ujeda zmija. Sifilis je veoma rijedak, pojavi se kod stranca vojnika ili pomorca. Na otoku se ljudi žene rano i tako ne lutaju, a to je način da su uščuvani od te bolesti. U selu Rosopasno se 1840. godine pojavila bolest u cijeloj porodici u vidu čireva na ustima, nosu, nepcu i izazvala je nemir susjeda, o čemu su vlasti bile odmah obaviještene. Radilo se o sifilisu koga je »donio jedan sljedbenik Marsa, koji je parodirao fabulu o Veneri i Vulkanu«.

Prema Cubichevu mišljenju škrljevska bolest nije na Krku bila epidemična. Cubich je ispitivao bolesnike koji su liječeni kao da imaju škrljevsku bolest, no bilo je mnogih koji je, zapravo, nisu imali, već su poslani u Kraljevicu radi prevencije, a to su bili čankiraši. U Omišlju vlada čankir, međutim, nitko ga više ne drži za škrljevsku bolest. Za škrljevske bolesnike su se smatrali i skorbutaši s ranama na nogama, herpesima s krastama. Nadalje, sa škrljevskom bolešću zamjenjivali su se škrofule, rak, svrab, itd. Vlast je pomogla da su se ti bolesnici izliječili, ali nitko od njih nije imao škrljevsku bolest. Prirodno je da se to strogo nadziralo, jer je otok blizu Hrvatskom primorju na čijem je području vladala ta bolest. Prema mišljenju dra Cubicha legitimna škrljevska bolest na otoku nikada nije postojala, mogli su je donijeti jedino ljudi iz Primorja, koji su se trajno nastanili na otoku. Stoga su isključivo bile potrebne samo sanitarne mjere.

Dr Cubich se posebno osvrnuo na česti ujed zmije. Prema njegovu iskustvu na otoku Krku ujed zmija uopće nije smrtonosan. U tom vrlo zanimljivu dijelu rasprave Cubich govori o pučkom vjerovanju na Krku da je sv. Gaudencije kvarnerske otoke zaštitio od zmija. Bilo se pročulo da od ujeda zmija liječi biljka »astra montana«, »planinska zvijezda«, koju je registrirao Fortunat Randich u svojoj doktorskoj disertaciji, tiskanoj u Beču godine 1840. Dr Cubich je kao »astra montana« prepoznao travu Inula squarosa po Linneusu, koja raste u Primorju i na otocima, a kojoj se pripisuje moć da liječi od ujeda zmije. Biskup Sintić je opisao kako je grof Alessandri pošumljavao Učku i tom prilikom vidio kako šumske životinje poslije borbe sa zmijom koriste »astru montanu« i od te biljke načinio ekstrakt koga je u Istri propagirao grof, te je tu tajnu sastavljanja lijeka predao Sintiću. Biskup Sintić je u župama obavijestio o »božanskoj snazi« tog lijeka i pozivao da ugriženi dođu u biskupiju da ih se ozdravi. Taj je lijek biskup Sintić poslije povjerio biskupu Ježiću iz Senja, koji je proširio glas da se na Krku u biskupiji nalazi »božanski lijek«. Priča o lijeku protiv ugriza zmije privukla je pažnju dra Kraussa, koji je godine 1818. pisao Sintiću da mu pošalje informacije.

Kad je 1832. godine dr G. B. Cubich došao na Krk počeo se zanimati za astru i želio je vidjeti čudotvorne učinke lijeka. Botanički je biljka bila nepoznata te se dr Cubich obratio biskupu Sintiću, međutim, taj mu nije znao navesti ništa drugo osim slučajeve koje je publicirao dr F. Randić. Rekao je da su dvije kvalitete »astrae montanae«, divlja i prava, od koje se napravi ekstrakt. Monsignor je tajnu povjerio jednom svećeniku u Vrbniku. Međutim, dr Cubich je ustanovio da se radi o biljci pod imenom »innula squarosa« (ovnika), koja se nalazi svuda i zamjenjuje je se s kunicom i ostalim biljkama sličnog izgleda. Nju

se isječe na komade i kuha dok ne postane ekstrakt. Dr Cubich je izučavao zmije na otoku i ustanovio da nisu otrovne, jer imaju samo dva zrna otrova, što nije dovoljno da ubije čovjeka. Poslije posjeta dra Cubicha kod biskupa Sintića nije bilo niti jednog slučaja kojeg je on izliječio s astra montanom, dočim su bili izliječeni oni slučajevi koje je dr Cubich liječio s opijem ili santoninom, odnosno, bolje rečeno, s ljekovitom snagom prirode. Astra montana se može, prema opširnom Cubichevom objašnjenju, ubrojiti među kućne lijekove neškodljiva djelovanja, što su izvrsna sredstva za bolesti umišljenosti.

Zadržali smo se na opširnoj recenziji XIII i XIV poglavlja knjige »Notizie naturali e storiche sull'isola di Veglia« dra Giambattiste Cubicha. Ta su poglavlja prepuna dragocjenih podataka o zdravstvenim prilikama otoka Krka i nismo mogli odoljeti da ih ne navedemo. Četrdeset godina prakse kotarskog fizika je pola stoljeća zapažanja liječnika vezanog uz nevolje stanovništva otoka, kojeg nije želio napustiti ni kad su mu stizale laskave ponude, što su značile uspon u karijeri. Bio je svjestan koliko je potreban otočanima budući da je bio jedini liječnik na otoku Krku. Zato su ga poštivali mnogi prijatelji, doživio je izraze ljubavi puka, koji ga je cijenio, a kojemu je Giambattista Cubich poklonio čitavog sebe.

Zbornik radova 26. sastanka Naučnog društva za historiju zdravstvene kulture Jugoslavije,
Poreč. 30. IX — 2. X 1976.
(Rijeka 1978), str. 219—232.

13.

POKUSI DRA PETRA SALCHERA S RENDGENSKIM ZRAKAMA U RIJECI 1896. GODINE I PRVI RENDGENSKI APARAT U RIJEČKOJ BOLNICA SV. DUHA

Koncem XIX stoljeća Rijeka doživljava briljantni uspon. U posljednja dva desetljeća grad je procvao u otvoreno kozmopolitsko lučko središte, a gradonačelnik komendator Ivan Ciotta sa svojom administracijom dvadeset godina mudro upravlja gradom. Tih posljednjih dvadeset godina za Rijeku znače osamostaljenje Bolnice sv. Duha u samostalnu suvremenu zdravstvenu ustanovu. Nadalje, u to vrijeme se izvodi u gradu kanalizacija, vodovod, uvodi se elektrika, stvara se kazalište, grade se mnoge škole, obdaništa, osnivaju se gradske biblioteke i mnogobrojna društva. Među društvima posebno se isticao Klub za prirodne znanosti. U njemu su bili učlanjeni svi riječki liječnici, profesori, mnogobrojna riječka inteligencija, te industrijalci, veletrgovci i posjednici.

Na skupovima kluba članovi, a i gosti, držali su predavanja i time su informirali riječku javnost o najnovijim dostignućima znanosti i tehnike u svijetu. Dvije gimnazije, Trgovačka i Vojna pomorska akademija te druge gradske škole okupile su znatan nastavnički kadar, od kojeg su neki ostavili značajne priloge nauci. Prirodno je da je Vojna pomorska akademija imala najprobraniji nastavnički zbor. To je bilo više vojno učilište koje su pohađali sinovi nadvojvoda, grofova, bečkih i peštanskih ministara i carskih štićenika. Među tim profesorima bio je vrlo aktivan i ugledan profesor dr Petar Salcher, u više navrata predsjednik ili potpredsjednik Kluba prirodnih znanosti u Rijeci.[1] Na toj

1. Bulletino del Club di scienze naturali, Anno 1897, 1898, 1899, Club di scienze naturali, Apparato Röntgen, La Bilancia, Anno XXX, Fiume 21. VI 1897, N. 138, p. 3.;

funkciji on je alternirao s barunom Jurjem Vranyczanyjem, a važnu je ulogu u tom klubu imao i veleposjednik Milan Gorup.

U takvoj podesnoj klimi, u eri velikih stvaralačkih napora u Rijeci, u nju ažurno dopiru sve naučne novosti i stoga nije čudno da je jednom otkriću, kao što je otkriće rendgenskih zraka, dato dovoljno publiciteta.

Wilhelm Conrad Röntgen (1845—1923), njemački fizičar, otkrio je 8. studenog 1895. godine nepoznate X-zrake. S pomoću njih je 22. prosinca te godine uspio prvi put fotografirati ruku svoje žene, a već 28. predao je uredniku »Fizikalno-medicinskog časopisa« u Würzburgu svoj izvještaj o X-zrakama. Car Wilhelm II pozvao je Röntgena k sebi na dvor i tamo je Röntgen održao svoje prvo predavanje o novootkrivenim, nepoznatim X-zrakama.

Röntgen je 23. siječnja 1896. na sjednici Fizikalno-medicinskog društva u Würzburgu održao znamenito predavanje o X-zrakama. Tom je prilikom fotografirao ruku znamenitog histoembriologa profesora Köllikera i uvjerio stručnjake o novim mogućnostima koje će X-zrake pružiti u području anatomskih i bioloških istraživanja. Kölliker je za te nepoznate X-zrake, kako ih je nazvao Röntgen, predložio naziv Röntgenove zrake, što je znanstveni svijet odmah i prihvatio, te se tim nazivom služi i danas.[2]

Nepunih mjesec dana od spomenutog Röntgenova predavanja u Würzburgu, tj. 20. veljače 1896. godine u Rijeci je profesor dr Petar Salcher održao prvo predavanje o tom otkriću i taj je dan u Rijeci prvi put napravljena rendgenografija.[3]

Nije čudno da je jedan riječki profesor fizike imao znanstvene smjelosti da Röntgenovo toliko važno otkriće prikaže riječkoj javnosti. Dovoljno je pogledati ocjene dra Petra Salchera, koje smo pronašli u njegovu dosjeu u Ratnom arhivu u Beču, pa zatim brojnu bibliografiju tog fizičara koji se upuštao u različita istraživanja, i da nam sve to bude posve jasno. Prema ocjeni koju je dr Petar Salcher dobio godine 1891. vidljivo je da je on u Vojnoj pomorskoj akademiji u Rijeci podučavao i predavao fiziku i matematiku, rukovodio je fizikalnim kabinetom i obavljao meteorološka promatranja u stanici. Imao je cjelovito, obuhvatno znanje iz fizike, koju je savladao u potpunosti. U pogledu njegovih nastavničkih osobina stoji da ima vrlo dobru metodu podučavanja, odličan je eksperimentator, predaje jasno i lagano, u obavljanju dužnosti svoga poziva on je veoma znanstven i točan. Njegov direktor, kapetan ratnog broda C. v. Seemann za njega kaže, da se odmah uzdigao u visine nauke, izvrsno piše i govori njemački, ima jasan, tečan stil, zna talijanski i francuski, prevodi s engleskog. Napreduje u zvanju i pristupa dužnostima s posebnom ljubavlju i nastojanjem. Dalje, nakon što ga hvali kao dobra profesora, direktor kaže, da je samostalan istraživač na polju fizike, te da drži predavanja u riječkom Naučnom savezu,

2. Medicinska enciklopedija, P—S, Vol. VIII »Röntgen W. Conrad«, p. 575;
3. Bulletino del Club di scienze naturali, Anno 1896, Ragi di Röntgen, Conferenza detta li 20. Febrajo 1896. dal Prof. all' i. e. r. Academia di Marina dr. Pietro Salcher, pag. 26;
4. Kriegsarchiv Wien: Schulen, K. u. K. Marine-Akademie, Qualifications-Liste, Jahrgang 1891, Prof. dr. Peter Salcher;

Dr Petar Salcher,
profesor Vojne pomorske akademije u Rijeci

Baron Juraj Vranyczany,
predsjednik Komiteta za rendgen

gdje su mu djela vrlo cijenjena.[4] To su karakteristike koje je dr Petar Salcher dobio nakon šesnaest godina službe u riječkoj Vojnoj pomorskoj akademiji.

Iz drugog osobnog lista ispunjenog 1902. godine dobivamo podatke o njegovu rođenju i školovanju. Porijeklom je Austrijanac, rođen je 10. kolovoza 1848. godine u Kreuzin-Ebene kod Peterniona u Koruškoj. Filozofski fakultet završio je s odličnim uspjehom u Grazu, gdje je doktorirao filozofiju. Pripravnički je staž završio u gimnaziji u Grazu. U Trstu je bio nastavnik matematike i fizike na Državnoj visokoj realki. Za profesora fizike na Vojnoj pomorskoj akademiji primljen je 1. listopada 1875. godine. Bio je nosilac mnogobrojnih odlikovanja.[5]

Kao ugledni fizičar bio je član Francuskog udruženja fizičara (Societè française de phisique), dopisni član Akademije znanosti u Beču i Australske akademije znanosti. Najveći broj njegovih znanstvenih radova bio je publiciran u Vijestima Akademije znanosti u Beču i u ostalim značajnim naučnim časopisima. Sâm ili u koautorstvu izdao je tri udžbenika iz fizike, a naročito su mu bili zapaženi radovi iz područja znanstvene fotografije.[6]

Zaslugom dra Petra Salchera započela je, s punim pravom možemo reći, u Rijeci akcija za osnivanje rendgenskog kabineta, tako da će, samo godinu dana poslije, Rijeka imati u okviru Kluba za prirodne znanosti prvi rendgenski aparat[7], a godinu dana kasnije taj je isti aparat prenijet u riječku Gradsku bolnicu sv. Duha.[8] Znači, da je u Rijeci rendgenološka služba danas stara preko 80 godina, činjenica s kojom se mogu pohvaliti i podičiti samo rijetki gradovi Evrope.

Kako je došlo do osnivanja rendgenskog kabineta i nabavke prvog rendgenskog aparata prikazat ćemo na temelju podataka iz dnevne štampe, obavijesti publiciranih u klupskom glasilu Bulletino del Club di scienze naturali, godišta 1897, 1898. i 1899. godine, te ostale arhivske građe.

Dnevne novine, La Bilancia, donijele su 19. veljače 1896. obavijest da će sutradan, tj. 20. veljače u 7 sati naveče profesor dr Petar Salcher održati u svečanoj dvorani Muške gradske škole predavanje o rendgenskim zrakama, koje će u medicinskoj znanosti izazvati »pravu revoluciju«.[9] U istom je listu 24. veljače tiskan opširan prikaz o predavanju dra Salchera.[10]

5. Krigsarchiv Wien: Schulen, K. u. K. Marine-Akademie, Qualiffications-Liste, Jahrgang 1875, Prof. dr. Peter Salcher.
   Kriegsarchiv Wien, Schulen, K. u. K. Marine-Akademie, Qualifications-Liste, Jahrgang 1902, Prof. dr. Peter Salcher;
6. Egbert Salcher, Salcher-Kreutzner Linie und von Am-Pach auf Grienfelden, p. 12, Rukopis porodične kronike u posjedu Adi B. Babić, Rijeka, Kvaternikova ul. 70a, kćerke jugoslavenskog kontraadmirala Rikarda Salchera, sina dra Petra Salchera;
7. Club di scienze naturali, Apparato Röntgen, La Bilancia, Anno XXX, Fiume 21. VI 1897, N. 138, p. 2;
8. Bulletino del Club di scienze naturali, Anno 1899, Exposé des Röntgen Comité's, p. 12—13.
9. Club di scienze naturali, La Bilancia, Anno XXIX, Fiume 29. II 1896, N. 41, p. 2;
10. Club di scienze naturali, La Bilancia, Anno XXIX, Fiume 24. II 1896, N. 45, p. 2;

Verzeichniss der Mitglieder des Clubs. 1879

Gründer.

Battyhany Ludwig, Graf, k. u. geh.-Rath.
Corossacz Franz G., Handelsmann.
Hotos Georg, Graf, Grossindustrieller.
Meynier Charles Georges, Grossindustrieller.
Meynier Heinrich, Handelskam.-Präsid.
Peichel Josef, Ritter von, Hofrath. Lloyd-Generaldirektor.
Vranyczany Giorgio, Baron.
Vranyczany Simon, Baron.
Whitehead Robert, Grossindustrieller.
Whitehead John, Grossindustrieller.

Ordentliche Mitglieder.

Accurti Carl, Apotheker.
Adamich de Lodovico, Inspektor.
Augheben Albin, kl. ung. Gymnasialprof.
Baborsky Alois, Direktor der Nautischen-Schule in Buccari.
Barač Milutin, Fabriks-Direktor.
Battara Hector, Tipograph.
Becker Alois, Ritter v., k. u. k. Contreadmiral, Marine-Akad.-Commandant.
Benzan Johann, Dr. Med.
Böhm Ludvig Dr., k. u. k. Marine-Akademie-Prof.
Brattanich Salvator, städt. Bürgerschullehrer.
Brčič Josef von, k. u. Finanzkoncipist.
Brüll Alexander, Handelsmann.
Brum Josefine, Lehrerin.
Burgstaller Aurelio, kl. Vice-Notär.
Cattarinich Franz, Handelsmann.
Catti Georg, dr. Primararzt.
Celligoi Wenzeslaus, Civ.-Ing.
Centis Heinrich, kgl. Gymnasialprof.
Chalaupka Franz, k. u. k. Oberstlieutenant.
Charmant Oscar, Dr., Notar.
Ciotta Johann von, k. u. k. Ministerialrath.
Conighi Carl, Architekt.
Cravagna Eugenio, Handelsmann.
Cunradi Egon.
Dalma Desiderius, Dr., Zahnarzt.
Dankl Sigismund, kgl. Prof.
D'Ans August, Direktor der Gasanstalt.
Descovich Edgardo, Bankbeamter.
Descovich Hector, Handelsmann.
De Traux Anton, Freiherr von.
Dietrich A. von, Dr., k. Ministerial-Vice-Secräter.
Dunay Ladislaus, kgl. Minist.-Concipist.
Egan Ludwig von, kgl. Baurath.
Ehrlich Emil, Bankdirektor.
Eidlitz Hugo, „Adria"-Beamter.
Faber Georg Ludwig, engl. Consul.
Feichtinger Alexius Dr., Edl. v., königl. Rath, Finanz-Direktor.
Fery Ferdinand, Fabriksdirektor.
Fest Aladár, kgl. Gymnasialdirektor.
Fischer Ludwig, Handelsmann.
Frankfurter Alb., „Adria"-Direktor.
Gaál Tibor von, Dr., k. u. Ministerialrath

Na stranicama 122, 123 i 124:
Popis članova Kluba za prirodne znanosti u Rijeci

Gasshofer Max, Ingenieur.
Gasparini Marco, Revisor der Öst.-Ung. Bank.
Gelletich Nikolaus Dr., Notar.
Givovich Nicolaus, Dr., Zahnarzt.
Gorup Milan, Fabriksbesitzer.
Gratzl August, k. u. k. Corvetten-Kapitän.
Grassi Joachim, Ingenieur.
Grossich Anton, Dr., kön. Rath., Primararzt.
Grünfeld Alex., Dr. Med.
Hajnal Anton, von, k. Sectionsrath.
Hassenteufel Karl, Ingenieur.
Heindlhofer Josef, Fabrikant.
Holtzabeck Anton, Dr. Med.
Hromatka Adolf, Buchhändler.
Ivanossich Heinrich von, k. u. k. General-Major d. R.
Kankovszky Franz, von, k. u. Ministerialsekretär.
Kiseljak Johann, Dr., Med. Sanitäts-Rath.
Klinz Hubert, Handelsmann.
Kotán Desiderius, Direktor der kgl. naut. Akademie.
Kovačević S., Privatbeamter.
Kunasz Matteo, Ingenieur.
Kuranda Emil, Gen. Direktor der Adria.
Kuscher Ferd., Dr. Advokat.
Künz Heinrich, Bankbeamter.
László Sigfried, Ingenieur.
Lettis Franz, Baron, Dr., Assessor.
Le Vasseur Alois, Franz, Consul.
Lucich Klemens, kgl. Richter.
Luksch Josef, k. u. k. Marine-Akademie-Prof. a. D., Regierungsrath.
Luppis Anton F., von, Rheder.
Manning Josef H., „Adria"-Beamter.
Margoni Constantin, Prof.
Mattoni Italo, Handelsmann.
Mayländer Mich., Dr., Advokat.
Mayländer Salomon, Handelsmann.
Mayr Michael, k. u. k. Marine-Akademie-Professor.
Meynier Felix, Ingenieur.
Mezzorana Carl, „Adria"-Beamter
Milcinis Peter, Magistratsdirektor
Minach Johann, Handelsmann.
Molnár Edmund, Chemiker.
Moravek Leopold, kgl. Eisenbahn-Betriebs-Direktor.
Muxin Franz, Thierarzt.
Nachtigall Cyrill, kgl. Richter.
Nattich Heinrich, Hofuhrmacher.
Ossoinack Luigi, Fabriksdirektor.
Pader Guido, Handelsmann.
Pallua Silvester, Dr., Advokat.
Pauer Heinrich von, Agent.
Petrak Anton, kgl. Ober-Maschinist.
Perco Anton, Ingenieur.
Pfau Nathan, Handelsmann.
Pierotti Rocco, kgl. Akademie-Prof.
Premuda Silvio, Handelsmann.
Prodam Franco, Apotheker.
Provay Josef, Elektriker.
Ramann Eduard, Fabriksdirektor.
Ratcovich Johann, Dr., Advokat.
Reinhard A., Buchhändler.
Riegler Alexander, Handelsakademie-Direktor.
Rosenberg Felix, Bankdirektor.
Roth August, k. u. k. Fregatten-Capitän.
Sachs Heinrich, Dr., Advokat.
Salcher Peter, Dr., k. u. k. Marine-Akademie-Professor.
Schnabl Anton, k. u. k. Marine-Ingenieur.
Schreyer Moriz von, k. u. k. Oberst-Lieutenant.
Schuler Johann, k. u. k. Marine-Akademie-Professor.
Seemann Anton, Dr. Med.
Sinola Johann, Industrieller.
Slocovich Johann, Bürgerschullehrer.
Smoquina A. F., Handelskammersekr.
Smoquina Mario, Minist. Concipist.
Springer Max, kaiserl. deutsch. Consul.
Strümpler F. A., Handelsmann.
Strinacker Arthur, Bankdirektor.
Szanto Jacob, Ingenieur.

Szapary Ladislaus, Graf, k. u. k. Geheimer Rath, k. u. Gouverneur von Fiume.
Szegfy Ladislaus, Börse-Sekretär.
Stupar Anthäus, k. u. k. Linienschiffs-Fähnrich.
Thierry Alois, Ritter von, kgl. Curial-Richter, Präsident des Gerichtshofes.
Thierry Heinrich, Ritter von.
Treulei Anton, Edler von, k. u. k. Linienschiffs-Lieutenant.
Terst Simon, k. u. k. Marine-Akademie-Supplent.
Vallentsits Anton von, k. Ministerialrath und Bürgermeister von Fiume.
Vio Anton, Dr., Advokat.
Wachsig Isidor, Baurathsdirektor.
Wassmuht Rudolf, k. u. k. Marine-Art. Ingenieur
Wickenburg Stefan Graf, kgl. Sektions-Rath.
Wickerhauser Viktor, k. u. k. Linienschiffs-Lieutenant.
Windspach Leopold, Handelsmann.
Wolf Julius, k. u. k. Marine-Akademie-Professor und Studienreferent.
Zambra Pietro, Prof.
Zammatio Giacomo, Architekt.
Zechmeister Ludwig, kgl. Zollamts-controllor.

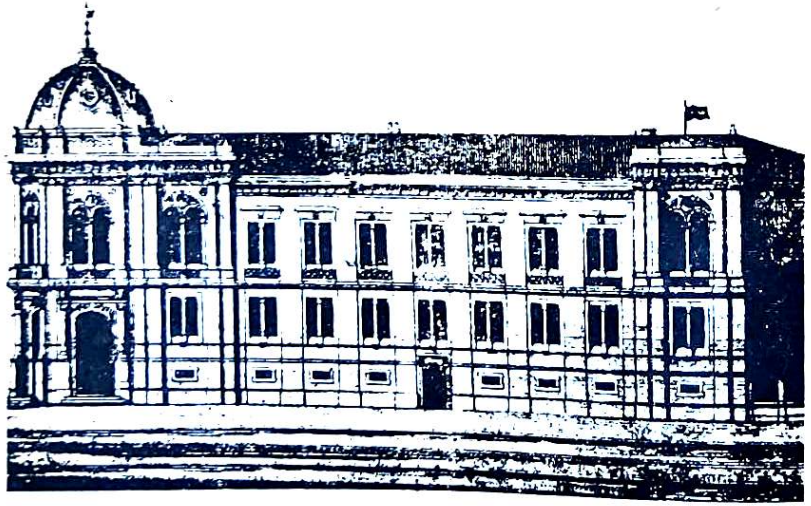

Zgrada Općinske muške škole (sada Talijanska gimnazija) u čijem je auditoriju održano prvo predavanje o Röntgenovom otkriću

Dvorana, u kojoj je održano predavanje, jest svečana dvorana današnje Talijanske gimnazije na uglu ulicâ Dolac i Barčićeve (nekad je to bila Ulica sv. Andrije). Tu dvoranu u zgradi muške škole projektirao je poznati riječki arhitekt Giacomo Zammatio, a namjena joj je bila da služi kao auditorij za znanstvene skupove.

Prema obavijesti iz La Bilancie dvorana je bila dupkom puna. Bio je prisutan podestat — gradonačelnik — Ivan Ciotta, mnogobrojni članovi Kluba s porodicama, učenici Vojne pomorske akademije, profesori državnih i općinskih škola, itd.

Dr Petar Salcher je započeo predavanje zapažanjem da epohalna važnost Röntgenova otkrića nije samo u mogućnosti da se fotografira bez svjetlosti i leće, već u činjenicama da se s pomoću X-zraka može fotografirati unutrašnjost tijela. U tom slučaju svjetlost je zamijenjena elektricitetom, te bi se umjesto riječi fotografija logičnije valjalo upotrijebiti riječ »elektrografija«, ili još bolje »rendgenografija«.

Iza toga predavač je prešao na eksperimente, i to na dva načina:

Prvo, iz galvanske baterije je putem Rhumkorffova kalema doveo struju do Hittorfove, odnosno Crookesove cijevi. Ispod toga je na stol stavio fotografsku kasetu s osjetljivom fotografskom pločom i zamolio jednu od prisutnih gospođa da se ljubazno ponudi za povijesni »eksperiment« ruke. Barunica, supruga Josipa Vranyczynyja, vidjevši da se sve prisutne neodlučno kolebaju, prijavila se pripremnom da stavi ruku na kasetu. U unutrašnjosti cijevi počela je svijetliti zelenkasta fluorescentna svjetlost i na taj je način počela »elektrografija« ruke.

Za drugi eksperiment elektricitet je doveden iz aparata za influenciju do jednako takve Crookesove cijevi. Ispod cijevi su se nalazili u papir umotani metalni novci, monete, a pored toga kartonska kutija, čiji sadržaj auditoriju nije bio poznat. Dok je elektricitet djelovao na fotografske ploče bilo prvog, bilo drugog eksperimenta, predavač je najdetaljnije objašnjavao svrhu predavanja. Oko 15 minuta poslije profesor Bratanić je na zamolbu predavača uzeo te tri kasete da razvije fotografske ploče.

U pogledu značenja rendgenografije u znanosti predavač je naglasio da od toga valja mnogo očekivati. Pred kraj predavanja pojavio se profesor Bratanić s razvijenim fotopločama. Na jednoj je bila vidljiva koštana struktura skeleta unutrašnjosti ruke i sjena prstena na jednom prstu. Na drugoj su se ploči vidjele sjene metalnih novčića kao okrugli krugovi i ovalna ploča na kojoj se čitao natpis »Röntgen«. Znači, X-zrake su prošle kroz poklopac i dno kartonske kutije, te stijenke foto-kasete pokrivene platnom. Na kraju predavanja dobio je dr Petar Salcher veliki pljesak i doživio burne ovacije. Nekoliko dana poslije profesor Ivan Sloković je ponovio isto predavanje na talijanskom jeziku i izvršio slične eksperimente.[11]

Da popularizira Röntgenovo otkriće dr Petar Salcher se u svojoj akciji nije zaustavio. U to je vrijeme bio potpredsjednik Kluba i si-

11. Club di scienze naturali, La Bilancia, Anno XXIX, Fiume 22. II 1896, N. 44, p. 2;

gurno je djelovao da je uprava Kluba izabrala Komitet za nabavu rendgenskog aparata.

Komitet je pokrenuo akciju samodoprinosa članova Kluba, tako da je već u travnju 1897. godine nabavljen rendgenski aparat u Chemnitzu.[12]

Vrlo je značajno da je već 16. ožujka 1897. dr Petar Salcher kao predsjednik Kluba za prirodne znanosti uputio riječkom Općinskom zastupstvu prijedlog da općina sudjeluje u nabavci rendgenskog aparata sa 300 fiorina. U molbi se ističe ogromno značenje rendgenografije u kirurgiji za određivanje mjesta operacije, u internoj medicini za dijagnosticiranje srčanih, plućnih i bubrežnih bolesti. Klub prirodnih znanosti »ima želju da omogući onima koji trpe da u našem gradu koriste blagodati rendgena, no njegovo održavanje je skupo, njime mora rukovati osposobljena osoba, te skupljena sredstva doprinosa članstva nisu dovoljna. Uprava Kluba priznaje da Gradsko zastupstvo uvijek ukazuje pomoć ljudima koji trpe, te su uvjereni u suradnju, s tim da će mu biti doznačena zamoljena svota za plementi poduhvat u humanitarne svrhe kako bi grad Rijeka, između ne mnogo gradova, imao vlastiti rendgenski aparat kojim će se služiti i bogati i siromašni na putu k ozdravljenju od mnogih bolesti.«[13]

Odmah na idućoj sjednici Gradskog zastupstva, održanoj 28. ožujka 1897. godine, odobren je iznos od 300 fiorina za isplatu troškova upotrebe i održavanja rendgenskog aparata, s time da se zahtjev Kluba obnavlja svake godine, a pregled bolesnika da se vrši besplatno. U vezi s upotrebom aparata treba se što prije dogovoriti s protofizikom grada za one usluge što se odnose na siromašne.[14]

Nakon tog prijedloga o nabavci rendgenskog aparata dao je svoje mišljenje i općinski protomedicus dr A. Pilepić. On je smatrao da je molba Kluba osnovana na humanitarnom cilju da se spasi zdravlje, a ponekad i život siromašnih osoba, te predlaže da se prijedlog sanitarne i financijske komisije prihvati i da se Klubu isplati 300 fiorina, s time da se svake godine iznos podigne kao izvanredan trošak. Sredstva su ipak trebala teretiti gradsku administraciju, vjerojatno zato, jer financijska komisija nije imala sredstava.[16]

Demonstraciju kupljenog aparata uz opširno predavanje dr Salcher je izvršio 23. lipnja 1897.[17] Na tom je predavanju, uz značenje naučnog otkrića, objasnio dijelove rendgenskog aparata, a mnogobrojni je auditorij na zaslonu, ekranu, gledao slike ruku i metalnih predmeta zatvorenih u kutije. Na predavanje su bili pozvani svi liječnici grada Rijeke, liječnici iz Opatije, Voloskog i Hrvatskog primorja »obzirom da su oni najkompetentniji u tome te prvi mogu dati svoj sud«. Odazvala su se 22 riječka liječnika.[18]

12. Club di scienze naturali, La Bilancia, Anno XXIX, Fiume 3. IV 1897, N. 76, p. 2;
13. HAR, Općina Rijeka, Omot E 90/1897, br. 3892, od 17. III 1897;
14. HAR, Općina Rijeka, Omot E 90/1897, br. 3892 od 31. III 1897;
15. HAR, Općina Rijeka, Omot E 90/1897, b. b. od 28. V 1897;
16. HAR, Općina Rijeka, Omot E 90/1897, b. b. od 15. V 1897;
17. Bulletino del Club di scienze naturali, Anno 1897, I raggi Röntgen, Conferenza tenuta li 23. Giugno dal Prof. dr. Pietro Salcher, p. 29—30.
18. Club di scienze naturali, Apparato Röntgen, La Bilancia, Anno XXX, Fiume 21. VI 1897, N. 138, p. 2.

Liste der Mitglieder, welche zur Anschaffung des Röntgen-Apparates beigetragen haben:

Barac Milutin Fabriksleiter	fl. 10	Übertrag fl.	225
Benzan Joh. Dr. Med.	„ 10	Mattioni Italo Handelsmann	„ 3
Brüll Alex. Handelsm.	„ 10	Meynier F. Industrieller	„ 10
Catti Georg Dr. Primararzt	„ 20	Meynier H. Handelskam. Präs.	„ 10
Charmant Oscar von Dr. Notar	„ 5	Minach Joh. jr.	„ 10
Corossacz F. G. Handelsm.	„ 20	Munin Fr. Thierarzt	„ 5
Conradi Egon	„ 10	Pallua S. Dr. Advocat	„ 5
Dall' Asta St. Dr.	„ 10	Pfau Nathan	„ 5
Dalma D. Dr. Med.	„ 5	Pizzetti R. Prof.	„ 5
Dankl Sig. Prof.	„ 5	Ramann E. Fabriksleiter	„ 5
D' Ans Aug. Fabriksleiter	„ 20	Randich Joh. Dr.	„ 10
Faber G. L. eng. Consul.	„ 10	Riegler Al. Prof.	„ 5
Fischer Lud. Handelsmann	„ 5	Sachs H. Dr.	„ 5
Gelletich N. Dr. Notar	„ 5	Salcher P. Dr. Prof.	„ 5
Gorup Milan Industrieller	„ 25	Schöpkes C. Lloyd Dir.	„ 5
Grossich A. Dr. Primararzt	„ 10	Seemann A. Dr. Med.	„ 10
Hoyos Georg Graf	„ 30	Steinacker A. Bankdirektor	„ 5
Ivanossich H. von General	„ 10	Vauchnig Is. Ingenieur	„ 5
Kiseljak J. Dr. Med.	„ 10	Vio Ant. Dr.	„ 2
Klinz Hub. Handelsmann	„ 5	Vranyczany Giorgio Baron	„ 20
Kótan Des. Direct. d. k. Akad.	„ 10	Whitehead John	„ 25
Krausz E. Dr. Med.	„ 5	Whitehead Robert	„ 30
László S. Fabriksleiter	„ 5	Zammattis G. Architekt	„ 5
Übertrag fl.	255	Summa fl.	445

Popis članova Kluba za prirodne znanosti koji su dali doprinos za nabavku rendgenskog aparata 1897.

Nakon nabavke rendgenskog aparata počeo se on besplatno upotrebljavati za siromašne pacijente, te je glasom dekreta br. 3892 od 31. svibnja 1897. Klub za prirodne znanosti iduće godine obnovio svoj zahtjev za 1898. godinu.[19] Molba je obnovljena 25. prosinca 1898. godine[20], a dva dana poslije je podestat dao nalog gradskoj blagajni da prenese na račun Kluba iznos od 300 fiorina.[21]

Prema obračunu rendgenskog fonda za 1897. i 1898. godinu, koji je podnio Komitet za rendgen-kabinet pri Klubu, a koji je potpisao barun Juraj Vranyczany, vidljivo je da je samodoprinosom četrdeset i pet članova Kluba i sugrađana, te subvencijom općine bio nabavljen rendgenski aparat u travnju 1897. godine.[22] Od članova je bilo sakupljeno 445 forinta[23]; općina je dala 300 forinta, bolnica 200 forinta i naknadno općina u 1898. godini dala je navedenih 300 forinta.

Rendgenski je aparat s priborom i carinom stajao 723,73 forinte. Akumulatori su kupljeni u Beču za 138,20 forinta, a jedan u Trstu za 55 forinta. Potrepštine za rendgenografiju su stajale 21,25 forinta, a najamnina za rendgenski kabinet 24 forinta.[24] Iz toga se može zaključiti da je u Rijeci rendgen-kabinet djelovao od travnja 1897. godine s vlastitim aparatom i u vlastitim prostorijama.

Zanimanje za primjenu rendgenskih zraka u medicinske svrhe najbolje potvrđuje subvencija Gradske bolnice od 200 forinta za nabavku rendgenskog aparata i doprinosi svih riječkih liječnika i veterinara i to: Benzana, Cattija, Dalme, Grossicha, Kiseljaka, Krausza, Munícha, Seemanna i dr.

Prije smo već istaknuli da je predavanjem održanim 20. veljače 1896. profesor dr Salcher otpočeo eru rendgenografije u Rijeci. U travnju, odnosno 23. lipnja 1897. dr Salcher je izvršio prvu demonstraciju na prvom rendgenskom aparatu. Treći značajan datum je 17. studeni 1899. godine kada je rendgenski aparat montiran u riječkoj Gradskoj bolnici sv. Duha.

Naime, već je u siječnju 1899. uprava Kluba zamolila gradonačelnika da svakako odobri 300 fiorina za tekuću godinu[25], jer je potrebna nabavka materijala za aparat s obzirom na to da se njime služe liječnici Gradske bolnice.[26] Taj je zahtjev odmah predbilježen u rubriku XIV, poziciju 4. Predračuna za 1899. godinu.[27]

U svibnju 1899. godine Gradska je bolnica predložila da joj Klub za prirodne znanosti posudi rendgenski aparat uz određenu nadoknadu. Taj je prijedlog Gradske bolnice podestat dr Francesco Vio uputio riječkom guverneru na odobrenje 24. svibnja 1899. godine.[28] Guverner je odmah odlučio da se prijedlog prihvati, s time da općina u ime Gradske bolnice plaća najamninu 50 fiorina godišnje.[29] Podestat je 10. srpnja 1899. obavijestio Klub da je dao nalog isplate svote od 250 fiorina i da s njom prestaje svaka daljnja pripomoć Klubu, s obzirom na to da aparat prelazi na čuvanje u Gradsku bolnicu.[30] Nekoliko dana prije na to ga je podsjetio dr Alessio de Feichtinger, u svojstvu predsjednika Kluba, kad je dopisom obavijestio podestata da su pregovori s Gradskom bolnicom u toku, a da on sâm — dr Feichtinger — nastoji od dobijenih 250 fiorina koje očekuje od općine nabaviti transformator, kako bi aparat mogao raditi na direktnu struju.

U ekspozeu rendgen-kabineta, koji je na skupštini Kluba za prirodne znanosti podnio barun Juraj Vranyczany, istaknuto je da je odbor Kluba sklopio ugovor s Gradskom bolnicom o iznajmljivanju aparata uz godišnju nadoknadu od 50 forinta. Komitet, u kojem su bili barun Juraj Vranyczany, dr Petar Salcher i Milan Gorup, pobrinuo se da se iz sredstava fonda za rendgenski aparat dade riječki rendgenski aparat prilagoditi gradskoj struji, kako se više ne bi morali upotrebljavati akumulatori. Dr Salcher se pobrinuo da se aparat vrati u Chemnitz i naručio je potrebne prepravke od Max Kohla u iznosu od 268,49 forinta. Povratkom aparata Komitet se dogovorio s bolničkom upravom, te je sklopljen pismeni ugovor i sporazum, koji je napisan u tri primjerka. Njega su potpisali predsjednik Kluba i ravnatelj Gradske bolnice, a 6. listopada 1899. godine Magistrat je ugovor potvrdio pod br. 15354. Jedan je primjerak ugovora ostao direkciji bolnice, drugi Magistratu, a treći u Klubu. Primopredaja aparata uslijedila je 17. studenog 1899, kada je aparat montiran u bolnici. Uz aparat je predan i inventar s pomagalima. Tekst ugovora glasi:[32]

29. studenog 1899.

UGOVOR

1. Klub prirodnih znanosti u Rijeci predaje na neodređeno vrijeme i na vlastiti račun instalira svoj kompletni rendgenski aparat u prostorije Gradske (javne) bolnice kako bi mogao biti rabljen za javno dobro;
2. Klub prirodnih znanosti pridržava si pravo vlasništva nad aparatom i prima od bolnice godišnje 50 (pedeset) forinta u ime nadoknade;
3. Klub prirodnih znanosti pridržava si pravo da može upotrebljavati aparat u znanstvene svrhe;
4. Klub prirodnih znanosti moći će nadgledati aparat u svako vrijeme sa strane svog delegiranog člana;
5. Direkcija bolnice preuzima na sebe sve troškove za održavanje funkcije aparata kao i u slučaju popravka i obnove pojedinih dijelova;

19. HAR, Općina Rijeka, Omot E 90/1897, b. b. od 1. X 1898;
20. HAR, Općina Rijeka, Omot E 90/1897, b. b. od 25. XII 1898;
21. HAR, Općina Rijeka, Omot E 90/1897, br. 18207, od 26. XII 1898;
22. HAR, Općina Rijeka, Omot E 90/1897, b. b., od 16. V 1899;
23. HAR, Općina Rijeka, Omot E 90/1897, br. 1298, od 27. V 1899;
24. HAR, Općina Rijeka, Omot E 90/1897, b. b. od 1. VII 1899;
25. HAR, Općina Rijeka, Omot E 90/1897, b. b. od 14. I 1899;
26. HAR, Općina Rijeka, Omot E 90/1897, b. b. od 14. I 1899;
27. HAR, Općina Rijeka, Omot E 90/1897, b. b. od 14. I 1899;
28. HAR, Općina Rijeka, Omot E 90/1897, b. b. od 16. V 1899;
29. HAR, Općina Rijeka, Omot E 90/1897, br. 1298, od 27. V 1899;
30. HAR, Općina Rijeka, Omot E 90/1897, br. 10419, od 3. VII 1899.
31. HAR, Općina Rijeka, Omot E 90/1897, b. b. od 14. I 1899;
32. HAR, Općina Rijeka, Omot E 90/1897, br. 15354, od 6. X 1899. i 29. IX 1899;

6. Direkcija odgovara za eventualne štete na aparatu osim onih koje su posljedica upotrebe;
7. Direkcija bolnice predaje aparat na upotrebu osobi, koja je podesna, a Klub prirodnih znanosti odredit će osobu, koja će u slučaju potrebe dati potrebne upute funkcionaru bolnice;
8. Direkcija bolnice može učiniti važne izmjene u instalaciji aparata ili izmjene pojedinih komada istog samo sa znanjem delegata Kluba;
9. Rendgenski aparat ne može biti uklonjen iz bolnice ni na čas, bilo za potrebe bolnice, bilo po želji Kluba bez znanja i odobrenja obiju zainteresiranih strana;
10. Direkcija bolnice se obavezuje da će voditi knjigu svih učinjenih pregleda. Tu će knjigu moći pregledati delegat Kluba;
11. Predaja aparata obavit će se uz specifikaciju komada od kojih je sastavljen. Specifikacija će se napisati u dva primjerka sa strane direktora (predsjednika) Kluba i direktora bolnice. Jedan od primjeraka čuvat će se u direkciji Kluba, drugi u direkciji bolnice;
12. Prekid ugovora koliko s jedne, toliko s druge strane nastaje najavom od 3 (tri) mjeseca, i
13. Ovaj se ugovor piše u tri primjerka, jedan za direkciju Kluba, drugi za direkciju bolnice, a treći za Predsjedništvo općine, koje je dekretom od 31. V o. g. br. 8523 odlučilo da će Komunalna banka morati godišnje platiti nadoknadu od 50 fiorina i to prvog lipnja svake godine uz prikaz taksirane potvrde.

Klub za prirodne znanosti — Rijeka Direkcija Opće bolnice Rijeka

G. Vranyczany Dr Ghira

Rendgenski aparat je smješten u Bakteriološkom kabinetu Grad ske bolnice.[33] Milan Gorup je, prema odredbi člana 7. sklopljenog sporazuma, uputio dra Izidora Garofola kako se rukuje aparaturom.

Iako je prilagođavanje rendgenskog aparata na gradsku struju stajalo još 300 forinta, zahvaljujući subvenciji općine ostao je u fondu saldo od 125 forinta.[34] Nakon predaje aparata uprava Kluba najiskreomogućena nabavka i »savršena oprema« aparata koji je sada prepušten bolnici.[35]

33. HAR, Općina Rijeka, Omot E 90/1897, br. 12339/902, 8. XI 1902;
34. Bulletino del Club di scienze naturali, Anno 1899, Exposé des Röntgen Comité's, p. 12—13;

Exposé des Röntgen-Comité's.

Der Ausschuss des naturwissenschaftlichen Club fasste vergangenes Frühjahr den Beschluss, den Röntgen-Apparat dem hiesigen Spital auf die Dauer leihweise gegen ein jährliches Entgelt von 50 fl. zu überlassen, damit derselbe leichter allen Hilfsbedürftigen zugänglich gemacht werde.

Mit der Ausführung dieses Beschlusses wurde ein Comité, bestehend aus den Herren: Dr. Prof. P. Sarcone, Max Gorup, und Baron Vranyczany betraut und dieses Comité gleichzeitig ermächtigt, unter Benützung des vorhandenen Röntgenfonds, den Apparat derart umgestalten zu lassen, dass er nicht mehr mittelst Accumulatoren, sondern durch den elektrischen Strassenstrom betrieben werden könne.

Das Comité-Mitglied, Herr Dr. Sarcone, besorgte die Versendung des Apparates nach dem Erzeugungsorte Chemnitz, und ordnete die gewünschte Umarbeitung desselben an.

Nach Rückkunft desselben hat das Comité die nöthigen Vereinbarungen mit der Spitaldirection getroffen, und dieselben in ein Schriftstück zusammengefasst.

Das Schriftstück ist in 3 gleichen Exemplaren ausgefertigt, von der Präsidentschaft des naturwissenschaftlichen Clubs und von der Spital-Direction unterfertigt, und mit der Genehmigungsclausel des Magistrats sub No. 15554 vom 6 October 1899 versehen worden.

Ein Exemplar verblieb in Handen der Spital-Direction, das zweite beim Magistrat und das dritte lieut hier bei.

Am 17. November 1899 erfolgte die Übergabe und die Installierung des Röntgen-Apparates im hiesigen städtischen Spital.

Hiezu wurde ein Inventar in 2 gleichen Exemplaren verfasst und von beiden Contrahenten unterfertigt.

Vor der Übergabe, wurde der Apparat noch mit allen erforderlichen radio- und photographischen Hilfsmittel ausgestattet.

Das Comité-Mitglied, Herr Max Gorup, machte den städtischen Primararzt, Herrn Dr. Ignaz Gamerau, mit der Handhabung des Apparates vertraut, und wurde somit dem Artikel 7 der Vereinbarungen entsprochen.

Obwohl die Adaptierung des Apparates für den Strassenstrom nahezu auf 300 fl. zu stehen kam, bleibt, Dank der städtischen Subvention, noch ein Cassasaldo von 125 fl. 81 kr. übrig, wie aus beiligendem Rechnungsauszug pro 1899 ersichtlich ist.

Nachdem die laufenden Betriebskosten des Apparates nunmehr vom Spital übernommen und dieses ausserdem eine Leihgebühr von 50 fl. jährlich dem naturwissenschaftlichen Club zukommen lassen wird, ist auf jede weitere städtische Subvention formell Verzicht geleistet worden.

Die Kündigung des Leihvertrages ist beiderseitig auf 3 Monate festgesetzt.

Die durch die Umwandlung des Apparates unnöthig gewordenen Gegenstände als: 3 Accumulatoren, ein Quecksilber-Unterbrecher, ein Rheostat und eine Primärspule des Funkeninduktors im Gesammtwerthe von etwa 300 fl. bleiben in Verwahrung des naturwissenschaftlichen Clubs, und wird deren Veräusserung anzustreben sein.

Das Comité hat seine Aufgabe beendet und fordert den Ausschuss des naturwissenschaftlichen Clubs auf, laut Art. 4. der Vereinbarungen, ein Mitglied zu delegieren, welches von Zeit zu Zeit den Apparat im Spitale zu inspicirren haben wird.

Fiume, 31. December 1899.

Für das Röntgen-Comité:

Baron Vranyczany m. p.

Abrechnung des Röntgen-Fonds pro 1899.

EINGANG

	fl.	kr
1899		
Sept. 22 Cassa Vorrath vom Jahre 1898	233	81
- - Vom Magistrate Subvention pro 1899 ...	250	–
Ein Rheostat verkauft	13	50
	497	31

AUSGANG

	fl.	kr
Accumulatoren Transport... ...	1	90
Quittungsstempel	1	94
Max Kohl in Chemnitz für Umwandlung des Röntgenapparates für Strassenstrom ...	268	49
Transport nach Chemnitz u. retour	17	59
1 Stativ	20	
2 neue Röhren	25	–
Installationsspesen im Spital	6	50
Nachschaffung photogr. Utensilien	16	23
Nachschaffung photogr. Utensilien	14	65
Cassa-Saldo	125	81
	497	31

Fiume, 31. December 1899.

Obračun fonda za rendgenski aparat i ekspoze Komiteta za rendgen, oba iz 1899.

Komitet je izvršio svoj zadatak, te je nepune tri godine nakon Röntgenova otkrića riječka zdravstvena služba, odnosno Gradska bolnica sv. Duha dobila prvi rendgenski aparat. To je dragocjen dokaz da rendgenološka služba u Rijeci vuče porijeklo netom od otkrića rendgenskih zraka. Sigurno da do svega toga ne bi došlo da se u tome nije toliko angažirao dr Petar Salcher.

Tri godine poslije posebna je komisija predložila da 100 kruna, koje gradska administracija doznačuje bolnici za korištenje rendgenskog aparata, ide na teret bolnice, jer aparat služi u medicinske svrhe. Podestat dr Francesco Vio prihvatio je taj prijedlog, o čemu je odmah obavijestio Gradsku bolnicu.[36]

Bolnica je, međutim, odgovorila da od rendgenskog aparata sama bolnica nema nikakve koristi i da se Klubu za prirodne znanosti ne da i ne isplati najamnina.[37] Najvjerojatnije se aparatom nije stručno i ispravno rukovalo, jer je kod predaje aparat imao »savršenu opremu«. Direktor bolnice dr Ghira zatražio je od općine dozvolu da može prekinuti ugovor s Klubom za prirodne znanosti u vezi najma rendgenskog aparata. On se poziva na mišljenje kirurga primariusa dra Grossicha, koji je izjavio: »Otkako imamo rendgenski aparat ja nisam osjetio nikakvu korist u rasvetljavanju dijagnoza, a vjerujem da je to zato što je aparat manjkav. Stoga taj aparat može biti udaljen iz bolnice.«[38]

Direktor Ghira uvidjevši beskorisnost rečenog aparata u praksi, a održavanje i popravci istog, kao i najamnina od 100 forinta stoje bolničku administraciju lijepu svotu novaca pa predlaže da se Klubu za prirodne znanosti zadnjim danom ožujka 1903. godine otkaže ugovor.[39]

Tek će šest godina poslije Savjet i Uprava bolnice 10. studenog 1908. pod brojem 7301 zamoliti Magistrat da odobri nabavku novog rendgenskog aparata iz zaklade Teonilla Impostari, što je Magistrat prihvatio i uprava je bolnice dobila odobrenje da pregovara s tvrtkom Siemens-Halske u Budimpešti. Tvrtka je pristala da se aparatura plati godinu dana poslije isporuke stroja. Magistrat je u tu svrhu zamolio ugarskog ministra unutrašnjih poslova, koji je 24. veljače 1909. godine pod br. 25155 odobrio zaključak Općinskog zastupstva da se kompletan rendgenski aparat nabavi iz zaklade Teonilla Impostari.[40]

Novonabavljeni aparat bio je montiran u bolnici, njegova je cijena kod tvrtke Siemens-Halske iz Budimpešte bila 5.999,73 kruna, ostali su troškovi bili 1.291,52 kruna, odnosno ukupno 7.291,26 kruna. Dr Ghira, kao direktor bolnice, cijeli je troškovnik predao Magistratu. Gradonačelnik je na osnovi odluke Ministarstva izdao nalog da se iz zaklade Teonilla Impostari doznače potrebna sredstva.[41]

Vjerojatno, jer nije bilo iskustva liječnika u korištenju rendgenske aparature, a dijelom i što tehnika nije bila usavršena, aparati su se brzo kvarili, pa tako saznajemo iz jednog dopisa koji je Uprava bolnice uputila Gradskom malom magistratu 23. prosinca 1914. godine da je bolnički aparat prema mišljenju tehničkih stručnjaka već toliko uništen da se ne savjetuje ni popravak, a niti njegovo poboljšanje. Razmatra se pitanje o nabavci jednog novog aparata pa se Uprava bolnice nada da će, koliko je god moguće prije, doći do te realizacije.[42]

Taj je dopis upućen na razmatranje Gradskom fizikatu 15. ožujka 1915. godine.[43]

Zasada nismo mogli naći podatke o idućoj nabavci rendgenskog aparata za Gradsku bolnicu sv. Duha u Rijeci.

Zaključujući izlaganje moramo profesora dra Petra Salchera smatrati prvim rendgenografom. Uz njega, prvim rendgenskim tehničarima ističemo profesora Salvatora Bratanića i Milana Gorupa, dok bi se dr Izidor Garafolo neslužbeno mogao smatrati među riječkim liječnicima prvim »rendgenologom«. Dakako, nikako se ne smije zaboraviti uloga predsjednika Komiteta za rendgen-kabinet, baruna Jurja Vranyczanyja, čiji je ugled sigurno pridonio da je Rijeka među prvim srednjoevropskim gradovima dobila bolničku rendgensku aparaturu još na izmaku XIX stoljeća.

U povodu 85. godišnjice prve demonstracije rendgenskog aparata u Rijeci smatramo da je bilo vrijedno iznijeti ovih nekoliko podataka da se oda priznanje svima onima koje smo istaknuli kao značajne za pokretanje ovog dijela zdravstvene službe. Tradicija rendgenološke službe u riječkoj Gradskoj bolnici, dakle, vuče porijeklo od 1899. godine.

Acta historica med. pharm. veter.
Anno XIV, 2: 113—125, 1974.

35. HAR, Općina Rijeka, Omot E 90/1897, b. b. od 19. XI 1899;
36. HAR, Općina Rijeka, Omot E 90/1897, b. b. od 30. X 1902;
37. HAR, Općina Rijeka, Omot E 90/1897, b. b. od 9. XI 1902;
38. HAR, Općina Rijeka, Omot E 90/1897, br. 12339/902, od 8. XI 1902;
39. HAR, Općina Rijeka, Omot E 90/1897, isto kao pod 38;
40. HAR, Općina Rijeka, Omot E 90/1897, br. 11927/09, od 16. XI 1909;
41. HAR, Općina Rijeka, kao pod 40;
42. HAR, Općina Rijeka, Omot E 90/1897, br. 846, od 9. I 1915;
43. HAR, Općina Rijeka, isto kao pod 42.

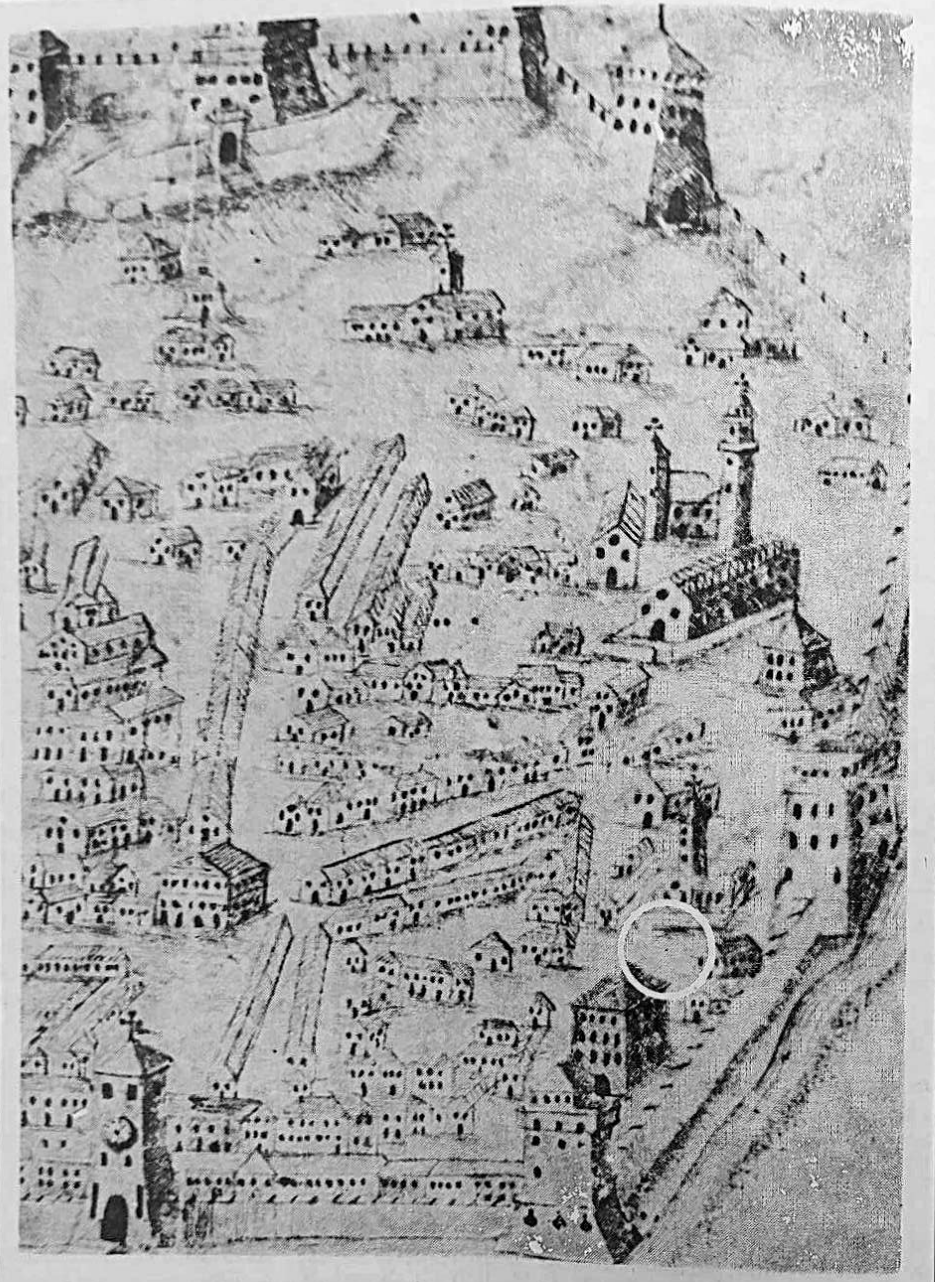

Rijeka u XVII st. Označen Trg sv. Tri Kralja gdje je bila prva Bolnica sv. Duha

14.

OSNIVANJE RIJEČKE GRADSKE BOLNICE SVETOG DUHA KAO SAMOSTALNE ZDRAVSTVENE USTANOVE 1. SIJEČNJA 1880. GODINE

Početkom XIX stoljeća u Rijeci se osjetila velika potreba da se bolnica i ubožnica smjeste u prikladne prostorije i da ih se iseli iz skučenog prostora u Starom gradu. Gradsko vijeće je 1821. godine dopustilo to preseljenje te je kupljena zgrada bivše tvornice voska Cavalli licudi, s time da se ujedno kupi i dio vrta do nje. Tu je sagrađena i duševna bolnica te kapela. U kapelu je prenesena oltarna pala »Svetog Duha« iz starih prostorija. Svečano otvorenje nove bolnice obavljeno je 1. lipnja 1823. godine u prisutnosti guvernera Urmenyja. O tome svjedoči kameni natpis sačuvan do danas na zgradi stare bolnice. Poslije, godine 1841, kupljen je novi kompleks zemljišta kako bi se ubožnica izolirala i time poboljšali uvjeti Zavoda.

Prema podacima što nam ih je ostavio direktor bolnice dr Antonio Felice Giacich u dnevniku »La Bilancia« od 24. ožujka 1880. godine, pod naslovom »Glavna razdoblja riječke bolnice«, na Duhove 1872. godine proslavljeno je u riječkoj bolnici treće stoljeće od njenoga osnutka.[1]

Iako je riječka bolnica postojala još i prije, godina 1572. uzeta je kao godina njenog osnutka. Naime, te je godine, prema zapisu u gradskom protokolu, Riječko vijeće odlučilo da se za izdržavanje bolnice uvede doprinos na vino i ulje, bolje rekavši od tada bolnica ne ovisi o

1. G(iacich) A. F., Epoche principali dello spedale di Fiume, La Bilancia, Anno XII, Fiume, 24. III 1880, 68, p. 2 i 3.

milodarima pojedinaca i Bratovštine bijelih, već od 1572. bolnica i ubožnica dobivaju stalan prihod. Taj je akt godinu dana poslije, 26. ožujka 1573, ratificirao nadvojvoda Karlo, votirajući bolnici i imanje i Crkvu svete Marije u Škurinju.[2]

Kako se već navršilo četiri stotine godina postojanja te bolnice, jedne od najstarijih zdravstvenih ustanova u Hrvatskoj, smatrali smo potrebnim obraditi jedan, također, vrlo značajan događaj u njenoj novijoj povijesti, koji se dogodio na osvitu četvrtog stoljeća njenog osnutka, odnosno, na vrijeme konačnog odvajanja bolnice od ubožnice u potpuno samostalnu općinsku ustanovu, »Ospedale civico Santo Spirito«, koja počinje rad 1. siječnja 1880. godine. Bolnica je dobila ime po kapeli Svetog Duha, koja je bila još u starom hospitalu na uglu Trga sveta Tri Kralja i Ulice svete Marije iz koje je poslije prenesen oltar i pala »Svetog Duha« u novu kapelu prilikom preseljenja bolnice izvan jezgre Starog grada.[3]

Ideja da se bolnica odvoji od ubožnice bila je logična posljedica razvoja grada Rijeke i napretka medicinske misli tog vremena. Ubožnica je gutala veliki dio sredstava koja su pristizala od raznih dažbina. Već je Marija Terezija godine 1779. odredila da se za svaki teret vina što se uveze u Rijeku plati fiorin u korist bolnice, tako da je 1780. godine trošarinom na vino stvoren kapital od 8.242 fiorina. Slijedile su zatim dotacije, kao npr. od cara Franje I, godine 1804; od nadvojvode Josipa palatina i njegove žene Doroteje, godine 1827; međutim, najveća je svakako bila fondacija riječkog protomedika dra Giovannija Cambierija, koji je ostavio iza smrti za nasljednika riječku bolnicu s kapitalom od trideset tisuća fiorina.

Razmirice između administracije bolnice i ubožnice nisu prestale ni nakon osnivanja Općeg nozokomija 1857. godine.[4] U toj su ustanovi, naime, nastali sukobi, naročito početkom 1879, te se i tadašnja dnevna štampa pita: kako je moguće da u jednoj humanitarnoj instituciji, koja je inače služila kao model, »kruže glasovi u izvjesnom smislu koji ne bi smjeli biti povod« pa se predlaže da se poduzmu radikalne mjere uklanjanju svakog razloga svađe i »da se institut dovede u red i harmoniju koji su u ustanovi ovakve prirode nužni«. Već se tada došlo do zaključka da ubožnica uvećava cjelokupne troškove i da je, najvjerojatnije, to razlog nesporazuma.[5] U svibnju godine 1879, na sjednici Gradskog zastupstva (Rapresentanza di Fiume), riječki je podestat Giovanni de Ciotta izložio da je nužno i urgentno potrebno izraditi plan administracije gradske bolnice, i to: da se što prije završi organizacija tog zavoda, i drugo, da se izvrše imenovanja popune bolničkog kadra.[6] Ta je reorganizacija bila dulje vrijeme predmet studija Magistrata.[7] U lipnju iste godine kandidaciona je komisija dobila osam ponuda za ispražnjeno mjesto primariusa gradske bolnice. Nakon dva glasanja na tajnoj je sjednici Zastupstva za primariusa izabran dr Giorgio Catti.[8] Na idućoj sjednici Zastupstva, početkom srpnja, predloženo je da se ubožnica i administrativno i materijalno odvoji od bolnice. Ubožnica će postati samostalna općinska ustanova i njome će upravljati Centralna dobrotvorna komisija. Odvajanje zavoda treba izvršiti do 31. prosinca 1879. godine. Na toj se sjednici predložila i izrada pravilnika bolnice.

Jedna »ad hoc« izabrana komisija trebala je tu ideju provesti do kraja. U komisiju su uz članove Savjeta bolnice i članove komisije ušli još i četiri predstavnika općine, a predsjedat će joj sâm podestat (gradonačelnik). Komisija je trebala riješiti: 1. da se raščisti stanje kapitala i na temelju tih podataka odredi učešće za liječenje onih bolesnika koji nemaju sredstava da liječenje plate; 2. da se izrade planovi i predračuni troškova za izgradnju i adaptaciju za diobu zavoda; 3. da se izradi pravilnik ubožnice i preciziraju dotacije, a kao osnovu za obje nove institucije treba uzeti dotaciju tekuće 1879. godine, i 4. da se naznači modus procedendi diobe zavoda. Da bi se stvorio egzaktan kriterij o troškovima Zastupstvo se ograđuje od konačne odluke diobe tih ustanova.

U komisiju su izabrani, Eduard Angelovich, Giovanni Carina, dr Nicodem Geletich, Giuseppe Squardelli i Anton Maderspech.[9] Komisija je već 23. kolovoza podnijela izvještaj na sjednici Gradskog zastupstva. Odlučeno je da odvajanje bolnice od ubožnice stupi na snagu 1. siječnja 1880. godine. Komitet je sastavljen od Savjeta bolnice, kojeg zastupaju: L. Clescovich, L. Francovich i F. Weber, i Dobrotvorne komisije, čiji su članovi bili: E. Descovich, F. Weber i baron G. Vrancyczany uz još pet ostalih osoba. Komitet je izvršio podjelu sredstava obaju zavoda i male zgrade u vrtu, koja je služila kao blagovaonica ubožnice.[10]

Na sjednici Gradskog zastupstva odlučeno je, također, da komisija izvrši podjelu prostorija obaju zavoda prema predloženim planovima, s time da se uz bolnicu dogradi prostorija koja bi mogla primiti 10 do 12-oro djece, te da se izgradi blagovaonica i kuhinja za ubožnicu i adaptiraju oba zavoda. Prema predračunu za to će trebati 6.800 fiorina. U tu je svrhu John Whithead dodijelio 5.000 fiorina, a 1.800 forinta trebalo je namiriti iz izvanrednih troškova općine. Predložena je tada i podjela fondova.

Komisija gradske blagajne trebala je ubožnici za godinu 1880. da dopiše 6% kamata na kapital od 6.200 fiorina, koje je općina dobila od Fondacije Bassan. Od 1. siječnja 1880. je Fondacija Cambieri morala preći u administraciju gradske blagajne, respective, Magistrata, a ob-

2. Kobler G., Memorie per la storia della liburnica città di Fiume.
3. Kobler G., op. cit., I, 148.
4. Giacich A. F., cit. članak;
5. Ospedale civico, La Bilancia, Anno XI, Fiume, 14. I 1898, III, 58;
6. Rappresentanza di Fiume, La Bilancia, Anno XII, Fiume 27. V 1879, 121, 3;
   Protokol sjednice Zastupstva red. br. 2965/1879, HAR (Historijski arhiv Rijeka);
7. La riorganizzazione del civico spedale, La Bilancia, Anno XII, Fiume, 9. VI 1879, 131, 3;
8. Rappresentanza di Fiume, Tornata XVIII, Seduta segreta, La Bilancia, Anno XII, Fiume, 4. VI 1879, 127, 3.
   Protokol sjednice Zastupstva, red. br. 2964/1879, HAR;
9. Rappresentanza di Fiume, Tornata XIX, La Bilancia, Anno XII, Fiume, 10. VII 1879, 157. 3.
   Protokol sjednice Zastupstva red. br. 3633/1879, HAR;
10. Divisione della casa di ricovero dall ospedale, La Bilancia, Anno XII, Fiume 27. VIII 1879, 196, 3;

Movimento
dell' Istituto Generale dei poveri nella Città di Fiume durante l'anno 186

Sezioni	Rimasti col 31. Decembre 1865		Assieme	Accolti dal 1.° Gennajo a tutto 31 Dicembre 1866		Assieme	Totale dei accolti	Da questi uscirono dal 1.° Gennajo a tutto 31 Dicemb. 1866		Assieme	Di questi morirono dal 1.° Gennajo a tutto 31 Dicemb. 1866		Assieme	Restano col 31. Dicembre 1866		Assieme
	mas	fem		mas.	fem			mas.	fem.		mas.	fem		mas	fem	
Medica	4	6	10	106	100	206	[illegible]	74	70	144	22	31	53	14	5	19
Chirurgica	4	7	11	68	44	112	[illegible]	66	44	110	3	3	8	3	4	7
Skerlievitica	19	21	40	40	34	74	[illegible]	43	41	84	1	1	2	15	13	28
Sifilitica	2	3	5	15	51	66	[illegible]	15	50	65	"	"	"	2	4	6
Manicomio	7	14	21	4	1	5	[illegible]	2	1	3	1	1	2	8	13	21
Casa di Maternità	"	"	"	"	7	7	[illegible]	"	7	7	"	"	"	"	"	"
Casa di Invalidi	54	40	94	19	13	32	[illegible]	6	"	6	9	11	20	58	42	100
Casa di Trovatelli	61	80	141	14	17	31	[illegible]	"	"	"	16	15	31	59	82	141
Orfanotrofio	5	6	11	5	3	8	[illegible]	2	"	2	"	"	"	8	9	17
Somma	156	177	333	271	270	541	[illegible]	208	213	421	52	62	114	167	172	339

Fiume [illegible] 31 Decembre 1866.

[illegible] Gelcich m. p.

Broj pacijenata i štićenika u godini 1866. u Sirotinjskom zavodu i Bolnici sv. Duha u Rijeci

račun će se Gradskom zastupstvu polagati svake godine. Fond bolesnih prelazi u administraciju ubožnice, tj. Dobrotvorne komisije.

Nadalje, komisija je trebala predložiti statut za ubožnicu i Dobrotvornu komisiju kako bi ga Zastupstvo razmotrilo, a koncem bi se godine imenovala Centralna dobrotvorna komisija. Bolnički odbor treba prevesti kamate u svoju korist, uknjižiti za bolnicu kupljena dobra i voditi evidenciju fondacije. Gradski je prokurator dobio nalog da u korist bolničkog odbora uknjiži kamate kapitala Fondacije Rubeša, koje se nisu uvele još od 1854. godine. Na tajnoj sjednici Zastupstva za sekundarca bolnice imenovan je dr Giovanni Kiseljak.[11] U rujnu je Statut bolnice bio gotov i čekalo se samo da ga Zastupstvo potvrdi.[12]

Proračuni bolnice bili su predati Ministarstvu unutrašnjih poslova Ugarske, koje je nakon pregleda odredilo za bolno opskrbni dan 75 soldi, što je inače bio veći iznos od dotadašnjeg, no, to je bilo u skladu, s realnim troškovima bolnice.[13]

Sve su spomenute pripreme trajale do 10. studenog, kada se sastao Komitet za diobu Zavoda u ubožnicu i bolnicu i kada su bila razmatrana pravila Centralne dobrotvorne komisije, koja će biti upravni organ novog »Zavoda za siromahe« (ne više ubožnice).

Radovi blagovaonice i kuhinje privedeni su kraju. Dovršene su i stanovite promjene na zgradama koje će služiti za oba zavoda.[14]

Komisija je završila rad 13. studenog i nakon četvrte sjednice dokončala raspravu o pravilniku bolnice i pravilima Centralne dobrotvorne komisije. Priložene su instrukcije za namještenike Zavoda za siromahe, tj. inspektora i kontrolora, zatim shema preliminarnog računa i formular na kojem će molitelji unositi podatke ekonomskog i porodičnog stanja. Pravilnici su tiskani, i u Zastupstvu, prije debate, razdijeljeni su zastupnicima.[15]

U studenom je raspisan natječaj za popunjenje mjesta službenika Zavoda za siromahe i za Centralnu dobrotvornu komisiju. U Dobrotvornu komisiju je ušao župnik i sedam članova, od kojih su četiri morala biti zastupnici. Na čelu komisije je gradonačelnik. Komisija će morati nabaviti namještaj i rublje, knjige, registre i sve ostalo što je potrebno za rad Zavoda i njegove administracije.[16]

Nakon donošenja tog pravilnika specijalna je komisija 28. studenog podnijela »Nacrt pravilnika Gradske bolnice sv. Duha«, koji je izrađen u Magistratu. Zastupnici su glasali za pravilnik s primjedbom da se neki članovi pravilnika izmijene.[17] Raspisan je natječaj za administratora bolnice. Trebalo je navesti uz prezime i ime još godine natjecatelja, položaj, mjesto rođenja, završene studije, poznavanje jezika, sposobnost u ekonomici, blagajni i računovodstvu, te dobro moralno političko ponašanje. Plaća administratora bila je 1.000 forinta godišnje i 15% za stan. Za to će mjesto imenovani administrator morati položiti kauciju od 666,67 fiorina u novcu ili putem bankovne knjižice.[18]

Početkom prosinca utvrđen je član 14. Pravilnika bolnice po kojemu primariusi i sekundarci bolnice moraju biti doktori medicine i kirurgije te magistri obstetricije. Za sekundarce je nužna praksa od najmanje dvije godine, kako je to zahtijevao zakon Kraljevine Ugarske. Činovnici su bili dužni da budu na poslu i poslijepodne te u dane blagdana, i to u turnusu. Plaća direktora treba biti jednaka kao i administratora. Personal bolnice zaprima direkcija u dogovoru s Odborom. Na jednaki će način biti određivana plaća osoblja bolnice[19]

Unatoč tome što je prema pravilniku za sekundarca bilo predviđeno zvanje doktora medicine, na sjednici Zastupstva 2. prosinca je dr Antonio Felice Giacich, kao direktor bolnice, predložio da to mjesto zauzme doktorand Cesare Odoni, koji će završiti studije kroz godinu dana. Gradsko se Zastupstvo složilo da ga se uzme u službu na godinu dana.[20]

Tom je prilikom prihvaćen cjelokupni tekst pravilnika Gradske bolnice svetog Duha s napomenom da se član 14. pravilnika modificirao: »liječnici primariusi i sekundarci moraju biti doktori opće medicine ili doktori medicine, doktori ili magistri kirurgije i magistri obstetricije . . .«.

Zastupstvo je zaključilo: 1. da Pravilnik bolnice treba stupiti na snagu 1. siječnja 1880.; 2. Upravu će preuzeti jedan od liječnika primariusa; 3. Magistrat će raspisati natječaj za administratora; 4. Bolnički će odbor podnijeti Centralnoj dobrotvornoj komisiji prijedlog za diobu novca iz fondacija i svega onoga što je dosad zajednički pripadalo objema ustanovama. Novci i dokumenti Fondacije Cambieri bit će pohranjeni u gradskoj blagajni; 5. Magistrat će za tri mjeseca izraditi unutrašnji pravilnik bolnice; 6. Gradski će prokurator srediti kamate Ostavštine Rubeša.[21]

Na idućoj sjednici Zastupstva 17. prosinca (sjednica je bila tajna) administratorom bolnice bio je imenovan dotadašnji kontrolor Giuglielmo Spendau, a za inspektora Zavoda za siromahe Lodovico de Adamich. Na toj je sjednici za praktikanta Zavoda izabran Luigi Duimich.[22]

Da bi se dobilo jasnu sliku unutrašnje organizacije bolnice u početku njezina samostalna djelovanja spomenut ćemo da je u toku 1879. godine došlo do znatnih personalnih promjena. Umjesto dra F. Rudana, koji se zahvalio na položaju primariusa, izabran je 6. veljače

11. Rappresentanza di Fiume, Tornata XXV, La Bilancia, Anno XII, Fiume, 1. IX 1879, 200, 3.
Protokol sjednice Zastupstva, red. br. 4522/1879, HAR;
12. Ospedale, La Bilancia, Anno XII, Fiume, 19. IX 1879, 215, 3;
13. Spese, ospedale, La Bilancia, Anno XII, Fiume, 4. X 1879, 228, 3. HAR;
14. Ospedale e casa di ricovero, La Bilancia, Anno XII, Fiume, 10. XI 1879, 258, 3.
15. Separazione dell'ospedale dall'istituto dei poveri, La Bilancia, Anno XII Fiume, 13. XI 1879, 261, 3.
16. Istituto generale dei poveri, La Bilancia, Anno XII, Fiume, 21. XI 1879, 272, 3.
17. Rappresentanza di Fiume, La Bilancia, Anno XII, Fiume, 21. I 1879, 274, 2.
Protokol sjednice Zastupstva red. br. 4522/1879. i br. 6234/1879, HAR;
18. Avviso di Concorso, La Bilancia, Anno XII, Fiume, 21. XI 1879, 274, 3.
19. Rappresentanza di Fiume, La Bilancia, Anno XII, Fiume 1. XII 1879, 276, 2.
Protokol sjednice Zastupstva red. br. 6233/1879. i 6234/1879, HAR;
20. Rappresentanza di Fiume, La Bilancia, Anno XII, Fiume 2. XII 1879, 277, 3.
21. Isto kao pod 17,
Protokol sjednice Zastupstva, red. br. 6233/1879 i 6234/1879. HAR;
22. Nomine, La Bilancia, Anno XII, Fiume, 17. XII 1879, 289, 2.

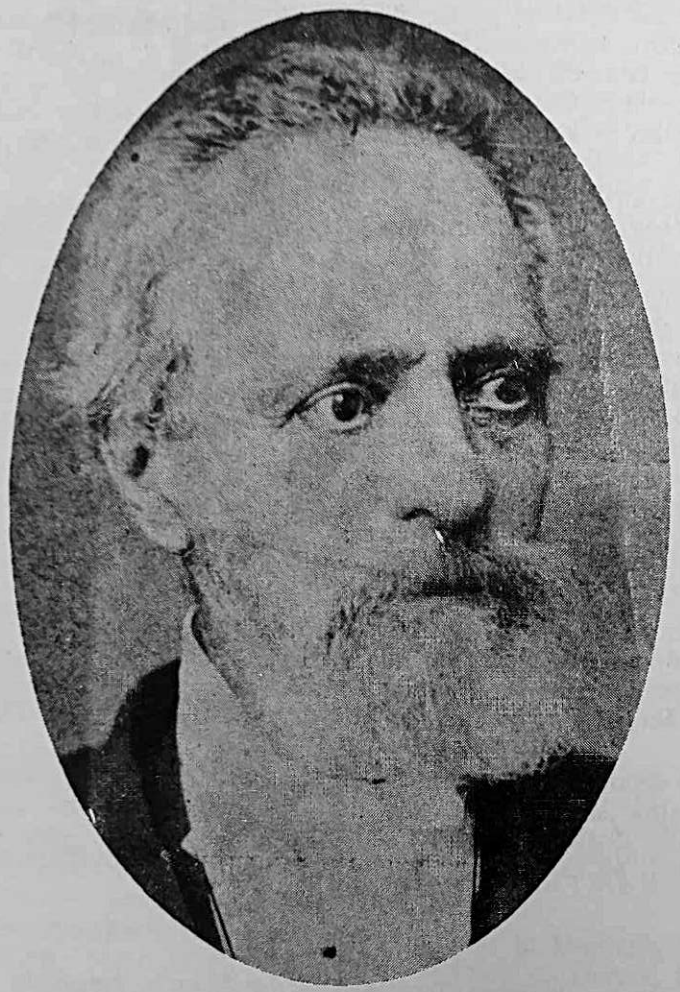

Dr Antonio Felice Giacich,
prvi direktor Bolnice sv. Duha u Rijeci

1879. dr Giovanni Kiseljak, a na mjesto drugog sekundarca izabran je G. Schmidingera, koji se zahvalio na službi, izabran je 23. kolovoza 1879, kao što smo već rekli, dr Giorgio Catti; na mjesto sekundarca dra Cesare Odoni[23], koji je doktorirao opću medicinu u Beču u ožujku 1880. godine.[24]

U novoj je bolnici ostao i dalje primarius dr Antonio Felice Giacich. Krajem godine 1880. za provizornog sekundarnog liječnika imenovan je dr Nicòlo Venchierutti.

Bolničarsku službu obavljalo je 18 sestara milosrdnica na čelu s majkom nadstojnicom Matildom Kobal, koja je već dvadeset godina bila glavarica u bolnici i ubožnici.[26]

Uspoređujući personalni sastav zdravstvenog osoblja s onim u Gradskoj bolnici Zadra, na jednaki broj bolesnika u Zadru je bio samo jedan primarius i jedan sekundarac.[27] Rijeka je koncem 1879. godine imala relativno velik zbor liječnika. Bilo je devet doktora medicine, kirurgije i magistra obstetricije; doktora medicine i magistra obstetricije jedan; doktora medicine, magistra kirurgije dva; dva doktora medicine i jedan dentist. Te se godine u Rijeci trajno nastanio dr Grossich, kao privatni liječnik.[28]

Bolnica je 31. prosinca 1879. imala 184 bolesnička kreveta u pet odjeljenja, i to: interno, kirurško, duševno, kožno-venerično i rodilište. Ti su kreveti bili raspoređeni u salama i sobama, od kojih je na internom bilo 4 sale i 9 soba, u kirurškom 3 sale i 4 sobe, u duševnom 2 sale i 20 soba, na kožno-venerićnom 3 sale, a u rodilištu 1 soba. Prije diobe zavoda u bolnicu i ubožnicu bilo je svega 334 postelja u 21 sali i 51 sobi.[29] U 1879. godini bila su tretirana 2.402 bolesnika s 41.429 bolnoopskrbnih dana.[30]

Kako je Riječki magistrat ozbiljno shvatio osamostaljenje bolnice najbolje svjedoči njezina unutrašnja organizacija, vidljiva sačuvanim dokumentom prijedloga Pravilnika bolnice, što ga je uz male preinake prihvatio Magistrat. Navest ćemo dio značajnijih članova teksta Pravilnika, a neki su od tih još i danas aktualni. Taj je pravilnik prvi dokaz čvrste pravne podloge na kojoj je ta ustanova počivala, a uloga Odbora bolnice je dokaz brige Gradskog zastupstva za rad te toliko važne institucije.

23. Resoconto sulla igiene e l'istruzione pubblica e privata, La Bilancia Anno VII, Fiume, 1880, 25.
24. Dottorato, La Bilancia, Anno XIII, Fiume, 24. III 1880, 58, 2.
25. Nomina, La Bilancia, Anno XIII, Fiume, 23. XII 1880, 292, 3.
26. Le suore di carità à Fiume, La Bilancia, Anno XVI, Fiume, 13. III 1883, 59, 3.
27. Le spese ospedalizie, La Bilancia, Anno XVI, Fiume 13. I 1883, 10, 2.
28. op. cit. pod br. 20, 20
29. op. cit. pod br. 20, 27, Tab. XX;
30. op. cit. pod br. 20, 28, Tab. XXII;
31. Protokol sjednice gradskog magistrata iz 1879, Prilog: tiskani prijedlog Pravilnika bolnice uvezan uz st. 228, HAR.

PRIJEDLOG PRAVILNIKA GRADSKE BOLNICE SVETOG DUHA U RIJECI

Član I

BOLNICA I NJOJ PRIPADAJUĆI DIJELOVI

§ 1.

Bolnica sv. Duha (ex Santo Spirito) dijeli se na 5 odjela: interno, kirurško, kožno-venerično, duševno i rodilište. Pored glavne bolnice ustanova raspolaže s pomoćnom bolnicom u podopćini Kozala na Zenekoviću, namijenjenu za zarazne bolesti.

§ 2.

Gradska bolnica podijeljena na 5 odjela i može imati 240 bolesničkih postelja. Od toga se 40 daje pomoćnoj bolnici. Opća bolnica mora primati sve bolesnike iz grada i ostalih mjesta.

Član II

§ 3.

Uprava je povjerena direktoru, koji mora biti liječnik. Njegov je radni odnos stalan. Imenuje ga Gradsko zastupstvo na osnovi natječaja i prema prijedlogu kandidacione komisije.
Zastupstvo može upravu Zavoda povjeriti jednom od dvojice primariusa prema prijedlogu komisije.

§ 4.

DUŽNOST RAVNATELJA JEST

a.

Da upravlja svim poslovima bolnice, da se pridržava propisa koji se odnose na ustanovu, da održava red i da pazi da bolesnicima ne bi bila uskraćena potrebna njega i da štiti interese i ime Zavoda.

b.

Da nadzire rad liječnika, administracije i sestara, bolničara i posluge, u svemu što se odnosi na njihove dužnosti i unutrašnju disciplinu.

c.

Da kod blagajne polaže čekove prema pravilniku.

d.

Da nenajavljeno u nekoliko puta u godini pregleda zavodsku blagajnu i da svaki semestar obavijesti gradonačelnika o djelatnosti bolnice.

§ 5.

Direktor, da bi obavljao svoje dužnosti, mora se nalaziti u bolnici od 8—10 sati i jedan sat poslijepodne između 4 i 6 sati. Ako se ukaže potreba mora se zadržati i više.

§ 6.

Direktor, kao ni drugi stalni liječnički kadar, pa ni službenici u administraciji, ne smiju se udaljiti iz grada bez dozvole Podestata. Ako se službenik udalji za tri dana mora za dozvolu moliti ravnatelja, a ravnatelj za sebe moli gradonačelnika.

§ 7.

U slučaju spriječenosti direktora zamjenjuje ga najstariji od dvaju liječnika primariusa. Ako je dotični od njih i direktor, tada ga zamjenjuje drugi primarius.

§ 8.

Direktor će od bolnice, za vrijeme dok obavlja dužnost, primati 1.000 fiorina godišnje u mjesečnim ratama. Nadoknadu za stan ne prima. Ukoliko je jedan od primariusa direktor, on za tu dužnost dobiva još 400 fiorina godišnje.

Član III

ODBOR

§ 9.

Odbor se sastoji od tri člana koje bira Zastupstvo među sobom, a u trajanju od 3 godine prema dispozicijama iz paragrafa 47. unutrašnjeg pravilnika Zastupstva. Dužnosti članovi odbora su dobrovoljne.

§ 10.

NADLEŽNOSTI ODBORA

a.

Odbor vodi brigu o službenicima administracije, vodi brigu o godišnjem obračunu, o ekonomskom poslovanju i predračunu za iduću godinu, kao i o inventuri koja se mora završiti do svibnja. Taj će izvještaj pregleda prihvaćati Ministarstvo Unutrašnjih poslova putem Gradskog magistrata.

b.

Da dvaput godišnje nenajavljeno, iznenada kontrolira zavodsku blagajnu i da o tome obavijesti Gradsko zastupstvo. Odbor može kontrolirati blagajnu i prema potrebi.

c.

Da nadzire potrošni materijal i da se uvjeri o njegovu svojstvu, količini i cijeni. O tom pregledu mora obavijestiti Zastupstvo.

d.

Da vodi kontrolu o blagajni zavještanja — fondacija.

e.

Da raspodjela glavnice Zavoda bude takva da bude siguran o uknjiženju kamata.

Stara zgrada Bolnice sv. Duha na ex trgu G. Cambierija (sada Ul. Đure Đakovića)

f.

Da nadzire raspodjelu hrane, nadzire ugovore nabavki roba prehrane i potrebne opreme Zavoda.

g.

Da kontrolira administraciju vodeći pritom brigu o izvršenju propisa koji se odnose na Zavod.

h.

Da pazi na održavanje bolničkih zgrada.

§ 11.

Odbor brine da blagajna Zavoda ne dođe u deficit. Ukoliko bi potrošnja bila veća nego je to bilo predviđeno planom, dužan je javiti Zastupstvu kako bi se dobilo dodatni kredit.

§ 12.

Završni račun, koga načine službenici administracije, mora se predati Zastupstvu u toku travnja.

§ 13.

Odbor će imati protokol u kojem će se zapisivati primici i rashodi, te zapisnik u kome će biti zabilježene odluke Odbora. Koncem svakog semestra odbor daje izvještaj Zastupstvu o stanju Zavoda.

Član V

O ZDRAVSTVENOM OSOBLJU

§ 28.

Zdravstveno osoblje Gradske bolnice sačinjavaju dva liječnika primariusa sa stalnim radnim odnosom i dva liječnika sekundarca te jedna babica u privremenom radnom odnosu. Njih imenuje Gradsko zastupstvo putem natječaja koga raspisuje Gradska općina. Liječnici primariusi i sekundarci moraju imati odgovarajuće kvalifikacije predviđene zdravstvenim zakonom Kraljevine.

§ 29.

Jedan od liječnika primariusa vodi brigu o bolesnicima na internom odjelu i u dvije ludnice, a drugi o bolesnicima na kirurškom, kožno-veneričnom i porodničkom odjelu.

§ 30.

Oni moraju pregledati vlastite bolesnike kako u Općoj tako i u pomoćnoj bolnici i to dvaput dnevno, tj. ujutro i uveče. Jutarnja vizita mora biti od 8 sati, a večernja između 4 i 6 sati. Osim tih propisanih, redovnih vizita svaki je primarius dužan u svako doba dana i noći, ukoliko se ukaže potreba, da dođe u bolnicu ako to zahtijeva hitnoća ili težina slučaja.

§ 35.

U slučaju spriječenosti jednog primariusa direkcija određuje zamjenu bilo s drugim primariusom ili sa sekundarcem.

§ 36.

Primariusi će godišnje primati 800 forinta iz blagajne zavoda u obrocima i unaprijed, ali bez nadoknade za stan.

§ 37.

Radni odnos sekundaraca je privremen u trajanju od dvije godine. Nakon tog roka, ako se ne javi drugi konkurent, mogu od Zastupstva biti potvrđeni za još jednu godinu i tako iz godine u godinu. Stvar je direkcije gdje će se ta dva sekundarca rasporediti. Jedan od njih stalno mora biti prisutan u bolnici, služba im je u turnusima, a obojica moraju biti prisutna kod vizite. Radno vrijeme im određuje uprava.

§ 40.

Obaveza sekundaraca je da vode brigu o izvršenju svih odluka primariusa i da bdiju nad radom, mirom, čistoćom i boravkom bolesnika, čega se skrupulozno moraju pridržavati.

§ 41.

Sekundarni liječnici moraju paziti da lijekovi budu svježi i propisni i da sestre i bolničari budu brzi, ljubazni i humani. Dalje, moraju prisustvovati kod izdavanja hrane i sâmi je osobno probati da li je dobra.

§ 42.

Sekundarci moraju Upravi podnositi izvještaj o stanju bolesti. Nakon vizite moraju rasporediti bolesnike u koji odjel pripadaju i dužni su sâmi pružiti prvu pomoć dok ne dođe primarius.

§ 43.

U slučaju teških ozljeda ili hitnoće opasne po život oni moraju intervenirati odmah umjesto primariusa.

§ 44.

Senkundarcu, koji je određen u kirurški odjel, povjeren je i kirurški inventar bolnice, dok su biblioteka i patološko-anatomska zbirka povjerene drugom sekundarcu.

§ 45.

Sekundarci podnose Upravi u toku prva tri dana u mjesecu detaljan izvještaj ovjeren potpisom primariusa o broju bolesnika, njihovim godinama, spolu, stanju i porijeklu bolesti te njenom toku. O probavnim zaraznim bolestima, sifilisu i scabiesu dužni su prikupiti potrebne podatke predviđene § 4.

§ 46.

Godišnja plaća sekundarca je 600 fiorina, primaju je od bolničke blagajne unaprijed. U bolnici imaju besplatan stan, koji se sastoji od prikladno namještene sobe, a drva, osvjetljenje i čišćenje su gratis.

§ 47.

Ukoliko bolesnikovi rođaci zahtijevaju savjet liječnika moraju platiti predviđenu taksu.

§ 48.

Primalja je nadležna za rodilište. Njezin je radni odnos privremen u trajanju od 7 godina propisanih po Zastupstvu. Dužna je da prima porođaje i da bude uz rodilju i novorođenče. Plaća joj iznosi 100 fiorina na godinu, unaprijed u mjesečnim ratama.

Član VI

SESTRE MILOSRDNICE

§ 49.

Ugovor između Municipija i Reda sestara milosrdnica određuje reciprocne obaveze. Prema tom ugovoru sestre milosrdnice moraju održavati unutrašnji red, čistoću prostorija, kuhinju i praonicu rublja, ali posebno se i naročito moraju baviti bolesnicima.

§ 50.

One čuvaju sav pribor potreban u bolnici za dnevnu upotrebu koji im je predat od Zavoda prema propisnom inventaru. Od toga se inventara bez dozvole Odbora ne smije ništa rashodovati.

§ 51.

Milosrdne sestre od Zavoda dobivaju svaki dan potrebnu količinu hrane za pripremu obroka. One se moraju striktno pridržavati dijetetskih propisa izdatih od liječnika.

Član VIII

§ 54.

Za umobolne su osim sestara milosrdnica određena dva muška bolničara, za sifilitičare jedan bolničar, a za sifilitičarke jedna bolničarka. Njihovo imenovanje ili otkaz ovise o Upravi. Ako je potrebno povećanje osoblja valja se unaprijed pridržavati propisa bolničkog Statuta odobrenog od Ministarstva godine 1876. pod rednim brojem 51661.

Prema podacima iz tih nekoliko godini vidi se s kolikim i s kakvim je osobljem te s koliko je prostora i kreveta započela rad riječka Gradska bolnica svetog Duha prije sto godina, i ne više kao Milosrdni zavod (Istituto Pio), već kao samostalna gradska zdravstvena ustanova, čiji je izravni nasljednik današnja Opća bolnica braća dr Sobol.

Ovih nekoliko podataka iznijeli smo na osnovi vijesti u dnevnim novinama »La Bilancia«, na Izvještaju o stanju higijene u Rijeci, kao i na temelju zapisnika sjednica Gradskog zastupstva u 1879. godini.

Acta historica medicinae pharmaciae veterinae
Anno XI, 1—2/1971, 109—120

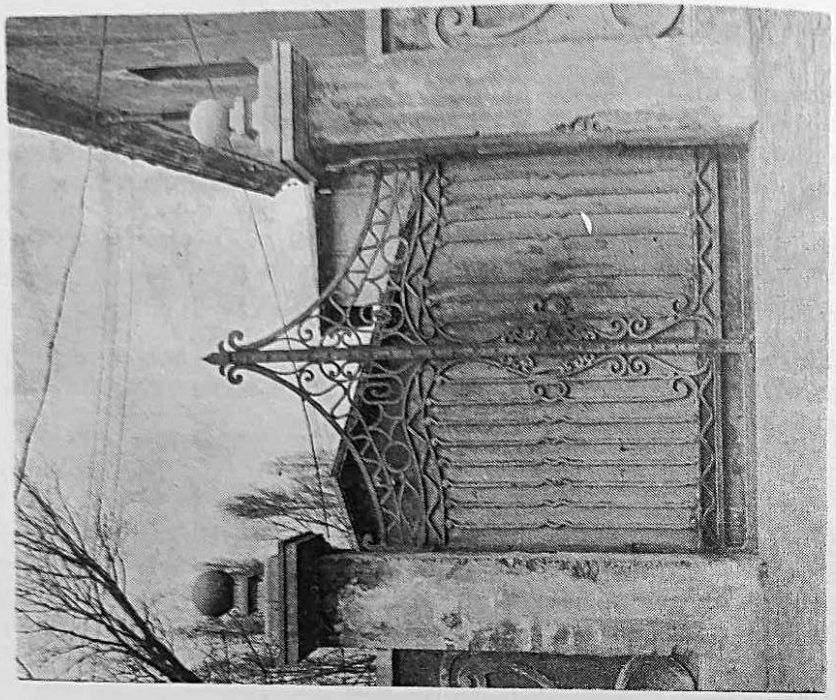

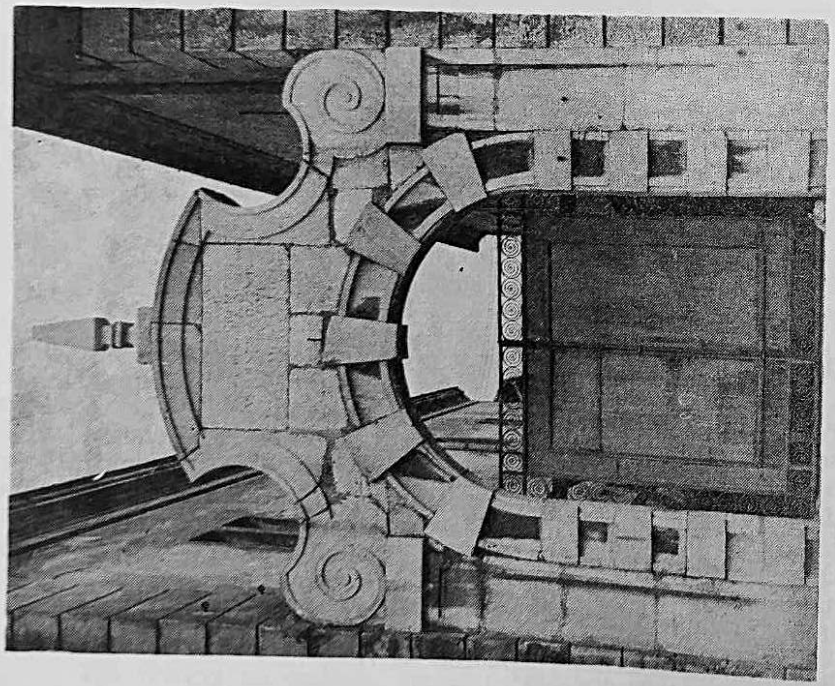

Portal riječkog Lazareta iz 1722. godine, i mali portal, porušen 1961. godine (desno)

15.

ARHITEKTURA ZDRAVSTVENIH USTANOVA U RIJECI

Najveći broj spomenika profane arhitekture u Rijeci potječe od XVIII stoljeća na ovamo. Jedan od najzanimljivijih kompleksa te arhitekture neosporno je stari riječki lazaret, nastao 1722. do 1725. godine. Sagrađen je novčanim sredstvima privatne blagajne austrijskog cara Karla VI, a radi unapređenja pomorstva i osiguranja zdravlja putnika i osoblja posadâ brodova, koji dolaze u riječku luku. Taj je lazaret nastao kao jedan od prvih uvjeta prosperiteta slobodne luke.[1]

Austrijski car Karlo VI, ohrabren turskom defanzivom, počinje nakon mira u Požarevcu voditi jadransku politiku; »kontinentalna« je politika Habzburgovaca naglo ustupila mjesto jadranskoj orijentaciji. Trst i Rijeka u toj koncepciji dobivaju posebno značenje. Rijeka je 1719. godine proglašena slobodnom lukom, počinje nagla preobrazba grada u koji pristižu stručnjaci i kapitalisti iz cijele Evrope — Holanđani, Belgijanci, Francuzi i Englezi. U tom stoljeću je prevladao kozmopolitski duh sposoban za recepciju baroknog izraza u arhitekturi koga unose doseljeni i naturalizirani arhitekti iz srednjoevropskih učilišta, Graza i Beča. Jedan od izrazito baroknih sklopova u Rijeci iz početka XVIII stoljeća je stari lazaret u Ulici Borisa Kidriča 44, u čijim

1. Viezzoli, Giuseppe: Contributi alla storia di Fiume nel Settecento, Fiume-Rivista, Anno X, 1932, Fiume 1933, p. 21—22.

su zdanjima sada smještene zubarske ambulante, prostorije stručnih medicinskih udruženja i komanda vatrogasaca.

Car Karlo VI je preko svog Tajnog vijeća predložio godine 1719. da se u Rijeci kao i u Trstu izgradi lazaret udaljen od naselja, te se obratio riječkom Kapetanskom vijeću da učestvuje u troškovima izgradnje. Vijeće je, opterećeno brigom oko uređenja cesta koje su, također, bile preduvjet prometa u slobodnoj luci, odbilo svoje učešće. Car je bio prisiljen da posegne u privatnu blagajnu, izabran je prostor u luci Mandrač gdje se ulijevao i škurinjski Potok te kad su stvoreni svi preduvjeti počelo se gradnjom kuće za priora, za sanitarno osoblje, kontumaca i magazina za robu. U lazaretu su ostajali putnici i roba 40 dana ukoliko je brod dolazio iz »sumnjivog«, znači zaraženog područja.

Kamen temeljac za novogradnju postavljen je godine 1722, što je vidljivo iz memorijalnog natpisa na portalu, koji glasi:[2]

1722.
IMP. CAES. CAROLUS. VI
A. A. P. T. AUG.
NE. COMERCIO. MARIT.
SALUS. PUBL. LAEDERETUR.
LAUSTRANDIS. ADVENIS. MERCIBUSQUE.
HAS. AEDES. PUBLICAS.
AERE. PRIVATO. CONDIDIT

Ovaj je kompleks bio dovršen godine 1725, a predstavljao je jedan od najsuvremenijih pomorskih zdravstvenih objekata na Jadranu. Imao je svoj statut i čvrstu upravu.

Suprotno arhitekturi riječkog Starog grada, koja je tipična mediteranska, rađena u lokalnoj tradiciji s izrazitim smislom primorskih graditelja za cjelovitost ali bez pretenzija za monumentalnost, je javna »državna« arhitektura nastala nakon 1717. kad je u Rijeci od carske vlasti dirigirana izgradnja lučkih magazina, tvornica, a kao jedan od bitnih preduvjeta za slobodnu luku i Lazareta sv. Karla u Madraču. Gradnja ovog sklopa je vezana uz ime riječkog arhitekta Atonia de Verneda (1693—1774).[3] Bio je sin španjolskog plemića aragonskog porijekla don Felice de Verneda, koji je došao u Austriju skupa s Karlom VI, kad je taj stupio na carski tron. Antonio de Verneda je završio škole za vojnog inženjerca i kao »Genie-kapitän« je po carskoj odluci upravljao gradnjom vojnog brodogradilišta u Kraljevici i lazareta u Rijeci 1722. godine.

Na riječkom se lazaretu osjeća Vernedino školovanje u srednjoevropskom učilištu, odakle je prenio posve novi duh u arhitekturu Rijeke, primijenio je pri tome otmjene linije, slomljenu volutu na portalu i razvučeni zabat na pročelju. Oznake stila su najprisutnije u kompleksu lazareta, između glavne zgrade i kuće »gvardijana« (sada između zgrade zubarskih ambulanti i zgrade komande vatrogasaca). Ovaj portal, dostojan jedne carske fondacije, shvaćen je kao veliki luk složen od naizmjenično uvučenih i izbočenih kvadara. Uvučeni kvadri su konkavni te obrub portala liči na plitak žlijeb presječen vodoravnim vrpcama. Nad tim je lukom zaključak, sa strana su u puž uvijene imozantne volute prelomljene u koljeno, u sredini je natpisno polje, a iznad oblog zaključka je piramidalni ukras.

Lijevo uz samu zgradu lazareta bio je drugi, također, vrlo vrijedan portal, čije su vratnice bile izrađene od kovana željeza. Rešetka se završavala kad se spoje vratnice u obliku trokuta, čije su stranice bile oble prema unutra. Na začetku je stasao ljiljanov cvijet. Glavnina vratnica se sastojala od valovito savijenih i u redove postavljenih željeznih prutova. Pri vrhu je bio pojas s ukomponiranim ornamentom složenim od spljoštenih ovala i vijuga. Vratnice su se šarkama držale za dva postranična stupca okrunjena velikim kamenim kuglama. Ti su stupci bili elegantno olakšani reljefnom volutom izvedenoj u žbuci ograde, tako da je cijela kompozicija od središnjeg dijela vratnica išla postupno prema dolje bez nagle cezure. Na žalost, ovaj je portal uništen, kako bi se mogao stvoriti veći otvor za ulaz autobus-fluorografa u garažu. Tako smo od godine 1962. do 1967. bili svjedoci osiromašenja tog tako značajnog spomenika ne samo za povijest kulture zdravstva Rijeke, već i cijele naše zemlje.

Uz lazaret je desno bila kuća za upravu i personal, jednostavna zgrada s pačetvorinastim otvorima za prozore, kamenih ravnih doprozornika, rađena funkcionalno, bez ikakvih stilskih oznaka. Takav je i cijeli magazinski prostor koji se pruža duboko unutra, tako da je čitav kompleks bio orijentiran prema kopnu po dužini, a obala je ostala slobodna.

Prema sačuvanoj grafici Lazareta iz XVIII stoljeća u luci Mandraču, koja je koncem XIX stoljeća zatrpana prilikom proširenja sadašnje Ulice Borisa Kidriča i gradnje željezničke stanice, mogli su se privezivati manji brodovi. Porastom trgovine i prometa u Rijeku su pristizali veći jedrenjaci, a u lučicu je škurinjski Potok nanosio velike količine pijeska i kamenja te je za vrijeme francuskog režima 1812. prestala djelatnost ovog lazareta, on je napušten[4] i predan vojsci. Tada je srušena i kuća priora koja je bila pred lazaretom.

Sve do izgradnje lazareta u Martinšćici 1833. godine brodovi su radi karantene upućivani u Kraljevicu.

U drugoj polovici XIX stoljeća uz kompleks starog lazareta, na mjestu gdje se nalazio vrt, dogradila se zgrada za personal Vojne pomorske akademije, u kojoj su danas smještene prostorije uprave Bolničkog centra. Zgrada ima izgled jednostavnog zdanja neoklasicističkog stila u kojem su od konca XVIII stoljeća građene skoro sve riječke višekatnice. Prizemlje i katovi imaju ritmično raspoređene prozorske osi, otvori su opasani kamenim okvirima. Cijela je zgrada presvučena žbukom. Kompozicija je zatvorena, samo jedan red prozora ima polukružne, bogato profilirane, istaknute nadstrešnike. Ostala dva reda su bez njih, dok je prizemlje izvedeno u laganoj horizontalnoj konveksnoj

2. Viezzoli, Giuseppe: Nav. rad, p. 23.
3. Matejčić, Radmila: Barok u Istri, Rijeci i Hrvatskom primorju, Doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1976, str. 62.
4. Kobler, Giovanni: Memorie per la storia della liburnica città di Fiume, Fiume 1889, I, p. 231, II. p. 83—84, III, p. 84. Pod francuskim režimom u Rijeci 1812. je prestala aktivnost riječkog lazareta, brodovi su upućivani u kontumac u Kraljevicu sve do godine 1818.

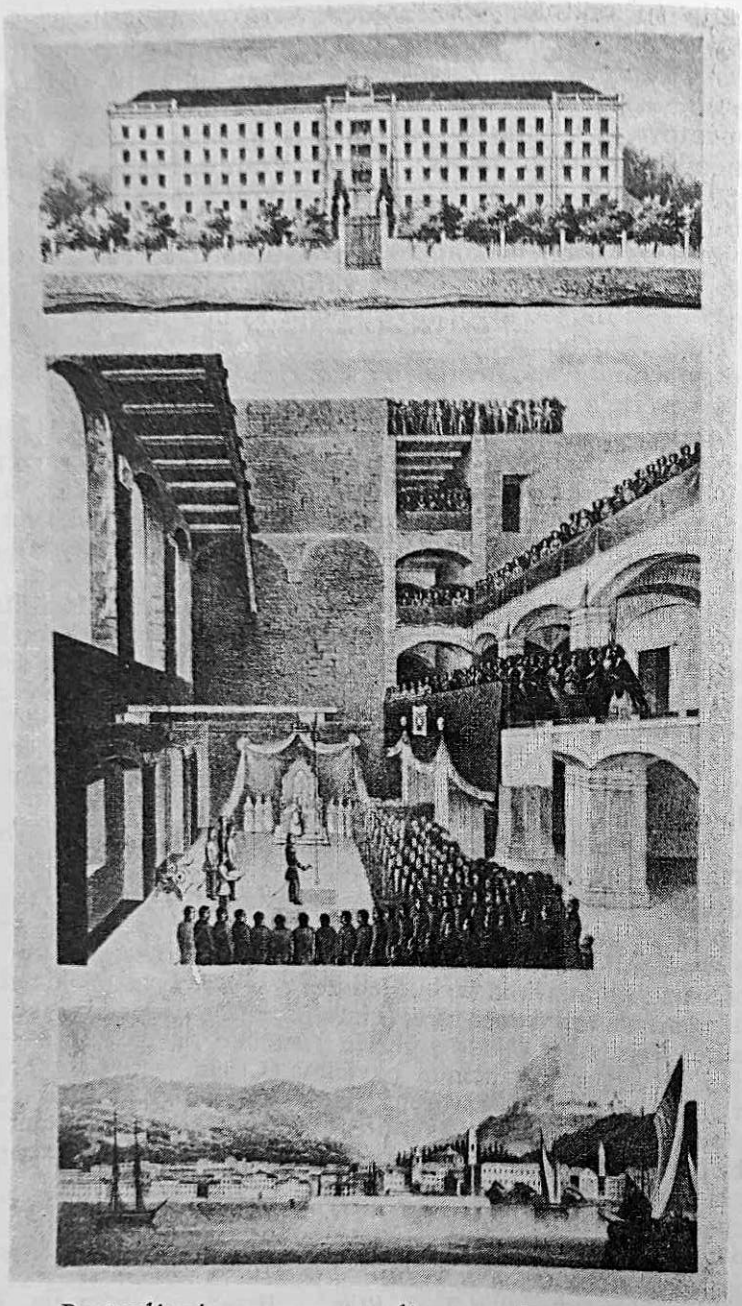

Postavljanje spomen-povelje u predvorju Vojne pomorske akademije 26. III 1856.

(Grafika u zbirci Pomorskog i povijesnog muzeja, Rijeka)

rustici, koja svojom plastikom uspješno prekida monotoniju jednakih pauza. To je jedna od rijetko sačuvanih i uspjelo izvedenih neoklasicističkih zgrada u Rijeci i izvanredno se povezuje uz kompleks lazareta, jer obline prozorskih streha ne odudaraju od barokne profilacije portala i streha lazareta. Naprotiv, one se fino nadovezuju. Na suprotnoj strani te zgrade je bujni park Kliničke bolnice »Braća dr Sobol«, čija ograda produžuje ovaj kompleks i svojim vertikalnim stupićima nastavlja ritam prizemlja. Tako tu u urbanističkom tkivu nema ništa nelogično, sve vodi ka glavnom akcentu koncentriranom u monumentalnom pročelju bolnice.

Klinička bolnica »Braća dr Sobol« smještena je u zgradi bivše Vojno pomorske akademije, sagrađene godine 1856.[5] Nakon godine 1814. Austrijska monarhija je pariškim mirom ponovo postala gospodar istočne jadranske obale. Od 1820. godine Mornaričko-kadetski kolegij u Veneciji dobio je čisto austrijsku organizaciju, sličnu Inženjerskoj akademiji u Beču. Međutim, kako je akademija i dalje bila obojena talijanskim duhom, uvodi se u nastavu njemački jezik komande, čiji je nastavnik postao Heinrich von Litrow. Poslije godine 1848. napušta se ideja da vojna pomorska akademija ostane u Veneciji te se ona premješta u Trst kao Pomorsko-kadetski kolegij. Trst je bio najbliža luka središtu Monarhije, a kao »urbs fidelissima« sigurna za austrijski duh nastave. Taj je veliki institut godine 1851. podignut u rang C. Kr. Pomorske akademije. Za takvu ustanovu grad Trst nije pružio mogućnost podesnog smještaja, dok je pak municipij grada Rijeke izišao vojnoj komandi ususret i ponudio joj u Rijeci jedinstveno mjesto uz more. Na posjedu vile Ciotta zemljište je bilo opkoljeno parkom te bi se na njemu mogla sagraditi nova školska zgrada, računajući da će takav institut za grad Rijeku biti od koristi. Municipij grada Rijeke otkupio je od vlasnika taj kompleks za 50.000 fiorina i poklonio ga carskom eraru. Kraljevskom odlukom 1854. Rijeka je određena kao mjesto gdje će se sagraditi Pomorska akademija. Te je godine nadvojvoda Ferdinand Maksimilijan bio imenovan za komandanta mornarice, a njegove su se reforme odnosile i na odgoj mornaričkih kadrova.

Gradnja tog instituta u Rijeci počela je 22. svibnja 1855. prema planovima inženjerskog majora Vincenca Poradowskog von Koraba, a građevne je radove izvodilo domaće poduzeće J. Sabljića. U prisustvu bana Hrvatske i Slavonije grofa Josipa Jelačića, pomorskog inspektora barona Bartola Zmajića te više generala i gradonačelnika Rijeke Troyera, nadvojvoda Ferdinand Maksimilijan je 26. ožujka 1856. godine u kamen temeljac u foajeu zgrade položio povelju. Već je 3. listopada 1857. godine to ogromno zdanje bilo gotovo. Zavod je u Rijeci postao značajna činjenica tek od godine 1866, od kada je u njemu bila organizirana nastava na osobito visokoj razini s odlično uređenim kabinetima, a koju su izvodili ugledni nastavnici profesori, članovi brojnih prirodno-znanstvenih društava.

5. Kriegs-Archiv, Wien, K. K. Genie-Stab, C. K. des K. M. N:4, Genie Waffen, Quell. Fasc. 2318.
Salcher Peter: Geschichte der k. u. k. Marine-Akadeime, Pola 1902.

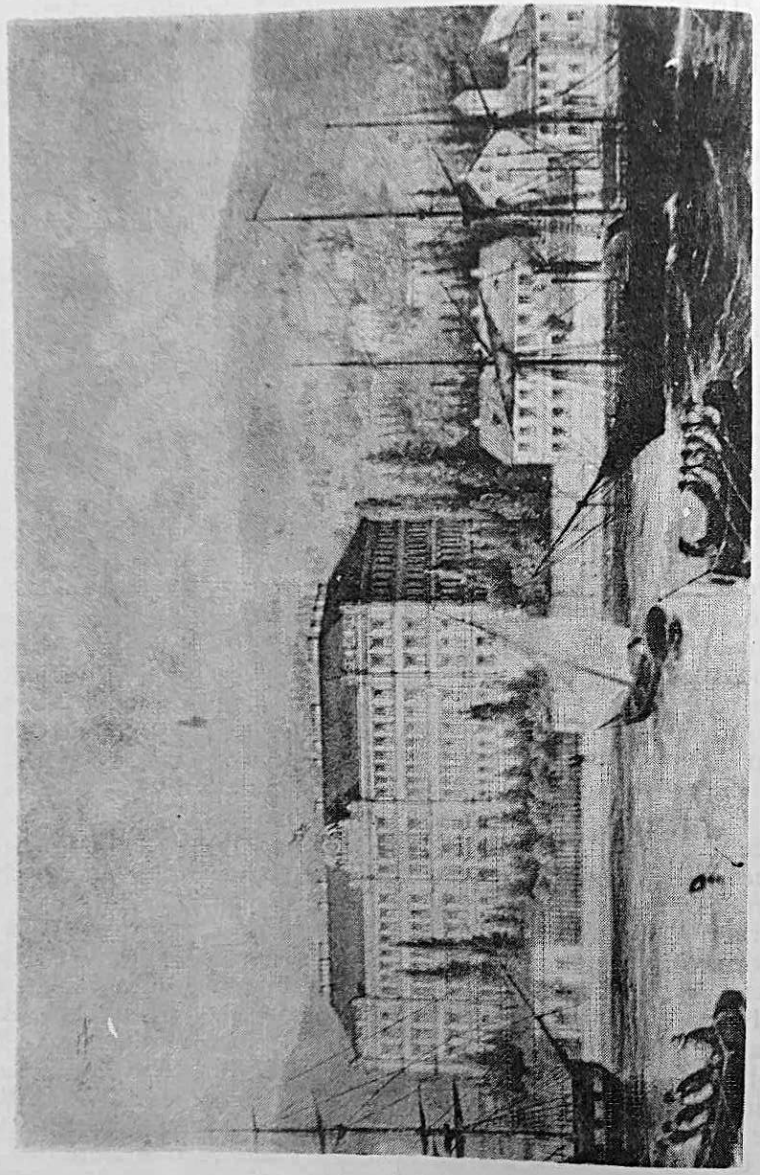

Vojna pomorska akademija, zgrada za pomoćno osoblje i stari Lazaret u Mandraću (Ul. B. Kidriča)

(Grafika u zbirci Pomorskog i povijesnog muzeja, Rijeka)

Ova impozantna zgrada sa svojim ogromnim parkom, kao sklop u urbanističkoj strukturi moderne Rijeke, tvorila je rajon sâm za sebe. Sklop smješten uz samu obalu, odijeljen od nje ex korzom Deàk (sada Kidričeva ulica), imao je sve uvjete za mornarički obrazovni zavod najvišeg stupnja. Međutim, izgradnjom željezničke pruge Sv. Petar (Pivka)—Rijeka godine 1873. i državne željeznice Karlovac—Rijeka, zgrada Akademije je, zatrpavanjem širokog platoa za vozni park i željezničku stanicu, bila odvojena od mora te je lučica za akademijine brodove bila pomaknuta za jedan kilometar zapadno.

Zgrada Akademije se odjednom našla u središtu novog dijela grada, čije se stanovništvo od 16.000 godine 1866. namnožilo na 40.000 na početku XX stoljeća. Ta činjenica da je sklop vojne pomorske akademije bio udaljen od mora nije utjecala na rad škole, veća je bila korist što su njeni pitomci u riječkoj luci imali priliku da vide domaće i strane brodove i da se uče pomorstvu na licu mjesta. Propašću Austro-ugarske monarhije ova je Akademija prestala radom, te je 1931—1933. u nju iz starog špitala preseljena Bolnica sv. Duha, sada Klinička bolnica »Braća dr Sobol«. Tako je bivša školska zgrada, u svoje doba najmodernije namjenski izgrađeno učilište, nesretno pretvorena u bolnicu koja se i do danas adaptira i pregrađuje.

Zgrada Pomorske akademije građena u obliku potkove, u četiri etaže, sadržavala je kapelu, 19 učionica, 164 stambena prostora za 100 pitomaca, te prostorije za nastavnike, nadzornike i poslugu. Projektant Vojne pomorske akademije u Rijeci bio je inženjerijski major Vincenz Poradowsky von Korab (Zurow u Galiciji, 9. srpnja 1811 — Brünn, 17. listopada 1866). U armiju je stupio 1832. kao kadet, a umro je u činu pukovnika. Službovao je u Beču, Veneciji, Karlovcu, Šibeniku, Splitu, Palmanovi, Zemunu, Zadru, Gracu i Brünnu. U Rijeci je bio od 14. svibnja 1851. do 4. studenog 1855. Tu je unaprijeđen u čin potpukovnika za posebne zasluge na uspješnom projektu i nadzoru gradnje Vojne pomorske akademije. Pod utjecajem bečkog romanticizma napušta klasicistička rješenja te iz srednjovjekovnih stilova francuske i engleske romanike i gotike preuzima konstruktivna i dekorativna rješenja i njih primjenjuje na pročelju, a osobito na srednjem rizalitu zgrade akademije. Jedno vojno učilište dobiva izvjesnu crtu viteške arhitekture burgova, tako da je preko pročelja izražena osnovna poruka zdanja. Ispod krovnog vijenca teče niz romaničkih slijepih arkadica, dok su sva tri rizalita vertikalno omeđena oštrobridnim pilastrima koji sijeku horizontalne kordonske vijence katova. Dekor je usredsređen na srednjem rizalitu, gdje je na »piano nobile« smještena uprava škole i isturena altana ispod koje je preko dvije rampe bio prilaz za kola pod nadsvođenim balkonom. Na litografiji, koju je izradio profesor risanja u toj akademiji kapetan J. Horaczek, a čiji se original čuva u zbirci grafika u Pomorskom i povijesnom muzeju Hrvatskog primorja u Rijeci, cijelo je pročelje dominiralo na neznatnoj uzvišici, okolo zdanja bio je zasađen park, krošnje stabala nisu spriječavale da se taj svijetleći arhitektonski pano doživi s mora. Danas, kad je taj snažni arhitektonski korpus obrastao u bujnom zelenilu, on poprima svoje prave dimenzije tek kad mu se približimo od lateralnih rampi. On nas osupne svojom bjelinom, skladnim proporcijama i koherentnošću svih detalja. Rijetko

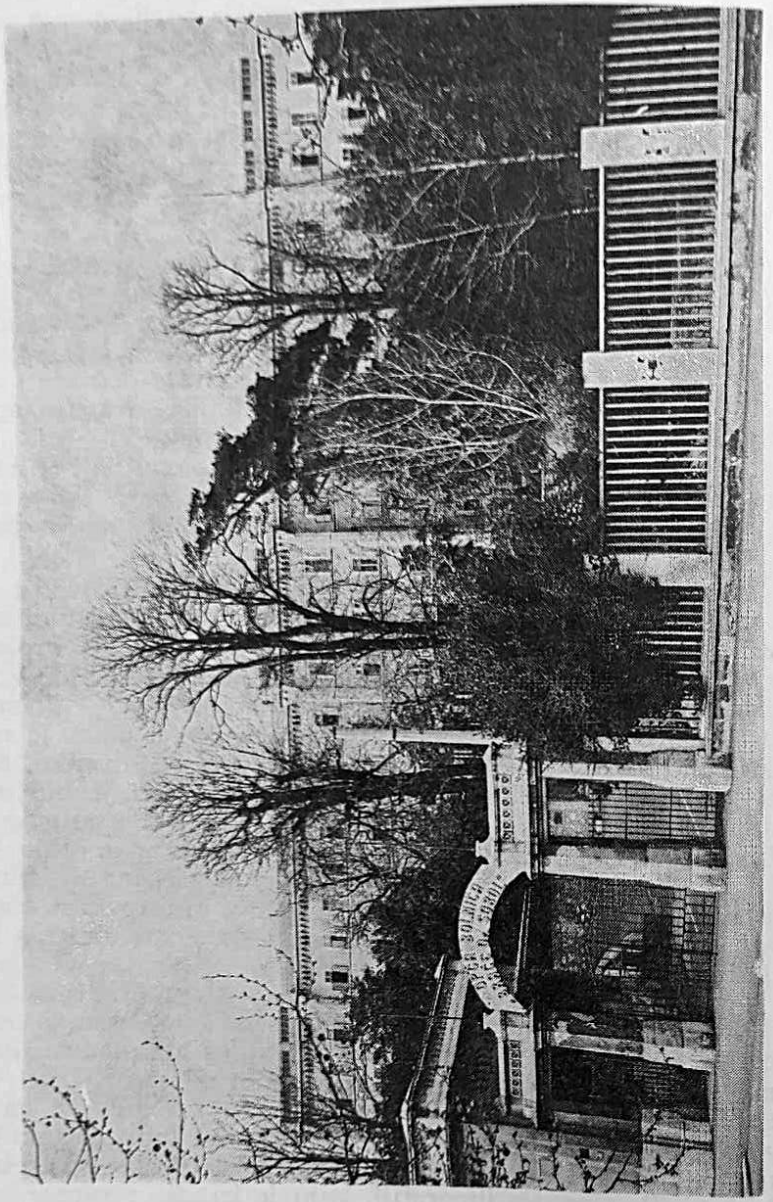

Opća bolnica »Braća dr Sobol«, glavni ulaz u park

je koja arhitektura, nastala u toj eklektičarskoj epohi, tako lijepo uklopila preuzete stilske elemente i dosljedno ih provela bez nesporazuma. Unutrašnjost bolnice nije doduše u skladu sa sadašnjom namjenom, ali gledana sa stajališta prvobitne namjene kao vojnog učilišta i koledža, široka stepeništa, atrij i njeni hodnici dobivaju pri valorizaciji određenu vrijednost. Otkako je u nju preselila Bolnica sv. Duha, zgrada je u unutrašnjosti doživjela mnoge pregradnje i dogradnje. Međutim, suštinske osobine te prostrane i svijetle unutrašnje arhitekture još su uvijek ostale.

Drugu stranu Kidričeve ulice zapljuskivali su morski valovi, pitomci su vježbali veslanje, uz obalu je bio privezan školski brod. Danas je ta veličanstvena zgrada obrasla u ogromne krošnje stoljetnih stabala i skoro se ne doživljava kao urbanistički isječak u gradu, ona je samo sa stajališta povijesti umjetnosti spomenik neogotike. Otkako je ulaz u bolnicu premješten na bočnu stranu sklopa prestala je i funkcija parka i ulaznog stepeništa koje nas je privlačnom snagom odvodilo na platformu na kojoj nas je svojom osebujnošću i elegancijom iznenadilo ovo jedinstveno pročelje, odnosno cjelokupna arhitektonska masa obavijena mediteranskim zelenilom. Sada idemo u bolnicu jer ju trebamo, ali kao građani ne uživamo više u njenoj likovnoj vrijednosti i u njenom bujnom okolišu.

Stara Bolnica sv. Duha nalazila se u današnjoj Ulici Fiorelo la Guardija. Sagrađena je zajedno s Uboškim zavodom iz sredstava »Poreza za siromahe«. Prije je bila u Starom gradu. Međutim, razvojem novog grada osjetila se potreba za pravom organiziranom bolnicom sagrađenoj u tu svrhu. Već je godine 1786. osnovan fond za gradnju, ali je zgrada podignuta godine 1822, u doba guvernera Franje Urmenyja.[6] To je jednostavna funkcionalna arhitektura. Zgrada ima dva kata i vrlo lijep portal od klesana kamena, koji je jedina dekorativna, a ujedno i stilska sekvenca na zgradi. Portal je prislonjen na fasadu, otvor za vrata polukružno je nadlučen, sa strane su dva festona, a iznad luka je atika s pločom na kojoj je natpis. Atika završava ravnim profiliranim kornižom, a time je podvučen klasicistički mir koncepcije. Godine 1954. Armija je počela adaptirati stari riječki »špital« za privatne stanove i u zadnji smo čas uspjeli da se sačuva spomen-ploča. Sve do danas ta oštećenja stoje na ovoj matici-zgradi riječke bolničke službe.

Uz stari riječki lazaret sv. Karla po historijskoj važnosti jednako stoji Lazaret sv. Franje u Martinšćici, jedan od posljednjih i ujedno najsuvremenijih zdravstvenih kompleksa na Jadranu. Sagrađen je godine 1833, u vrijeme kada je riječki Gubernij protegao svoju vlast na tzv. »Ugarsko primorje«.[7] Veliki porast prometa u riječkoj luci zahti-

6. Kobler, Giovanni: Nav. djelo, Tom III, p. 62. Bolnica je počela radom 1. VII 1823. Godine 1835, sagrađena je nova zgrada za ubožni zavod, p. 221.
Poglayen, Giuseppe: Memorie cronologiche relative alle chiese e al capitolo di Fiume. Fiume-Rivista, Anno VIII, 1930, p. 155. Stara bolnica s kapelom Sv. Duha je godine 1821. preseljena iz susjedstva Zborne crkve u blizinu kapucinskog samostana.

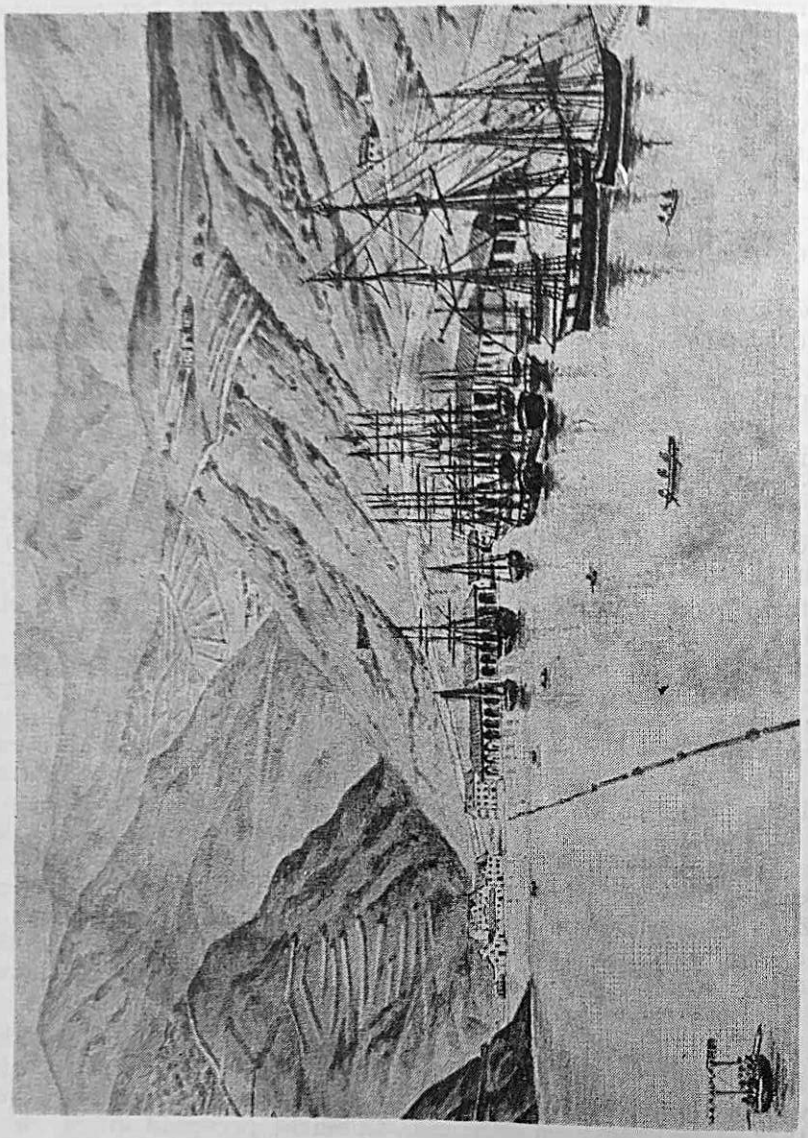

Lazaret sv. Franje Martinšćica, 1833. Rad C. v. Mayra

Zbirka Pomorskog i povijesnog muzeja u Rijeci

jevao je suvremen smještaj putnika, posade i robe brodova koji dolaze iz sumnjivih regija Mediterana, posebice iz Turske. Prema jednoj mađarskoj statistici od 1833. do 1851. godine bilo je u Martinšćici izolirano ukupno 557 jedrenjaka. Posebnu je ulogu ta organizacija odigrala u doba epidemije kolere 1873/74, kada je kroz lazaret prošlo 119 brodova. Gradnja novog lazareta bila je veliki uspjeh riječkog Gubernija. Na otvorenju je vlastitu skladbu »Eröffungswalzer« dirigirao Ivan Zajc sen., otac velikog hrvatskog skladatelja. Na reprezentativnom portretu guvernera Franje Ürmenyja, koji se nalazi u Pomorskom i povijesnom muzeju u Rijeci, prikazan je u rukama portretiranog nacrt Martinšćice.

Sa stajališta organizacije prostora i interpoliranja arhitekture u slobodnom pejzažu, Lazaret sv. Franje predstavlja izvanredno rješenje. Niske zgrade prilegle uz zemlju stapaju se s okolnim krševitim krajolikom i svojim nenametljivim dimenzijama, skladnim linijama i ritmično redanim lukovima dugih krila magazina stvaraju dojam harmoničkog pomirenja između vodene plohe mora i strmog panoa brda u zaleđu. Lazaret je do danas parcijalno sačuvan. Prema grafici, što se čuva u Pomorskom i povijesnom muzeju u Rijeci[8], kompleks se lazareta sastojao od tri dijela. Cijelo je područje bilo zagrađeno visokim zidom u kojem je bio samo jedan prolaz na cestu. Centralni dio tog kompleksa sadržavao je dva krila koja se završavaju paviljonima s isturenim trijemom na tri arkade. Trijemovi su klasicistički, lukovi polukružni, a fasada im je bila izdijeljena horizontalnom rustikom. Ta su dva krila zatvarala veliki park u čijem je središtu bila okrugla kapela s kupolom izdijeljena plitkim lezenama između kojih su veliki prozori izbrazdani rasterom prozorskih okana.

Na vrhu parka je jednokatnica s ulazom na obje strane. Nad vijencem krovišta ima atiku, dok je na prvom katu centralno postavljen balkon iznad ulaza u zgradu. U prizemlju su sa svake strane po tri prozora koja su smještena u lukove plitkog profila. Pročelje je tipična bidermajerska arhitektura kao i oba spomenuta krila. Ovu je zgradu prodao Guberniju skupa sa zemljištem za lazaret riječki veleposjednik A. L. Adamić. Desno se ulazi u drugi dio prostora te organizacije. Tu se nalazi veliki paviljon za stanovanje kontumiranih, podijeljen širokim niskim lukovima na lođe, na koje se dolazi kroz vrata iz svake sobe. Pročelje tog paviljona još uvijek nosi oznake barokne arhitekture s karakterističnim lukovima u obliku magarećih leđa. Uz paviljon su smješteni magazini, niske prizemne zgrade podijeljene lukovima. Neki su prostori ispunjeni zidovima, dok su ostali zatvoreni velikim drvenim vratnicama.

U trećem su se dijelu, uz samu desnu obalu, nalazili manji paviljoni za izolaciju te groblje. Veći dio te organizacije je sačuvan, doduše

7. Kobler, Giovanni: Nav. djelo, Tom I, p. 219. Lodovik Adamić je prodao svoj posjed u Martinšćici gdje se sagradio novi lazaret. Taj je svečano otvoren 1833. Tom III, p. 221. U izgradnji lazareta bio je angažiran Kr. Gubernij u Rijeci, jer su poslovi trgovine, prometa luke i zdravstva bili u njegovoj nadležnosti, Tom. III, p. 17, 25.
8. Pomorski i povijesni muzej, Rijeka, Kulturno povijesni odjel, Zbirka grafika

u nezavidnom stanju, sve do danas. Novo Remontno brodogradilište »Viktor Lenac« će u svoj životni tempo unijeti mnoge sadržaje i pitanje je do koje će se mjere moći nedirnuta sačuvati ta arhitektura, koja u povijesti zdravstvene kulture treba predstavljati, kao i stari riječki lazaret, spomenik prvorazredne važnosti.

Nismo imali namjeru da u ovom kratkom prikazu obuhvatimo i suvremenu arhitekturu zdravstvenih ustanova Rijeke. Svrha nam je bila: ukazati na vrijednost arhitekture starijih zdravstvenih ustanova Rijeke, arhitekture, koja pored stilskih oznaka vremena u kojem je nastala, ujedno predstavlja svjedočanstva koja svojim značajem prelaze okvire regije i predstavljaju povijesne spomenike zdravstvene kulture Jugoslavije.

Acta historica med. pharm. veter. Anno VIII, 1—2: 5—10, 1968.

16.

POVIJEST GRADNJE GLAVNE ZGRADE KLINIČKE BOLNICE »DR ZDRAVKO KUČIĆ« U RIJECI

U ovom prikazu želimo podsjetiti na napore koje je sušačka općina poduzimala prije nego je došlo do oživotvorenja ideje da se u Sušaku izgradi opća bolnica i koji su bili razlozi za njeno podizanje. Od prvog prijedloga da se u Sušaku podigne gradska bolnica pa do smještaja prvog bolesnika u novu zgradu sada Kliničke bolnice »Dr Zdravko Kučić« 11. siječnja 1935. trebalo je proći trideset godina. U ta tri desetljeća Sušak je zajedno s Rijekom preživio burne povijesne trenutke koji su se neosporno odrazili na ostvarenje ideje o podizanju opće bolnice.

Prvi pokušaji da se poduzme akcija gradnje te bolnice padaju u osvit našeg stoljeća, upravo u vrijeme kada Sušak postaje značajno industrijsko i pomorsko središte u Hrvatskom primorju. U Historijskom arhicu, među sređenom građom Tehničkog ureda sušačke općine, postoji jedan omot u kojem je sačuvano nekoliko značajnih spisa, koji govore o tim početnim naporima. Služeći se tom građom mogli smo barem donekle ući u probleme zdravstva u Sušaku prvih godina XX stoljeća. Prema tim dokumentima službena nastojanja oko izgradnje općinske bolnice u Sušaku datiraju od 1906. Te je godine, 31. listopada, odbornik Kosta Šodić na sjednici upravne općine Trsat, održanoj u općinskoj vijećnici u Sušaku, predložio da tadašnja hrvatska Kraljevska zemaljska vlada subvencionira općinu sa 8.000 kruna godišnje za gradnju bolnice u Sušaku.[1] Vlada je taj zahtjev odbila s obrazloženjem

1. Historijski arhiv Rijeka (HAR), JU, 1, 1. 9. 1, Bolnica Sušak novogradnja, omot br. 1159/08, Zapisnik sjednice zastupstva upravne općine Trsat, 28. XI 1906.

da je taj iznos prevelik i predložila je da se traži subvencija od 15.000 kruna na dvadeset godina s time da se općina obaveže sagraditi bolnicu od 200 kreveta.[2] Na idućoj sjednici Općinskog zastupstva od 28. studenog 1906. godine taj je prijedlog vlade prihvaćen i zaključeno je da se ta vladina subvencija isplaćuje sve dok bolnica ne bude aktivna. Vladi u Zagrebu je upućena molba za dozvolu da općina može podići zajam od 500.000 kruna kao i za spomenutu pripomoć od 15.000 kruna kroz idućih 15 godina u svrhu eventualnog deficita. U obrazloženju razloga, zbog kojih je akcija za gradnju bolnice u Sušaku opravdana, sadržani su osnovni elementi koji će biti prisutni sve do njenog podignuća tek 1934. godine. Naime, u to doba na širokom području nije bilo niti jedne bolnice osim Bolnice sv. Duha u Rijeci. Kao bolesnici više od polovice kapaciteta te bolnice koristili su stanovnici iz Hrvatske, tj. Hrvatskog primorja, Gorskog kotara, većeg dijela Modruško-riječke i Ličko-krbavske županije, a zatim stanovnici iz Istre i s kvarnerskih otoka. U obrazloženju se navodi dalje, da bi se, kad bi Sušak imao svoju opću bolnicu, svi ti stanovnici liječili u njoj. Zanimljiv je podatak da je kraljevski zemaljski erar za podmirenje bolnoopskrbnih troškova godišnje plaćao riječkoj bolnici 50.000 kruna. Uz to je dolazilo plaćanje Okružne blagajne na Sušaku, a i sami su bolesnici plaćali velik dio troškova. Za takav pritisak bolesnika riječka bolnica prostorom nije odgovarala, posebno ne u zimsko vrijeme, tako da su se bolesnici nakon dugog prevaljenog puta do Rijeke, uslijed pomanjkanja mjesta u riječkoj bolnici morali vraćati kući u još težem stanju.

Realna potreba da se u Sušaku sagradi bolnica sa 200 kreveta proizlazila je iz detaljne analize stanja. U to je doba Sušak bio, kao stjecište Primorja, podesno mjesto za gradnju bolnice. Pregovori o gradnji bolnice, koji datiraju od početka stoljeća, bili su prekinuti zbog nedostatka sredstava, međutim, razloga je bilo sve više s obzirom na prirast stanovništva i nagli razvoj grada.[3]

Na sjednici Općinskog poglavarstva 15. ožujka 1907. godine odlučeno je da se zamoli vladu da iz svojih fondova dodijeli zajam za gradnju, jer je na evropskom tržištu stanje bilo nepovoljno. Sutradan je odlučeno da se bolnica mora graditi troškom od 600.000 kruna. Tom je prilikom izabran odbor za gradnju bolnice. Zamoljen je veliki župan Toma pl. Kraljević da zagovori molbu sušačke općine kod Kraljevske vlade.

U tom je smislu kotarski predstojnik barun Vinko Zmajić obavijestio župana Kraljevića obrazlažući da bi zajam s velikim kamatima doveo čitav pothvat u pitanje. Kotarski je predstojnik izrazio sumnju da je »za podignuće moderne bolnice od 200 kreveta« dovoljna svota od 600.000 kruna. On je predložio da u prvom redu zdravstveni stručnjaci sastave program za općinsku bolnicu i za broj potrebnih kreveta, a poslije bi tehnički stručnjaci trebali aproksimativno izračunati troškove gradnje.[4]

U međuvremenu su stizale i ponude za prodaju zemljišta ili gotovih vila na Sušaku koje bi se mogle koristiti za bolnicu. Najzad je pregledano zemljište Marije i Jelisave Šepić, pa je zamjenik kotarskog predstojnika M. Blažević izvijestio velikog župana u Ogulinu da je priloženi nacrt zemljišta dobar, no, prema izvještaju zdravstveno-tehničke komi-

sije, kojeg su potpisali dr Ivan Kiseljak, kotarski liječnik, i kotarski inženjer Gustav Baldauf, zemljište je od centra Sušaka udaljeno više od kilometra, što je za ono vrijeme bila velika udaljenost, »pa je to dostatno da vanredno otegoti koli dopremanje i odpremanje bolesnika, toli svih živeža, obskrbe, drva i svih potrebština, da bi uslijed toga samo upravni troškovi tako odalećene bolnice vanredno poskočiti morali«.[5]

Ti su se pregovori nastavljali. Do oživotvorenja zamisli, međutim, nije došlo, no, ta se ideja oživljava ponovo 1911. godine. Zanimljivo je obrazloženje koje je dao Frane Jagodnik 29. srpnja 1911. prilikom ponude svog zemljišta za gradnju bolnice. U njemu stoji: »Podignuće javne općinske bolnice na Sušaku ukazuje se od velevažne potrebe, a to tim više, što je dvije trećine bolesnika u riječkoj bolnici isključivo hrvatski narod iz kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, primjerice iz Primorja, Gorskog delničkog i čabarskog kotara, većeg dijela županije Modruško-riječke i Ličko-krbavske, te susjedne Istre, istarskih i dalmatinskih otoka u Kvarneru Jadranskog mora izručeno na milost i nemilost doktora te riječke bolnice, koji su poznati kao talijanaši sa svoje mržnje na Hrvate ... Podignućem javne općinske bolnice na Sušaku u modernom stilu, razumije se, da Slaveni ne bi više polazili riječku bolnicu, već novu sušačku, kojoj je bezuvjetno egzistencija osigurana, jerbo žiteljstvo političkog kotara Sušaka, te susjednih kotara: Čabra, Delnica i Crikvenice broji prema najnovijem popisu pučanstva između 95.000 do 100.000 osoba ...«[6]. Očito je da je Jagodniku netko od vijećnika morao sastaviti taj prijedlog. Ujedno se vidi da je borba za bolnicu u Sušaku dobila nacionalni, dakle, politički karakter.

Još je jedan vrlo značajan moment naveden u Jagodnikovoj ponudi: »... odpočelo je ovih dana dioničko društvo za izgradnju produkcije i talionica na Pećinama na Sušaku ... već sada je zaposleno oko tih gradnja 600 do 1.000 radnika — dočim drugo društvo stoji u pregovorima s vlasnicima zemljišta za gradnju posebnih tvornica u Martinšćici, pa će uslijed tih velikih radnja podignute tvornice, odnosno, zaposlene osobe odmah povećati brojem mjesto, a uslijed toga će to radništvo i činovništvo trebati i bolnicu«.[7] Tu je Jagodnikovu ponudu vlada odbila veoma jednostavnom rečenicom.

Početkom 1912. godine u riječkom »Novom listu« u dva je nastavka tiskan zanimljiv članak kojemu je bio cilj da potakne javno mnijenje

2. HAR, JU, 1. 1. 9. 1, Bolnica Sušak novogradnja, omot br. 1159/08, navedeni zapisnik pod bilješkom 1.
3. HAR, JU, 1. 1. 9. 1, Bolnica Sušak novogradnja, omot br. 1159/08, Smjerna predstavka zastupstva občine Trsat na Sušaku Visokoj Kr. Vladi, odjel za unutrašnje poslove, 15. XII 1906, br. 6206.
4. HAR, JU, 1. 1. 9. 1, Bolnica Sušak novogradnja, omot br. 1159/08, Kotarska oblast, dopis upućen velikom županu, primljen 6. VII 1907, br. 952 v. ž. 6.
5. HAR, JU, 1. 1. 9. 1, Bolnica Sušak novogradnja, omot br. 1159/08, Kotarska oblast u Sušaku, 17. V 1907, br. 7431.
6. HAR, JU, 1. 1. 9. 1, Bolnica Sušak novogradnja, omot br. 1159/08, Visokoj Kr. Vladi, odjel za unutrašnje poslove, dopis primljen 8. VIII 1911, br. 048 218, vraćen Kr. županijskoj oblasti 3. IX 1911, br. 72657.
7. HAR, JU, 1. 1. 9. 1, Bolnica Sušak novogradnja, omot br. 1159/08, Slavnom zastupstvu upravne općine Trsat na Sušaku, primljen 27. IX 1911, br. 7226.

i zastupnike da ožive akciju za gradnju bolnice.[8] Ističe se da pasivna Dalmacija ima bolje uređenu bolničku službu od Riječko-modruške i Ličko-krbavske županije na čijim su područjima svega tri male bolnice, i to: u Ogulinu, Gospiću i u Senju, dok u Dalmaciji ima šest civilnih i pet vojničkih bolnica. Zanimljiv je podatak da u Modruško-riječkoj županiji ima jedna bolnica na 230.000 duša, da u Lička-krbavskoj na 104.670 duša dolazi jedna bolnica, a u Dalmaciji ide jedna bolnica na 53.980 stanovnika. Kako je to pisanje bilo potaknuto putem štampe, Općinskom su poglavarstvu neposredno počele stizati nove ponude različitih građevinskih i vodovodnih poduzeća.

Već je početkom siječnja Općinskom zastupstvu predloženo da donese zaključak o gradnji bolnice:

»1. Zaključuje se u načelu izgradnja javne bolnice na Sušaku koju bi Općina o svom trošku imala izgraditi. Bolnica bi se imala izgraditi u većem stilu s najmanje 300 kreveta;
2. Savezno s tim ima se posebnom predstavkom zamoliti Kr. zemaljska vlada, Odjel za unutrašnje poslove, da izvoli po građevinskom i zdravstvenom odsjeku izraditi dati nacrte izgraditi se imajuće bolnice, naručiti troškovnik kao i kalkulaciju rentabiliteta, da ovo Zastupstvo uzmogne na tom sigurnu osnovu poslužiti za financiranje tog podhvata;
3. Da se kod rješenja ovog važnog i zamašnog pitanja uoče svi odlučni momenti, kao i da se priberu i stručnjačke ocjene te svi nužni podaci, koji će poslužiti moći kod sastava nacrta i ujedno se izabire permanentni kombinovani odbor iz članova samoupravnog odbora ovog Zastupstva te g. g. dra Ivana Kiseljaka, dra Nikolu Bačića, obć. liječnika, dra Milana Kovačevića, priv. liječnika na Sušaku, dra Huga Fabijanića, priv. liječnika na Sušaku, dra Ožbolta, priv. liječnika na Rijeci. Ivicu Velčića, ljekarnika na Sušaku, Vladimira Vidmara, arhitekta na Sušaku, Jurja Chvele, tehn. izvjestitelja kotarske oblasti na Sušaku, koja se gospoda ovim putem umoljavaju da izvole izbor u ovaj odbor prihvatiti, te svojom stručnom spremom i već dokazanom zauzimljivosti za napredak ove občine pripomoći konačno povoljnom rješenju ovog pitanja.
Sušak, 8. siječnja 1912.«[9]

Sam popis članova odbora za gradnju bolnice jasno govori koliko je brige Zastupstvo ulagalo za gradnju suvremene bolnice. Od šesto tisuća kruna koje je Općinsko zastupstvo predlagalo 1906. godine samo šest godina poslije pisac navedenog članka u Novom listu predlaže da se za gradnju bolnice utroši 3 do 4 milijuna kruna. »Valja graditi veliku modernu zgradu s više posebnih kuća za odjele različitih bolesti i sa svim komforom, jer bi to bila bolnica za dvije županije ili zar ćemo podići kućicu koja već u početku neće zadovoljiti svojim potrebama i zahtjevima . . .«, a u daljnjem tekstu podvlači: »Jasno je, dakle, da bi pitanje vode i bolnice trebalo početi ozbiljno raspravljati, ako nećemo da i dalje živimo u turskim prilikama te budemo na ruglo i sramotu.«[10]

Sušak je nakon prvog svjetskog rata pripao Državi SHS, tako da je već 1919. godine proglašen gradom. Nesređene političke prilike u vezi s gradom Rijekom svakako su ometale razvoj grada. Rapalskim ugovorom od 12. studenog 1920. stvorena je umjetna granica tako da je mali grad Sušak trebao preuzeti ulogu pomorskog središta na jugoslavenskoj granici. Tom zaostatku rješavanja komunalnih problema bila je uzrok i talijanska okupacija Sušaka koja je trajala od 3. ožujka 1923. godine. Tri mjeseca nakon povlačenja Talijana iz Sušaka 3. lipnja 1923. izvršeni su u Sušaku prvi općinski izbori.

Među mnogim problemima prvoizabranom Gradskom zastupstvu zdravstvena je služba bila jedna od najosjetljivijih i najbitnijih. Samo nekoliko dana poslije izbora, na prvoj sjednici Gradskog zastupstva i po izboru gradonačelnika (bio je to Juraj Kučić), ovaj u svom nastupnom programskom govoru izjavljuje između ostalog: »Ratne godine i godine talijanske okupacije naškodile su zdravstvenim prilikama grada. U djelo valja privesti čim prije venerični ambulatorij i pobrinuti se makar i za prevoznu bolnicu, jer riječka bolnica je tuđa i skupa.«[11]

Ekonomski položaj grada Sušaka u tih pet poslijeratnih godina bio je težak. Osiromašenje naroda bilo je golemo. Međutim, 27. siječnja 1924. dolazi do Rimskog pakta po kome Sušak dobiva luku Baroš s Deltom i time postaje jedna od najvećih sjevernojadranskih luka, što odmah stvara mogućnost privrednog razvoja i napretka grada.

Da bi se situacija zdravstvene službe počela rješavati, a u svrhu podizanja bolnice Gospodarsko-zdravstveni odbor Gradskog zastupstva predložio je kupnju zemljišta na Krimeji, zvano Grinovo, gdje je bila omanja zgrada, ljetnikovac obitelji Frlanovih iz Rijeke. Tu je kuću kupio sušački građanin trgovac Francesco Sabatini, a od njega je skupa s okolnim zemljištem otkupljuje općina grada Sušaka.

Zgrada je adaptirana i dograđena tako da je u siječnju 1924. godine otvorena mala opća bolnica s operacionom salom.[12] Ta je bolnica, zapravo, bila opći odjel i bez potrebnih kliničkih odjela, tako da su i dalje jugoslavenski državljani morali koristiti riječku bolnicu. Sušačka je bolnica imala šefa dra Velimira Gutešu, zatim sekundarnog liječnika kirurga dra Petra Župana i pomoćnog liječnika dra Đuju Štrcaja. Korišten je i rendgenski aparat u privatnoj ordinaciji dr Nike Morettija.

Jugoslavenska vlada je s vladom Italije morala sklopiti poseban sporazum kojim je svim državljanima Hrvatskog primorja zagarantirano liječenje u riječkoj bolnici uz jednake uvjete pod kojima se liječe i talijanski. U to se vrijeme u riječkoj bolnici liječilo mnogo naših

8. . . . Njega zubi u školama, Naše družtvo i higienske prilike, te pitanje bolnice na Sušaku, Novi list, Rijeka 6. I 1912, God. VI, br. 5, str. 1.
9. HAR, JU, 1. 1. 9. 1, Bolnica Sušak novogradnja, omot br. 1159/08, Iz ureda. 8. I 1912, br. 14.
10. Novi list, Rijeka, 6. I 1912, God. VI, br. 5, str. 1, navedeni članak u bilješki 8.
11. Navedeni članak kao u bilješci br. 8. Novi list, Rijeka. 6. I 1912, God. VI, br. 5, str. 1.
12. Rački, A.: Povijest grada Sušaka, Sušak 1929, Zdravstvo, p. 227.

državljana, primjerice u godini 1929. bilo je 675 naših bolesnika. Osim financijske štete Italija je tim putem vršila i svoju političku propagandu, te nam nanosila štete i s nacionalnog gledišta.[13]

Ako se uzme u obzir da se Sušak u svakom pogledu uspješno i rapidno počeo razvijati, tada nije čudno da se ta skromna bolnica počela smatrati nacionalnom sramotom u uspoređenju sa susjednom riječkom. Zato se u upravi grada brzo i vrlo ozbiljno počela razmatrati mogućnost gradnje nove i suvremene opće bolnice.

Sušački dnevni list »Naša sloga« objavio je 15. svibnja 1930. godine članak pod naslovom »Oko proširenja sušačke bolnice«. Iz tog se članka vidi da je u Sušak došla komisija banovinske uprave kojoj je predsjedao dr Gojko Stojanović. On je redakciji »Naše sloge« objasnio bitne razloge o potrebi izgradnje nove bolnice i pružio slijedeće podatke: »Sušačka bolnica, sa svoja 72 kreveta, premalena je a da bi mogla primiti bolesnike iz čitavog Primorja savske banovine i Gorskog Kotara, koji su, gotovo isključivo, upućeni na nju. Zbog toga, mi smo prinuđeni da godišnje stotine bolesnika šaljemo u riječku bolnicu, i da, u tu svrhu, svake godine plaćamo ovoj tuđoj bolnici debele stotine hiljada dinara bolno-opskrbnih troškova. Toj anomaliji može se učiniti kraj samo tako, ako se znatno pojača kapacitet sušačke bolnice.

U vezi s time, pao je već principijelan zaključak, da se uz postojeća bolnička postrojenja u Sušaku izgradi novu centralnu bolničku zgradu, u koju će se moći smjestiti 100 kreveta. Ovom novogradnjom rasteretila bi se stara bolnička zgrada, u kojoj bi ostala samo dva odjeljenja, tj. za internu i veneriju, dok bi u novu zgradu bila smještena sveopća hirurgija, t.j. odijeljenja za ginekologiju, porodište, očne bolesti i bolesti nosa i grla.

Za podizanje ove nove centralne zgrade utrošilo bi se cca. 7 milijona dinara, a u tu svrhu sklopila bi banska uprava zajam, čija je amortizacija osigurana u banovinskom proračunu.

Komisija je došla u Sušak, da izvede očevid za ovu novogradnju, a u prvom redu da odredi mjesto, gdje bi se zgrada imala podignuti. Mišljenja su o tome do sada podvojena: Jedni su za to da se nova zgrada podigne iza stare zgrade, a drugi zastupaju gledište da bi bolje odgovaralo, kad bi se nova, centralna zgrada bolnice podigla desno od stare zgrade. donekle ispod nje, tako da bi bila prilično od bure zaštićena. Odluka u toj alternativi pasti će doskora.

Pored očevida, komisija ima, u sporazumu s gradskom upravom, da utvrdi i doprinos grada Sušaka za građenje i adaptaciju nove bolničke zgrade.«[14]

Novi gradonačelnik Sušaka Đuro Ružić, na temelju odluke ove komisije, obratio se tadašnjoj banovinskoj vlasti u Zagrebu sa ciljem da ubrza akciju oko podizanja bolnice. Sugestiju je odmah prihvatio ban Savske banovine dr Ivo Perović i rješenjem od 1. kolovoza 1931. godine odredio način financiranja gradnje nove bolnice za koju je grad Sušak odmah otkupio odgovarajuće parcele uz zemljište već postojeće stare »male« bolnice. Grad je preuzeo obavezu, a i izgradio potrebnu

kanalizaciju, vodovod i uredio potrebnu cestu. Prilikom kupovine zemljišta vodilo se računa o tome da će nova bolnica oko zgrade trebati zelene nasade drveća. Stoga su otkupljene i potrebne parcele zemljišta za arondaciju oko bolnice.

Odmah nakon odluke banovinske vlasti, koja je preuzela u potpunosti izgradnju i opremu bolnice, prešlo se na ostvarenje odluke. Na raspisanom natječaju usvojen je, kao najbolji, nacrt arhitekta inž. Stanka Kliske iz Zagreba, a prvi dio građevinskih radova dopao je licitacijom poduzeću »Atlant« iz Beograda. Tako je već 25. listopada 1931. postavljen kamen temeljac u jugozapadnom uglu zgrade.[15] Prilikom te proslave u temelje bolnice uzidana je prigodna povelja.

Gradnjom bolnice započelo se godine 1932, međutim, kako je u to vrijeme nastala sveopća privredna kriza i ekonomska depresija, moralo se građenje za neko vrijeme obustaviti. Gradnja je ipak nastavljena početkom 1933, u namjeri da se zgrada bolnice s unutrašnjim uređenjem dovrši do konca 1934. godine. Gradnja je doista završena 1. prosinca 1934. godine.

Gradonačelnik Sušaka Juraj Ružić poziva 15. prosinca 1934. javnim oglasom stanovništvo grada i okolnih mjesta da okite svoje domove zastavama i cvijećem u znak proslave svečanog otvorenja nove bolnice, koja po njenom uređenju dolazi u red najljepših i najmodernijih u Jugoslaviji pa i izvan jugoslavenskih granica.

U povodu svečanog otvorenja, koje je uslijedilo u nedjelju 16. prosinca u 9 sati, održana je dan ranije u 12 sati svečana sjednica Gradskog vijeća u Gradskoj vijećnici.[16] [17]

13. ... Banovinska bolnica Kralja Aleksandra I u Sušaku, Novi list, God. III, Sušak, 31. XII 1934. i 1. I 1935, br. 925 i 926, str. 3.
14. ... Oko proširenja sušačke bolnice, Naša sloga, 15. V 1930, str. 4.
15. Navedeni članak u bilješci 13, Novi list, God. III, Sušak, 31. XII 1934. i 1. I 1935, br. 925 i 926, str. 3.
Bogojević Radomir: Kliska Stanko, ad vocem, Enciklopedija likovne umjetnosti JLZ, Zagreb 1964, III, str. 193—194.
Stanko Kliska je ovim svojim projektom započeo svoju karijeru glasovitog arhitekta zdravstvenih ustanova u čitavoj našoj zemlji. Projekt bolnice u Sušaku je učinjen dvije godine nakon što je S. Kliska otvorio vlastiti ateljer. Prije toga je kao mlad arhitekt odmah nakon diplome 1923. počeo raditi kod Viktora Kovačića gdje je neposredno ušao u tokove moderne arhitekture, tako da je to nadahnuće i iskustvo unio u izvanredan projekt sušačke bolnice. Tri godine iza toga, 1934, godine, arhitekt Kliska je dobio prvu nagradu na natječaju za bolnicu Rebro u Zagrebu. Poslije su slijedile bolnice u Sisku, Slavonskoj Požegi i Glini. Njegov veliki ugled arhitekte zdravstvenih ustanova u zemlji doveo ga je za arhitekta Ministarstva Narodnog zdravlja te su po njegovom projektu izgrađeni Institut i Klinika Medicinskog fakulteta u Skoplju, Ginekološka klinika u Beogradu i brojne druge ustanove. Moderno zdanje sušačke bolnice je nešto prethodilo realizaciji Pićmanova projekta Narodnog doma u Sušaku, čija je gradnja započela godine 1934. Svakako su oba ova zdanja unijela u urbanističku facies Sušaka naglasak suvremenog arhitektonskog govora.
16. ... Dovršena je monumentalna bolnica Kralja Aleksandra I, Novi list, God. III, Sušak, 15. i 16. XII 1934, br. 910 i 911, str. 5.
17. ... Svečano otvorenje Banovinske bolnice Kralja Aleksandra I, Novi list, God. III, Sušak, 18. XII 1934, br. 913, str. 3.

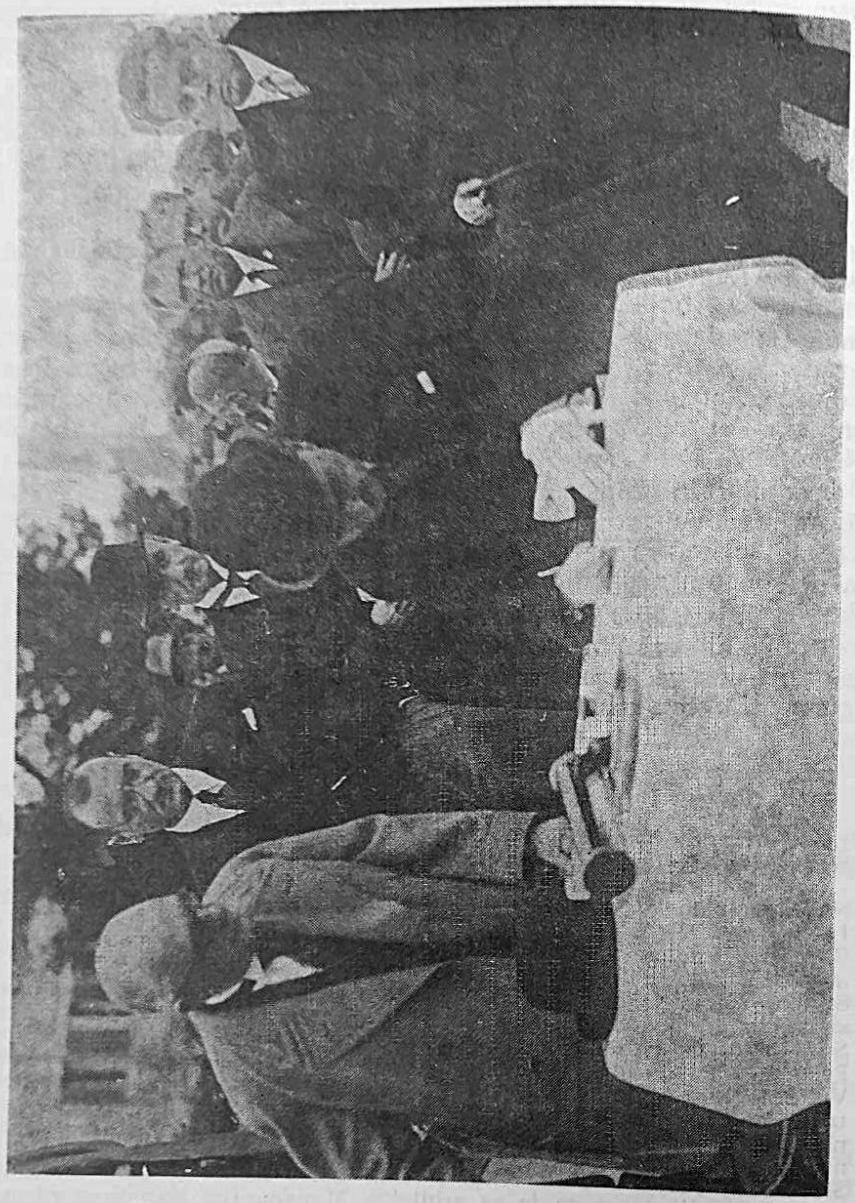

Potpisivanje povelje za vrijeme postavljanja kamen-temeljca 25. listopada 1931. godine

Nova je bolnica izgrađena kao velika trokatnica s podrumom, prizemljem i terasom na krovu. Zgrada je dugačka oko sto metara i dijeli se u dva krila. Pročelje je položeno jugozapadno. Bolesničke su sobe okrenute prema jugu, a sve pomoćne i sporedne prostorije i operacione dvorane prema sjeveru. Bolnica ima tri prostrana stubišta: jedno u sredini, glavno, i dva pobočna, sporedna. Teren je kod glavnih ulaznih vrata nešto uzdignut. Ulaz u zgradu bolnice je vrlo širok i izvana natkrit velikom betonskom pločom. Preko nekoliko stepenica ulazi se u prostrani hol, a iz ovog u hodnike u prizemlju.

Na ulaznim stijenama hola, izgrađenim od bračkog mramora, bile su postavljene dvije brončane ploče, rad akademskog kipara Frana Kršinića. Jedna od njih bila je spomen-ploča s natpisom: »Narodu na granici otadžbine budnom čuvaru našeg plavog Jadrana ... Trudbeniku na kršu i smjelom pomorcu — podignuta je ova bolnica godine šestnaeste ... 1934 (MCXXXIV)«.[18] Odmah u početku drugog svjetskog rata obje su odstranili Talijani i do danas se ne zna gdje se nalaze.

Zgrada bolnice izgrađena je za kapacitet od 180 bolesničkih kreveta. Od toga je sto postelja podijeljeno većim odjeljenjima. Odjeli su bili smješteni ovako: Interno odjeljenje je zauzimalo čitav treći kat, kirurško drugi, a odjeljenja za bolesti uha, nosa i grla, neurološko, okulističko i ginekološko smještena su na prvom katu. Odjeljenje za kiruršku tuberkulozu bilo je smješteno na terasi. Psihijatrija je imala posebno odjeljenje u prizemlju. Dvije velike ambulante su, također, smještene u prizemlju, gdje su i prostorije za općinstvo, prostorije za mehanohelioterapiju i rendgenski odjel. U drugom katu dvorišnog trakta zgrade smještene su operacione dvorane, jedna za septičke, a druga za aseptičke zahvate. Između njih se nalazi blok sterilizacije na parni i električni pogon za steriliziranje instrumenata i zavojnog materijala.

Postavom jednog glavnog stubišta u sredini zgrade i dvaju pokrajnjih dobro je riješena cirkulacija prometa među odjeljenjima.

Ljekarna i laboratoriji nalazili su se na trećem katu, dok se rađaona nalazila po strani u drugom katu.

Centralna kuhinja bila je smještena u sredini zgrade u dvorišnom traktu, tako da se jelo transportiralo posebnim dizalima vertikalno u oba krila zgrade na katove. Time je bio omogućen brz dovoz toplog jela u sve prostorije. Uz kuhinju je vezana prostorija za pranje posuđa, a ispod kuhinje se u podrumu nalaze spremišta i hladnjača na električni pogon. Kuhinja je već u početku izgrađena za veći kapacitet radi predviđenog proširenja bolnice. To je isto učinjeno i sa centralnom praonicom. Kuhinja je imala suvremena postrojenja na paru (šest kotlova i veliki štednjak).

U praonici su postavljeni parni kotlovi za pranje rublja s parnom sušionicom, a uz nju prostorije s parnim strojevima za glačanje rublja. Uz praonicu u podrumu lijevog krila smještena su i postrojenja za centralno grijanje na toplu vodu. Veliki su kotlovi povezani šumom de-

18. Navedeni članak u bilješki 13, Novi list, God. III, Sušak, 31. XII 1934. i 1. I 1935, br., 925 i 926, str. 3.

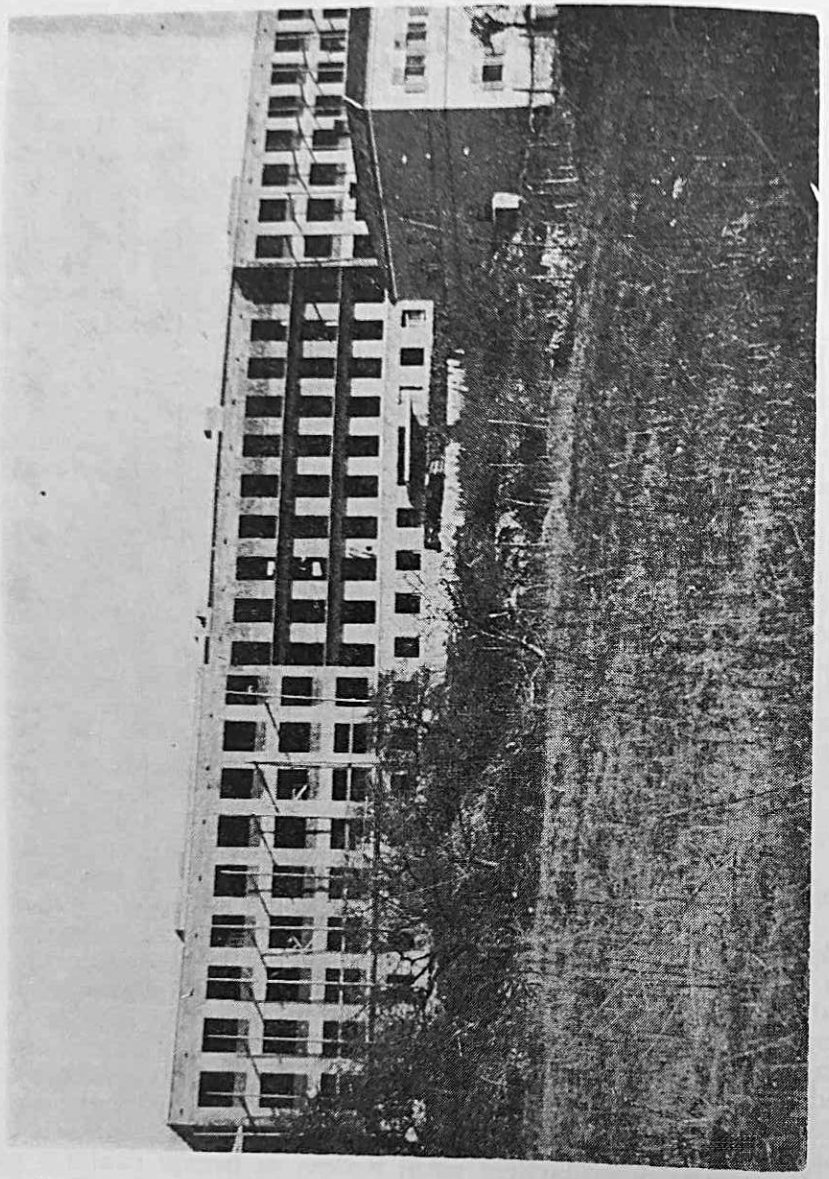

Zgrada nove sušačke bolnice u izgradnji 1933. g.

belih i tankih cijevi koje odvode paru na mjesta potrošnje. Tu se, nadalje, nalazi odjeljenje za dezinfekciju, spremište za ugljen i ostali materijal.

Prostorije za dnevni boravak smještene su po dvije u svakom katu, a sobe dežurnog liječnika i šefova, kao i čajne kuhinje također su tako locirane da je bila moguća kontrola, odnosno, posluživanje svih odjeljenja. Klasne su sobe smještene uz centralno stubište na I, II i III katu i imaju posebne kupaonice, praonice i WC-e. Na svim katovima ima po osam soba I i II klase i deset soba III klase. Odjeljivanje spolova u pojedinim odjelima, a i katovima, također je sprovedeno, a jednako tako i separacija trahomskog i venerićnog odsjeka.

Krovište bolnice je izvedeno ravno kao terasa za sunčanje bolesnika, koji se glavnim dizalima mogu od prizemlja dovesti na terasu. Na terasi se nalaze zatvorene prostorije s potrebnim WC-ima, s praonicama i tuševima za odjeljenje kirurške tuberkuloze.

S terase se pruža prekrasan vidik na cijeli Kvarnerski zaljev, Istru i grad Sušak. Terasa je bila najviše položena točka grada Sušaka, a viša i od trsatskog grada. Duljina terase iznosi sto metara, kao i cijela zgrada. Na lijevom i desnom krilu zgrade nalaze se dvije natkrite ležaone u duljini od 17 metara. Terasa je sva ograđena ukusnim željeznim šipkama.

Sa sva tri kata iz prostranih holova vode široka vrata na balkone južnog pročelja na koje se mogu izvući kreveti. Duljina svakog balkona je 35 metara.

Zgrada je vrlo dobro električno osvijetljena. Svi se električni vodovi nalaze u zidovima. U sva odjeljenja, kao i u pojedine bolesničke sobe, uvedeno je centralno grijanje.

Zgrada stare »male« bolnice, u kojoj je bila smještena dotadašnja bolnica, preuređena je i adaptirana za stanovanje bolničkog osoblja u novoj bolnici.

Teren oko zgrade bolnice je također uređen. Ulaz pred bolnicom ima troja vrata. Srednja su za ulazak vozila, a dva pokrajnja ulaza za prolaz pješaka. S vremenom je zemljište oko zgrade zasađeno stablima i cvjetnim raslinjem, pa su bolesnici i ovdje nalazili mjesto za ugodan odmor. Sav je teren, na kojem se nalazi zgrada, ograđen visokim zidom.

Sve dosad rečeno govori da je zgrada nove bolnice djelo suvremene arhitekture i svojim vanjskim izgledom te položajem djeluje na svakog posjetioca i prolaznika impresivno. Zapravo je to bila bolnica-sanatorij.

Troškovi svih građevinskih i obrtničkih radova sa svim pripremnim radovima i cestogradnjom, ali bez namještaja i opreme, iznosili su 14,500.000 dinara. Troškovi nabavke kreveta, namještaja i ostale opreme s medicinskim instrumentarijem iznosili su dva milijuna dinara. Prema tome, to zdanje, kompletno dato u pogon, stajalo je sveukupno šestnaest i pol milijuna dinara. Kako je bolnica građena za 180 bole-

19. Navedeni članak u bilješci 13, podnaslov: Dispozicija odjeljenja i prostorija, Novi list, God. III, Sušak, 31. XII i 1. I 1935, br. 925 i 926, str. 3.

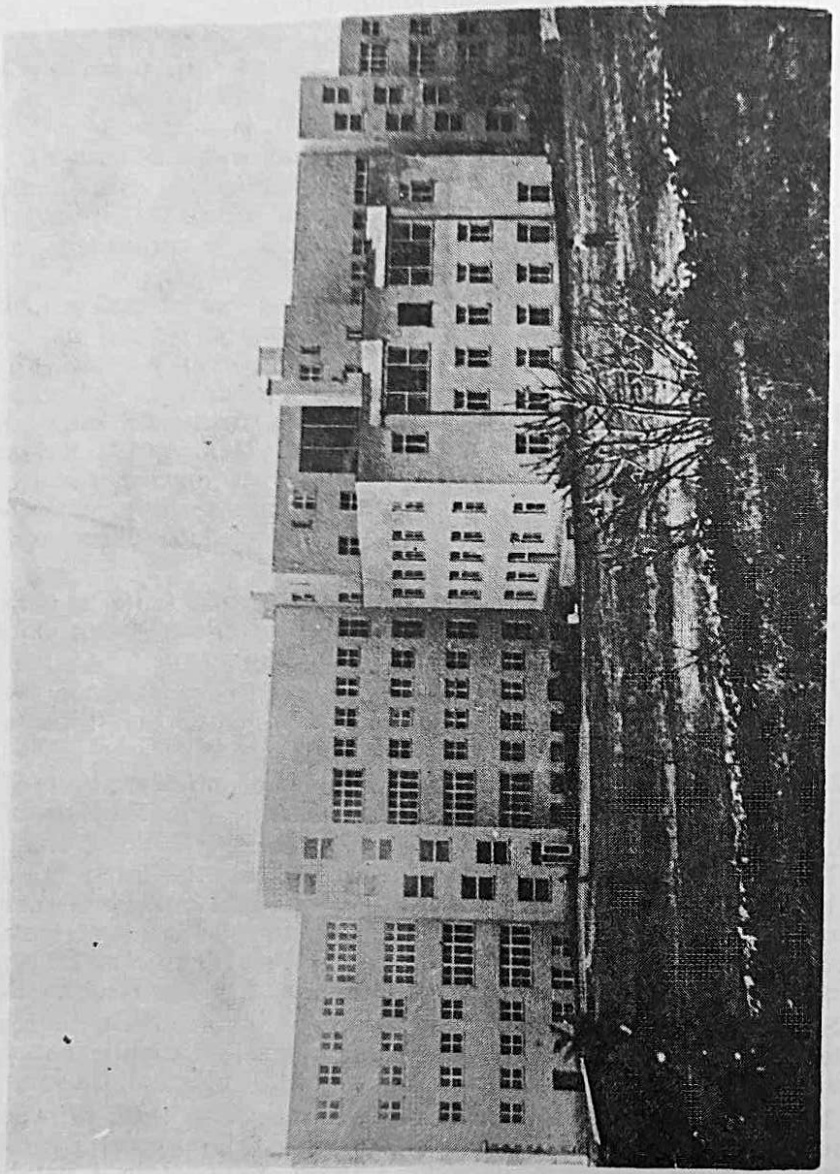

Nova bolnica na Sušaku nakon dovršenja 1934. g., začelje

sničkih postelja, dolazi se do podatka da je cijena po jednom bolesničkom krevetu 91.000 dinara. S obzirom na to da je kapacitet kuhinje i praonice, te još nekih službi, podešen za pogon od 300 osoba, da u zgradi postoje ambulante, uredi uprave za čitav bolnički kompleks i za povećanje bolnice eventualnom izgradnjom novih paviljona, to cijena koštanja te zgrade po bolesničkoj postelji nije bila skupa, već dosta ekonomična. Navodimo primjer cijene koštanja bolesničkog kreveta u to doba u Čehoslovačkoj od 100.000 dinara po bolesničkom krevetu.

Tehničko organizacijsko vodstvo bilo je povjereno Tehničkom odjeljenju Kraljevske banske uprave u Zagrebu pod upravom načelnika inž. Vojte Boučeka. Nadzor radova su vodili arh. Steinmann i inž. Svetozar Trbojević, a stalni nadzor na terenu tehničar Edvard Belović.

Podvlačimo da su sve radnje izvedene kod nas u zemlji, osim nekih strojeva i instalacija koji su morali biti bezuvjetno naručeni iz inozemstva. Unutrašnje su radove izveli: stolarske radove Stolarija Gold iz Križevaca; soboslikarske i ličilačke Broz i Zakšek, dvorski dobavljači iz Zagreba; željezne prozore i vrata za cijelu zgradu bravari Križić i Grček iz Zagreba; azbestne podove inž. Popović iz Beograda; parketarske radove »Dom« d. d. iz Zagreba; teraco Milstein iz Zagreba; hrastove prozore Stolarija Frölich iz Zagreba i staklarske radove sušački obrtnik Butković.[20]

Dobivši novu zgradu sušačka je bolnica dobila snažan polet. Još dok je zgrada nove bolnice bila u gradnji Poglavarstvo Sušaka vodilo je brigu da nova zdravstvena ustanova, suvremeno uređena i opremljena, dobije stručno visokokvalificirane liječnike za vođenje odjeljenja. Neki od istaknutih zagrebačkih liječnika kliničara postali su novi sušački primarijusi.

Za šefa Internog odjeljenja postavljen je specijalist za internu medicinu dr Silvije Novak iz Zakladne bolnice u Zagrebu; za šefa Kirurškog odjela došao je dr Janko Komljenović s Kirurške klinike iz Zagreba, asistent Prof. dra Julija Budisavljevića; za šefa Ginekološko-porodničkog odjeljenja izabran je specijalist dr Milan Berger sa Ginekološke klinike Prof. dra Dursta u Zagrebu; za šefa Očnog odjeljenja došao je asistent Prof. dra Botterija dr Andrija Car; šef Otorinolaringološkog odjela postao je specijalist dr Jakov Bakotić iz Vojne bolnice u Zagrebu, a Dermato-venerološko odjeljenje došlo je pod vodstvo dra Nike Bonetića, tadašnjeg šefa Antiveneričnog dispanzera Doma narodnog zdravlja na Krimeji. Za predstojnika Rendgenskog odjela izabran je dr Lujo Križ iz Zagreba, a šef ljekarne je bio mr ph. Ivo Breithut.

Već prvih godina nalazimo tu i tri mlada sekundarna liječnika: dra Zdravka Kučića, dra Davora Perovića i dra Antu Vukasa. Prvog na Internom, drugog na Ginekološko-porodničkom i trećeg na Kožnom odjeljenju.

Mora se zabilježiti da je bolnica u godini 1938. imala, pored liječničkog osoblja, ekonomat, magazinera, tri dnevničara-zvaničnika, dva-

20. Navedeni članak u bilješci 13, podnaslov: Troškovi zgrade, Novi list, God. III, Sušak, 31. XII 1934, i 1. I 1935, br. 925 i 926, str. 3.

naest sestara milosrdnica, dvije primalje, jednu sestru pomoćnicu te još trideset namještenika za služiteljsku službu.[21]

Upravu bolnice nakon otvorenja dalo se dru Velimiru Guteši, ali samo na kratko vrijeme, a zatim je vodstvo preuzeo dr Andrija Car, pod čijom će upravom bolnica uspješno kročiti naprijed sve do početka drugog svjetskog rata.

Kada je godine 1935. Opća bolnica u Sušaku počela rad, bila je to jedna od najmodernijih bolničkih ustanova u zemlji. Ona je svojim kapacitetom mogla udovoljiti potrebama tadašnjeg broja stanovništva koje se njome koristilo. Ona i danas, na žalost, mora svojim kliničkim uslugama udovoljavati potrebama utrostručenog broja pučanstva Sušaka i Hrvatskog primorja, te smatramo da nije bilo na odmet da se evociraju napori oko izgradnje te ugledne ustanove.

Medicina, 12: 109—114, 1975.

21. Usmeno saopćenje pok. primariusa dra Jakova Bakotića, predstojnika odjela za bolesti uha, nosa i grla navedene bolnice.

17.

LATRINE U GRADINI BADANJ KOD CRIKVENICE

Prilog proučavanju higijenskog standarda srednjovjekovnih stanovnika Vinodola

Istraživanja na gradini Badanj kod Crikvenice započeli smo godine 1966. u okviru ispitivanja antičkog obrambenog sistema Praetenturae Italiae, u nauci poznatog pod nazivom »Liburnijski limes«, Istraživanja su ušla u okvir plana Međuakademijskog odbora za limes, JAZU. Pretpostavljali smo da je ta gradina morala biti specula u sastavu prilimeskog obrambenog sistema kojoj je zadaća bila da štiti ulaz u dolinu Vallis vinearia (sadašnji Vinodol). Taj »zatvarač doline«, smješten na važnoj prometnici koja je od Tarsatice (Rijeke), preko Bakra i Bakarca vodila u Vinodol, a odatle dolinom rječice Dubračine izlazila kod Ad Turresa na obalu (u Crikvenici), igrao je od IV st. n. ere neosporno vrlo važnu ulogu. Od te antičke utvrde, najvjerojatnije nakon seobe naroda, ostalo je vrlo malo, jer je općenito poznato da su sve rimske utvrde poslužile kao refugia na koja je uvijek bivao usredsređen nalet barbara. Konstantin Porfirogenet uopće ne spominje rimske obalske gradove, a izrijekom veli da su ovdje sva utvrđenja razrušena.[1] Romanizirano se stanovništvo povuklo na kvarnerske otoke.[2] Od VIII—X stoljeća potreba za obranom od inkurzija s mora bila je jednaka kao i za obranu s kopna pa nije ni čudno da se Vinodol vjerojatno u tom razdoblju još bolje učvrstio.[3] Razlog za tu pretpo-

1. Skok, P.: Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima, Zagreb 1950, p. 14—15.
2. Skok, P.: Op. cit. p. 12.
3. Suić, M.: Granice Liburnije kroz stoljeća, Radovi instituta JAZU u Zadru, 2, 1970, p. 237.

stavku je logičan kada se zna da je preko Tarsaticae na koncu VIII i početkom IX stoljeća vodio put franačkih pohoda na Hrvatsku i Panoniju. Tom je prilikom pred Rijekom poginuo i franački vojvoda Erih, godine 799.[4]

O sudbini ove regije na prijelazu iz antike u rani srednji vijek u najnovijoj literaturi vode se ozbiljne znanstvene polemike. U toj polemici najozbiljnije argumente iznose Mate Suić[5] i Nada Klaić.[6] Oboje se autora slažu da se radi o graničnoj regiji našega primorja. Suić je dokazao da je teritorij sjevernozapadne Liburnije u kasnom Carstvu bio izdvojen u posebnu oblast, a da se odrazi te situacije sreću u ranom srednjem vijeku. Suić se oslanja na anonimnog Ravenata koji tu teritoriju naziva »Liburnia Tarsaticensis«, znači da je u VI, odnosno na početku VII stoljeća postojalo shvaćanje o postojanju te »tarsatičke« Liburnije. Ravenat se u tom nazivu nije prevario kada se zna da je Praetentura bila periferni dio kulturnog i političkog ravenatskog radijusa. Sigurno je da je koncem antike pojam Liburnije prostorno sužen i lociran oko grada Tarsaticae, dakle Liburnija, kojoj je najvažniji centar Tarsatica i koja se od nje proteže do visine otoka Raba.[7] U svakom slučaju, po mišljenju Degrassija, sezala je do današnje Crikvenice (Ad Turresa).[8] Sa ovim se slaže i naša renomirana medievista Nada Klaić. Ona tvrdi da začetke slavenske općine u Vinodolu valja tražiti u ranim stoljećima srednjeg vijeka. Kada je bizantinski car dopustio da se Slaveni, koji su kolonizirali Istru i Dalmaciju, organiziraju u općine, primljeni su u vojničku službu te su kaštela postala središta općine u kojoj ima i vojnički organiziranog stanovništva. Za rasvjetljavanje tog problema prve su vijesti franački izvori koji govore o sukobima markgrofa Eriha sa stanovnicima Trsata. U Einhardovim analima Erih je »post multa prelia et insignes victoria apud Tharsaticum, Liburniae civitatem in sidiis oppidanorum interceptus atque interfectus est«. Karlo Veliki je po riječima istog kroničara osvojio Liburniju, Dalmaciju i Istru, a dopustio je bizantskom caru da zadrži primorske gradove. Iz navedenih podataka Klaićeva zaključuje da je bez obzira na razvoj prilika poslije Bornine smrti franački car oteo bizantskom caru jadranske zemlje i među njima Liburniju. U X stoljeću, kad je politička vlast hrvatskog vladara već dobro učvršćena, ta se teritorija ne ubraja ni u jednu bansku ili kraljevsku županiju. Stoga ona prebacuje nastajanje općinske organizacije u rani srednji vijek kada je bizantinski car mogao upravljati sudbinom jadranskih pokrajina. Savez slavenskih došljaka — Hrvata i cara osigurava caru vojnike koji mu pomažu da se učvrsti i poslije održi na dalekom Jadranu, a »Hrvat dobiva pravo da se organizira u slobodnu općinu«. Prema njezinom mišljenju Vinodol su sačinjavale općine s kneževskim dvorovima ili bez njih.[9] Ovo se mišljenje poklapa s našim arheološkim rezultatima na gradini Badanj. Uočljiva je starija faza, od koje su preostali neki zidovi i vodosprema ukopana u konglomeratu, i mlađa, bolje uščuvana, koja nosi sva obilježja ranosrednjovjekovne fortifikacijske arhitekture. Ne znamo na osnovi čega, ali Kukuljević Sakcinski ubraja Badanj među sedam rimskih utvrđenja Liburnije.[10] Iako smo na gradini našli nešto ulomaka rimskih crijepova, ipak nam to nije dokaz da je gradina bila veća rimska utvrda. Ružičasti premaz u vordospremi se u arhitekturi piscina zadržava u toku

bizantinskog perioda, a od njih ga preuzimaju Turci i Arapi. Način građe vodospreme je svakako u antičkoj tradiciji, ali ničim se ne može potvrditi da je i antika. Stoga nam preostaje da se zadovoljimo pretpostavkom da je gradina mogla nastati u vrijeme provale Gota i Avara, a da joj je posada bila slavenska, bolje reći, hrvatska. Badanj je mogao biti sjedište općinske vlasti, koja je u tim nemirnim vremenima bila i vojnička. Lakše nam je utvrditi terminus post quem je prestao život na gradini. Laszowsky je bio mišljenja da je Badanj napušten već u XV stoljeću, ali ne navodi na čemu temelji to mišljenje.[11] To naglašavamo kako bismo jasnije mogli podvući vrijednost nalaza predmetnih latrina o kojima će biti riječ. Naime, ispod nasipa, koji je znao biti mjestimice visok i po 2,5 metra, naišli smo na prilično mnogo ulomaka tzv. »arhajske« apeninske srednjovjekovne keramike koja se prema nalazima na faentinskom groblju datira u XIV i XV stoljeće.[12] Ti ulomci potječu od visokih vrčeva, po površini vanjske stijenke bili su premazani tankim slojem engobe preko koje je nanesen crtež troprutih vodoravnih paseva između kojih je uspravno, na prednjoj strani vrča između lezena jedna metopa s karakterističnim ukrasom s tamnosmeđom i galičastozelenom gleđi. Takav smo jedan vrč uspjeli rekonstruirati. Uz tu keramiku našla se u istom horizontu i slavenska ognjišna keramika, tankih stijenki s dosta agregata silena, bez ukrasa, no s križom na dnu, što se na autohtonoj keramici zadržalo vrlo dugo. Osim keramike pronašli smo na gradini priličan broj ulomaka finih staklenih čaša i boca, što je za srednjovjekovne nalaze prava rijetkost. Gradina ima dva jasno određena dijela, stariju jezgru, ovalnog nepravilnog oblika, očito prilagođenu konfiguraciji brijega, s vodospremom u središtu, i vanjski obrambeni vijenac okolo jezgre, tzv. »Zwinger«. Konkretno, nas zanima obodni prostor oko jezgre, oko četiri metra široki ophod, u kojemu su bile smještene sporedne prostorije, kuhinje, spremišta za oružje i latrine. U tom smo prostoru na istočnoj strani otkopali prostoriju podijeljenu na tri uska odjeljka. Nivo je obodnog ophoda tu niži od razine jezgre oko 1,20 metra. Do te prostorije odmah je druga veća, vrlo duboko ukopana do temelja vanjskog zidnog platna. U nju se ulazi iz uskog komunikacijskog hodnika, dok se u prostoriju s latrinama ulazi uskim

4. Klaić, Vj.: Krčki knezovi Frankopani, Matica hrvatska, Zagreb 1901, p. 62.
5. Suić, M.: Liburnia Tarsaticensis, Adriatica praehistorica et antiqua, Zagreb, 1970, p. 705—714.
6. Klaić, N.: Što su Kmetovi Vinodolskog zakona, Radovi Fil. fakulteta, Odsjek za povijest, 4, Zagreb 1962, p. 25—50.
   Ista: Pitanje uređenja Kvarnerskih općina u novijoj literaturi, Zgodovinski časopis 1958, XII—XIII, p. 242—254.
7. Suić, M.: Op. cit. p. 705, 710, 713.
8. Degrassi, A.: Il confine nord-orientale dell'Italia Romana, Bern, 1954, p. 128.
9. Klaić, N.: Društvena struktura kvarnerske općine u razvijenom srednjem vijeku, Krčki zbornik, Krk, 1971, p. 129—132.
10. Laszowsky, E.: Gorski kotar i Vinodol, Matica hrvatska, Zagreb, 1923, p. 206—207.
11. Laszowsky, E.: Op. cit. p. 207.
12. Loverani, G.: Travamenti ceramici a Faenza: Faenza grafite e maioliche del Tre e Quattrocento, Faenza 1961, XLVII, 5. p. 99—101.

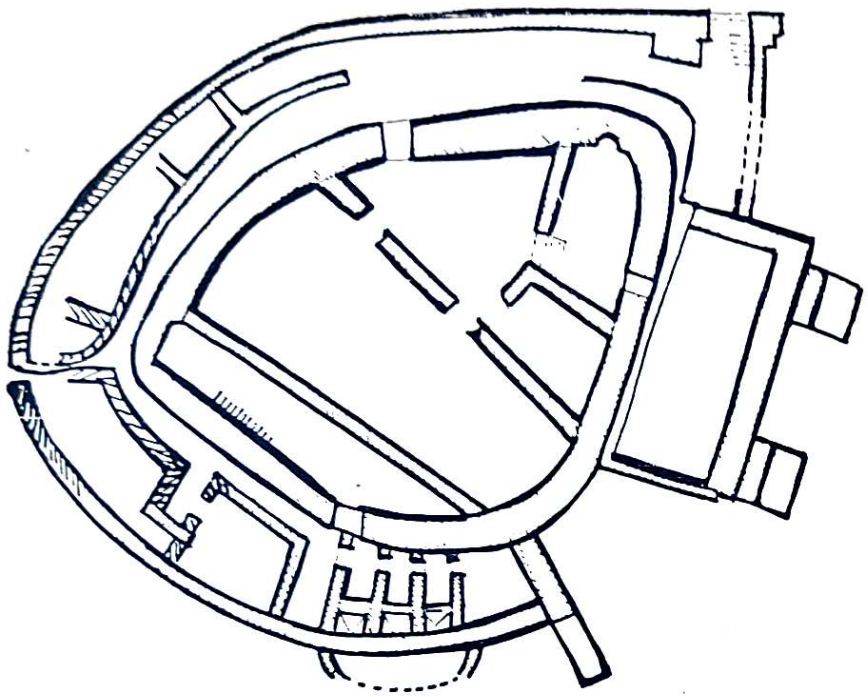

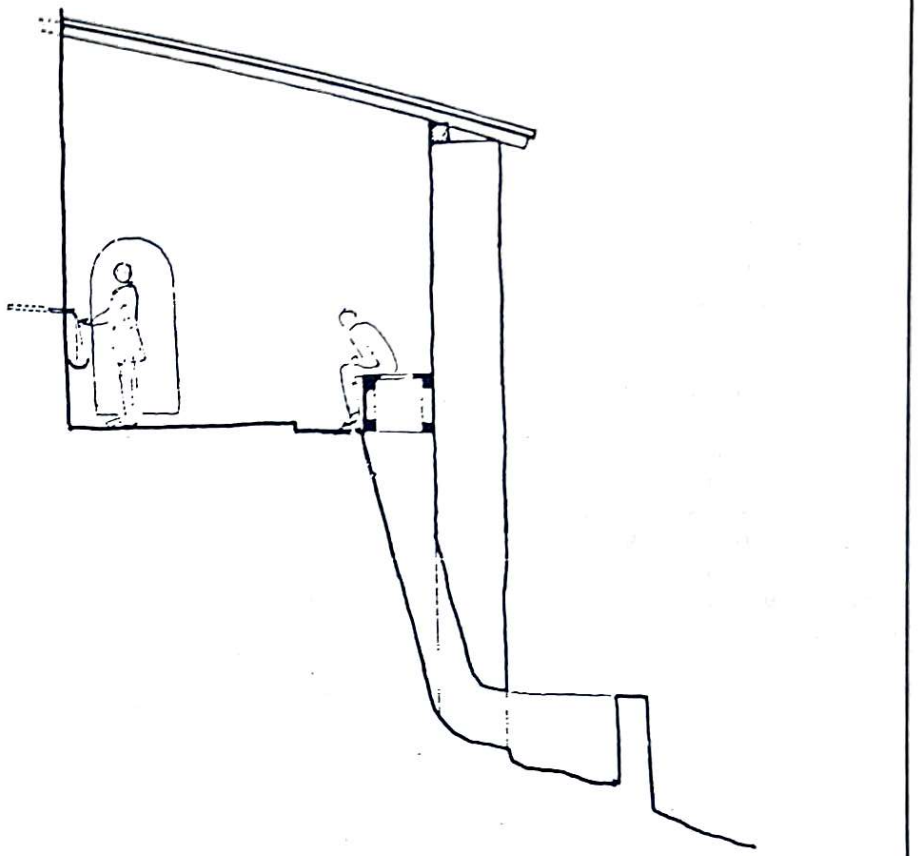

Skica položaja sklopa latrina na Badnju (gore) i rekonstrukcija latrine (na crtežu desno)

hodnikom smještenim pozadi nje. Kada smo otklonili nasip iz prostorije s tri odjeljka, u prvi mah nismo mogli odgonetnuti njenu namjenu. Zbunjivali su nas otvori za vrata između uskih prostora, pragovi s rupama za šipove i razdjelni zidovi. Tek iduće godine, kada smo očistili nasip ispred zidnog platna ophoda, pokazale su se prvo dvije rupe u zidu, a pred njima ogradni zid manje prostorije. Čisteći rupe prodrli smo u gornju trodjelnu prostoriju. Postalo je odmah jasno da se radi o latrinama, čiji su odvodni kanali bili građeni istovremeno kada i zidno platno, tako, da su od svakog nužnika ostavljeni kosi otvori u debljini zidine, koji su ispod bedema ulazili u nisku septičku »jamu« (stavljamo pod znakom navoda zato što je na površini, a ne ukopana). Kako je u našoj arheološkoj literaturi do sada vrlo malo podataka o srednjovjekovnim latrinama, smatramo da je objelodanjivanje tog nalaza jedan od dokaza kulture stanovanja kod Hrvata u srednjem vijeku, potvrda određenog higijenskog standarda u jednoj starohrvatskoj utvrdi. U našoj znanosti o srednjovjekovnim utvrdama o latrinama znamo vrlo malo. O rimskim privatnim i javnim latrinama ima dosta arheoloških potvrda, a sačuvan ih je veliki broj u Rimu i Pompejima. U kućama su nužnici bili obligatno uz kuhinju i kupaonicu, jer se na taj način koristio isti slivnik u cloacu. U većim stambenim kompleksima, npr. u villama rusticama, latrine za poslugu i robove bile su ispod stepenica. Bilo je više sjedalica jedna do druge s otvorima urezanim u dasci ili kamenu. U palačama i vilama latrine su znale biti veoma elegantne, smještene u nišama, ograđene mramornim prihvatima. Kao

13. Enciclopedia Italiana, XX JET-LET, Roma, 1933, p. 602—603.
14. Szabo: Gj.: Srednjovjekovni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji, Matica hrvatska, Zagreb 1920, p. 31.

nužnik znale su služiti i pokretne sjedalice, tzv. sellae partusae. U Rimu su javne latrine građene u pravokutnom prostoru, uz zid su bile smještene kamene sjedalice, a kroz rupu urezanu u njima nečist je neposredno padala u odvodni kanal koji se praznio u cloacu. Da se spriječi pogled u unutrašnjost pred latrinama je bio vestibil, »antilatrina«.[13] Na području Istre je sačuvan jedan rimski nužnik; u Zadru je sačuvana rimska latrina; u Arheološkoj zbirci u Osoru sačuvane su četiri skraćene amfore, tzv. »dolia curta«, koje su služile za pisoare kakav je bio običaj na području čitavoga carstva. Ovo o antičkim latrinama navodimo zato što želimo isključiti mogućnost da su latrine u Badnju antičkog porijekla, jer osim organizacije prostora nemaju ništa zajedničkog s klasičnim rimskim latrinama. O srednjovjekovnim latrinama u našim krajevima, osim ovih otkrivenih na Badnju, nemamo nigdje podataka.

Gjuro Szabo, najbolji poznavalac srednjovjekovne gradogradnje, tvrdi da je teško odrediti zahode u ruševinama, jer su nerijetko bili smješteni u doksatima nalik na »Pechnase«. Oni su se, po njegovom mišljenju, nalazili tamo, gdje nisu nikome smetali. Szabo spominje njemu jedino poznati nalaz zahoda u gradini Ribnik.[14] Najvjerojatnije se o zahodima u hrvatskim srednjovjekovnim tvrđavama tako malo zna, što je do sada arheološki istraženo samo nekoliko gradina, a naš primjer upućuje da ih se treba tražiti ukopane ispod visokog sloja obrušene građe, koja se nataložila nad ruševinama ili ispod zidnog platna. Prema općim podacima iz literature srednjovjekovne su latrine u evropskim burgovima bile smještene na stjecištu kula u uglovima, tako da je izmetina ravno padala pod zidno platno i oburvala se niz padinu brijega na kojem je obično bio kaštel. U mnogim su njemačkim burgovima latrine tzv. »Dansinger«, građene poput natkrivenog rova koji je opasivao platno, a u njih se ulazilo podzemnim hodnikom. U talijanskim srednjovjekovnim traktatima se preporuča da »destri« ili »necessarii« budu smješteni daleko od ostave, međutim, o njihovom se tipu ne može ništa posebno reći.[15] U našem se slučaju radi o organiziranom sanitarnom čvoru veće vojne postaje sa tri latrine za tvrđavsku posadu, sa antilatrinom i prostorom za pranje, znači, da se radi o tvrđavi u kojoj je prebivalo dosta ljudstva. Prostor ophoda oko gradinske jezgre bio je vjerojatno pokriven jednovodnim krovom od šindre, jer u napisu nismo našli ni traga crijepovima ili žljebicama. U prostoriju se iz jezgre ulazilo kroz vrata, koja se vide u zidini, pa drvenim stepenicama u antilatrinu. Iz ophoda se ulazilo uskim hodnikom iza prostorije u najnižem nivou. U najnižem horizontu iskopa naišli smo u prostoru antilatrine priličan broj ulomaka arhajske keramike, uglavnom od vrčeva. To je logično, jer je vrč najprikladniji za zahvatanje vode iz bačve koja je stajala u predprostoru. Osim toga u zidini jezgre našli smo jednu usku rupu i u njoj ostatke olova te s velikom vjerojatnoćom pretpostavljamo da je kroz rupu prolazila cijev kroz koju je tekla voda iz jezgre, gdje je vodosprema, na niži nivo latrina. Spomenuti vrčevi svjedoče o ličnoj higijeni srednjovjekovnih stanovnika Vinodola. Uz njih se našlo doduše i ulomaka manjih slavenskih posuda od zemlje.

Prostor badanjskih latrina je situiran iz ugla koji zatvara ogromna kontrafora koja pridržava platno jezgre i ujedno ograđuje ophodni prostor. U kutu, koji zatvara kontrafora, platno jezgre i ophoda je manja prostorija, vjerojatno za pranje. Iza nje je prostor latrina. Antilatrina je široka 2,55 metra. Između tri uska nužnika su vrata, ali s bočne strane, lijepo su sačuvani pragovi od kamena s rupama za šipove vratnica. Otvor za vrata je širok 0,80 metra. Rupe su uz samo vanjsko platno tako da kanal ide od svake koso van platna u septičku jamu. Između rupa je zid dugačak 150 cm, upravo koliko je potrebno da stane sanduk i da se smjeste noge. Pretpostavljamo da je sanduk od daske stajao na gredama. Cijeli je prostor od zida do zida širok 4 metra. Prema navedenim podacima te latrine nije teško rekonstruirati. Tri nužnika s drvenim sjedalicama ili daskama, ispred prostor za prolaz iz jednog u drugi, pozadi prostorija za pranje tijela, a sprijeda u antilatrini spremnica za vodu. Između nužnika su najvjerojatnije na zidane temelje bile postavljene drvene pregrade. U primorskim je krajevima tradicionalno od antike bio ukorijenjen lični higijenski standard kojega su preuzeli novi stanovnici i modificirali ga prema svojim mogućnostma.

Već smo u početku istakli da nemamo ništa sigurno čime bismo datirali početke srednjovjekovnog života na gradini. Szabo i Laszowsky se slažu da je gradina vrlo stara. U doba sastavljanja Vinodolskog zakona, godine 1288, predstavnici tog grada se ne spominju, znači da već tada nisu igrali važnu ulogu.[16] Novi feudalni gospodari Vinodolske knežije, krčki knezovi Frankopani, preferiraju ona utvrđena mjesta uz koja postoje uvjeti za razvoj podgrađa, a to su Novi, Bribir i Belgrad—Grižane. Badanj je, nakon tatarske provale kao isključiva utvrda, bio za Frankopane nezanimljiv, stoga mi prekid života na gradini datiramo nalazima iz najnižeg horizonta, a to su ulomci tipične staroslavenske keramike, ulomci »arhajske« fajanse i najzad pomoću pronađena dva srebrna denara, »frizahera«, goričkih knezova. Oba su novčića pronađena nedaleko jedan od drugog na dubini 80 cm pod nasipom u sjeveroistočnom dijelu unutrašnje jezgre tvrđave. Na našim se novcima pojavljuje ime kneza Meinhardusa.

Wetzl von Wellenheim tvrdi da su najstariji gorički novci s natpisom Meinhardus i da pripadaju Meinhardu II. Pretpostavljamo da se radi o denaru Meinharda II († 1231) ili njegovog suvladara Meinharda III († 1258), dakle iz prve polovice XIII stoljeća. Kako su ti novci nađeni uz »arhajsku« fajansu iz XIV stoljeća ovaj nalaz ide u prilog pretpostavci da je gradina bila porušena ili napuštena već u XIV stoljeću. Gorički su knezovi u niz navrata proširivali svoj feud sve do Kvarnera (1295). Prilikom prodora Alberta II u Kranjsku 1290. godine »ponovo muževno« (»Wider manniglich«) se učvrstila veza između krč-

15. Enciclopedia Italiana, nav. mjesto.
16. Rački Fr.: Hrvatski pisani zakoni: Vinodolski, politički, M. H. I. S. M., Zagreb, IV, 1980.

kih knezova, Anža i njegovog brata, s goričkim knezom Albertom i Heinrichom.[17] Veze Frankopana i Goričkih knezova su bile i rodbinske, a u XIV stoljeću su bili i zajednički saveznici kada je hrvatsko-ugarski kralj Ljudevit prodro na mletačke posjede. Tom su prilikom, također, veze s Vinodolom mogle biti snažne (Mir u Zadru 1358).[18] To bi mogla biti gornja granica kada je badanjska gradina bila još u upotrebi. Vjerojatnije da je definitivno napuštena u XIV stoljeću, odnosno da ju je dokrajčio veliki potres godine 1323. za kojega kroničar veli: »i v to vrime tresiše se zemla va Vinodoli i v otoci i gradi se razvalivahu i bihu ludi pečatni veliko«.[19]

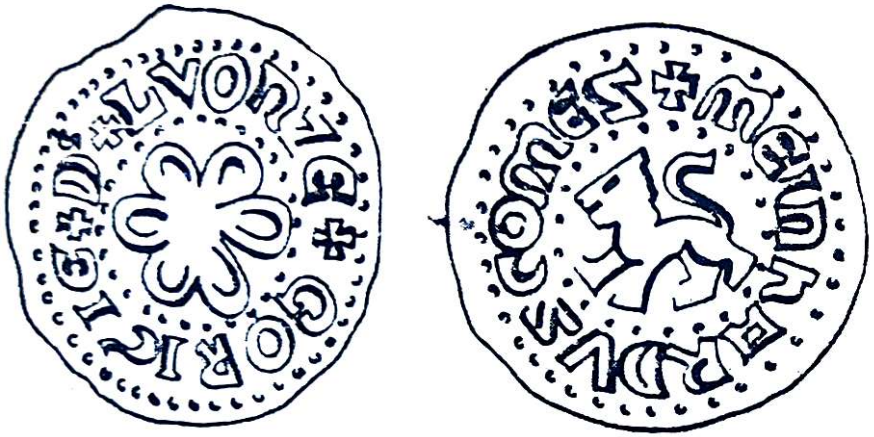

Gorički »frizaher«, srebrni novčić kneza Meinharda

Prema izloženoj kronologiji mislimo da smo odredili vrijeme upotrebe latrina, tj. od ranog srednjeg vijeka do inclusive početka XIV stoljeća. Znači, u srednjem vijeku je u jednoj starohrvatskoj tvrđavi postojao organizirani sanitarni čvor, bolje reći, briga o ličnoj higijeni nije bila stvar pojedinaca, već vojničko-upravne organizacije, graditelja i općeg higijenskog standarda pučanstva Vinodola. Za taj se standard ima zahvaliti tradicionalizmu toliko karakterističnom na cirkummediteranskom prostoru bivšeg Imperija.

Acta historica med. pharm. veter.
Anno XI, 1—2: 25—36, 1971.

17. Czvernig, C.: Das Land Görz und Gradisca, Wien, 1873, p. 523.
18. Klaić, V.: Op. cit. p. 156—157.
19. Šurman, D.: Hrvatski spomenici (Acta croatica), M. H. I. S. M., Zagreb, 1898, I, 110—1499, p. 77.

18.

PODACI O RAZVOJU CRIKVENICE U KLIMATSKO I LJEČILIŠNO-KUPALIŠNO MJESTO, ZABILJEŽENI U RIJEČKOM TISKU

DINKO VITEZIĆ JAGIĆU 25. svibnja 1891.

*»Ponedeljak poslijepodne proputovao sam u Crikvenicu budući da nisam nigda prije ondje bio. Položaj je krasan; kupalište nemože biti ljepše; slično je onomu »al lido« u Mlecih. Ako pak budu izvršili cieli nacrt sgrada — što po mojem mnijenju neće moć obaviti sa manjim troškom od 5 miljuna for. — onda ovo kupalište brojit će se među najprvim u Evropi.«**

U razvoju Crikvenice u balneološko središte u Hrvatskom primorju zanimljive nam podatke pruža dnevnik »La Bilancia«,** koji je izlazio u Rijeci od sedamdesetih godina 19. stoljeća. Kako je Rijeka bila na domaku Crikvenice, vezana s njom izvrsnim parobrodskim vezama, smatralo se korisnim propagirati Crikvenicu kao izletište Riječana. Ujedno se računalo da će priliv stranih gostiju za Crikvenicu pojačati promet u Rijeci, jer je najbolja veza Srednje Evrope i Hrvatske s Crikvenicom u to vrijeme bila parobrodom iz Rijeke. U članku pod naslovom »Da Cirquenizze« od 16. srpnja 1889. godine »La Bilancia« reklamira Crikvenicu slijedećim riječima: »Zar lijepa obala Crikvenice ne zaslužuje posjet Riječana? Svatko će im ići na ruku i poslužit će ih na najbolji način. Ove se godine izletnicima može ponuditi dobre ugostiteljske lokale s dobrim vinom i hranom. Nadamo se da će se Crikvenica uskoro pretvoriti u banjsko mjesto. Već je izvana došlo oko 20 gostiju, među ostalima biskup senjsko-modruški monsignor Posilović, jedna visoka berlinska dama, koja je vrlo zadovoljna boravkom. Ako se Crikvenica želi pretvoriti u kupališno mjesto, mora ukloniti neke nedostatke, prvenstveno mora imati liječnika. Po-

**(Petar STRČIĆ, Pisma Dinka Vitezića Vatroslavu Jagiću (1891—1893), Vjesnik Hist. arhiva u Rijeci i Pazinu, Sv. XI—XII, 1966—67, pag. 208)*

***Podaci su uzeti iz dnevnika »La Bilancia« tiskanog u Rijeci a citirani su u bilješkama kraticom LB.*

stoji ljekarna dobro opremljena lijekovima svih vrsta, ali nema liječnika. Općina nastoji pronaći dobrog liječnika, no dosad ga ovo mjesto nema. Otvoren je natječaj do 18. kolovoza za traženog doktora. Plaća bi bila 800 forinta na godinu, zatim su tu i privatne posjete, koje, ako se uzme da u Crikvenici i okolnim mjestima ima 12.000 duša, mogu donijeti nekoliko novih stotina fiorina. Želimo imati liječnika koji bi se znanjem i ljubavlju posvetio ovom kraju i bit ćemo zadovoljni.«[1] Osim propagande Crikvenice kao izletišta, očito se tim člankom htjelo animirati budućeg liječnika koji bi se prijavio na navedeni natječaj. Ta činjenica, da je za razvoj turizma neophodno organizirano zdravstvo, podvlači dihotomiju tih dvaju pojmova koji se ni danas ne razdvajaju.

Da bi se, međutim, ostvario zamišljeni program stvaranja balneološkog središta u Crikvenici, u Beč i Budimpeštu otputovao je Emilio vitez de Mayerbach radi toga da angažira kapitaliste kako bi se udruženim kapitalom »u Crikvenici na hrvatskoj obali stvorilo klimatsko odmaralište s podignutim hotelima, parkom i kupalištem«.[2] Godinu dana poslije »La bilancia« je donijela obavijest o realizaciji tog programa: »Ideja da se u Crikvenici podigne klimatsko lječilište počinje se ostvarivati. Na čelu je, kao zaštitnik, Njegova Visost Nadvojvoda Josip. U jednom pismu crikveničkom župniku don Antunu Caru Nadvojvoda Josip obavještava da je Udruženje za podizanje klimatskog lječilišta već u posjedu milijun fiorina i da će radovi početi odmah. Kupljeno je već potrebno zemljište koje se uz obalu širi u smjeru Sv. Jelene. Princeza nasljednica, udova Nadvojvotkinja Stefanija, nastoji u Crikvenici sagraditi vlastitu vilu. Voda će se u Crikvenicu dovesti cijevima iz Grižana.«[3]

Da su se ideje brzo ostvarivale svjedoči u dnevniku »La Bilancia« drugi napis od 2. srpnja godine 1891, koji govori o polaganju kamena temeljca za kupalište. U tom je članku mnogo zanimljivih podataka općenito o razvitku turizma u Hrvatskom primorju usmjerenom od ugarske vlade. Prema popisu ličnosti koje su sudjelovale u toj svečanosti vidi se da se tu radilo o političkom aktu, a ne o inicijativi pojedinaca. U članku stoji: »Jučer u dva poslijepodne bila je u Crikvenici svečanost polaganja prvog kamena banjske građevine već prije projektirane. Iz Rijeke je parobrodom 'Dalj' stigao Njegova Visost Nadvojvoda Josip u pratnji bana Hrvatske Khuena Hedervaryja, ministra za Hrvatsku Josipovića i riječkog guvernera grofa Augusta Zichyja. Bili su još veliki župan Stipetić, pukovnik Jekelfalussy, gosp. Enrico Wiener i dr Ivan Kiseljak; brodovima 'Abbazia' i 'Sokol' stigle su iz Rijeke i Sušaka mnoge osobe među kojima i gradonačelnik Rijeke Emeriko Bačić. U Crikvenicu su došle još brojne osobe iz Kraljevice, Selaca i Novog te drugih okolnih mjesta. Čitava je Crikvenica bila okićena zastavama. Domaćini su bili gradonačelnik Potočnjak, župnik Car i trgovac Katnić. Nadvojvoda i ostali visoki gosti dočekani su svečano, jedna je djevojčica na vrhu mola predala Njegovom Visočanstvu buket cvijeća ispod trijumfalnog slavoluka. U dva sata svi su se uputili na mjesto gdje se treba graditi zgrada, a od središta Crikvenice je udaljeno oko tisuću koraka. Načelnik Crikvenice Potočnjak i župnik Car održali su govore na koje je Nadvojvoda odgovorio hrvatski. Zatim je Njegova Visost udario čekićem tri puta, a to isto su učinili ban, ministar Josipović, guverner grof Zichy, načelnik Potočnjak i župnik. Tako je čin bio završen. Ujutro su dva liječnika, iz Crikvenice i Kraljevice, protestirali što je na trijumfalnom luku uz hrvatsku bila i ugarska zastava. Gradonačelnik ih je dao uhapsiti. Evo još nekih podataka. Protektor ustanove je Nj. Vis. Nadvojvoda Josip; počasni predsjednik konsorcija za gradnju je Nj. Ex. Ban Khuen Hederwary; izvršni predsjednik je Curico de Levay, generalni direktor jednog velikog osiguravajućeg društva; potpredsjednici su grof Teodor Battyhany i sin ministra Josipovića; Savjet se sastojao od mnogih uglednih ličnosti. U najskorije će se vrijeme početi graditi veliki hotel i vile. Nadvojvoda će sagraditi tri vile, jednu za sebe i dvije za dvorske dame svoje kuće, groficu Tastecs i Ferenczy. Vremenom će se izgraditi tri zgrade za liječenje vojnika, rahitične djece i za vatrogasce. Hotel i vile bit će sagrađene u toku godine. U Rijeci će se pojačati promet stranaca, jer je blizu Opatija i Crikvenica.«[4]

Za taj se je plan zdušno zalagao Nadvojvoda Josip, koji je u povodu postavljanja prvog kamena za kupališnu ustanovu u Crikvenici uputio velikom županu Đuri Stipetiću pismo u kojem kaže: »Prilikom svečanosti postavljanja kamena temeljca morskog kupališta u Crikvenici bio sam s iskrenim veseljem iznenađen koliko su pučanstvo rečene općine, toliko i komitet, oduševljeni idejom, ne samo radi opće koristi već i radi rodoljubne dobrobiti da ulože sredstva za ostvarenje te zamisli. Uspjeh proizlazi iz suradnje s Vašim Gospodstvom. Zahvaljujem Vam se kao protektor kupališta moleći Vas da i dalje unapređujete tu ideju. 6. srpnja 1891. Nadvojvoda Josip.«[5]

Uz balneološki turizam u Crikvenici možemo pratiti i prve pojave izletničkog turizma. Tako nalazimo obavijest da je 7. lipnja 1891. iz Rijeke došao u Crikvenicu Ungaro-Croatin parobrod s tri stotine izletnika, a iz Senja i Novoga dva parobroda sa šest stotina putnika. Na putu je riječke izletnike pratila limena glazba.[6] Novljani, međutim, nisu mirovali, te je prema pisanju La Bilancie 1. srpnja 1891. u Novome otvoreno kupalište pod nazivom »Čisto hrvatsko kupalište Lišanj«, čiji je osnivač konzorcij koji raspolaže dovoljnim kapitalom, a koji ima namjeru da postepeno razvije kupalište.[7] Od otvorenja sezone do 8. kolovoza 1891. u Crikvenici je bilo 196 gostiju, a među kojima grof Teodor Drašković s porodicom, dva profesora i neki trgovci iz Zagreba.[8] Saznajemo, također iz tiska, da je crikvenički župnik don

1. Da Cirquenizze, LB, XXII, Fiume 16. VII 1889, N. 159, p. 2.
2. Cirquenizze come luogo di cura, LB, Anno XXII, Fiume 14. XII 1889, N. 286, p. 2.
3. Cirquenizze luogo di cura, LB, Anno XXIV, Fiume 26. III 1891, N. 68, p. 2.
4. La festa di ieri a Cirquenizze, LB, Anno XXIV, Fiume 2. VII 1891, N. 146, p. 2.
5. Lo stabilimento bagni di Criquenizze, LB, Anno XXIV, Fiume 14. VII 1891, N. 156, p. 2.
6. A Cirquenizze, LB, Anno XXIV, Fiume 8. VI 1891, N. 127, p. 2.
7. Ancora uno stabilimento balneare, LB, Anno XXIV, Fiume 10. VII 1891, N. 153, p. 2.
8. Il Bagno di Cirquenizze, LB, Anno XXIV, Fiume 11. VIII 1891, N. 180, p. 2.

Antun Car u povodu postavljanja kamena temeljca za kupališnu zgradu, kad se podizala mađarska zastava, uzviknuo: »Dolje s njom«. Za taj svoj antimađarski istup Car je dobio pet dana zatvora. U tom je protestu sudjelovao i prvi fizik u Crikvenici dr Mirković, koji je odmah suspendiran s dužnosti.[9] U to su doba pretenzije Mađara na Hrvatsko primorje bile neprikrivene te se ne treba čuditi tim represalijama.

Od Crikvenice se htjelo načiniti balneološku stanicu, sličnu onoj u Opatiji, što je jasno vidljivo iz članka u »La Bilancia« u povodu otvorenja »Ladislavova doma«, namijenjenog liječenju bolesne, rahitične i skrofulozne djece, kojoj su bile potrebne morske kupke. I tu se osjećaju težnje Mađara da od Crikvenice stvore svoje morsko kupalište, osobito iz pozdravna govora. Reporter lista je tu svečanost, održanu 16. listopada 1892. godine, ovako prikazao: »Već od prvih jutarnjih sati započele su pripreme da se svečano prihvate gosti koji su trebali doći iz Rijeke da prisustvuju svečanosti postavljanja kamena temeljca za dječji dom. Parobrod 'Bator' prevezao je iz Rijeke reverendu sestru Terezu Hezagh, direktoricu dječjeg doma 'Marija', učenice tog zavoda, velečasnog katehetu don Csobora, neke gospođe i gospodu, Lodovica de Krausza, potpredsjednika Konsorcija iz Budimpešte za kupališno poduzeće u Crikvenici, kao i gosp. Enrica Wienera. Pri dočeku parobroda bilo je mnoštvo svijeta, velečasni župnik don Antun Car s gradonačelnikom, članovima Općinskog vijeća i ostalim uglednim osobama iz mjesta. Nakon govora gradonačelnika, koji je bio kratak ali srdačan, povorka se uputila na mjesto postavljanja prvog kamena za dječji dom (za nahočad). Župnik Car je blagoslovio prvi kamen, zatim su kamen udarili čekićem župnik, sestra Tereza, gospođa Krausz i gospodin Wiener. Potpredsjednik Krausz je izgovorio briljantan govor koji je saslušan s posebnom pažnjom. Govornik je istaknuo da »Mađar, stvarajući u Crikvenici lječilišno poduzeće, pruža hrvatskom bratu ruku prijateljstva i goji nadu da će ova ustanova pod zaštitom Nadvojvode Josipa još više učvrstiti veze između Mađara i Hrvata . . .«. »Sretan sam da je Konsorcij započeo ostvarenje ovog djela izgradnjom Sirotišta za djecu, koje je dobrotvorno djelo drago Bogu.« Pozvao je prisutne da svi uzviknu »Živio« za uzvišenog zaštitnika Nadvojvodu Josipa. Zatim je dodao da bi bilo nemoguće, bez oslonca koji pruža Nj. Ex. Ban grof Khuen Hederwary, postići uspjeh u pogledu uređenja lječilišta. Poslije Krausza govorio je Enrico Wiener istaknuvši hvalevrijedne usluge velikog župana grofa Đure Stipetića, koji je u Crikvenici razvio veliku djelatnost. Nakon svečanosti bio je banket za šezdeset osoba i poseban ručak za učenice Dječjeg doma 'Marija' iz Rijeke. Za vrijeme banketa nazdravljalo se Nadvojvodi, Nadvojvotkinji Mariji Doroteji, poslati su brzojavi banu, velikom županu i Konsorciju za crikveničko lječilište u Budimpešti. Gosti su u 5 sati popodne otputovali parobrodom 'Bator', a u 6,30 stigli su u Rijeku.«[10]

Di bismo shvatili te podatke sa svečanosti, moramo se uživjeti u političku klimu posljednjeg desetljeća 19. stoljeća u Hrvatskoj. Dnevnik »La Bilancia« bio je, prirodno, mađaronski orijentiran, jer je izlazio u Rijeci, koja se nalazila pod vlašću Ugarskog gubernija. Zato je i s razumljivim oduševljenjem uredništvo tog dnevnika pratilo razvoj Crikvenice, što se vidi iz članka koji je publiciran krajem godine 1892, a

u kojem se kaže: »Objavljujemo neke zanimljivosti o projektu da se u Crikvenici smjesti balneološka stanica slična onoj u susjednoj Opatiji. Svojedobno se štampa u više navrata bavila tim projektom. Famozni Lyro je program loše započeo pa se mislilo da je stavljen na stranu i da je ostao samo blažena želja osobe, koja je to zamislila, kao i stanovnika tog mjestanca. Od nekog se vremena stvari mijenjaju. O projektu, koji je izgledao utopija, počelo se ozbiljno razmišljati da ga se ostvari; započete su pripreme, tako da više nema sumnje da će se postići siguran ishod. Neki akcionari iz Hamburga, Berlina, Beča i Budimpešte otkupili su 25.000 klaftara terena uz obalu Crikvenice, gdje će se graditi vile, parkovi i vrtovi. Posjednici parcela uspjeli su, prema položaju i kvaliteti, prodati klaftar terena za 2.20 forinta umjesto za 1 forint. Gubernij je došao u posjed 40.00 klaftara terena uz obalu. Iduće će proljeće započeti gradnja. Općina Crikvenica započela je neke radove neovisno i urgentno, kao što su regulacija i uređenje cestâ koje vode u mjesto, a trudi se da se mjesto opskrbi svim higijenskim, estetskim i ekonomskim uvjetima, koji su od apsolutne nužnosti. Izvjesno vrijeme rade već neki težaci na cesti od Crikvenice do Sv. Jelene, a sa strana te ceste posadit će se drvored stabala. Iduće će, pak, proljeće u Crikvenici naći posla brojni radnici, što će biti kao mana za nezaposlene.«[11]

Općinska je uprava u Crikvenici osjećala da je za razvoj mjesta najsigurniji oslonac Nadvojvoda Josip, koji je živio u svojoj rezidenciji u Rijeci. On je u proljeće godine 1893. primio deputaciju crikveničkih građana koju su sačinjavali kotarski predstojnik Rajaković, župnik don Antun Car, trgovac Petar Katnić, inženjer Doljak, gradonačelnik Bušić, bilježnik M. Car i ljekarnik Polić. Delegacija mu se zahvalila za sve što je za Crikvenicu dotad učinio, posebno za kupnju starog frankopanskog Kaštela. Nadvojvoda je ljubazno primio crikveničko izaslanstvo i obećao im da će se što prije uputiti s porodicom u Crikvenicu da u njoj provede jedan dan. Osobito ga je zanimao stari Kaštel.[12]

Početkom godine 1893. počele su ozbiljne pripreme oko gradnje novih objekata, tako je u ožujku stigao Enrico Wiener, jedan od podstrekača izgradnje Crikvenice, s dva arhitekta, da zaključi ugovore o gradnji.[13] Gradnja hotela predviđena je za kolovoz te godine. Bez obzira na to što u Crikvenici nije bilo hotela, gosti su obilato pristizali. Bili su to uglavnom aristokrati, ministri i kulturno-prosvjetni funkcionari, a što se vidi iz članka objavljenog u dnevniku »La Bilancia« od 12. srpnja 1893. godine, gdje piše: »U Crikvenici ima gostiju iz uglednih obitelji koje su došle iz Ugarske, Srbije, osobito iz Beograda, tako da je kupališni komitet zadužen da pronađe smještaj za nove strance koji stalno pristižu. Među mnogobrojnim uglednim ličnostima je obitelj sa-

9. In seguito all'incidente di Cirquenizze, LB, Anno XXIV, Fiume 3. IX 1891, N. 198, p. 3.
10. Grande solennità a Cirquenizze, LB, Anno XXV, Fiume 17. X 1892, N. 236, p. 2.
11. Ciò che si fa a Cirquenizze, LB, Anno XXV, Fiume 12. II 1892, N. 34, p. 2.
12. S. A. l'arciduca Giuseppe, LB, Anno XXVI, Fiume 13. III 1893, N. 59, p. 2.
13. A Cirquenizze, LB, Anno XXVI, Fiume 13. III 1983, N. 59, p. 2.

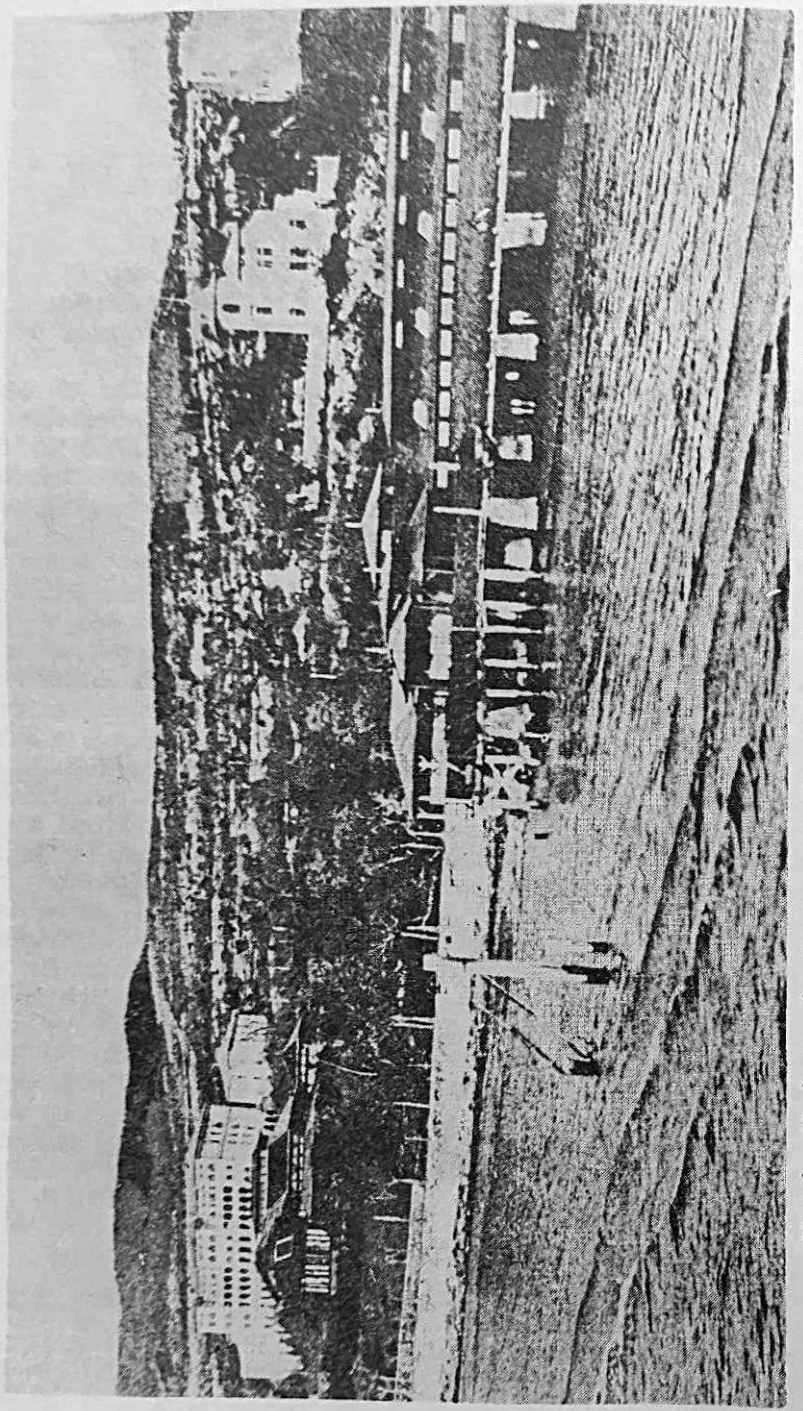

Hotel »Nadvojvoda Josip«, paviljon Kursalona i drveno kupalište u Crikvenici

nitarnog šefa Ministarstva unutrašnjih poslova gosp. Chizera; supruga predsjednika Stola sedmorice iz Zagreba, gđa Spevec; pukovnik Rabatić s obitelju; potpukovnik Nemecić s obitelju; barunica Ambrozy; grof Drašković s porodicom; profesor dr Löri s porodicom, i dr. Gosti iz glavnog grada Srbije su major Rašić, adjutant Nj. Vel. Kralja Srbije; ugledni srpski pisac i intendant kazališta Šapčanin; direktor gimnazije Živković i još mnogi drugi.[14]

Nedjeljom su iz Rijeke za Crikvenicu odlazili s gostima izletnički parobrodi »Ungaro-Croate«. Izleti su, naravno, imali zabavni karakter.[15]

Iz Budimpešte su se s hrvatskom vladom u Zagrebu vodili pregovori za izgradnju kupališne zgrade u Crikvenici, što se vidi iz obavijesti od 20. veljače 1894. godine, i to: »Konsorcij iz Budimpešte, sastavljen od gospode G. Holup, C. Seobenz, G. Maklary, G. Topich i E. de Baranyi, predložio je hrvatskoj vladi preko kotara Ogulin projekt gradnje kupališne zgrade, jednog velikog hotela s restoranom, kavanom i parkom. Od hrvatske vlade Konsorcij je zatražio uz nisku cijenu ustupanje terena potrebnog za te svrhe, izgradnju vodovoda i dva cestovna odvojka. Hrvatska se vlada odazvala traženju i poslala tehničko-političku komisiju u kojoj su bili gg. Đuro Stipetić, veliki župan Modruša, kome Crikvenica spada, građevinski savjetnik Augustin, nadinženjer Bedekovich, sekretar Busich, inženjer Seifert, inženjer Doljak, itd. Komisija je detaljno pregledala mjesto i za nekoliko će tjedana o svojem posjetu dati odgovor vlastima.«[16]

Konačno je kupalište u Crikvenici bilo gotovo, tako da je 25. lipnja 1894. »La Bilancia« objavila slijedeće: »Jučer je u Crikvenici, pod pokroviteljstvom Nadvojvode Josipa, bilo otvorenje Klimatskog lječilišta i kupališta. Novo se kupalište sastoji od sto elegantnih kabina podijeljenih u dva kraka (ženske i muške). Uz kupalište je restoran. Nadvojvoda Josip je poslao slijedeći brzojav: 'Od srca se radujem otvorenju kupališta u Crikvenici. Neka bude božji blagoslov nad poduzećem. Obećajem svoju stalnu suradnju. Nadvojvoda Josip.'«[17]

Nepuni mjesec dana nakon otvorenja kupališta otvoren je i paviljon za zabavu s krasnim izgledom, podignut na uzvišici odakle je dominirala divna panorama. Reporter »La Bilancije« kaže: . . . »u njemu će gosti naći svaki confort koji danas pružaju lječilišna mjesta«.[18] Kupališni je konzorcij kupio sadnice drveća iz parka »Elizabeta« u Rijeci, koje su u dva trabakula prevezene u Crikvenicu.[19] Konzorcij je u novi paviljon doveo mađarski ciganski orkestar koji je preko Rijeke brodom

14. A Cirquenizze, LB, Anno XXVI, Fiume 12. VII 1893, N. 156, p. 2.
15. Gita di piacere per Cirquenizze, LB, Anno XXVI, Fiume 29. VII 1893, N. 161, p. 2.
16. Bagno maritimo a Cirquenizze, LB, Anno XXVII, Fiume 20. II 1894, N. 41, p. 2.
17. Bagno di Cirquenizze, LB, Anno XXVII, Fiume 25. VII 1894, N. 143, p. 2.
18. L'inaugurazione del Bagno a Cirquenizze, LB, Anno XXVII, Fiume 12. VII 1894, N. 157, L. 2.
19. Gli alberi del giardino Elisabetta, LB, Anno XXVII, Fiume 29. IX 1894, N. 222, p. 2.

»Velebit« otišao u Crikvenicu[20], tako da je svečano otvorenje paviljona uslijedilo 15. srpnja 1894. O toj je svečanosti poveliki izvještaj u »La Bilanciji« koji glasi: »Jučer je u Crikvenici, pod pokroviteljstvom Nadvojvode Josipa, bilo otvorenje paviljona. Iz Rijeke su stigli Ungaro-Croatini brodovi 'Velebit' i 'Ika' sa stotinom i stotinom izletnika, mnogi su stigli iz Novog, Senja, Kraljevice, itd. Može se reći da je jučer izvana bilo u Crikvenici 1.800 ljudi. U sredini je kupališta svirao ciganski orkestar, a stotinu koračaja od paviljona je restoran gdje je isto tako svirala ciganska glazba. Za divljenje je elegancija, čistoća i dobra usluga u restoranu, samo su hrani i piću bile visoke cijene. Od restorana jedna cesta vodi do mjesta gdje će izrasti novi hotel, koji je sada u gradnji i koji će biti dogotovljen u svibnju 1895. godine. U Crikvenici boravi oko pedeset porodica koje se kupaju, a, dok hotel ne bude gotov, stanuju u privatnim kućama. Iz Ugarske stižu narudžbe za smještaj. Palača Skomerža, koja se nalazi kod mola, bit će pretvorena u hotel, tako će stranci naći smještaj i u toj novoj palači u kojoj je već predbilježeno osam soba za jednu njemačku princezu, koja će stići u mjesecu kolovozu. Tu se nalaze i mnogi članovi ugarskog poduzeća za kupalište. Duša svih je gosp. Enrico Wiener. Poduzeće uzima jedan parobrodić koji će služiti za vezu između Crikvenice i Rijeke.«[21]

U srpnju 1894. hotel i tri vile bili su već u gradnji. Gradio ih je mađarski konzorcij.[22] Broj se gostiju znatno povećao, što se vidi iz tiskanog izvještaja od 20. srpnja 1894. godine, u kojemu stoji: »U Crikvenici je do sada 301 gost. Kupalište posjećuje oko 250 kupača na dan. Središte sastanaka je novi paviljon blizu kupališta, gdje svaki dan svira ciganski orkestar. Posjetioci, u organizaciji kupališnog poduzeća, mogu ići na izlete, npr. do Senja. Radovi na novom hotelu postepeno napreduju, stiglo se do prvog kata. U gradnji su ceste koje vode na kupalište. Poduzeće je kupilo na Krku veliku količinu zemlje za park, koju će prenijeti u Crikvenicu. Uskoro će se graditi kratka tramvajska pruga. Nadvojvoda Josip, pokrovitelj poduzeća, možda će uskoro posjetiti kupalište. Neki se crikvenički političari tuže da se na zgradi ljekarništa ne vije hrvatska već madžarska zastava, a da orkestar stalno svira mađarske pjesme. U restoranu hotela Skomerže bila je priredba tamburaša.«[23]

Sve se više osjećala potreba parobrodarskog prometa između Rijeke i Crikvenice, tako da su u Pomorskom Guberniju o tom pitanju vođeni pregovori u kolovozu 1894.[24] Pokrovitelj kupališta postao je Nadvojvoda Josip. U kolovozu je uslijedilo otvorenje hotela »Nadvojvotkinja Klotilda« na glavnom trgu. Restoran u paviljonu je vodio Ertl, vlasnik hotela »Al Lloyd« i restorana »Al Tirolese« u Rijeci. Konzorcij je za goste osigurao barke i dva »omnibusa«. Razmišljalo se o gradnji tramvaja.[25] Polovicom kolovoza stanje u Crikvenici, prema pisanju »La Bilancije«, bilo je ovako: »U Crikvenici ujutro i popodne svira kupališni orkestar. Poslužuje deset muškaraca i deset žena, a na blagajni je sposoban činovnik. Blizu kupališta je sagrađen drveni molo za barke. Iz mjesta su odstranjeni dječaci koji su prodavali razne stvari, ili su prosjačili. Od 28. svibnja do 30. srpnja registrirano je više od 400 gostiju. Novi je paviljon omiljeno sastajalište stranaca, dok Crikveničani radije idu u Narodnu čitaonicu. Gradnja novog hotela dobro napreduje.

Došlo se do visine prvog kata. Dvije nove manje vile grade se duž ceste koja vodi od gata na kupalište. Crikvenicu je u subotu posjetilo oko sto studenata iz glavnog grada Hrvatske, a stalni su posjeti iz Senja i okolnih mjesta. Uz cestu, koja vodi prema kupalištu, posađene su biljke za ukras i broj se sjedalica povećao.«[26] Crikvenica se tog ljeta pretvorila u ogromno gradilište: »Stotine radnika je zaposleno na gradnji kolne ceste koja vodi od glavnog trga prema novom hotelu, koji je izgrađen do drugog kata, a nekoliko desetina radnika radi na vodovodu. U blizini Kaštela grade se dvije vilice, blizu pošte palačica, a uskoro će se proširiti paviljon i dobit će veću dvoranu. Uz cestu za kupalište postavljeni su kandelaberi.«[27]

Koliko je bilo oduševljenje za izgradnju Crikvenice govori najbolje i napis objavljen u rujnu 1894: »Gradnja napreduje, novi će hoteli dobiti električnu rasvjetu i imat će svaku vrst komoditeta. Gotovo pusta obala u blizini zgrade hotela bit će pretvorena u krasan park, a morska se obala uređuje. Električni će tramvaj spajati Crikvenicu s jednom šumicom u Vinodolu. Za nekoliko godina Crikvenica će biti divno mjesto. Prošlih je dana boravio tu slavni bečki arhitekt Uhlrich, koji će izraditi planove za gradnju dvanaestak vila. Povodom Higijenskog kongresa sudionici su posjetili Crikvenicu te je sanitarni savjetnik dr N. vitez Süssbach iz Liegnitza napisao u počasnu knjigu: 'Živo sam iznenađen i pun sam divljenja prema Crikvenici, njezina obala, njezin položaj, odlični prirodni uvjeti, zahvaljujući kojima se mogu bez imalo opasnosti i djeca kupati, što je drugdje teško naći, su takvi da mogu predvidjeti sretnu budućnost ovom mjestu i po cijeloj ću Evropi proširiti glas da se propagira vijest o njezinim vrijednostima.' To je potvrdilo šezdeset slavnih liječnika koji su posjetili Crikvenicu.«[28]

Neumorni nadvojvoda Josip nije bio zadovoljan samo osnutkom dječjeg doma već je u crikveničkom Kaštelu godine 1895. osnovao sanatorij za oficire koji su se razboljeli »pa trebaju zraka i morskih kupki«. Sanatorij je imao 23 sobe.[29]

Mjesto se stalno uljepšavalo. U travnju 1895. godine obavljeni su završni radovi na vodovodu i cesti za Grižane, na Kaštelu su izvođene adaptacije, gradnja velikog hotela je napredovala.[30] Kupališno je društvo u travnju te godine održalo skupštinu gdje su bili imenovani di-

20. L'inaugurazione del padiglione del Bagno di Cirquenizze, LB, Anno XXVII, Fiume 14, VII 1894, N. 159, p. 2.
21. Da Cirquenizze, LB, Anno XXVII, Fiume 16. VII 1894, N. 160, p. 2.
22. Da Cirquenizze, LB, Anno XXVII, Fiume 23. VII 1894, N. 166, p. 2.
23. Da Cirquenizze, LB, Anno XXVII, Fiume 31. VII 1894, N. 172, p. 2.
24. Trattative per nuove communicazioni fra Fiume e Cirquenizze, LB, Anno XXVII, Fiume 1. VIII 1894, N. 174, p. 2.
25. Da Cirquenizze, LB, Anno XXVII, Fiume 6. VIII 1894, N. 178, p. 2.
26. Da Cirquenizze, LB, Anno XXVII, Fiume 13. VIII 1894, N. 184, p. 2.
27. Notiziario di Cirquenizze, LB, Anno XXVII, Fiume 17. IX 1894, N. 211, p. 2.
28. Noterelle da Cirquenizze, LB, Anno XXVII, Fiume 25. IX 1894, N. 218, p. 2.
29. Fonfazione benefice, LB, Anno XXVIII, Fiume 23. III 1895, N. 68, p. 2.
30. A Cirquenizze, LB, Anno XXVIII, Fiume 26. IV 1895, N. 95, p. 2.

rektori: Cornelio Jozsa, Zoltan Szentivanyi, dr Dall'Asta, Giorgio Diaballa i Luigi Villanyi, a u nadzorni odbor dr Geza Diaballa.[31]

U svibnju 1895. godine otvoren je u Paviljonu novi restoran povjeren Vrabegu, doveden je mađarski orkestar maestra Serlyja, započeto je produžavanje pristaništa pred novim hotelom, gdje će pristajati brodovi za hotelske goste. Radovi oko pristaništa su se vodili brigom guvernera Ljudevita Battyhanyja, koji se zalagao za prosperitet Primorja.[32] I dalje se vodila briga o zelenim nasadama te je u Trstu Ungaro-Croatin brod »Ika« preuzeo teret raslinja za Crikvenicu.[33] Najzad se približavao i kraj gradnje novog hotela.

Nadvojvoda Josip je u Alcsuthu primio deputaciju Akcionarskog društva kupališnog poduzeća u Crikvenici i obećao im i ubuduće svoju pomoć za razvitak kupališta. Prihvatio je molbu deputacije da se novi hotel može nazvati »Hotel Nadvojvode Josipa« i dao na znanje »da će doputovati u gradić na hrvatskoj obali kada bude otvorenje hotela«.[34]

Otvorenje depandanse hotela bilo je predviđeno za 20. lipnja i velik broj soba te depandanse bio je već izdat. U tom je mjesecu u Crikvenici bilo stotinjak gostiju, a među njima aristokrati grof Hunyadi s porodicom, princeza Thurn-Taxis i grof Berchthold. U paviljonu je uz ciganski orkestar svirao i orkestar Regimente Jelačić. Prvog srpnja bio je otvoren crikvenički vodovod. Uvijek je, međutim, dolazilo do nereda kada se u povodu svečanosti na kupališnoj zgradi ili na paviljonu vijorila mađarska zastava, tako da su pripadnici Stranke prava intervenirali čak kod bana.[35]

Povodom proslave Milenija, Nadvojvoda Josip je kupio zemljište za izgradnju ospicija za škrofuloznu i rahitičnu djecu.[36] On je taj humanitarni zavod osnovao kao zadužbinu nadvojvode Ladislava. U tu je svrhu preuređen frankopanski Kaštel, vlasništvo nadvojvode. Kaštel je okružen prekrasnim perivojem. Kupalište uz Kaštel bilo je uređeno po Kneippovu sistemu. U tom »Ladislavovu domu« moglo je stati sto dječaka.[37]

Velike gradnje i ambiciozni programi doveli su crikveničko kupališno poduzeće u krizu, tako da je trebalo 150.000 forinta da se pokriju dugovi, kako bi sudbina Crikvenice bila osigurana.[38] U tom je teškom trenutku Nadvojvoda Josip opet dao kredit od 150.000 forinta u korist teško pogođenih kreditora.[39]

U lipnju godine 1897. došlo je do nadmetanja za kupališno poduzeće. Kreditna banka za Primorje ponudila je 100.000 fiorina, dok je Nadvojvoda putem svog zastupnika dra Nikole Geletića ponudio 250.000 forinta i tako je odlučeno u njegovu korist.[40] Nadvojvoda Josip je time postao vlasnik Kaštela i kupališnog poduzeća. U to se doba iz Hrvatske nitko nije zanimao da spasi Crikvenicu kao turističko-balneološko mjesto.

Ovih nekoliko podataka iz prvih dana razvoja Crikvenice u lječilišno i kupališno mjesto pisani su na temelju neposrednih izvještaja reportera u dnevniku »La Bilancia«. Prirodno je, da su ti izvještaji puni i neobičnih novinarsko-senzacionalističkih podataka. »La Bilancia« je bila mađarski orijentirani list tako da iz njenih napisa ne osjećamo udio Hrvatske u izgradnji Crikvenice. Unatoč tome svi su podaci napisani neposredno nakon događaja koji su se odvijali u Crikvenici od 1889. do 1899. godine te nas vraćaju u doba početaka našeg turizma, a pružaju i mnogo korisnih podataka za povijest balneologije u Hrvatskom primorju.

Medicina, 14:206—212 (1977)

31. La società del bagno di Cirquenizze, LB, Anno XXVIII, Fiume 29. IV 1895, N. 97, P. 2.
32. A Cirquenizze, LB, Anno XXVIII, Fiume 28. V 1895, N. 121, p. 2.
33. Piante per Cirquenizze, LB, Anno XXVIII, Fiume 29. V 1895, N. 122, p. 2.
34. Lo stabilimento balneare di Cirquenizze, LB, Anno XXVIII, Fiume 6. VI 1895, N. 128, p. 2
35. Da Cirquenizze, LB, Anno XXVIII, Fiume 14. VI 1895, N. 134, p. 2.
36. Ospicio marino a Cirquenizze, LB, Anno XXIX, Fiume 7. VI 1896, N. 105, p. 2.
37. Istituto umanitario a Cirquenizze, LB, Anno XXX, Fiume 16. XI 1897, N. 205, p. 2.
38. Lo stabilimento balneare di Cirquenizze, LB, Anno XXX, Fiume 9. III 1897, N. 56, p. 2.
39. Lo stabilimento balneare di Cirquenizze, LB, Anno XXX, Fiume 31. III 1897, N. 73, p. 2.
40. Lo stabilimento balneare di Cirquenizze, LB, Anno XXX, Fiume 16. VI 1897, N. 135, p. 2.

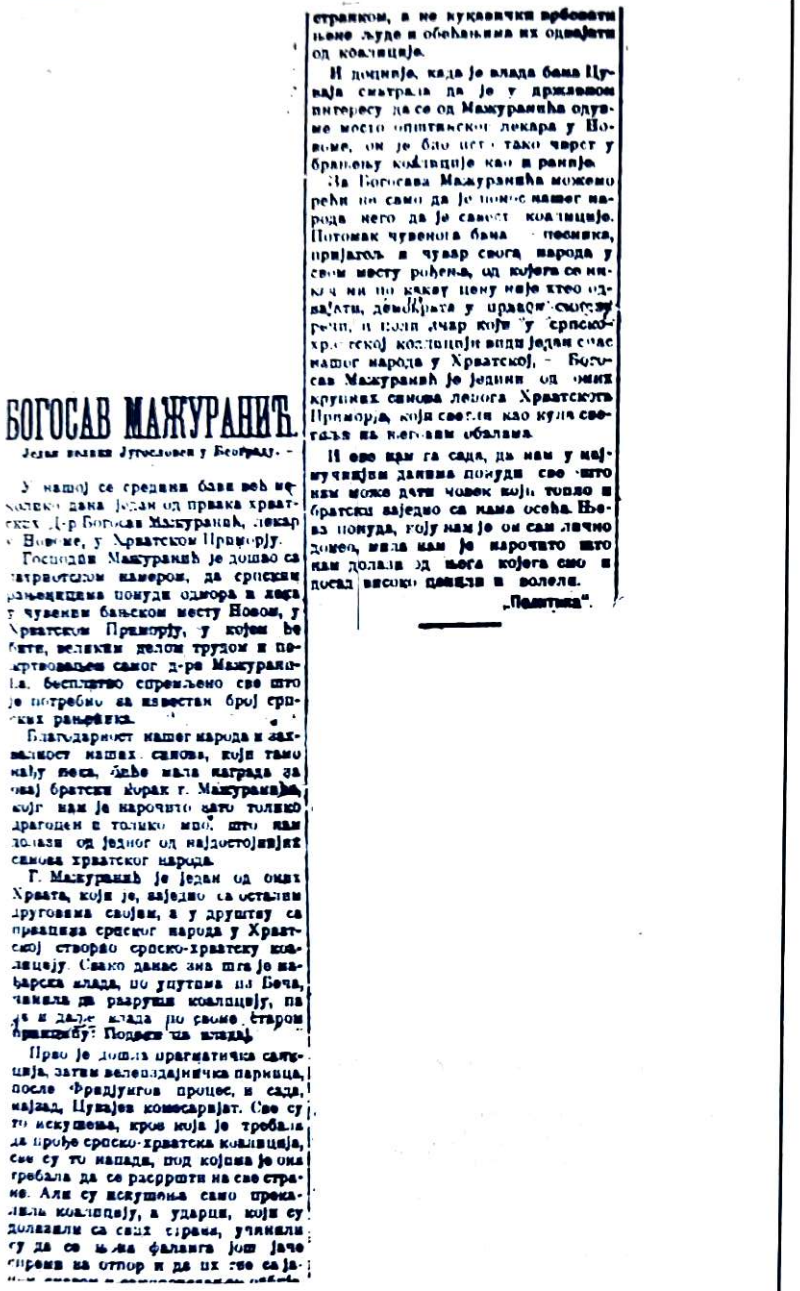

БОГОСАВ МАЖУРАНИЋ.

Један велики Југословен у Београду. –

У нашој се средини бави већ неколико дана један од првака хрватских Д-р Богосав Мажуранић, лекар у Новоме, у Хрватском Приморју.

Господин Мажуранић је дошао са патриотском намером, да српским рањеницима понуди одмора и лека у чувеним бањском месту Новом, у Хрватском Приморју, у којем ће бити, великим делом трудом и пожртвовањем самог д-ра Мажуранића, бесплатно спремљено све што је потребно за известан број српских рањеника.

Благодарност нашег народа и захвалност наших синова, који тамо нађу лека, биће мала награда за овај братски корак г. Мажуранића, који нам је нарочито зато толико драгоцен и толико мио, што нам долази од једног од најдостојнијих синова хрватског народа.

Г. Мажуранић је један од оних Хрвата, који је, заједно са осталим друговима својим, а у друштву са првацима српског народа у Хрватској створио српско-хрватску коалицију. Свако данас зна шта је мађарска влада, по упутима из Беча, чинила да разруши коалицију, па да и даље влада по своме старом принципу: Подели па владај.

Прво је дошла прагматичка санкција, затим велеиздајничка парница, после Фридјунгов процес, и сада, најзад, Цувајев комесаријат. Све су то искушења, кроз која је требала да прође српско-хрватска коалиција, све су то напади, под којима је она требала да се расрршти на све стране. Али су искушења само прекалила коалицију, а ударци, који су долазили са свих страна, учинили су да се њена фаланга још јаче спреми за отпор и да их све са ја-

странком, а не кукавички арбовати њене људе и обећањима их одвајати од коалиције.

И доцније, када је влада бана Цуваја сматрала да је у државном интересу да се од Мажуранића одузме место општинског лекара у Новоме, он је био исто тако чврст у брањењу коалиције као и раније.

За Богосава Мажуранића можемо рећи не само да је понос нашег народа него да је савест коалиције. Потомак чувеног бана – песника, пријатељ и чувар свога народа у свом месту рођења, од којега се никад ни по какву цену није хтео одвајати, демократа у правом смислу речи, и поли лчар који у српско-хрватској коалицији види један спас нашег народа у Хрватској, – Богосав Мажуранић је једини од оних крупних синова лепога Хрватскога Приморја, који светли као кула светиља на његовим обалама.

И ево нам га сада, да нам у најмучнијим данима понуди све што нам може дати човек који топло и братски заједно са нама осећа. Њева понуда, коју нам је он сам лично донео, мила нам је нарочито што нам долази од њега којега смо и досад високо ценили и волели.

„Политика".

Obavijest u »Politici« o dolasku dra Bogoslava Mažuranića u Beograd početkom studenoga 1913.

19.

POMOĆ HRVATSKOG PRIMORJA SRPSKOM I CRNOGORSKOM SANITETU U BALKANSKIM RATOVIMA (1912—1913)

Od Narodnog pokreta 1903. godine Hrvatsko primorje, Rijeka i Liburnija žive intenzivnim političkim životom. To se osjetilo osobito nakon potpisivanja »Riječke rezolucije« godine 1906, a i poslije. Balkanski ratovi, 1912. i 1913. godine, bili su prilika da se ta klima, nastala prethodnih godina, iskoristi kako bi ti krajevi pružili svoj obol u pomoći Crvenom krstu balkanskih naroda. Od listopada 1912. do svibnja 1913. godine cjelokupno je pučanstvo tih krajeva svesrdno angažirano u sakupljanju doprinosa Crvenom krstu, te je djelo tog stanovništva ispunilo blistavu stranicu u povijesti zdravstva Hrvatskog primorja, oplemenjenu humanizmom i jugoslavenskom solidarnošću, a nekoliko liječnika, koji su aktivno sudjelovali u sanitetu u balkanskim ratovima, potvrđuju visoku svijest zdravstvenih radnika ovoga kraja u povijesnim trenucima oslobođenja jugoslavenskih zemalja.

Odmah nakon izbijanja balkanskog rata riječki se »Novi list« stavio u službu te humanitarne akcije, tako da je sakupljanje doprinosa počelo nekoliko dana prije nego je izišao apel crnogorskog Crvenog krsta od 16. listopada 1912. godine, koji počinje dramatičnim usklikom: »Balkan je ponovo u krvi!«, a završava: »Pomoć Crvenog krsta pomoć je našoj narodnoj borbi, djelo je milosrđa, hrišćanska je ljubav prema bližnjima! U Cetinju, 26. septembra (po st. kal.) 1912«. Proglas je potpisao mitropolit Mitrofan.[1]

1. Riječki Novi list, God. VI, br. 247, Rijeka, 16. X 1912, p. 2.

U Rijeci je među prvim darodavcima bio Đuro Ružić, koji je izravno u Cetinje poslao 100 kruna, a u susjednim selima, Krasici i Pehlinu, prikupljalo se po 50 do 100 kruna i odmah slalo u Cetinje.[2] U Opatiji je ta akcija poprimila političko značenje. U Čitaonici »Zora« održana je pučka skupština pod parolom »Borba braće na Balkanu«. U apelu za tu skupštinu se kaže: »Braćo Srbi, Hrvati i Slaveni! Sada, kada se naša jednokrvna braća na Balkanu bore za oslobođenje i ujedinjenje jugoslavenskog naroda, kada se po Kosovu oko hrama Svetih Dečana čuje jauk i lelek naše braće koju ugnjetava jedan od naših brojnih dušmana, treba da i mi dignemo svoj glas, glas simpatije naše, što ju trebamo da izrazimo u ovoj očajnoj borbi za oslobođenje našoj jednokrvnoj braći. Izraz našega bodrenja bit će našoj braći nadasve, te će ih u borbi bodriti i voditi do pobjede. No, izim izraza simpatije treba da našu braću podpomognemo darovima za bolesnike i bijednike, što ih rat sobom donosi. Opatija s okolicom! Pohrlite na ovu skupštinu da bude dostojna manifestacija velike zavjetne misli.«[3] Jednako je takvo raspoloženje bilo u Istri, iz Pazina je ljekarna »sv. Ćirilu i Metodu« poslala vate i zavoja za Crveni krst u Cetinje u vrijednosti 100 kr.[4] Istih je dana nestor riječkih Hrvata dr Erazmo Barčić predao molbu Gradskom magistratu za dozvolu sastanka riječkih Hrvata, Srba, Slovenaca i ostalih Slavena dobre volje, s tim da se osnuje odbor za sakupljanje pomoći za Crveni krst balkanskih naroda.[5] Erazmo Barčić je sazvao sastanak i potpisao apel koji počinje riječima: »Kao najstariji između vas smatram se dužnim sazvati sastanak. Jesam uvjeren da na tom sastanku ne će nitko, komu u grudima slavensko srce bije, manjkati, da po mogućnosti materijalnih svojih sila doprinese obol za ublaženje boli stradajuće braće na Balkanu.«[6]

Nekoliko dana nakon proglasa crnogorskog Crvenog krsta u »Novom listu« je izišao apel srpskog Crvenog krsta u kome se poziva dvadeset liječnika za njegu ranjenika i bolesnika. Srpski se Crveni krst obraća slavenskim liječnicima.[7] Oba apela, crnogorskog i srpskog Crvenog krsta, bila su objavljena prije skupštine koju je sazvao Erazmo Barčić. Sastanak je održan u Trgovačko-obrtničkom domu, u toku kojeg je izabran odbor. Sve prostorije Doma, čak i hodnici, bili su puni riječkog građanstva. Erazmo Barčić im je tom prilikom rekao: »Posljedice rata teške su, ljudi pogibaju, obitelji ostaju bez skrbnika; poslije rata bit će još groznijih posljedica ... Ja se nadam da će Makedonija, Stara Srbija i Novi Pazar poslije toga rata dostignuti svoju slobodu. Ali tu svoju slobodu postići će krvlju i herojizmom naše slavenske

2. RNL, God. VI, br. 246, Rijeka, 15. X 1912, p. 2.
3. RNL, God. VI, br. 251, Rijeka, 20. X 1912, p. 2. »Za braću na Balkanu« i br. 252, Rijeka, 22. X 1912, »Javna Skupština u Opatiji za braću na Balkanu«;
4. RNL, God. VI, br. 252, Rijeka, 22. X 1912, p. 2. »Ljekarna u Pazinu«;
5. RNL, God. VI, br. 252, Rijeka, 22. X 1912, p. 2. »U pomoć Crvenom krstu balkanskih naroda«;
6. RNL, God. VI, br. 253, Rijeka, 23. X 1912, p. 2. »Hrvati, Srbi, Slovenci i obće Slaveni na Rijeci«;
7. RNL, God. VI, br. 254, Rijeka, 24. X 1912, p. 1, »Srbija traži liječnike«;

Dr Erazmo Barčić,
istaknuti hrvatski političar u Rijeci

Sušački veletrgovac i posjednik Dušan Vilhar

braće, koja sada prolijeva svoju plemenitu krv, prolijeva je za humanitarna i čovječanska prava. Ja se nadam da će se Hrvati, Srbi i Slovenci Rijeke i Sušaka odazvati da novčano potpomognu Crveni krst balkanskih naroda«. Poslije tih riječi na tom je zboru Franjo Supilo predložio odbor, a za predsjednika dra Erazma Barčića. Sastavljen je i odbor gospođica koje su išle sakupljati priloge.[8] Potom je Barčić, koristeći svoj ogroman autoritet političara i patricija riječkog, objavio u »Novom listu« poruku građanstvu bez razlike narodnosti. Između ostaloga on kaže: »U sadašnjem sudbonosnom času sinovi Bugarske, Crne Gore, Grčke i Srbije lijevaju svoju krv da oslobode svoju braću koja čame pod turskim jarmom... Odbor apeluje na tradicionalnu dobrotvornost riečkog stanovništva, da doprinese svoj obol na pre navedenu plemenitu svrhu. Na Rieci 28. oktobra 1912.«[9] I u Opatiji—Voloskom konstituirao se odbor za sakupljanje doprinosa. Predsjednik odbora je podnačelnik Julije Miran. Oni u »Novom listu« apeliraju na dirljiv način: »Krv, koja se sada lijeva na Balkanu — je krv naša, boli i lelek slavenskih majka naše braće dopiru do žala divnog našeg Jadrana i mi djeca velike majke Jugoslavije nećemo i ne smijemo ostati nijemi, već ćuteć s njima doprinosimo iz malene ali naše Istre što više možemo za olakšanje teških patnja i borbe za slobodu braće.«[10] Sakupljanje doprinosa provodilo se u svim mjestima, narod se odazivao dobrovoljno, u Kastvu, Krasici, Dragi, Klani, Grižanima, Bakru i drugdje sakupljali su se prinosi jednostavnog puka koji je barem helerom htio dokazati svoj patriotizam. Narodni je poslanik Luppis u jednom londonskom listu napisao veliku istinu da se u ovom kraju prilozi sakupljaju od svih slojeva pučanstva, da su doduše maleni u odnosu na priloge bogatih Grka, no, njihova je vrijednost u masovnosti.[11] Međutim, riječki veletrgovac i posjednik Dušan Vilhar odlučuje da na svoj trošak pošalje u Crnu Goru mladog kirurga dra Hugu Fabianića. Vilhar je želio ostati anoniman, no, poslije se saznalo za njegovo ime. U »Novom listu« ta je vijest objavljena s puno publiciteta. Kaže se između ostaloga: »Gospodin dr Fabianić je odaslan od jednog odličnog našeg rodoljuba, koji sve troškove podmiruje i čiju je ponudu Glavna uprava Crnogorskog Crvenog krsta sa zahvalnošću primila i pozdravila. Ističemo našim rodoljubima prigodom sakupljanja prinosa za Crveni krst ovaj liepi primjer bratske solidarnosti i patriotizma koli otačbenika, koji neće da s imenom izadje na javu, toli gosp. doktora, koji, od njega umoljen, da podje na ratište, odmah je pristao, te momentalno ostavio svoju liepu ovdješnju praksu i pohrlio u Crnu Goru. Trebalo bi da i drugi

8. RNL, God. VI, br. 255, Rijeka, 25. X 1912, p. 2, »Sastanak za Crveni Krst«;
9. RNL, God. VI, br. 258, Rijeka, 29. X 1912, p. 2. »Štovanim stanovnikom grada i kotara Rijeke bez razlike narodnosti«;
10. RNL, God. VI, br. 257, Rijeka, 27. X 1912, p. 2. »Opatija—Volosko za slavensku braću na Balkanu«;
11. The Nation, 28. XII 1912, London, I. F. Luppis (originalni naziv članka nije mi poznat R. M.);
12. RNL, God. VI, br. 259, Rijeka, 30. X 1912, p. 2. »U pomoć ranjenoj braći u Crnoj Gori«;

mogućnici, a osobito doktori naši, sliede ovaj primjer.«[12] Međutim, nije ostalo samo na tom primjeru. Iz Opatije je na trošak njihova odbora otišao u Bugarsku dr Franjo Bakarčić. Veliki broj pomoraca iz Volo-skog radio je u bugarskoj trgovačkoj mornarici, te je razumljiva nji-hova nadklonost prema borbi bugarskog naroda.[13] Tih dramatičnih dana došao je upit iz Beograda da li se na Primorju mogu primiti rekonva-lescenti, te »Novi list« odmah apelira na čitatelje da se jave oni koji su voljni primiti ili znadu kuće koje bi primile rekonvalescente.[14] Odaziv je bio kako se moglo i očekivati. U Novom Vinodolskom je dr Bogo-slav Mažuranić, jedan iz plejade braće Mažuranića, odlučio da otputuje u Beograd i da se ponudi srpskom Crvenom krstu. On je ujedno kao suvlasnik Hotela »Lišanj« u Novome zajedno s drugovima stavio na raspolaganje dvadeset soba, a dr Baldo Udina se ponudio da će te re-konvalescente liječiti.[15] Odmah po dolasku dra Bogoslava Mažuranića u Beograd izašla je u »Politici« velika obavijest, pozdravljali su ga kao velikog Jugoslavena i nećaka hrvatskog bana Ivana Mažuranića. On, kao istaknuti političar Koalicije, u tom je času značio za opći moral više negoli kao zdravstveni radnik.[16]

Kako se osjećalo da svaka pomoć dobro dolazi, riječki su i opa-tijski odbori odlučili da rasporede prinose i da ih pošalju Crvenom kr-stu Srbije, Crne Gore i Bugarske. Osim tih odbora svoje doprinose su poslale i općine Kastav, Opatija—Volosko i Sušak—Trsat. I kod slanja se ponovo pokazao rodoljubivi zanos. Svaki je brzojav odisao solidar-nošću, kastavska je općina votirala 1.000 kruna[17], općina Trsat—Sušak šalje brzojav u Crnu Goru: »Zastupstvo obćine Trsat—Sušak šalje sa svoje današnje sjednice sa ove izhodne tačke Balkanskog poluotoka, a ujedno historičkog tla kraljevstva hrvatskoga vama junaci i lavovi, koji ovjekovječiste slavu svog imena i osvetiste stoljetne suze jednokrvne braće i izraz dubokog udivljenja i oduševljen pozdrav bratski. Vaš ponos i naš ponos, Vaša dika i naša dika.«[18] Taj je akt sušačke općine očito dirnuo crnogorske ratnike, te je Vojno ministarstvo iz Cetinja poslalo sušačkoj općini brzojav koji je donio »Novi list«, a koji glasi: »Ministarstvo vojno u ime crnogorske vojske mnogo zahvaljuje gra-đanima Trsata i Sušaka na njihovom osjećaju i njihovim podvizima i naporima. Tople i bratske Vaše želje, koje nam dolaze sa starodrev-noga hrvatskog kraljevstva, duboko su nas dirnule.«[19] Riječki je Odbor

13. RNL, God. VI, br. 270, Rijeka, 12. X 1912, p. 2. »Opatija—Volosko za Crveni Krst balkanskih naroda«;
14. RNL, God. VI, br. 264, Rijeka, 15. XI 1912, p. 2. »Za srpske oficire rekon-valescente«;
15. RNL, God. VI, br. 266, Rijeka, 7. XI 1912, p. 2. »Crveni Krst«, »U Srbiju« i »Za rekonvalescente srpske oficire«;
16. Politika, 1. XI 1912, »Bogoslav Mažuranić jedan veliki Jugosloven u Beogradu«;
17. RNL, God. VI, br. 261, Rijeka, 1. XI 1912, p. 2. »Obćina Kastav za ranjenu braću«;
18. RNL, God. VI, br. 264, Rijeka, 5. XI 1912, p. 2. »Obćina Trsat—Sušak bal-kanskim poborcima«;
19. RNL, God. VI, br. 266, Rijeka, 7. XI 1912, p. 2. »Crnogorsko vojno ministar-stvo sušačkoj obćini«;

Dr Bogoslav Mažuranić

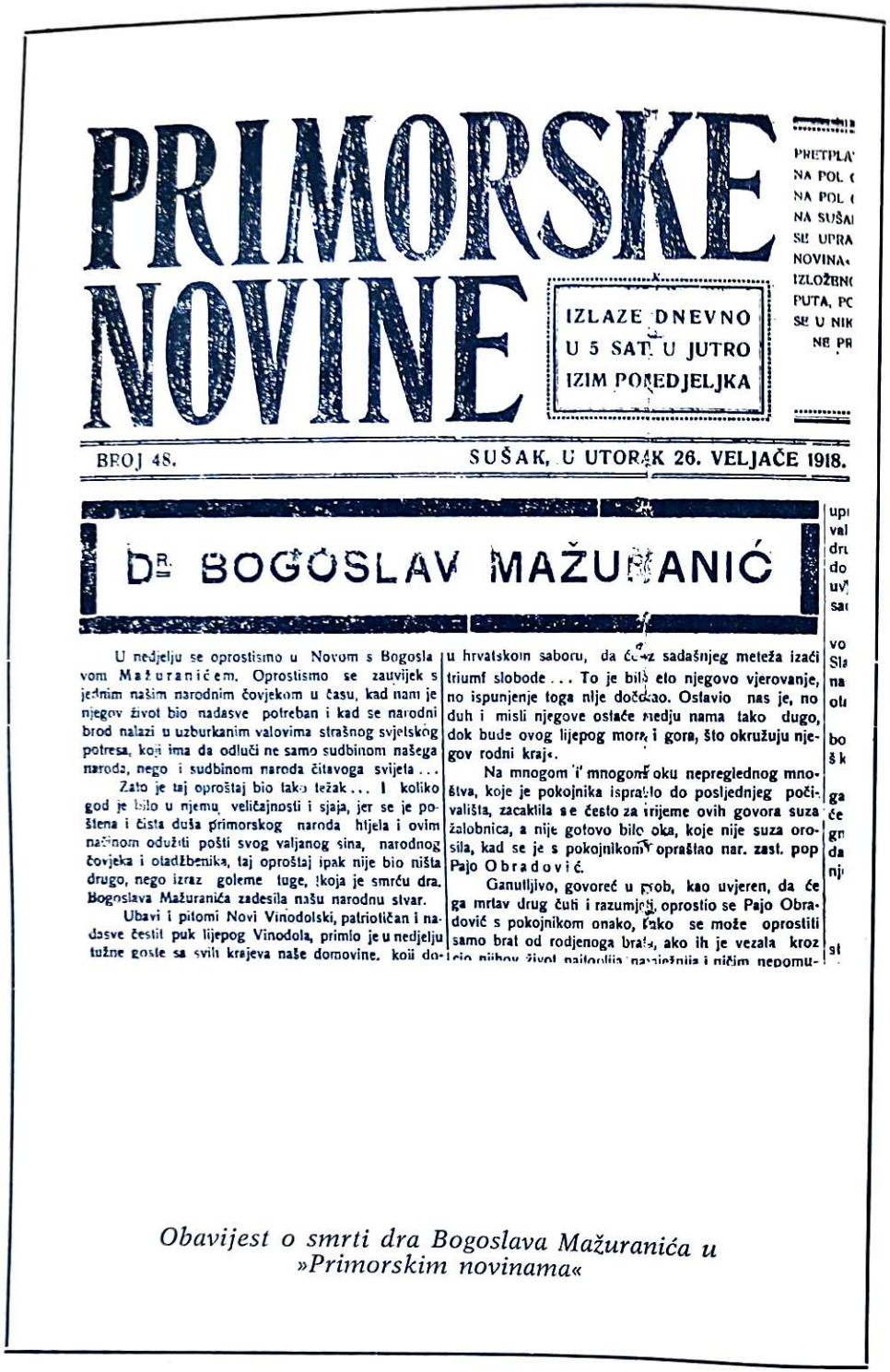

PRIMORSKE NOVINE

IZLAZE DNEVNO U 5 SAT. U JUTRO IZIM PONEDJELJKA

PRETPLA' NA POL (NA POL (NA SUŠAI SE UPRA NOVINA« IZLOŽBN(PUTA, PC SE U NIK NE PR

BROJ 48. SUŠAK, U UTORAK 26. VELJAČE 1918.

upi val dru do uv sa

Dr. BOGOSLAV MAŽURANIĆ

U nedjelju se oprostismo u Novom s Bogoslavom Mažuranićem. Oprostismo se zauvijek s jednim našim narodnim čovjekom u času, kad nam je njegov život bio nadasve potreban i kad se narodni brod nalazi u uzburkanim valovima strašnog svjetskog potresa, koji ima da odluči ne samo sudbinom našega naroda, nego i sudbinom naroda čitavoga svijeta ...

Zato je taj oproštaj bio tako težak ... I koliko god je bilo u njemu veličajnosti i sjaja, jer se je pošten i čista duša primorskog naroda htjela i ovim načinom odužiti pošti svog valjanog sina, narodnog čovjeka i otadžbenika, taj oproštaj ipak nije bio ništa drugo, nego izraz goleme tuge, koja je smrću dra. Bogoslava Mažuranića zadesila našu narodnu stvar.

Ubavi i pitomi Novi Vinodolski, patriotičan i nadasve čestit puk lijepog Vinodola, primio je u nedjelju tužne goste sa svih krajeva naše domovine, koji do-

vo Sla na ol bo šk ga će gn da nj

u hrvatskom saboru, da će iz sadašnjeg meteža izaći triumf slobode ... To je bilo eto njegovo vjerovanje, no ispunjenje toga nije dočekao. Ostavio nas je, no duh i misli njegove ostaće medju nama tako dugo, dok bude ovog lijepog mora i gora, što okružuju njegov rodni kraj«.

Na mnogom i mnogom oku nepreglednog mnoštva, koje je pokojnika ispratilo do posljednjeg počivališta, zacaklila se često za vrijeme ovih govora suza žalobnica, a nije gotovo bilo oka, koje nije suza orosila, kad se je s pokojnikom oprašlao nar. zast. pop Pajo Obradović.

Ganutljivo, govoreć u grob, kao uvjeren, da će ga mrtav drug čuti i razumjeti, oprostio se Pajo Obradović s pokojnikom onako, kako se može oprostiti samo brat od rodjenoga brata, ako ih je vezala kroz

st

Obavijest o smrti dra Bogoslava Mažuranića u »Primorskim novinama«

za Crveni krst poslao u Crnu Goru, Srbiju i Bugarsku prvo po 2.000 franaka, poslije je tim zemljama opet poslato po 2.000 franaka, a Grčkoj 1.000 franaka. Predsjednik Odbora Erazmo Barčić popratio je svaku pošiljku novca brzojavima. Tako je Predsjedništvu Crvenog krsta u Cetinju poslao slijedeći brzojav: »Odbor Hrvata, Srba i Slovenaca na Rieci i Sušaku za sabiranje prinosaka za 'Crveni krst' balkanskih naroda odpravio je kroz ovdašnju Banku i Štedionu za Primorje tamoš. Crnogorskoj banki dne 1. oktobra 2.000, a danas 2.000 franaka na raspolaganje tog Predsjedništva, dočim daljnje pošiljke sliede. Diveći se legendarnom heroizmu saveznih balkanskih država, uvjereni smo da je blizu čas kad će njihove slavne zastave lepršati nad minaretima Carigrada navješćujući zapanjenoj Evropi da je kucnula hora oslobođenja čitavog Balkanskog poluotoka, te ujedinjenja i neodvisnosti Jugoslavena. Predsjednik odbora Erazmo Barčić«.[20] I taj je brzojav, kao i pošiljka, poparaćen oduševljenjem iz Cetinja: »Vaše simpatije, kojima pratite tešku borbu mnogo nam pomažu da istrajemo u svetom poduzeću. Zahvaljujemo na bratskoj pomoći — Predsjednik 'Crvenog krsta': Mitrofan«.[21]

Zanimljivo je kako je Baška na otoku Krku reagirala tih dana. Njihova je općina odmah odlučila da se sakupljenim doprinosima pošalje u Crnu Goru dr Zdenku Čermak.[22] Međutim, iz Crne Gore su brzojavili da je dovoljno liječnika i da se najtoplije zahvaljuju.[23] Nakon što su dobili brzojav, u općini Baška su zaključili da će iznos od 851,38 kruna uputi Crvenom krstu u Cetinje, a baščanski su hotelijeri osigurali i stavili na raspolaganje za mjesec dana 60 postelja da se mogu smjestiti ranjenici. Doktorica Zdenka Čermakova se ponudila da će ih njegovati i lijekove badava davati. Čermakova mi je rekla da se nije mogla utješiti što je ostala »prešavša« u Balkanskom ratu. Gospođice Marija i Dinka Frančić vodile su sabirnu akciju, te pored slanja novca išlo je i slanje papuča, opanaka i sličnih predmeta. Tu je akciju na Primorju pokrenuo dr Hugo Fabianić zamolivši ujedno građane da šalju knjige kao i novine za ranjenike.[25] Za svo vrijeme tih akcija gradskih odbora u Primorju profesori Hrvatske gimnazije držali su predavanja u Opatiji, Kastvu i Rijeci o borbi balkanskih naroda, donosili reprodukcije s bojnog polja, prikazivali krajeve koji su oslobođeni i stvarali još veće raspoloženje i simpatije. Naročito se isticao prof. Osterman i prof. Ivan

20. RNL, God. VI, br. 264, Rijeka, 5. XI 1912, p. 2. »Iz Odbora za Crveni Krst balkanskih naroda«;
21. RNL, God. VI, br. 265, Rijeka, 6. XI 1912, p. 2. »Odgovor sa Cetinja«;
22. Ibidem, »Baška za ranjenu braću«;
23. RNL, God. VI, br. 267, Rijeka, 8. XI 1912, p. 2. »Dovoljno liječnika u Crnoj Gori«;
24. RNL, God. VI, br. 276, Rijeka, 19. XI 1912, p. 2. »Baška za ranjenu braću na Balkanu« (Detaljno mi je o tome govorila dr Z. Čermakova i gđa Dinka Frančić prilikom mojih terenskih obilazaka Baške);
25. RNL, God. VI, br. 265, Rijeka, 6. XI 1912, p. 2. »Među crnogorskim ranjenicima«;
RNL, God. VI, br. 284, Rijeka, 28. XI 1912, p. 2. »Novine i knjige za crnogorske ranjenike«;

Dr Hugo Fabianić, kirurg

Ivančić.[26] U općoj se akciji ne smije zaboraviti i udio riječkih ljekarni. Ljekarnik Petar Sušanj u Sušaku prvi je dru Hugi Fabianiću, kad je ovaj krenuo za Crnu Goru, dao zavojni materijal i ostale ljekarije.[27] Odazvale su se i riječke ljekarne — Budak, Catti et comp., Mizzan i Schindler, te su poslale crnogorskom Crvenom krstu lijekova i drugog sanitetskog materijala u vrijednosti 250 kruna, a ljekarna Babić 120 kruna.[28] Uz lijekove je u Crnu Goru poslato 300 pari opanaka, 300 pari laganih papuča, 500 košulja i 200 komada zimskih kaputa.[29] Te su akcije bile moguće, jer su se i dalje nastavljala prikupljati sredstva. U Opatiji—Voloskom uspjeli su dobiti po 1.000 kruna od Casino des Etrangèrs, od K. K. Kurkommission i Posujilnice po 500 kruna, a ostali su dali priloge od 20 do 200 filira.[30]

O boravku dra Huge Fabianića u Crnoj Gori i o njegovu udjelu u crnogorskom sanitetu najbolje govori feljton »Iz mojih ratnih uspomena« u riječkom »Novom listu«. [31] Naime, dr Hugo Fabianić se nakon tri mjeseca boravka u Crnoj Gori vratio u Rijeku.[32] Rezimirajući ukratko osnovne podatke iz Fabianićevih »Uspomena« vidimo da je on odmah po odlasku iz Rijeke otišao u Cetinje, gdje se prvo želio uputiti u sanitetske prilike i započeti svojim radom. Bila je tamo nesređenost, jer je rat planuo iznenada. Crna je Gora imala desetak liječnika koji nisu mogli udovoljiti njegovanju tolikih ranjenka. »Požrtvovni crnogorski liječnici, koji su bili sâmi prve sedmice ljutih bojeva, počinili su prava čudesa i dosta je spomenuti da je u Podgorici bilo 50 postelja, a dopremljeno je bilo 500 ranjenika«. Fabianić govori dalje da su izvana počeli stizati Englezi, koji su došli u Bar, Rusi u Ulcinj, a češka je misija pod vodstvom dra Riechkischa stigla na Cetinje, gdje su preuzeli organizaciju sanitetske službe smjestivši se u Glavnom stanu, S Francuzima, Talijanima i Austrijancima bilo je u Crnoj Gori osamdesetak liječnika. Postelja je bilo dovoljno u Korpusu, Danilovoj bolnici i Gimnaziji, a kneginja je Milica uredila svoju bolnicu. Međutim, bolnice u Cetinju i Podgorici bile su od bojne linije udaljene i ranjenici su dovođeni u vrlo iscrpljenom stanju. Pomoćno sanitetsko osoblje nije bilo školovano.

Dr Fabianić je prve dane radio u Bolnici kneginje Milice na Cetinju, a onda je poslan u Podgoricu. Tu je s drom Jovanovićem iz Sa-

26. RNL, God. VI, br. 269, Rijeka, 10. XI 1912, p. 2. »Predavanje prof. Ostermana o Balkanu u Voloskom«;
RNL, God. VII, br. 82, Rijeka, 5. IV 1913, p. 2. »O Balkanu i balkanskim narodima«;
27. RNL, God. VI, br. 261, Rijeka, 1. XI 1912, p. 2. »Ljekovi i predmeti za 'Crveni Krst' crnogorski«;
28. RNL, God. VI, br. 267, Rijeka, 8. XI 1912, p. 2. »Za Crveni Krst balkanskih naroda;
29. RNL, God. VI, br. 270, Rijeka, 12. XII 1912, p. 2. »Od prinosa je Odbor kupio«;
30. RNL, God. VI, br. 277, Rijeka, 20. XI 1912, p. 2. »Prinosi za Crveni Krst balkanskih naroda u Opatiji i Voloskom«;
31. RNL, God. VII, br. 27, Rijeka, 31. I 1913, — br. 30. od 4. I 1913, »Iz mojih uspomena sa crnogorskog ratišta«;
32. RNL, God. VII, br. 23, Rijeka, 26. I 1913, p. 2. »Povratak«;

rajeva preuzeo crnogorski sanitetski odjel sa 400 ranjenika. Bili su tu i dr Quadrell. Sanitetska je služba bila već sređena. Austrijanci su bili smješteni u Gimnaziji, dok su Talijani organizirali poljsku bolnicu. Ta je misija, prema mišljenju dra Fabijanića, imala savršenu organizaciju i dobro obučeno osoblje, a svoje su sprave rado stavljali na raspolaganje i ostalim liječnicima. Fabianić se više puta služio njihovim poljskim rendgenskim aparatom. S pomoću dra Ognjenovića dr Fabianić je uredio operacionu dvoranu snabdjevši ju instrumentima i aparatima. Radilo se mnogo, osobito nakon odlaska dra Jovanovića, kada je dr Fabianić ostao kao operater sâm. Ranjenika je bilo najviše prvih desetak dana kad ih je trebalo odmah operirati. Uslijed kiša i zime bilo je zaraznih bolesti, oko 200 slučajeva tifusa, dizenterije i kozica. U bolnicama i privatnim kućama čistoća je bila dobra. Najviše je bilo rana od puščanih tanadi i dr se Fabianić čudi kako su se brzo liječile, što je u običnoj praksi rijetkost. Bilo je rana grudiju, ali su najteže bile rane trbuha. Fabianić podvlači: »Crnogorac ranjen uzdrži i u bolnici temeljnu crtu svog karaktera — junak je u bolničkom krevetu i na operacionom stolu, kao i na bojnom polju. Operacije, koje se u Evropi ne mogu zamisliti bez narkoze, mogao sam izvađati na ranjenicima u budnom stanju kad se nije moglo gubiti vremena narkotiziranjem zbog velike navale ranjenika.« On ističe i hrabrost kao drugu crtu njihova karaktera, ona »pobuđuje simpatiju, i odnošaj između liječnika i pacijenta je veoma harmoničan«. Pred odlazak dr Fabianić je s drom Perazićem otišao na frontu do Grnemira, odakle je razgledao položaj. U Cetinju se oprostio s predsjednikom Crvenog krsta mitropolitom Mirofanom i ostalim crnogorskim znancima i nakon tri mjeseca boravka napustio je Crnu Goru. On svoje »Uspomene« završava dirljivim riječima: »U tri sam mjeseca rada i života u ovoj junačkoj zemlji, karakterističnih osebina, upoznao i zavolio plemeniti crnogorski narod. Nadam se da će ova borba, koju je s velikim žrtvama izdržao, donijeti ovom malom ali vriednom narodu zaslužene plodove.«

U Rijeci se dr Fabianić zadržao nepuna tri tjedna i već je bio pozvan natrag na ratište — stigao je kratak brzojav od mitropolita Mitrofana: »Pošto imamo ponovo veliki broj ranjenika, molimo, ako ikako možete, dođite.« Fabianić je odmah ostavio praksu i ponovo s potporom Dušana Vilhara, koji je spremno izjavio da će i ovaj put podmiriti troškove, odlazi preko Trsta u Kotor.[33] On se javio u Rijeku i »Novi list« je o tome donio vijest. Dr Fabianić se opet našao u Podgorici gdje su liječnici bili vrlo zaposleni, jer je broj ranjenika bio velik. Dr Fabianić je upravljao jednom velikom bolnicom, a s njim je bio i dr Guzina iz Perasta. Nad tom bolnicom, u kojoj su ta dva Hrvata, vijala se hrvatska zastava. Fabianić je pisao da se s nestrpljenjem očekuje opći juriš na Skadar.[34] Izgleda da je bilo vrlo teško stanje u toku druge faze rata, jer je »Cetinjski Vjesnik« objelodanio apel da se isprpljuju sredstva pomažući ranjenike i ukoliko ne stigne pomoć Crveni krst će morati svesti svoju funkciju na najužu mjeru. U Cetinju je bilo oko 1.000 ranjenika i blizu 1.000 bolesnih. u Ulcinju oko 100 ranjenih i oko 50 bolesnih, a da se i ne govori o drugim bolnicima.[35] Jednaka je situacija bila i u Srbiji, pa se srpsko Ratno ministarstvo obratilo Zboru liječnika Hrvatske s molbom da hrvatski liječnici dođu u Srbiju,

jer srpski liječnici ne mogu savladati toliki posao.[36] I dr Fran Bakarčić iz Opatije se ponovo vratio u Bugarsku u Cataldžu.[37] Najzad je došao dugo očekivani pad Skadra. Riječka okolica, osobito mjesta Draga i Sv. Kuzam bila su osvijetljena, narod je, odmah kako se saznalo, priredio spontanu bakljadu, pjevala se »Lijepa naša« i »Onamo onamo«, pucale su prangije, uzvikivalo se sa svih strana »Živili Srbi i Crnogorci«. Na završetku bakljade odalo se počast žrtvama. Govornik je uzviknuo: »Herojima, koji su iz ljubavi za domovinu pali pod tvrdim skadarskim zidinama, neka bude vječna slava i pamjat.«[38] Na žalost, diplomacija je poslije odlučila drukčije i, nakon razočarenja, narod Primorja je i dalje ostao ipak pun nade i iščekivanja. Nakon druga tri mjeseca provedena u Crnoj Gori dr Fabianić se vratio sa crnogorske fronte. Za zasluge kralj Nikola ga je odlikovao »na osobiti način dodijelivši mu Danilov red III stepena«.[39]

U ovom smo izlaganju nastojali prikazati bratsku pomoć Hrvatskog primorja, Rijeke i Istre Crvenom krstu Crne Gore i Srbije, kako bismo osvijetlili masovni udio naroda ovog kraja u sabiranju doprinosa, kao i udio zdravstvenih radnika Primorja u vojnom sanitetu Srbije i Crne Gore. Najveći udio u tome je svakako dra Huge Fabianića, kirurga i ginekologa iz Rijeke—Sušaka, koji je svojim učešćem na crnogorskom ratištu dao svijetao primjer zdravstvenog radnika i jugoslavenskog patriote.

Acta historica mediciane stomatologiae pharmaciae veterinae
Anno XVI/2: 11—20, 1976.

33. RNL, God. VII, br. 37, Rijeka, 12. II 1913, p. 2. »Dr Fabianić pozvan na crnogorsko ratište«;
34. RNL, God. VII, br. 74, Rijeka, 27. III 1913, p. 2. »Dr Hugo Fabianić javlja iz Podgorice«;
35. RNL, God. VII, br. 79, Rijeka, 2. IV 1913, p. 2. »Crnogorski Crveni Krst«;
36. RNL, God. VII, br. 59, Rijeka, 9. III 1913, p. 2. »Potreba liječnika za Srbiju«;
37. RNL, God. VII, br. 37, Rijeka, 12. II 1913, p. 2. »Dr Bakarčić ponovo u Bugarsku«;
38. RNL, God. VII, br. 100, Rijeka, 25. IV 1913, p. 2. »Draga prigodom pada Skadra«;
39. RNL, God. VII, br. 110, Rijeka, 8. V 1913, p. 2. »Povratak dra Fabianića«.

RIASSUNTO

1.

ALCUNI MOMENTI NELL'ORGANIZZAZIONE DEL SERVIZIO MARITTIMO-SANITARIO A FIUME NELLA METÀ DEL SECOLO XVIII

L'organizzazione sistematica del servizio marittimo-sanitario incominciò sotto l'amministrazione del governo triestino. Nell'anno 1756 vennero pubblicate a Trieste le »Ordinanze generali per l'intero Litorale austriaco«; (le ordinanze vennero poi adeguate per certe località secondo le condizioni del luogo). Questi cambiamenti di organizzazione avvenuti all'inizio della seconda metà del secolo diciottesimo determinarono definitivamente gli obblighi del capitano di porto quale provveditore sanitario. Anche l'organizzazione del lazzaretto fiumano subisce nuove ordinanze. Un interessante documento sullo stato dell'ufficio sanitario fiumano di quel tempo ci è rappresentato nella proposta di arredamento del lazzaretto, che il comune di Fiume, volendo economizzare a tal proposito, mandò a Trieste. Il comune si oppose all'introduzione degli impiegati fissi, ma tese ad ottenere che l'ispezione venisse effettuata come prima da due rapresentanti del magistrato sanitario i quali vengono eletti ogni anno; che il capitano di porto vegli di notte sullo sbarco delle navi e che tenga isolate le navi sospettabili. Il comune propone poi un priore fisso per il lazzaretto, un divieto di tenuta della locanda e visite agli infetti da parte di medici comunali. La nave che sorvegliava l'ingresso al porto fiumano alla Fiumara era sotto la direzione del capitano di porto, al quale i capitani consegnavano i certificati di sanità. In questo modo fu assicurato il servizio sanitario a Fiume.

Un'organizzazione tale era necessaria a Fiume quale porto franco nel cui il traffico aumentò enormemente in quel periodo, e nel cui continuamente approdavano navi dei paesi »sospetti« del Mediterraneo.

2.

I DATI BIOGRAFICI SUL MEDICO FIUMANO DR SAVERIO GRAZIANO

Il medico Saverio Graziano fu un personaggio importante nel campo di medicina a Fiume nella seconda metà del diciottesimo secolo.

Nacque a Barletta, e a Fiume venne nel 1740 per invito del Consiglio comunale, ricoprendo la carica di protomedico. In detta funzione rimase fino alla morte avvenuta nel 1780.

Quale protomedico Graziano ebbe il dovere di far visite mediche a tutti i cittadini fiumani e ai loro servitori. Nell 1755 venne scelto come medico di sanità del nuovo »Casino alla sanità«. D'allora prese cura dell'igiene, delle infinite epidemie che sovrastavano il paese, riferiva i casi d'assassinio, ed infine prese sotto controllo i commercianti forestieri in contumacia e l'equipaggio delle navi provenienti da porti infetti.

La sua posizione accrebbe quando nel 1755 venne pubblicato a Vienna il suo libro intitolato »De usu mercurii« nel quale descrisse le sue osservazioni sulle cure di diverse malattie, le quali curò usando il mercurio, e specialmente la calomela.

A proposito del libro si era espresso lodevolmente il barone van Swieten, medico personale dell'imperatrice Maria Teresa. Quest'opera rappresenta l'inizio dello studio scientifico nel piano medico a Fiume. Graziano possedeva una grande biblioteca, l'elenco della quale, in parte, si conserva all'Archivio storico di Fiume. L'autrice medesima ha seguito i dati biografici di Graziano in base a fonti d'archivio. Finora, di lui si sapeva soltanto quanto ne aveva pubblicato G. Viezzoli nella Rivista Fiume X. 1932 »Contributi alla storia di Fiume nel settecento«. Oltre ai dati biografici l'autrice ci dà il riassunto dell'opera di Graziano: »De usu mercurii«, Vienae MDCCLV, del quale l'unica copia si trova alla Biblioteca scientifica di Fiume.

Graziano fu un erudito, un tipico intellettuale barocco il quale nel suo studio adoperò concetti scientifici e moderni. La classe borghese di provincia non ostacolò la prosperità delle sue nozioni medice conseguite all'Università di Padova.

Per merito degli sforzi che fece riuscì ad organizzare a Fiume un servizio medico aggiornato adatto al rapido sviluppo della città. I nuovi metodi approvati dall'Intendenza nello scopo di ampliare la cultura medica e proteggere la salute pubblica, diedero a Graziano la possibilità di manifestare tutta la sua abilità, per la qual cosa il Consiglio comunale dichiarò liberamente che a Fiume ci sono »Professori di Medicina eccelentissimi per niente inferiori ai medici Triestini!.

3.

ALCUNI DATI SUL CHIRURGO FIUMANO PATTUNA

La famiglia Pattuna, la quale trae l'origine da Creta, si trasferì da Rovigno a Fiume. Il chirurgo Nicolò Alvise Pattuna, laureatosi in medicina chirurgica all'Università di Padova, esercita a Fiume le funzioni di medico chirurgo dall'anno 1727; Chirurgo comunale diventa nel 1745. Il diploma di chirurgia fa riconoscere a Trieste dal protomedico Gobbi nel 1754,e la Luogotenenza di Fiume lo riconferma il 10 marzo 1755. Le funzioni di Pattuna, data la sua avanzata età, assume nel 1768 il chirurgo Giacomo Cosmini.

N. A. Pattuna partecipò attivamente come chirurgo sanitario nel far cessare l'epidemia d'influenza a Fiume negli anni 1730, 1740, 1754 e 1774.

Il medico Bartolomeo, figlio di Pattuna, si trasferì a Gradisca d'Isonzo dove svolse i doveri di protomedico, e si dedicò pure allo studio di erbe medicinali.

Nicolò Alvise Pattuna morì all'età molto avanzata e fu sepolto nel Duomo a Fiume, nel quale aveva inalzato l'altare a San Vincenzo da Ferrera.

4.

I DATI PER LA STORIA DEL SERVIZIO FARMACEUTICO VERSO LA FINE DEL SETTECENTO

In base ad alcuni documenti importanti che si trovano all'Archivio storico di Fiume, l'autrice cerca di portare in luce la situazione farmaceutica della fine del secolo XVIII. I documenti riguardano il processo i cui protagonisti furono due spaziali, Carlo Pisanello e Francesco Summacampagna, i primi farmacisti fiumani laureatisi alla Facolta di Medicina a Vienna.

Secondo i dati del processo, già dal 1696 esistevano a Fiume tre spezierie. Carlo Pisanello, figlio di Domenico, nacque a Dolo, stato Veneto; nel 1740 venne in funzione di provveditore nella spezieria di Gerolamo Veronese, e dopo la morte di questi, Pisanello ne divenne il padrone. Suo primogenito, Carlo jun., conseguì la laurea nell'anno 1768, e fu provveditore nella spezieria del padre fino al 1778, quando la vendè a Francesco Summacampagna jun., laureato in farmaceutica e

pure lui, figlio di speziale. Francesco Summacampagna comprò la suddetta spezieria e ne informò il Magistrato. Nel medesimo tempo, Carlo Pisanello jun. cerco di ottenere dal Magistrato il permesso di aprire la quarta spezieria. Nei 1773 la Risoluzione sovrana emanò un ordine conforme al quale si proibiva l'apertura di nuove spezierie. Francesco Summacampagna approfittando di quell'ordine cercò, tramite il Magistrato, di impedire l'intenzione di Pisanello. Fino ad allora, i farmacisti e i medici di Fiume vivevano d'accordo e in armonia sposandosi tra di loro e facendo da padrini gli uni agli altri. Costituivano un circolo privilegiato nella vita pubblica della città. Da allora cominciò l'astio fra di loro, e mentre gli uni favoreggiavano Pisanello gli altri, invece, erano dalla parte di Summacampagna. Sebbene Pisanello programmò una spezieria modernissima con medicamenti e spezie più attuali, non potè ottenere la licenza perché la burocrazia d'allora non lo permise. Fu così che andò a monte il progetto di C. Pisanello jun. di metter su una moderna spezieria nel sobborgo della città che proprio a quel periodo assumeva un'importanza rilevante nello sviluppo commerciale e portuale di Fiume.

5.

LA FONDAZIONE DEL DR CAMBIERI A FIUME

Nell'introduzione, l'autore delinea lo sviluppo storico dell'ospedale »Santo Spirito« a Fiume, il quale, all'inizio, prestava assistenza ad anziani ed infermi, e la cui attività veniva sostenuta con offerte di devoti, con lasciti e legati. L'imperatore Francesco I istituì la fondazione, e l'istituto potè ampliare la sua attività. Dopo tale fondazione, il vescovo Kertizza lasciò all'ospedale una notevole somma di denaro. All'inizio del secolo diciannovesimo ci fu l'iniziativa di trasferire l'ospedale in locali nuovi, e oltre agli anziani e agli infermi vennero assistiti anche gli ammalati. L'iniziativa fu realizzata per merito del governatore Francesco Urmeny.

Nell'anno 1823 ci fu una svolta decisiva nella storia dell'ospedale, il quale ricevete il regolamento, venne sistemata l'amministrazione e ammodernato il programma. Il flusso di legati continuò, e nel 1831 potè esser aperto il reparto per l'educazione dei trovatelli. Enorme comprensione per l'attività dell'Istituto ebbe il protomedico di Fiume Giovanni Battista Cambieri, grande filantropo, il quale lasciò, per testamento redatto il 20 gennaio 1835, tutto il suo patrimonio all'ospedale fiumano perchè si provedesse alla cura degli ammalati. Conforme alla decisione del Consiglio del Capitanato di Fiume, fu istituita, con il lascito del dr Cambieri, la »Fondazione Cambieriana«. In occasione della separazione dell'ospedale »Santo Spirito« dall'Orfanotrofio pubblico locale, avvenuta nel 1874, il patrimonio della »Fondazione Cambieriana« ammontava a 35.047 fiorini, e ci furono dei tentativi di attribuire all'orfanotrofio l'intero patrimonio; ma dopo una vertenza durata molti anni, il governatore di Fiume stabilì il 27 marzo 1906 che l'ospedale era erede della fondazione al quale spettavano tutti i redditi del patrimonio. In tal modo l'illustre medico e scienziato favoreggiò lo sviluppo dell'ospedale »Santo Spirito«, che più tardi sarebbe diventato l'attuale ospedale fiumano »Fratelli dr Sobol«.

6.

ACCENNO SULLE ORDINANZE DEL SERVIZIO SANITARIO A SEGNA NEL CORSO DEL SECOLO XVIII

Secondo la raccolta »Ordinanze e istituzioni degli uffici di sanità alle quali devono attenersi nella libera e mercantile città regale di Segna, e nella regale e mercantile città di Carlobago« pubblicate a Trieste nel 1759 come sunto di »Ordinanze generali per l'intero Litorale austriaco«, si può fare la ricostruzione della organizzazione del servizio marittimo sanitario in una parte del Litorale croato. Si può affermare che a quel tempo Segna era il porto di Zagabria e dell'intero Confine Militare, e quindi l'organizzazione del servizio sanitario a Segna ebbe un effetto evidente sulla preventiva difesa sanitaria di tutti quei paesi croati che gravitavano verso Segna e Carlobago.

L'organizzazione del servizio marittimo-sanitario a Segna era fondata su prescrizioni rigorose che si mettevano in pratica all'arrivo della nave davanti al

porto, e duravano fino al termine della quarantena. Le regole previste alle quali si dovettero attenere rigorosamente furono: il controllo del brevetto navale che attesta lo stato di sanità dell'equipaggio e dei passeggeri, o comprova l'eventuale pericolo se la nave arriva dai paesi nei quali c'è l'epidemia; l'ispezione della merce, la ventilazione del carico, il risciaquamento della merce con l'acqua corrente o con l'acqua salata, le misure cautelative quando la merce si consegnava ai magazzini, la ricevuta del tabacco ecc.

Il periodo di quarantena incominciava quando tutta la merce era presa in consegna; qualora si trattava di una nave con il brevetto libero, incominciava dal giorno quando a bordo vennero le guardie sanitarie. A Segna e a Carlobago la quarantena durava quaranta giorni. Per i passeggeri, se rimanevano sulla nave durava quanto per la nave stessa. In caso di malattia, il medico e l'attuario facevano visita all'ammalato. Del resto, tutti i passeggeri, compresi i portabagagli, vennero visitati dal medico e dal chirurgo. Tutti dovevano ricevere il certificato della cancelleria sanitaria. Le ordinanze riguardavano pure il procedimento di accoglimento della nave in caso del naufragio dinanzi a Segna e Carlobago, specialmente se la nave non era in stato di continuare la navigazione. Il proprietario della nave, e la nave stessa, dovevano essere accolti, ma l'equipaggio e i passeggeri venivano inviati sotto scorta al lazzaretto fiumano o triestino. L'eventuale cadavere doveva essere cosparso di calce e con i ganci tirato in fossa.

L'intera organizzazione del servizio sanitario a Segna e a Carlobago era subordinata al Magistrato sanitario nel cui, le funzioni di presidente esercitava il luogotenente, poi due provveditori e il capitano di porto. Ambedue i Magistrati erano direttamente sottomessi al Magistrato di sanità a Trieste. I Magistrati nominavano i guardiani, determinavano ai provveditori gli obblighi fissi o temporanei, e i provveditori sorvegliavano il lavoro della cancellaria sanitaria. Il Magistrato si riuniva ogni mese per decidere sui casi sanitari più gravi che non seppero risolvere il capitano di porto o l'assistente del casino. I provveditori informavano il Magistrato sul lavoro della cancelleria, sull'effettivo di casa, sullo stato dei libri. Qualora i provveditori non erano sotto giuramento, lo dovettero prestare alla Luogotenenza di Segna, o al castellano di Carlobago. Il cancelliere era responsabile di tutti i libri e registi, protocolava gli atti, effettuava la corrispondenza, stava, a causa di epidemia, a contatto con i proprietari e capitani di navi, sorvegliava ili ricevimento e la distribuzione di posta dalle navi, e tutto quello poi, che riguardava la diffesa preventiva di sanità del porto. Era rilevante la funzione dei provveditori che intrevenivano allo scarico del tabacco a Segna. L'intera zona dei Confini Militari si forniva col tabacco dai magazzini di Segna, e quindi l'ispezione di questo tipo di merce era particolarmente importante.

Il casino di sanità a Segna aveva un ministro e dei guardiani. Il ministro controllava i guardiani, teneva il diario sulla contumacia, vegliava sulle esecuzioni delle ordinanze, sulla severità della custodia e della disinfezione, ostacolava ogni contatto con le persone contaminate. Era responsabile al presidente del Magistrato.

Il medico condotto esercitava nello stesso tempo la funzione di medico sanitario, ed era dipendente dal presidente del Magistrato; quando era necessario partecipava al lavoro del Magistrato. Il medico sanitario aveva l'obbligo di far visita all'equipaggio ed ai passeggeri, di controllare le condizioni igieniche e le misure di prevenzione, ed era responsibile dell'effettuazione degli ordini. In caso di epidemia era obbligato ad avvertire il Magistrato sanitario, ed a dare il suo parere a proposito l'aria, l'acqua, i pascoli ed i prodotti agrari.

Il servizio sanitario organizzato in questo modo, non era soltanto formale. A Segna, secondo dati d'archivio, si attenevano rigorosamente alle prescrizioni, e cio si manifestava sullo stato di salute non solamente nel Litorale, ma anche nella sanità della Croazia continentale, la quale aveva contatti costanti con la città di Segna.

7.

ALCUNI DATI SUI MEDICI-CHIRURGHI DI BUCCARI NEL SECOLO XVIII

All'archivio storico della Repobblica Socialista di Croazia, l'autore ha trovato nell'Acta Buccarana alcuni dati interessanti sul servizio sanitario del secolo di-

ciottesimo a Buccari. L'autore comunica pure i dati dagli atti del comune di Fiume i quali si trovano all'Archivio storico di Fiume.

La recensione presenta l'attività di due chirurghi Gaspare Michali e Franjo Ostrogović. Michali esercitava i doveri di chirurgo dall'anno 1752 fino al 1769 nel territorio dalla Fiumara fino a dietro Hreljin. Era medico e nello stesso tempo chirurgo in una regione povera, devastata spesso da epidemie. Si ammalò nel 1769.

Il direttore dei beni camerali Franjo Mikulić, richiese dall'intendenza di Trieste di mandar urgentemente un abile medico-chirurgo, dato che nel 1771 scoppiò un'epidemia di febbre. L'anno seguente, i doveri di Michali assunse il dr Franjo Ostrogović, inttelletuale umanistico, con le laure in filosofià e medicina conseguite all'Università di Padova, e con la specializzazione nei migliori ospedali di Roma. Ulteriormente fu medico a Cherso e dodici anni nella contea di Pisino. Nel 1779 volle presentarsi candidato per il posto di primario a Fiume, poiché si ammalò gravamente il dr Ksaverio Graziano. Il Consiglio di Fiume accettò il dr Ostrogović quale medico secondario, ma sulla proposta di Vienna non venne eletto lui medico primario, bensì il dr Massich.

Ostrogović fu oriundo dell'isola di Veglia, per la qual cosa il suo profilo di medico nostrale e senz'altro interessante per la storia della cultura sanitaria dell'Adriatico settentrionale.

8.

LA SISTEMAZIONE DEL PERSONALE MARITTIMO-SANITARIO NEL LITORALE CROATO E A FIUME NELL'ANNO 1883

L'autrice fa cenno del decreto imperiale riguardante la sistemazione del personale marittimo-sanitario, emanato il 23 febbraio 1833, nel periodo del nuovo cosolidamento del potere ungharese a Fiume e nel Litorale croato. Conformemente alla tale sistemazione, ci furono, da Fiume fino a Novi, trenta funzionari del servizio marittimo-sanitario in rapporto di lavoro fisso e, precisamente: un chirurgo, un cappellano, un cancelliere dell'Ufficio di sanità, due cancellieri giudiziari, cinque deputati, tredici guardiani. L'ammnistrazione degli Uffici di sanità era affidata, a Fiume, al cancelliere, e nei porti del Litorale ai deputati sanitari. Nel lazzaretto a Martinschizza c'erano le funzioni di priore, cancelliere, medico, chirurgo e cappellano. Questi funzionari vennero disposti in classi valente per i funzionari del potere. Una sistemazione tale comprova l'eccellente organizzazione del servizio sanitario nei porti litoranei e a Fiume, del quale dipendeva la loro prosperità.

9.

LA PESTE NELLA ZONA DEL CONFINE DELLA BOSNIA OTTOMANA NEGLI ANNI 1724, 1727 E 1733 E LE MISURE DI CAUTELA NEL LITORALE FIUMANO

I progetti ambiziosi dell'imperatore Carlo VI di creare di Fiume un emporio, esigettero prima di tutto, un'organizzata protezione sanitaria. La cancelleria imperiale informava continuamente il Consiglio municipale fiumano sullo stato sanitario nella zona dei vicini Confini Militari, cioè a propossito l'apparizione del contagio nella Bosanska krajina. In base ad informazioni d'archivio abbiamo accertato tre grandi epidemie di peste nel confine della Bosnia, vale a dire sull'intero territorio bosniaco.

La prima scoppiò all'inizio del 1724 e si propagò da Sarajevo, verso Jajce e Banja Luka fino a Gradiška. Al confine Militare fu proclamata la contumacia di quarantadue giorni, furono mandati medici e chirurghi e organizzate le quarantene, l'esercito fu messo a continua disposizione. Il 16 ottobre 1724 a Fiume venne data notizia sull'infirmamento dell'epidemia, ed a proposito l'informazione fu dato l'ordine di far cessare la contumacia. L'ordine venne effettuato dalla Venezia nel territorio della Dalmazia e il Quarnaro, e dall'imperatore nei porti litoranei.

La seconda epidemia avvenne nel 1727. In quell'anno l'Austria fondò a Graz il Consiglio sanitario di Corte che al confine turco mandò dei medici e chirurghi. La peste si diffusè su tutto il territorio della Bosnia e della Serbia. L'epidemia più atroce si manifestò nel maggio 1733 nei paesi da Bihać verso Krupa, Majdan

e Banja Luka, fino a Novi. La peste si diffuse pure a Jajce, Sarajevo, Zvornik e Gračanica. Il bano della Croazia Ivan Drašković, fece organizzare l'esercito del banato per proteggere la marca dagli eventuali fuggiaschi. La Venezia era in corrispondenza epistolare con Fiume tramite la quale riceveva informazioni sulla estensione della peste. Siccome esistette il pericolo che la malattia si diffondesse dalla Lika e Zrmanja fino al Litorale, si presero dei provvedimente cautelativi molto rigorosi.

Queste fonti d'informazioni ci illustrano l'espansione della peste nei confinanti distretti turchi della Bosnia nel periodo fra l'anno 1724 e il 1735.

10.

LE NOTIZIE EMESSE DAI GIORNALI QUOTIDIANI SULLA MEDICAZIONE DEL COLERA A FIUME NEL 1886

Nell'anno 1885 il colera si propagò con un'accuta velocità sul territorio del Levante, fino alla confinante Italia. Questo fatto richiamò l'attenzione delle istituzioni sanitarie fiumane che cercarono di attendere preparate l'eventuale epidemia. Il governo militare a Fiume costruì barache sul territorio dell'ospedale territoriale.

Il primo evento di malattia si manifestò all'improvviso il tre giugno 1886 quando si ammalarono gli operai nella zona industriale a Mlaka. La malattia Comparve pure nella caserma a Skoljić. In città si presero severe misure di precauzione al porto, al ponte di Sušak, a alla stazione ferroviaria. Le navi vennero situate al lazzaretto navale a Martinschizza. Al centro della città ci fu un unico caso di malattia, mentre dall'accesso del colera in giugno sino al 28 settembre dello stesso anno furono evidentati 260 casi di malattia, ne guarirono 95, e alle cure mediche rimasero sottoposte tre persone.

La malattia si limitò agli abitanti poveri di Fiume, e al contado esaurito da un'alimentazione scarsa e da condizioni di vita non igieniche. Grazie alla collaborazione delle istituzioni comunali e all'uso di medicamenti moderni nel combattere e midicare il colera, la malattia non si estese al centro della città.

Le esperienze dei due medici dell'ospedale fiumano, F. Vukelić ed A. F. Giacich, hanno suscitato un grande interesse tra i circoli medici. Giacich riteneva che la morte causata dal colera avveniva a cusa della paràlisi del cuore; il dr Feliks Vukelić curava i colerici adoperando l'applicazione dell'ammoniaca oralmente, e mediante l'inezione sottocutanea l'etere sulfureo. Fra i medici morì il giovane dr Maksimilijan Holtzabeck. L'intraprendente podestà Giovanni Ciotta fece il possibile per serbare la città dall'epidemia. Si istituirono numerose cucine economice per gli operai, e la città fu divisa in diciassette rioni che furono sotto la sorveglianza di medici, cittadini distinti, membri della commissione sanitaria ed ispettori dei singoli rioni.

Da Trieste arrivò a Fiume il Prof. dr Brunetti il quale si impegnò perché si accettasse la conoscenza scientifica moderna sul carattere della malattia, e che si abolisca la quarantena sulle navi, la quale faceva danno al commercio ed alla prosperità delle città di Trieste e Fiume.

Fu questa l'ultima epidemia del colera a Fiume.

11.

I PROVVEDIMENTI DI DIFESA SANITARIA CONTRO LA MALATTIA DI SCRLIEVO* NEL TERRITORIO DI CASTUA

L'autore fa cenno di alcune ordinanze ufficiali che riguardano i provvedimenti di repressione della malattia cosidetta, di scrlievo, nel territorio di Castua ai tempi quando questa regione fu messa, dopo il congresso di Vienna del 1815 sotto l'amministrazione del Distretto fiumano. L'autorità della direzione sanitaria di Fiume fu estesa su tutto il territorio del Quarnaro. La malattia, nel popolo chiamata Bollina, faceva strage terribile nel contado di Fiume.

Per ordine del Capitanato fiumano, numero 1170/24, del 18—22 febbraio 1818, fu convocata una riunione alla quale furono informati i sindaci e i delegati dei sottocomuni a proposito le misure di precauzione contro il contagio. Il verbale fu scritto in italiano, furono scritti, invece, in lingua croata dialettale della regione, la proclamazione e il giuramento nei quali si confermava che gli organi del potere si atterranno alle ordinanze.

I principi fondamentali espressi nella proclamazzione consistettero nello scoprire l'ammalato, nella denuncia, e nell'inclusione degli ammalati alle cure mediche, nell'isolazione degli ammalati in ospedali speciali a Fiume, e nel divieto di circolazione degli ammalati all'in fuori del territorio di Castua. Nel caso dell'inosservanza degli ordini furono previste gravi pene. Tutti i presenti prestarono giuramento con il quale si presero l'obbligo di far pulire gli indumenti degli ammalati, e di non nascorderli. Un livello così alto della difesa sanitaria contro il contagio si può attribuire alla sorveglianza del protomedico Giambattista Cambieri, che diresse l'interesse scientifico verso le ricerche dell'etiologia e dei provvedimenti di repressione della malattia di scrlievo.

*denominazione regionale per la sifilide

12.

LE CONDIZIONI SANITARIE SULL'ISOLA DI VEGLIA NEL LIBRO »NOTIZIE NATURALI E STORICHE SULL'ISOLA DI VEGLIA« DEL DOTT. GIAMBATISTA CUBICH

(in occasione del centenario della morte)

Il dr Giambattista Cubich (Johan Kubich) nacque a Gorizia il 25 aprile 1805. Laureatosi in medicina a Padova nell'anno 1830 dapprima fu in servizio a Gorizia, e poi dall'anno 1832 esercitò le funzioni di medico distretuale all'isola di Veglia fino alla morte, avvenuta il 4 marzo del 1876. Fu attivo nella vita pubblica e culturale della città di Veglia, fondatore e cassiere della biblioteca »Algarotti«, membro della Società agraria di Gorizia, e della Società botanico-zoologica di Vienna, diventò cavaliere dell'ordine pontificale di San Silvestro, scrisse poesia e fece componimenti letterari, fu un tipico intelletuale umanistico della seconda metà dell'Ottocento. Il dr A. F. Giacich gli dedicò il suo libro sulle malattie veneree, con le seguenti parole: »A Giovanni Battista dr Cubich medico di Veglia per dottrina e peregrine virtù chiarissimo.«

Il dr Cubich è l'autore delle opere: »Notizie di storia naturale e botanica«, »Alcuni pochi cenni spettanti l'economia agraria dell'isola di Veglia«, e del libro: »Notizie naturali e storiche sull'isola di Veglia« pubblicato a Treste nel 1874. Nei capitoli XIII e XIV intitolati: »Etiologia dei morbi popolari« e »Malattie endemiche, epidemiche e contagiose«, il dott. Cubich presenta un'immagine reale della cultura sanitaria sull'isola di Veglia nel periodo dal 1832 fino al 1874. Dal testo dei capitoli è evidente quanto il dr Cubich, quale unico medico dell'isola lottasse contro le condizioni arretrate nello scopo di prevenire le malattie ed eliminarne le cause. A suo parere, le condizioni di vita erano la ragione principale delle predisposizioni alle malattie endemiche e quelle infettive.

Nella necrologia, che il dr A. F. Giacich scrisse in occasione della morte di Cubich, si legge: »Quando il suo corpo non sarà che cenere, vivranno le sue opere ed il ricordo di lui. Esse sono un regalo alle future generazioni.«

A cent'anni passati dalla morte di G. B. Cubich vediamo quanto fu di valore la sua opera per la storia della sanità, e quindi l'autrice ha ritenuto necessario presentarcela dettagliatamente.

13.

GLI ESPERIMENTI DEL DR PETAR SALCHER CON I RAGGI X NEL 1896 A FIUME E IL PRIMO APPARECCHIO RÖNTGEN DELL'OSPEDALE COMUNALE FIUMANO

Nel novembre del 1895 W. C. Röntgen ha scoperto i raggi X con i quali riuscì il 12 dicembre dello stesso anno a fotografare la mano di sua moglie. La prima conferenza sui raggi X l'ha tenuta alla corte dell'imperatore Wilhelm II; il 23 gennaio 1896 alla seduta della società di Fisiologia e Medicina a Würzburg ufficialmente annunciò la sua scoperta. Poco tempo dopo il dr Petar Salcher, professore di fisica all'Accademia Navale, tenne al Circolo di Scienze naturali a Fiume una

conferenza dedicata alla scoperta dei raggi X, ed è appunto in questa occasione che fu fata la prima radiografia a Fiume.

La fondazione del gabinetto radiologico, effettuata un anno dopo con l'autocontributo dei membri del Circolo di Scienze naturali, fu merito del dr Petar Salcher. È nell'aprile 1897. che Fiume riceve il primo apparecchio Röntgen, e nelle spese di compra partecipa anche il comune fiumano. Dopo gli esperimenti eseguiti pubblicamente sull'apparecchio dal dr Petar Salcher, l'apparecchio fu trasferito all'ospedale comunale dove era messo in funzione e dato ad uso al dr Izidor Garofolo nel 1899.

Per merito del dr Petar Salcher, eminente scienziato e fisico riconosciuto nel campo di ricerche sulla fotografia scientifica, l'attività del servizio radiologico incominciò a Fiume nel 1897.

14.

LA COSTITUZIONE DELL'OSPEDALE CIVICO FIUMANO »SANTO SPIRITO« QUALE ISTITUZIONE SANITARIA AUTONOMA IL PRIMO GENNAIO 1880

Il 1572 viene considerato l'anno nel cui fu fondato l'ospedale fiumano, poichè da quell'anno l'ospedale, che esisteva già, incominciò a ricevere redditi fissi.

All'inizio del secolo XIX a Fiume si avvertì la necessità di sloggiare l'ospedale e l'ospizio dall'ambiente ristretto della Città vecchia, cioè di sistemarli in locali, più adatti. Il Consiglio comunale ha consentito, nel 1821, il trasloco, e in quell'occasione si comprò l'edificio del'ex-Fabrica di cera con una parte del giardino dove fu costruito il manicomio e la cappella. L'inaugurazione dell'ospedale nuovo si svolse il primo giugno 1823 in presenza del Governatore Urmeny. Del fatto ci fa testimonianza l'epigrafe lapidea, conservata fino al giorno d'oggi nell'edificio dell'ex-ospedale. Nel 1841 si comprarono altri terreni per isolare e per migliorare le condizioni dell'Istituto.

Isolato dall'ospizio l'»Ospedale civico Santo Spirito« fu messo in funzione quale istituzione indipendente il primo gennaio 1880. L'ospedale prese il nome dalla cappella di Santo Spirito, che si trovava nell'ex-ospedale e dalla quale fu posteriormente in occasione del trasferimento dell'ospedale, trasportato l'altare nella cappella nuova.

L'idea di separare l'ospedale dall'Istituto dei poveri fu una consequenza logica condizionata dallo sviluppo della città di Fiume e dal progresso delle scienze mediche di quel tempo. L'Istituto dei poveri consumava la maggior parte di mezzi i quali venivano appagati da vari tributi. Già nel 1779, Maria Teresa stabilì il tributo per il vino a favore dell'ospedale. Seguirono le dotazioni dell'imperatore Francesco I nel 1804, poi dal granduca Giuseppe Palatino nel 1872. Ma, certamente, la maggiore fu la fondazione del protomedico Giovanni Cambieri, il quale lasciò all'ospedale fiumano un patrimonio di tremila fiorini. I confliti tra l'amministrazione dell'ospedale e quella dell'Istituto dei poveri, non cessarrono nemmeno dopo la costituzione del Nosocomio generale nel 1857. L'ospizio aggravava le spese totali, e fu questa, probabilmente, la causa del disaccordo. Alla seduta della Rappresentanza, tenuta ai primi del luglio 1879 fu fatta la proposta di separare, dal punto di vista materiale e quello amministrativo, l'Istituto dei poveri dall'ospedale. La separazione dell'Istituto doveva essere effettuata dal 31 dicembre 1879, e alla seduta fu proposto di stendere il regolamento dell'ospedale. Il 31 dicembre 1879 l'ospedale aveva 184 letti in cinque reparti: quello di medicina interna, il reparto per malattie mentali, il reparto chirurgico, quello venero-dermatologico e il reparto-maternità.

15.

L'ARCHITETTURA DELLE ISTITUZIONI SANITARIE A FIUME

Il maggior numero di monumenti dell'architettura profana a Fiume risale al periodo dal secolo diciottesimo in qua. Alcuni di essi vennero costruiti per le istituzioni sanitarie e alcuni, invece, vennero ulteriormente adatti a tale scopo.

Il più antico monumento dell'architettura sanitaria a Fiume è il lazzaretto fiumano, costruito con i mezzi dalla cassa privata dell'imperatore Carlo VI nel-

l'anno 1722. Infatti, la costruzione del lazzaretto fu la condizione primaria per la prosperità del porto franco fiumano; la progettò e ne sorvegliò la costruzione il maggiore-geniere A. F,. Verneda. Nel complesso è notabile un rappresentativo portale barocco con il memoriale iscrito nel quale si parla di questo complesso sanitario che fu edificiato dall'imperatore per la prosperità del commercio, e per la salute pubblica di quelli commercianti che venivano a Fiume. Il lazzaretto fu provvisto di acqua potabile dal Potok il quale metteva foce nel esigno Mandracchio, innanzi all'edificio. Presentemente, nel lazzaretto si trovano l'ambulatorio odontoiatrico e l'associazzione dei addetti alla sanità.

In quel lazzaretto fu, nella metà del secolo diciannovesimo, costruita una casa per il personale dell'Accademia Navale, in seguito condotta a compimento e decorata con un'armoniosa facciata classicistica. Al giorno d'oggi, in questo edificio si trovano gli ambulatori del servizio policlinico dell' ospedale »Braća dr Sobol« (I Fratelli dr Sobol).

L'ospedale pubblico »Braća dr Sobol« è situato nell'ex-edificio dell'Accademia Navale, edificato secondo il progetto dell'architetto militare Vincenzo Poradowsky von Corab nel 1854—1856. Lo stile dell'edificio è una combinazione dello stile neoromanico e quello neogotico; tale combinazione veniva praticata spesso ed a lungo nell'architettura della Monarchia. L'edificio si trova in un parco per mezzo il quale si scendeva direttamente, attraversando la strada, alla riva del mare, dove gli allievi ufficiali si esercitavano nelle loro navicelle. Quale monumento culturale rappresenta una testimonianza significativa dell'epoca del romanticismo.

Il terzo complesso è composto dagli edifici dell'ex-ospedale »Santo Spirito«, nella Via Fiorello la Guardia. L'edificio primario venne costruito, all'iniziativa del governatore F. Urmeny, nel 1822. Si tratta di una funzionale architettura del classicismo, con uno spiccato portale nel cui attico fu iscritto il memoriale.

Niente meno importante è il complesso dell'ex-lazzaretto di San Francesco a Martinschizza costruito nel 1833, dopo che per anni stava abbandonato quello a Fiume. Il lazzaretto di San Fracesco rappresenta una soluzione straordinaria dal punto di vista dell'organizzazione dell'ambiente, e dell'interpolazione dall'architettura classicistica in un paesaggio ampio. Gli edifici non alti del padiglione si fondono con il verde del parco, e hanno dimensioni armoniose con gli archi ritmicamente disposti. Dominano l'edificio del priore e l'ospedale. L'intero complesso fu recinto di un muro alto, accanto al quale passava un ruscello che sboccava al porto.

L'architettura delle istituzioni sanitarie a Fiume ha tutte le caratteristiche di stile del periodo nel quale fu costruita, e la qualità delle costruzioni supera i limiti regionali.

16.

STORIA DELLA COSTRUZIONE DELL'EDIFIZIO PRIMARIO DELL'OSPEDALE CLINICO »DR. ZDRAVKO KUČIĆ« A FIUME

Il primo paziente giunse all'ospedale nuovo di Sušak l'11 gennaio 1935. L'autore ci presenta il lavoro dell'ospedale clinico »Dr Zdravko Kučić« (ex-ospedale »Sušak«) rievocando il periodo di quasi cinquant'anni di sforzi per ottenere la costruzione di un ospedale nuovo a Sušak, centro industriale e navale del Litorale croato. Secondo i documenti, gli studi ufficiali datano già dal 1906, ma il governo reale della Croazia di quel tempo non approvò le domande del comune ed è perciò che i cittadini di Sušak, del Litorale croato e delle isole del Quarnero dovettero curarsi all'ospedale »Spirito Santo« a Fiume.

La situazione non migliorò col cambiamento del governo di Stato, nemmeno dopo il 1923 quando cessò l'occupazione italiana di Sušak, sebbene fu già comprato un edifizio a Krimeja nel quale fu nel 1923 aperto un piccolo ospedale con una sala operatoria. Il governo jugoslavo e quello italiano fecero una trattativa a proposito la quale era garantita la cura medica a tutti i cittadini jugoslavi del Litorale croato all'ospedale fiumano. Dopo il Patto Romano del 1924 la città di Sušak ottenne il porto Baroš con la Delta, e divenne così uno dei porti più grandi dell'Adriatico settentrionale, condizionando in tal modo lo sviluppo economico e il progresso della città di Sušak, insigne centro industriale di quel tempo.

All'iniziativa del sindaco di Sušak Juraj Ružić, il bano del banato di Sava dr Ivo Perović approva la costruzione dell'ospedale nuovo conformemente alla decisione del primo agosto 1931. Il banato assunse l'incarico di costruire ed allestire l'ospedale il quale fu progettato dall'architetto Stanko Kliska di Zagabria. La costruzione incominciò nel 1932 e fu definitivamente effettuata in modo più moderno possibile il primo dicembre 1934. L'apertura cerimoniale si svolse il 16 dicembre dello stesso anno.

L'ospedale era di carattere pubblico con la capacità ricettiva di 180 letti e con i reparti: interna, chirurgia, ginecologia-reparto nascita, otorinolaringoiatria, oculistica, dermatovenerologia e neurologia col reparto radiologico. Erano assunti in carica di capo-reparti i noti specialisti zagabriesi; quale medco interno l dr Silvije Novak, per la chirurgia il dr Janko Komljenović, per la ginecologia ostetrica il dr Milan Berger, per l'oculistica il dr Andrija Car, per l'otorinolaringoiatria il dr Jakov Bakotić e per la dermatologia il dr Niko Bonetić. Il reparto radiologico era condotto dal dr Lujo Križ, la farmacia dal mr. ph. Ivo Breithut. A loro si uniscono tre giovani medici: dr Zdravko Kučić, dr Davor Perović e dr Ante Vukas.

L'ospedale pubblico a Sušak fu a quel tempo una delle istituzioni ospedaliere più moderne nel paese.

17.

LE LATRINE DI BADANJ, CASTELLO MEDIEVALE PRESSO CRIKVENICA

L'autrice ci informa sulle ricerche archeologiche del castello medievale Badanj, presso Crikvenica, le quali rappresentano un contributo allo studio del livello d'igiene della popolazione medievale di Vinodol.

In base alle ricerche si può presupporre che il castello risale al periodo delle invasioni barbariche dei Goti e degli Avari, e che il suo presidio fu di origine slava, o meglio dire, croata. Il castello ha due parti chiaramente designate; il nucleo, di forma ovale, conforme alla configurazione del colle e con il serbatio al centro, e un baluardo esterno di difesa dattorno al nucleo. Nell'area estrema del nucleo si trovavano i locali accessori, le cucine, i depositi d'armi e le latrine. Nella nostra letteratura archeologica nazionale, finora, ci sono pochissimi dati su latrine medievali, (dalle nostre parti, tranne, le latrine di Badanj, non ci sono altri rinvenimenti). La ricostruzione di queste latrine sarebbe la seguente: tre latrine con sedili o tavole di legno, davanti nell'antilatrina il serbatoio d'acqua e dietro il lavatoio. Nello strato più basso dello scavo, fu trovato un considerevole numero di frammenti di ceramica, e principalmente, quelli di brocche le quali furono le più addate per attingere l'acqua dalla botte che stava nell'antilatrina. Inoltre, nelle mura del nucleo si trovò un foro stretto con dentro pezzi di piombo, ed è assai probabile che si trattasse di un tubo per tramite il quale scorreva l'acqua.

Il periodo cronologico delle latrine andrebbe determinato dall'alto Medio evo fino all'inizio del secolo quattordicesimo, e ciò significa che a quell'epoca, nella fortezza croata antica, esisteva un concreto livello d'igiene personale, che non fu soltanto un problema individuale, bensì dell'organizzazione militare-amministrativa, dei periti edili e degli abitanti medievali di Vinodol in generale.

18.

I DATI ANNOTATI NELLA STAMPA FIUMANA SULLO SVILUPPO STORICO DI CRIKVENICA IN UN LUOGO DI CURA E STAZIONE CLIMATICA-BALNEARE

Verso la fine del secolo XIX Crikvenica incominciò a svilupparsi rapidamente in un centro di cura climatico, mentre, a quel tempo, Abbazia aveva già una riputazione internazionale. Gli Ungheresi erano fortemente interessati per la costruzione di stabilimenti edilizi a Crikvenica, ed è chiaro che il quotidiano fiumano »La Bilancia«, incline al regime, registrava precisamente tutte le novità sullo sviluppo di Crikvenica. Questi attualissimi dati rappresentano una testimonianza

autentica sugli inizi dello sviluppo del turismo a Crikvenica. Approfittando dei dati dalla »Bilancia«, del periodo tra il 1889 e il 1897, l'autrice ha potuto mettere in chiaro alcuni momenti importanti dello sviluppo storico di Crikvenica.

Primo, già anteriormente l'anno 1889 venivano a Crikvenica, attratti dal clima gradevole, personaggi di riguardo della Croazia, però, Crikvenica non ebbe medici che fu una mancanza grave per una stazione climatica.

Secondo, in Ungheria, i capitalisti si associarono per edificare l'albergo, il parco e lo stabilimento balneare, cioè per costruire un luogo di cura e una stazione climatica a Crikvenica. Alla testa del sodalizio fu il granduca Giuseppe, lui stesso azionista. Fu ricomprato un gran pezzo di terreno dalle parti di Sant' Elena, nel 1891 fu posta la prima pietra per lo stabilimento balneare, e nel 1892 per il »Ricovero infantile di Ladislao«. Incominciò l'ordinamento dell'acquedotto e delle strade costiere, e l'azzione per migliorare le condizioni igieniche. Questo attrasse un gran numero di ospiti dalla Croazia, Serbia, Ungheria e Austria.

Terzo, fu costituito il Consorzio per la costruzione dell'edificio balneare e dell'albergo, ed a proposito di ciò si fecero trattative con il Governo Croato. La costruzione del nuovo stabilimento balneare fu terminata nel 1894; fu costruito il padiglione per il divertimento; a Crikvenica arrivavano, con navi, i gitanti da Fiume; nel 1895 il graduca Giuseppe trasformò il Castello in Sanatorio per gli ufficiali; vene costruito il molo davanti al nuovo albergo, nel 1895 fu aperto l'acquedotto e nel Castello fu riordinata un'ala per la cura dei bimbi scrofolosi e rachitici, quale fondazione del granduca Ladislao; il granduca Giuseppe diventò padrone del Castello e dell'azienda balneare, ed il nuovo albergo venne denominato »Albergo del Graduca Giuseppe«.

19.

L'ASSISTENZA PRESTATA DAL LITORALE CROATO ALLE SANITÀ SERBA E MONTENEGRINA NELLE GUERRE BALCANICHE (1912—1913)

Dopo che nel 1906 fu firmata la risoluzione di Fiume, nel Litorale croato e nell'Istria si sentì un forte sviluppo del concetto jugoslavo. Particolarmente meritevole di ciò è stato Frano Supilo col suo quotidiano »Novi list«. Era naturale, che nel periodo delle guerre balcaniche queste regioni stettero emotivamente, nel loro patriottismo, dalla parte della Serbia e del Montenegro. Subito dopo i primi fatti d'armi, incominciò mediante il »Novi list«, l'azione di raccoglimento dei mezzi d'aiuto per la Croce rossa di Serbia e di Montenegro. Al fatto si impegnarono tutti i patriotti distinti, ed il dr Erazmo Barčić quale il più anziano, scrisse un manifesto con il quale fece appelo a Croati, Serbi, Sloveni, ed a tutti gli Slavi a Fiume di partecipare all'azione di raccoglimento dei mezzi d'aiuto per la Croce rossa serba e montenegrina. Nel Litorale di Abbazia, la compagnia culturale d'arte »Zora«, organizzava grandi radunanze alle quali si discorreva sulla storia dei nostri popoli e sui loro sforzi per liberarsi dai Turchi. A Abbazia, Volosca, ed ad altri luoghi del Litrorale croato si fecero preparare le camere di ricuperamento per i feriti serbi e montenegrini. Il »Novi list« riportava quotidianamente l'elenco del contributo dei mezzi d'assitenza. Il ricco cittadino di Sušak Božidar Vilhar, inviò a proprie spese il dr Fabianić in Montenegro, e da Novi del Vinodol partì ad unirsi alle Croce rossa serba il dr Bogoslav Mažuranić, medico e deputato.

Questa azione d'assistenza alla Croce rossa di Serbia e di Montenegro non ebbe un carattere unicamente umanitario, bensì fu un riflesso della coscienza di fratellanza del popolo e dei medici nel Litorale croato, un atto di solidarietà nella lotta per la liberazione dei popoli jugoslavi.

KAZALO:

Acta Buccarana, 69

Adamić, Lodovico de, legator riječke bolnice, 59, 141, 161
Adamićev gat, 90
Ad Turres, 177
Akademija znanosti u Beču, 121
Almasy riječki viceguverner, 48
Angelovich, Edward, član komisije za odvajanje bolnice od ubožnice, 137
Apostolski arhispedal sv. Duha u Rimu, 70, 71
Bačić, Emerik, gradonačelnik Sušaka, 186
Bačić, dr Nikola, sušački općinski liječnik, 166
Bačić, Rajmond, riječki zastupnik, 84
Badanj, gradina kod Crikvenice, 177—179, 182—184
Bakar, 19, 69—71, 73, 177, 201
Bakarac, 77, 177
Bakarčić, dr Franjo, opatijski liječnik, 202, 209
Bakotić, dr Jakov, otolog sušačke bolnice, 175
Barčić, dr Erazmo, riječki političar, 198, 201, 205
Barčić, Vid, riječki gradski sudac, 30
Baroš, luka u Sušaku, 167
Baška, 114, 205
Baška Draga, 114
Battyhany, knez Filip de, legator riječke bolnice, 59
Battyhany, grof Ludwig, guverner, 194
Belaj, 99
Belgrad — Grižane, 184
Belvedere, predio grada Rijeke, 84
Benzan, dr Giovanni, liječnik u Rijeci, 84, 90, 98, 128
Berger, dr Milan, ginekolog u sušačkoj bolnici, 175
La Bilancia (Vaga), riječki dnevni list, 83, 105, 121, 125, 135, 149, 185—189, 192, 194, 195
Blažević, Miroslav, zamjenik kotarskog predstojnika u Sušaku, 164
Bolnica sv. Duha u Rijeci, 57, 58, 60, 144, 157, 158, 164
Bolnica Sušak, 166, 171—176
Bolnički centar Rijeka, — uprava, 153
Bonetić, dr Niko, dermatolog u sušačkoj bolnici, 175
Bradičić, Giacomo, riječki senzal, 45
Bratanić, prof. Salvator, Salcherov suradnik, 125, 133
Bratovština bijelih, 136
Bratovština sv. Mihovila, 44
Bratovština sv. Nikole, 22, 24
Breithuth, mr ph. Ivo, Ljekarnik u sušačkoj bolnici, 175
Bribir, 184

Bulletino del Club di scienze naturali u Rijeci, 121
Bušić, gradonačelnik Crikvenice, 189
Butković, sušački staklarski obrtnik, 175
Cambieri, dr Giovanni Battista, protomedicus Primorja, 57, 59, 60, 104
Car, dr Andrija, okulist i direktor sušačke bolnice, 175, 176
Car, don Antun, crikvenički župnik, 186, 188, 189
Car, M., crikvenički bilježnik, 189
Carina, Giovanni, član komisije za diobu riječkog zavoda za siromahe, 137
Catti, dr Giorgio (Juraj), riječki primarius, 85, 93, 98, 128, 136, 143
Cavaglieri, dr Genaro, riječki primarius, 20
Centralna dobrotvorna komisija, 136, 137, 140
Chvele, Juraj, izvjestitelj kotarske oblasti u Sušaku, 166
Ciotta, Giovani de, riječki gradonačelnik, 86, 93, 97, 117, 125, 136
Comissio sanitatis aulica, 80
Cosmini, dr Giacomo, riječki kirurg, 40, 42, 48, 52, 70
Cres, 71, 80
Crikvenica, 77, 88, 165, 177, 185—189, 191—194
Crkva
— Gospe od Zdravlja u Krku, 105
— sv. Marije u Škurinju, 136
— Uznesenja Marijina u Rijeci, 42
Cubich, dr Giovanni Battista, liječnik na otoku Krku, 105—116
Čabar, 165
Čermak, dr Zdenka, liječnik u Baški, 205
Dalma, dr Desiderius, zubni liječnik u Rijeci, 128
Delnice, 165
Delta u luci Baroš na Sušaku, 167
Djelavnica pri Zavodu za siromahe u Rijeci, 59
Dobrinj, 114
Dobrotvorna komisija 137, 140
Donje Jelenje, 93
Draga, 96, 201
Dražice, 96
Društvo Općeg zavoda za siromašne u Rijeci, 58
Dubašnica, 114
Dubračina, potok kod Crikvenice, 177
Duimich, Luigi, praktikant Zavoda za siromahe u Rijeci, 141
Emili, Josip, legator riječke bolnice, 59
Erba, Anton Maria, ravnatelj arhispedala sv. Duha u Rimu, 70, 71
Esterhazy, grof, legator riječke bolnice, 59
Fabianić, dr Hugo, sušački kirurg, 166, 201, 207—209
Feichtinger, dr Alessio, predsjednik Kluba za prirodne znanosti, 128
Fiumara u Rijeci, 13, 90
Flori da Fabriano, dr Flaminio, liječnik, 20
Fondacija,
— Bassan, 137
— Cambieri, 57, 59, 60, 136, 137, 141
— Rubeša, 140, 141
Garofolo, dr Izidor, liječnik, suradnik dra Salchera, 130, 133
Gerliczy, Josip de, riječki lučki kapetan, 12, 15
Gezi, Petar de, legator riječkog Zavoda za siromahe, 59
Ghira, dr Francesco, direktor riječke bolnice, 90, 98, 130, 132
Giacich, dr Antonio Felice, primarius i direktor Bolnice sv. Duha, 83, 93—95, 97—98, 105—106, 135, 141, 143
Gobbi, dr Filippo, tršćanski primarius, 24, 39, 70
Gorup Milan, riječki veleposjednik, 118, 129, 133
Gorski kotar, 96
Gospić, 166
Gradska blagajna Rijeka, 57, 59—60, 137
Gradska bolnica sv. Duha, 58, 60, 61, 121, 128—129, 132—133, 135, 140, 141, 144, 149
Graziano, dr Ksaver, protomedik Primorja, 18—22, 24—26, 30—31, 33—42, 44, 48, 52, 71
Grinovo na Sušaku, 167
Grižane, 186, 193, 201
Grobnik, 93
Grossich, dr Antonio, primarius, kirurg u Bolnici sv. Duha, 83, 88, 90. 93, 128, 132, 143
Gubernij, 12, 15, 20, 26, 30, 40, 52, 159, 161, 189
Guteša, dr Velimir, kirurg i direktor sušačke bolnice, 167, 176
Holtzabeck, dr Maksimilijan, profesionalna žrtva kolere u Rijeci, 90, 93, 98
Homolić, prisjednik (asesor) u Senju, 65
Horaczek, prof. Joseph, kapetan, profesor na VPA u Rijeci, 157
Hotel,
— »Lišanj« u Novom Vinodolskom, 202
— »Nadvojvoda Josip« u Crikvenici, 194
— »Nadvojvotkinja Klotilda« u Crikvenici, 192
— »Skomerža« u Crikvenici, 192
Hreljanović, Gašpar, zdravstveni bilježnik u Senju, 65, 67
Hreljin, 96

Hrvatska gimnazija u Rijeci, 205, 207
Inamo, dr Jakov, sekundarni liječnik, 21, 44
Istra, 71, 165
Ivančić, Ivan, profesor na Hrvatskoj gimnaziji u Rijeci, 207
Jadran,
— sjeverni, 63
Jagodnik, Frane, sušački zemljoposjednik, 165
Jezero, na otoku Krku, 107
Ježić, biskup u Senju, 115
Jozsa, Cornelio, direktor kupališnog poduzeća u Crikvenici, 194
Kameralne Moravice, 86
Kapričio, seoce na otoku Krku, 107
Karlobag, 19, 63—65, 67—68
Kastav, 99, 101, 201, 202
Kastavština, 99, 101, 104
Kaštel, frankopanski u Crikvenici, 194
Katnić, Petar, crikvenički trgovac i odbornik, 186, 189
Kertizza (Krtica), biskup, 57
Kinkela Geržančić, Matija, podestat Veprinca, 101
Kiseljak, dr Ivan, protofizik modruško-riječke županije, 89—90, 128, 140, 143, 165, 186
Klana, 201
Klinička bolnica »Braća dr Sobol«, Rijeka, 155, 157
Klinička bolnica »Dr Zdravko Kučić«, Sušak — Rijeka, 163
Kliska, inž. Stanko, projektant sušačke bolnice, 169
Klub za prirodne znanosti u Rijeci, 117, 121, 125—126, 128—130, 132
Kobal, Matilda, nadostojnica sestara milosrdnica u bolnici, 143
Komitet za nabavu rendgenskog aparata u Rijeci, 126, 128, 129, 133
Komljenović, dr Janko, kirurg u sušačkoj bolnici, 175
Kostrena, 96
Kovačević, dr Milan,. sušački liječnik, 166
Krajina,
— bosanska, 79—81
— primorska, 79
— vojna, 61, 63, 67, 79, 80
Kraljevica, 19, 77, 152, 153, 186—187, 192
Kraljevski ugarski gubernij, 20, 60, 75, 77
Krasica, 198, 201
Krauss, dr. E., liječnik, 128
Krimeja, predio Sušaka, 167
Križ, dr Lujo, rendgenolog sušačke bolnice, 175
Križišće, 69
Krk,
— grad, 105—106, 114
— otok, 80, 105-106, 109, 111—112, 114—116, 192
Kučić, Juraj, gradonačelnik Sušaka, 167
Kučić, dr Zdravko, internist u sušačkoj bolnici, 175
Kvarner, 80—81, 165, 184
Kvarnerski otoci, 99
Labin, 99
Ladislavov dom u Crikvenici, 188
lazaret,
— riječki, 11, 15, 17—19, 24, 151—153, 155, 162
— sv. Franje u Martinšćici, 58, 77—78, 97, 153, 159, 161
— sv. Karla u Mandraču, 152—153
Liburnia Tarsaticensis, 178
Liburnija, 178, 197
Liburnijski limes Praetenturae Italiae, 177
Liedemann, Fridrich, legator riječke bolnice, 59
Littrow, Heinrich von, profesor na VPA u Rijeci, 155
Lošinj, 80
Lovran, 25, 99
luka Mandrač u Rijeci, 152
luka sv. Spasa kod Senja, 63
Luke, predio grada Rijeke, 26, 45
Lukeži, 92
luogotenenza governiale, 19—20, 44, 48, 54
Luppis, I. F., narodni poslanik, 201
Ljekarna,
— Babić u Rijeci, 207
— Budak u Rijeci, 207
— Catti et comp. u Rijeci, 207
— »Gospa od žalosti (Spezeria dell'Adolorata) u Rijeci, 45
— Mizzan i Schindler u Rijeci, 207
— »Sv. Ćirilu i Metodu« u Pazinu, 198
Ljuštionica riže u Rijeci, 86, 88, 90
Maderspech, Anton, član komisije za odvajanje bolnice od ubožnice, 137
Martinšćica, 161, 165
Massitz, dr Josip (Maschiz Joseph, Massich, Mašić), riječki protomedik, 18, 30, 73
Matković, Pavao, profesor kemije u Rijeci, 93
Matulji, 101
Mažuranić, dr Bogoslav, liječnik i političar, 202
Melchiori, Giacomo, ljekarnik u Senju, 45
Michali, dr Gaspar, kirurg u Rijeci i Bakru, 21, 41, 69, 70
Miholjice, selo na otoku Krku, 107
Miran, Julije, podnačelnik Opatije, 201
Mirković, dr med., fizik u Crikvenci, 188
Mjesni opći zavod za siromahe, 60—61

Mlaka, predio grada Rijeke, 84, 86, 88, 90
Monaldi, Feliks, legator riječke bolnice, 59
Moretti, dr Niko, liječnik na Sušaku, 167
Munich, dr Fr., liječnik, 128
Muška gradska škola u staroj Rijeci (sada Talijanska gimnazija), 121
»Naša sloga«, sušački dnevni list, 168
Novak, dr Silvije, internist u sušačkoj bolnici, 175
»Novi list«, riječki dnevnik, 165—166, 197, 201—202, 207, 208
Novi Vinodolski, 77, 184, 186, 192, 202
Odoni, dr Cesare, sekundarni liječnik u Bolnici sv. Duha, 141, 143
Omišalj, 114—115
Opatija, 101, 126, 187, 198, 201—202
Opatija — Volosko, 201—202, 207
Opća bolnica braće dr Sobol, 149
Opća bolnica u Rijeci, 62, 93, 130
Orehovica, 96
Orlando, Luigi, riječki vijećnik i gubernijski savjetnik, 73
Osor, 182
Ospedale civico di San Spirito e delle unitavi Casa di Ricovero in Fiume, 60, 136
Osterman, profesor gimnazije u Rijeci, 205
Ostrogović, dr Franjo, kirurg u Bakru, 68—71, 73
Ožbolt, riječki liječnik, 166
Paglayen, riječka obitelj, 42
Pattuna, Alvise Nocòlo, riječki kirurg, 20—21, 39—41, 48, 52
Pattuna, dr Bartolomej jun., Nikolin sin, liječnik u Gradiški na Soči, 41
Pattuna, dr Bartolomej, sen., Nikolin otac, kirurg u Ljubljani, 41
Pazin, 99, 198
Pazinska grofovija, 70—71
Pećine, predio grada Sušaka, 165
Pehlin, 198
Perović, dr Davor, ginekolog u sušačkoj bolnici, 175
Piantanelli, Francesco, prvi koleričnu bolesnik u središtu Rijeke, 85
Pilepić, dr. A., riječki protofizik, 90, 93, 98, 126
Pisanello, Carlo ml., riječki ljekarnik, 44—45, 48, 52—55
Pisanello, Carlo st., creski i riječki ljekarnik, 12, 42—45, 48, 53, 55
Plase, blizu Rijeke, 90
Podhum, 96
Područna bolnica u Rijeci, (Spedale succursale), 84, 90, 93, 95, 57
Polić, mr. pr. Ivo, ljekarnik u Crikvenici, 189
Polje, selo na otoku Krku, 107
Pomorsko-povijesni muzej Hrvatskog primorja u Rijeci, 157, 161
Ponikve, na otoku Krku, 107
Poradowsi, Korab Vincenz von, projektant VPA u Rijeci, 155, 157
Potkilavac, 93, 96
Potočnjak, crikvenički gradonačelnik, 186—187
Potok škurinjski, 152—153
Primorje,
— austrijsko, 12, 18, 26
— austro-ugarsko, 96
— hrvatsko, 75, 77—78, 88, 109, 115, 126, 163, 167, 185, 197, 186, 188, 195
— liburnijsko, 99, 104
— riječko, 79, 81
— talijansko, 96
— ugarsko, 84, 159
Prodam, Franco, riječki ljekarnik, 83
Provincia mercantile del Litorale, 63
Punat, 114
Puppis, vlasnik ljekarne u Rijeci, 55
Rafinerija petroleja u Rijeci, 86, 88, 90
Rajaković, kotarski predstojnik u Crikvenici, 189
Rakovac, dr med., liječnik u Rijeci za vrijeme kolere, 88
Randić, dr Fortunat, 115
riječki fontik, 79—80
Rijeka,
— slobodna luka, 11, 18, 19, 80, 151, 152
Rinaldi, dr Fortunat iz Gorice, sekundarni liječnik dra Graziana, 21
Rinaldi, dr Josip, riječki sekundarni kirurg, 40
Rosopasno, selo na otoku Krku, 115
Rudan, dr, ex-primarius bolnice Rijeka, 141
Rukavina, lički kapetan, 88
Ružić, Đuro gradonačelnik Sušaka, 168, 169, 198
Sabatini, Francesco, sušački trgovac, 167
Sabljić, J., građevinski poduzetnik, izvođač gradnje zgrade VPA, 155
Sabljići na otoku Krku, 107
Salcher, dr Petar, profesor na VPA u Rijeci, 117, 118, 121, 125, 126, 128
Samuele, gvardijan kapucinskog samostana, 98
Schmidinger, dr G., sekundarni liječnik Bolnice sv. Duha, 143
Seeman, dr Anton, 98, 128
Seeman, C. von, direktor VPA u Rijeci, 118
Seger, dr Feliks, riječki fizik, 48, 52
Seidl, Josip, legator riječkog Zavoda za siromahe, 59
Selca, 77, 186
Senj, 19, 63—65, 67—68, 79, 88, 166, 187, 192

Sintić, biskup, 115, 116
Sloković, prof. Ivan, suradnik dra Petra Salchera, 125
Soboli, mjestance u Hrvatskom primorju, 96
Soline, uvala i selo na otoku Krku, 107
Sovrano Regolamento Sanitario (Carski zdravstveni pravilnik), 75
Spendau, Giuglielmo, administrator Bolnice sv. Duha u Rijeci, 93, 141
Spisi općine Rijeka, 11
Stari grad, dio Rijeke, 90, 135, 136, 152, 159
Steffanutti, Pietro, riječki kipar, 61
Stipetić, grof Đuro, veliki župan Modruša, 186—187
Strilčići na otoku Krku, 107
Summacampagna, Francisco st., sin Francisca »speziale«, ljekarnik, 44, 45, 48, 54, 55
Summacampagna, Francisco »speziale«, 43, 44
Summacampagna, Francisco de Paulo, riječki ljekarnik, 44, 45, 48
Supilo, Frano, sušački novinar i političar, 201
Suprema Intendanza commerciale per la Provincia mercantile del Litorale (Vrhovna trgovačka vlada u Trstu), 11—13, 18—19, 63
Sušak, 86, 88, 93, 96, 163—168, 173, 186, 201
Sušak — Trsat, 202
Sv. Apolinar kod Dubašnice na otoku Krku, 107
Sv. Foška, selo na otoku Krku, 114
Sv. Jakov na Ponikvama na otoku Krku, 107
Sv. Jelena (Dramalj), mjesto u Hrvatskom primorju, 189
Sv. Kuzam, mjesto u Hrvatskom primorju, 209
Šabac kula u Senju, 65
Šepić, Jelisava i Marija, vlasnice zemljišta na Krimeji i Sušaku, 164
Školjić, predio grada Rijeke, 84, 90
Šodić, Kosta, sušački obrtnik, 163
Štamber, Petar, nadstojnik (provizor) u Senju, 65
Štrcaj, Đuro pomoćni liječnik u sušačkoj bolnici, 167
Tarsatica, 177, 178
Tomičić, Anton, riječki okružni komesar, 99, 101
Torcoletti, Luigi M., riječki povjesničar, 42
Troyer, gradonačelnik Rijeke, 155
Trsat, 88, 93, 163, 178
Tršćanska intendanca, 19, 22, 24—26, 39, 40, 69
Tvornica torpeda u Rijeci, 86, 88
Tvornica voska u Rijeci, 135
Ubožnica u Rijeci, 118
Udina, dr Baldo, liječnik u Novom Vinodolskom, 202
Úrmeny, Franjo de, guverner Primorja, 58, 59, 135, 159
Ulica,
— Borisa Kidriča u Rijeci (ex Corso Deak), 157, 158
— Fiorello la Guardia u Rijeci, 159
— sv. Andrije u staroj Rijeci, 125
Urbanić, kanonik u Lovranu, 26
Van Swieten barun, liječnik Marije Terezije, 12, 22
Velčić, Ivica, sušački ljekarnik, 166
Venchierutti, dr Nicolò, sekundarni liječnik provizorija u Rijeci, 84, 143
Verneda, Antonio de, riječki arhitekt, 152
Veronese, Gerolamo, riječki ljekarnik, 43, 44, 53
Vidmar, Vladimir, sušački arhitekt, 166
Vilhar, Dušan, riječki veletrgovac, 201
Vinodol, 177, 178, 182—184, 193
Vinodolski zakon, 183
Vio, Francesco dr, gradonačelnik Rijeke, 128, 132
Vojno pomorska akademija (VPA) u Rijeci, 117, 118, 121, 125, 153, 155, 157
Volosko, 94, 101, 126, 201, 202
Vranyczany, barun Juraj, predsjednik Kluba za prirodne znanosti u Rijeci, 118, 128, 129, 133
Vrbnik, 114, 115
Vrhovac, Maksimilijan, zagrebački biskup, legator riječke bolnice, 59
Vukas, dr Ante, dermatolog u sušačkoj bolnici, 175
Vukasović, Juraj de, lučki kapetan i zdravstveni bilježnik u Senju 65
Vukelić, dr Feliks, sekundarni liječnik u područnoj bolnici u Rijeci, 84, 85
Vuković, Aleksije, legator riječkog Zavoda za siromahe, 59
Wauching, glavni inžinjer u Rijeci, 8, 93
Weber, F., član Savjeta bolnice u Rijeci, 137
Whitehead, John, donator riječke bolnice, 137
Zajc, Ivan sen., riječki skladatelj i glazbenik, otac Ivana Zajca, 161
Zaklada,
— Bassan, 137
— Cambieri, 57, 59—61, 136, 137, 141
— Rubeša, 140—141
— Teonilla Impostari, 132
Zamet, 101
Zamlić, Ivan, podestat Kastva i Rukavca, 101
Zammatio, Giacomo, riječki arhitekt, 125

Zanchi, provizor riječkog kasina, 25
Zavod za siromahe u Rijeci, 58—60, 140—141
zdravstveni kasino, 13, 15, 18, 20, 22, 63—64
zdravstveni magistrat,
— riječki, 13, 15, 17—18, 20, 22, 24, 129, 132, 140, 141, 143
— venecijanski, 17, 64, 80
zdravstveni provizor, 12, 13, 15, 64
zdravstveni ured, 65, 67, 77, 78
Zdravstveno brodsko uvjerenje, 67
zdravstveno vijeće, 63, 64, 67
Zenekovići, predio grada Rijeke, 84
Zichy, August, guverner Rijeke, 86, 186—187
Zichy, grof Franjo, prvi gubernijalni prisjednik, 60
Zmajić, baron Vinko, kotarski predstojnik na Sušaku, 164
»Zora«, opatijska čitaonica, 198
župan, dr Petar, kirurg u sušačkoj bolnici, 167
Županija,
— ličko-krbavska, 164—166
— modruško-riječka, 93, 164—166
Žurkovo, 77

Bilješka o autorima

Radmila MATEJČIĆ, redovni sveučilišni profesor na Pedagoškom fakultetu u Rijeci, prethodno dugogodišnji kustos-arheolog u Pomorskom i povijesnom muzeju Hrvatskog primorja, rođena je 1922. godine u Banja Luci. U Rijeci živi i radi od 1952. Diplomirala na Filozofskom fakultetu u Zagrebu Povijest umjetnosti i kulture i Klasičnu arheologiju. Magistrirala je s temom iz povijesti umjetnosti *Sakralni spomenici barokne dobi u Rijeci*, a obranom teze *Barok u Istri, Rijeci i Hrvatskom primorju* stekla je doktorat iz područja društvenih znanosti. Znanstveni je savjetnik Centra za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu i voditelj kolegija *Umjetnost prethistorije i antike* te *Umjetnost renesanse i baroka* na Pedagoškom fakultetu u Rijeci.

Jedan je od osnivača riječkog Ogranka naučnog društva za historiju zdravstvene kulture Jugoslavije; aktivno sudjeluje od godine 1966. na znanstvenim skupovima Saveza naučnih društava za historiju zdravstvene kulture Jugoslavije. Referati održani na tim skupovima tiskani su u *Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae* i u časopisu *Medicina*. Publicira znanstvene i stručne radove u periodičnim časopisima koji tretiraju arheologiju i povijest umjetnosti te aktivno sudjeluje na znanstvenim skupovima stručnih i naučnih društava u kojima je član (Hrvatsko arheološko društvo, Povijesno društvo, Povijesno društvo za Istru, Društvo historičara umjetnosti i Društvo arhivista Hrvatske).

Marijan MATEJČIĆ, redovni sveučilišni profesor, voditelj kolegija *Rendgenologija za medicinare i stomatologe* Medicinskog fakulteta i predstojnik Zavoda za radiologiju u riječkoj bolnici Bolničkog centra u Rijeci; rođen je 1920. godine u Crikvenici. Diplomirao na Medicinskom fakultetu u Zagrebu 1946. godine, a od 1947. specijalizira rendgenologiju na Zavodu za radiologiju Medicinskog fakulteta u Zagrebu kao asistent prof. dra Milana Smokvine. Od 1952. godine živi i radi u Rijeci.

Tezu pod nazivom *Kompleks dijafragmalnih hernija ezofagealnog hijatusa* obranio je na Medicinskom fakultetu u Rijeci 11. srpnja 1964. i stekao akademski stepen doktora medicinskih znanosti iz područja radiologije. U izdanju Zajednice visokoškolskih ustanova u Rijeci tiskana mu je disertacija za koju je 1965. dobio *Nagradu grada Rijeke*. Publicira radove iz područja rendgenologije u stručnim i naučnim medicinskim periodičnim časopisima.

Od 1966. godine aktivno sudjeluje u radu riječkog Ogranka naučnog društva za historiju zdravstvene kulture Jugoslavije, sada Društva za povijest zdravstvene kulture Rijeke, Hrvatskog primorja i Istre. S predavanjima i referatima sudjelovao je na znanstvenim skupovima Saveza naučnih društava za historiju zdravstvene kulture Jugoslavije i spomenutog riječkog društva. U znanstvenoj publikaciji *Acta historica medicinae, pharmaciae, stomatologiae, veterinae* i u stručnom medicinskom časopisu *Medicina* publicirao je najveći dio referata održanih na znanstvenim skupovima. Jedan je od osnivača sadašnjeg Društva za povijest zdravstvene kulture Rijeke, Hrvatskog primorja i Istre, u čijem je Izvršnom odboru bio na raznim dužnostima.

Radmila i Marijan Matejčić: Ars Aesculapii. Prilozi za povijest zdravstvene kulture Rijeke i Hrvatskog primorja. Biblioteka Dokumenti, svezak 4. Uređuje Ljubomir Stefanović. Oprema Ivo Marendić. Lektura: Milorad Stojević. Korektura: Gordana Ožbolt. Izdavački centar Rijeka, Ivana Zajca 20/II, 51000 Rijeka, tel. 25-208, 25-209. Za izdavača: Srećko Jelušić: Tisak: Tipograf, XIII divizije 18, Rijeka 1982/1000.

Do sada u biblioteci **Dokumenti**:

Petar Strčić
VANJSKOPOLITIČKA BORBA JOSIPA BROZA TITA ZA ISTRU OD 1941. DO 1945. GODINE,
str. 116, 1978.

Petar Strčić
LA LOTTA DI JOSIP BROZ TITO PER L'ISTRIA SUL PIANO DELLA POLITICA ESTERA DAL 1941 AL 1945,
str. 130, 1978.

Zlatko Keglević
BIBLIOGRAFIJA.
Rasprave i članci o Istri, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru u časopisima i zbornicima SRH 1945 – 1970.,
str. 424, 1979.

Marija Sentić
BIBLIOGRAFIJA KNJIGA I BROŠURA O JOSIPU BROZU TITU 1941–1980.,
str. 80, 1981.